ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

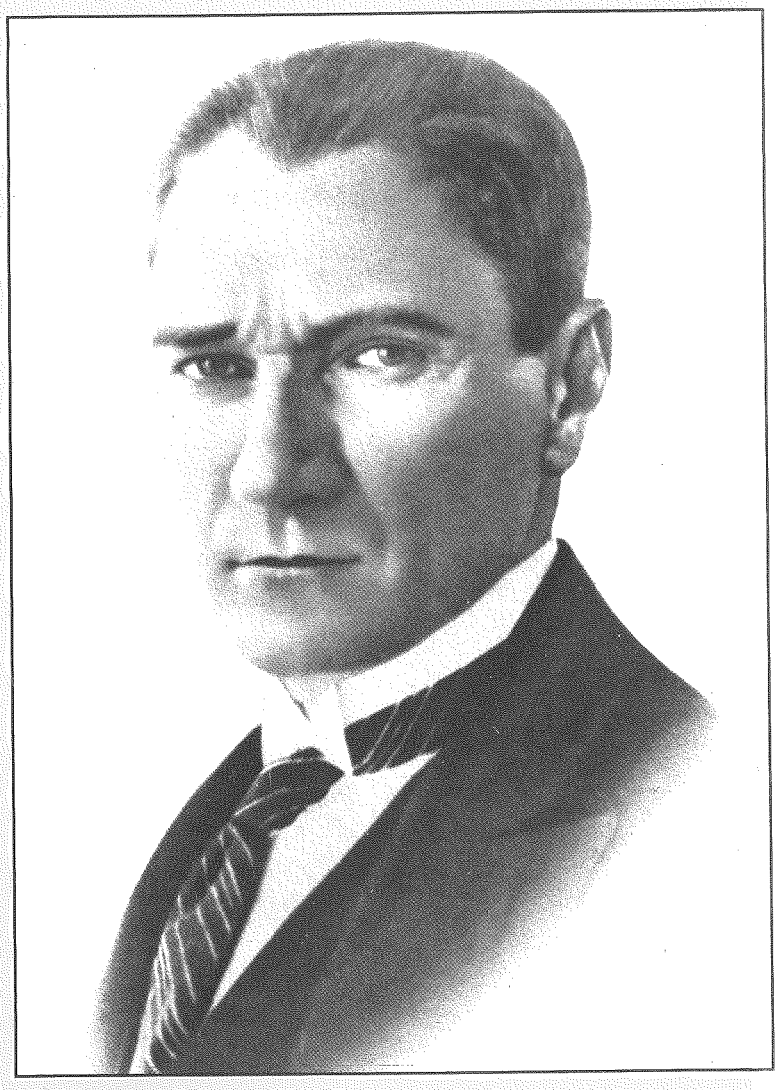

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: V Mart 1989 Sayı: 14

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: V Mart 1989 Sayı: 14

İÇİNDEKİLER

Suat İlhan	: Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz	267
Prof. Dr. İsmet Giritli	: Mondros'tan - Mudanya'ya, Sèvres' den Lausanne'a	277
Prof. Dr. Ergun Özbudun	: Atatürk ve Demokrasi	285
E. Korg. Cemal Enginsoy	Türk İstiklâl Savaşı (1919-1922)'nın Dünya Askerlik Tarihindeki Yeri	297
	: The Place of The Turkish War of Independence (1919-1922) ın World Military History	303
Ali Nesim	: Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılâpları	309
Prof. Dr. İnci Enginün	: Edebî Eser Kahramanı Olarak Atatürk	343
E. Tümg. Muzaffer Erendil	: Atatürkçü Uygulamada Millî Güç	353
Leman Şenalp	: Atatürk'te Okuma Tutkusu	369
Yrd. Doç. Dr. Hülya Baykal	: Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar	379
Nusret Baycan	: Ali Fuat Cebesoy.....	441
Yrd. Doç. Dr. Zehra (Odyakmaz) Altınbaş	: Anayasalarımızda Kadın Hakları	455
Şerafettin Zeyrek	: Amasya Mülâkatı	467
Dr. Nuri Köstüklü	: Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında "Kuva-yı Millîye" Fikri Üzerinde İlk Çalışmalar.....	479

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : V MART 1989 SAYI : 14

ATATÜRK'ÜN KAZANDIRDIĞI DEĞERLER VE ATATÜRKÇÜLÜKTEN BEKLENTİLERİMİZ

SUAT İLHAN

Atatürk'ün kazandırdığı değerler konusu araştırılırken, devlet, toplum ve kişi yaşamına yansıyan bütün alanlarda, hayret verici bir yaygınlık ve büyüklükle karşılaşılmaktadır.

Atatürk'ün Türk tarihi içerisindeki yeri ve Atatürkçülüğün Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Türk milletinin düşünce ve davranışları üzerindeki etkisi her geçen gün daha belirgin olarak ortaya çıkmakta, bu katkının ve etkinin büyüklüğü çok zaman olayın içerisinde yaşayanların değerlendirmelerini aşmaktadır. Geçen zaman, Atatürk'ün dünya politik akışı üzerindeki yeri ve değerini de daha belirginleştirmekte, büyüklüğü önce hissedilmeye sonra anlaşılmaya başlanmaktadır.

Atatürk'ün kazandırdığı değerlerle ilgili geniş bir liste çıkarmak yerine, temel konularda kazanılan değerlerin araştırılması, bunların incelenmesi daha yararlı ve tutarlı bir yaklaşım olabilir. Bu temel konular, millî bir devlet kurulması ve bu devletin çağdaşlaşması etrafında kümelenmektedir.

Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin sayılmasının ve tasnifinin dahi güçlükleri vardır. Çünkü hiçbir düşüncesi ve atılımı kendi sınırları içerisinde kalmayan, düşünce ve uygulamaları diğer konu ve olaylar üzerinde de etki alanı yaratan bir önderle ve bu önderin öncülük ettiği olaylar dizisi, evrensel düşünceler bütünü ile karşı karşıya bulunuyoruz.

Atatürk'ün kazandırdığı değerler Atatürk ilke ve inkılâplarından ibaret değildir. Atatürk inkılâpları Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin vazgeçilmez bir bölümü, Atatürk ilkeleri ise kazanılan değerlerin ve aynı zamanda Atatürkçülükten beklentilerimizin vazgeçilmez yol göstericileridir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN KAZANDIRDIĞI DEĞERLER

İlk büyük değer, bağımsız millî devlet

Yıkılması ve dağılması önlenemeyen imparatorluktan sonra millî devletin kurulması işinde ilk aşama, hudutları belirlenen coğrafyaya ulaşılması, bu coğrafya üzerinde bağımsızlığın ve millî şuurun (ulusal bilinç) doğmasının sağlanmasıydı. Kurulan millî devlet ve onun bağımsızlığı Atatürk'ün kazandırdığı temel değerlerdir.

Bağımsızlık, diğer atılımların ortamını hazırlayan, vazgeçilmezliği olan bir amaç, güvenli hudutlarla birlikte ulaşılması gereken ilk hedefti. İstiklâl Harbi adını bu amaçtan, bağımsızlıktan almıştır.

Millî devletin coğrafyasına ulaşılması ve bu coğrafya üzerinde bağımsızlığın gerçekleştirilebilmesi için, on yıl devam eden harplerden çıkmış bir millet tekrar dört yıla yakın çeşitli cephelerde, sayısı belirsiz devletle savaşmak veya en azından bir kısmı ile çarpışırken diğer bir bölümü ile her alanda kıyasıya bir mücadele içerisinde bulunmak zorunda kalmıştır. Bu devletler, Atatürk'ün deyimi ile "*örneği görülmemiş bir galibiyetin temsilcileriydi*". Birinci Dünya Harbi'nde muharebe meydanlarında yenilmediği halde, harbi ve harple birlikte yurdunu kaybetme tehdidi altında olan umudunu yitirmiş bir toplum ve dağılmış bir ordu ile, sınırları ve hasımlarının sayısı belirsiz bir ülkede, iç ve dış birçok güç odağının karşı koyacağı bağımsız millî devlet kurma hedefini gerçekleştirmek için hareket edilmiştir. Millî devlet, millet gerçeğine ve millî birliğe dayanır. Atatürk'ün kurduğu millî devlette de, millî devletin vazgeçilmez gereği olan millî şuur (ulusal bilinç) yaratılmış, etkili kılınmış ve tam bağımsızlığa ulaşılmıştır.

Türk İstiklâl Harbi'nde en güç durumlarda dahi bağımsızlıktan ödün verilmemiştir. Atatürk tam bağımsızlığı bir "*vazife*" olarak belirtir ve "*siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri hususların*" bütününde tam bağımsızlığı ve tam serbestliği öngörür. İstiklâl Harbi sonucunda bütün unsurları ile bağımsızlığa ulaşılmış, kendi irademiz ve kendi ölçülerimiz içerisinde çağdaşlaşmanın ortamı yaratılmıştı.

Bağımsız millî devlet, Atatürk'ün kazandırdığı ilk büyük değerimizdir. Bu değere Lozan'da siyasî sonuca bağlanan İstiklâl Harbi ile ulaşılmıştır. Diğer bütün değerler için de gerekli zemini hazırlayan temel olay İstiklâl Harbidir.

İstiklâl Harbi'nin askerî harekât bölümünü İzmir'de noktalayan Atatürk "*asıl işimiz şimdi başlıyor*" demiştir. Bu çok önemli bir tespittir. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

tespit değerlendirilmeden, bu tespit dikkate alınmadan Atatürkçülüğe girilemez.

Çağın ve çağdaşlaşmanın ilk gereği olan bağımsız millî devletin kurulmasından sonra, diğer çağdaşlaşma atılımları için ortam hazırlanmış oluyordu. Çağdaşlaşmak için gerekli olan ve gerçekleştirilen atılımlar Atatürk'ün kazandırdığı diğer değerlerdir.

İkinci büyük değer, milletin egemenliği

Coğrafyası belirlenmiş bağımsız devlet, vatandaşı için özgür bir ortam sağlamadan çağdaşlaşma yolunu açamazdı. Özgürlüğe ancak millî egemenliğin gerçekleştirilmesiyle ulaşılabileceğini, millî egemenliğin temel ürününün özgürlük olduğunu belirleyen Atatürk, hareketin başlangıcında -22 Mayıs 1919 tarihli raporda-, Amasya Tamimi'nde, Erzurum Kongresi'nde millî egemenlik amacını ortaya koymaya başlamıştır.

O tarihte mevcut iç siyasî yapıya en çağdaş seçenek (alternatif) millî egemenlikti. Atatürk'ün iç politik durumdaki ilk işini iktidar seçeneğini açıklaması ve bu seçeneğin gerçekleştirilerek güçlendirilmesi oluşturuyordu. Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurarak ve her kararını onun düşünce ortamında geliştirerek, mevcut siyasî iktidara padişaha ve onun hâkim olduğu çevreye millî egemenlik seçeneği ile karşı koyabilmiştir. Şüphesiz demokrasiyi savunan fakat buna rağmen sarayın, totaliter sistemin yanında yer alan batılıların, millî egemenliği seçen Anadolu karşısındaki durumları, savundukları değerlerle, batı ölçüleri ile çelişiyor, kendileri ile ters düşmüş oluyorlardı. Atatürk'ün millî egemenlik alternatifini seçmesi bugün normal görünebilir. Olayı kendi tarihî atmosferi içerisinde düşünmek gerekir. Krallar, padişahlar, komünizm, nazizm, faşizm gibi kişi, aile, zümre veya sınıf hareketlerinin hâkim olduğu bir dünya ortamında millî egemenlik ilke olarak seçilmiştir. Seçimi değerli kılan bir diğer husus, cazip görünen, moda olan, seçimi kolay olan, kişinin gururunu okşayan totaliter seçenekler arasından bu kolaylıkları taşımayan millî egemenliğin seçilmiş olması ve harp şartlarında, inkılâp şartlarında uygulanmak zorunda kalınacağının bilinmesidir.

Atatürk iktidarın kaynağını iktidarın dayandığı tabanı değiştirmiştir. İktidarı bir aileden almış ve bütün millete devretmiştir. Bu özelliği ile diğer siyasî ihtilâl niteliğindeki iktidar değişikliği olaylarından daha farklı, daha büyüktür. Fransız İhtilâli egemenliğin millete devrini amaçlamışsa da, sınıf hareketi özelliğinden kurtulup egemenliğin millete devri amacına

Levent Sahverdi Arşivi

birçok dar boğazdan geçtikten sonra ulaşabilmiştir. Rus İhtilâli iktidarı bir oligarşiye, bir partili kadrosuna devretmiştir. Atatürkçülük ise iktidarı genişleten, iktidar tabanını milletin bütününe yaygınlaştıran bir harekettir.

Millî egemenlik çağdaş yönetimin temel seçeneği olarak Atatürk tarafından bize kazandırılmış bağımsız millî devletten sonraki diğer büyük bir değerdir. Millî egemenlik özgürlük ilkesinin kaynağını oluşturacaktı.

Bağımsızlık için güvenli sınırlara dayanan millî devlet, özgürlük için millî egemenlik gerekliydi.

Millî egemenliğe dayalı özgürlük, aynı zamanda toplum ve kişilerin gelişmesinin ortamını oluşturduğu için önem taşıyordu. Kapalı sistemler, özgür düşünceye getirdikleri kısıtlamalarla düşünceyi ve düşünce ile birlikte kişinin ve toplumun gelişmesini sınırlamakta ve kısıtlamaktadırlar.

Üçüncü büyük değer, lâik zihniyet

Bağımsız millî devlet, özgürlük ve millî egemenlikten sonra, özgürlüğün gereğine uygun bir zihniyet değişikliğinin sağlanması şüphesiz vazgeçilmez bir adımdı. Akılcılığa dayanan açık düşünce ortamı gerçekleştirilmeden çağın ve gelecek çağların gerekleri yerine getirilemeyecekti. Bu da herşeyden önce ve her alanda lâik bir anlayış ve lâik bir uygulama ile mümkün olabilecekti.

Batının Rönesansını nasıl Reformundan ayırmak mümkün değilse, Türk çağdaşlaşmasında da yenileşmeyi lâik toplum yaratılmasından ayrı düşünemeyiz. Atatürk'ün kazandırdığı ve Atatürkçülükle sahip olduğumuz değerlerin en önemlilerinden birisi, çağın ve gelecek çağların ihtiyaçlarına uygun ortamın yaratılabilmesi için gerekli olan lâik özellikli zihniyet yapısının gerçekleştirilmesiydi.

Dördüncü büyük değer, Atatürkçülük

Atatürk'ün milletimize kazandırdığı değerlerin en önemlilerinden bir diğeri, bağımsız millî devleti, millî egemenliği, lâik zihniyeti ve bunlarla birlikte diğer inkılâplarını ilkeleri yönünde bütünleştiren, güvence altına alan, kendi potasında sistemleştiren Atatürkçülüktür.

Kazanılan değerlere sağlam ilkelerle ulaşılabilmiş ilkeler yönünde ve onlara dayanarak inkılâplar gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ve İnkılâpçılık birer ilke olarak diğer

Levent Şahverdi Arşivi

bütün inkılâp ve çağdaşlaşma uygulamalarını yönlendiren düşünce bütününün unsurlarıdır.

Kazanılan üç büyük değer olan, bağımsız millî devleti, millî egemenliğe dayanan özgürlüğü ve lâik zihniyeti gerçekleştirmek ve güçlendirmek için ilkelere bağlı kalarak bütün alanlarda inkılâp hareketlerine girişilmiştir.

İnkılâplar, kazanılan değerlerin gereği olan, akla ve bilime dayalı büyük uygulamalardır. Sosyal, ekonomik ve politik alanlara yayılmış, hukuk ve eğitim konularında yoğunlaşmışlardır.

Açıklanan ilkeler, inkılâplar ve oluşturulan kurumlar birer dogma değildir. Başka dogmalara da bağımlılıkları yoktur.

Atatürkçü düşünce sisteminde yalnız aklın, bilimin ve şartların verdiği doğrultu önem taşır. Akla ve bilime açık düşünce ortamı ve buna uygun Atatürk dönemi uygulamaları Türk çağdaşlaşmasının yolunu belirler. Türkiye Cumhuriyeti Atatürkçü düşünce sistemine bağlı olarak kurulmuştur.

Bütün diğer düşünce ve uygulamalara yön veren düşünce sisteminin veya ideolojinin seçimindeki hatanın etkisini gidermek çok zordur. Yanlış bir ideoloji seçilmişse bunun kayıplarının giderilmesi uzun zaman gerektirir. Almanların ve İtalyanların nazizm ve faşizmi temel düşünce olarak benimsemelerinin kayıpları konu ile ilgili çarpıcı bir örnek olabilir. Yanlış bir ideoloji seçimi, hareket noktasında, uygulama yönteminde, uygulamada ve amaçların belirlenmesinin tamamında yanlış seçim demektir.

20 nci asırda geniş şekilde uygulama alanı bulmuş birçok düşünce sistemi, yönetim türü, henüz bir asır geçmeden çağdaş özellik taşımadığı ve çağa uyum sağlayamadığı, çağı ile bağdaşmadığı için değişmek durumunda kalmışlardır. Yarım asırdaki gelişmeler karşısında yenik düşmüşlerdir. Bünyeleri kendi kendilerini yenilemeye uygun olmadığı için bu gücü gösterememişlerdir.

Atatürkçülük ise her çağda çağdaş özellik gösterebiliyor. Düşünce sistemleri arayışları içerisinde olma ihtiyacını ortadan kaldırıyor. Bu sebeple Atatürk'ün kazandırdığı en büyük değerlerden birisi Atatürkçü düşünce sistemidir, Atatürkçülüktür diyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜLÜKTEN BEKLENTİLERİMİZ

Artık beklentilerimiz Atatürk'ün kendisinden değil, ilkeleri, inkılâpları ve kazandırdığı değerlerle bir bütün oluşturan Atatürkçülüktendir.

Atatürkçülük gerçeklere dayanan, evrensel ağırlıklı, geleceğe yönelik, birbiri ile uyumlu amaçlar, uygulamalar ve ilkeler bütünüdür. Bu içeriği ile yeniliğe açık, dinamik özelliği ve bütünlüğü olan, birbirini tamamlayan, birbiri ile uyumlu düşünce sistemidir. Bağımsız millî devleti, millî egemenliği, kişi özgürlüğünü ve her çağda çağdaş olmayı amaçlar, akla ve bilime dayanır.

Ana çizgileri ile Atatürk'ün kazandırdığı değerler hakkında yapılan tespitlerden sonra, Atatürkçülükten beklentilerimizin neler olduğu sorusu akla geliyor. Cevap aradığımız soru şudur: Atatürkçülükten beklentilerimiz neler olabilir? Atatürkçülüğe bağlılık ve Atatürkçülüğü yaygınlaştırmak bize neler kazandıracaktır? Veya neden Atatürkçülüğe bağlı kalmak, onu yaygınlaştırarak benimsetmek gerekliliği ve zorunluluğu vardır?

Atatürkçülükten beklentilerimiz bu soruların da cevaplarını oluşturur.

Atatürkçülükten birinci beklentimiz, Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin korunup geliştirilmesi

Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin korunması, geliştirilmesi en iyi olarak Atatürkçü ortamda gerçekleştirilebilir. Bağımsız millî devletimiz, özgürlüğün kaynağını oluşturan millet egemenliğimiz ve lâik zihniyet yapımız Atatürkçülüğün birer unsuru aynı zamanda birer ürünüdür. Varlıkları ve gelişmeleri Atatürkçülükle güvence kazanır. Bu sebeple Atatürkçülükten en önemli beklentimiz, Atatürk'ün kazandırdığı temel değerlerin korunması ve geliştirilmesidir. Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin de en güçlü koruyucusu Atatürkçülüktür. Başka bir anlatımla, Atatürkçülük Atatürk'ün kazandırdıklarının koruma, korunma ve geliştirme yol ve yöntemini de içermektedir.

Milletçe içerisinde bulunduğumuz şartlar karşısında, Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin ne ölçüde güvence altında olduğu, bu büyük değerlerimizin hangi tehditlerle karşı karşıya bulunduğu diğer bir soruyu oluşturuyor. Kazanılan değerlerin korunması için önce bunlara yönelik tehdidin önlenmesi gerekir.

Levent Şahveredi Arşivi

Kazanılan değerlere tehdidin önlenmesi

İçerisinde bulunduğumuz şartları en iyi olarak imkânlarımız, zorluklarımız ve amaçlarımız belirler. İmkânlar kullanılarak zorluklarımızı aşarak amaçlara ulaşmada Atatürkçülükten beklentilerimiz neler olacaktır?

Coğrafî konum ülkelerin kaderidir, değiştirilemeyen birer jeopolitik emrivakidir. Türkiyemiz büyük güçlerin sürtüşme ve çatışma noktası üzerindedir. Coğrafî konumumuz ülkemizi her yönden gelen menfaatlerin, ihtirasların kesişme, birleşme ve ayrılma kavşağı durumuna getirmekte, bu durum sosyal, ekonomik, politik ve askerî özellikli tehditler şeklinde açığa çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bütün milletler, milliyetçilik duygu ve birlik sağlama çabalarını Türk düşmanlığına dayandırmışlardır. Hudutlarımızın çevresindeki ülkelerin tarihten kaynaklanan bu tehditleri coğrafî şartların ağırlığını artırmaktadır.

Uluslararası barış dönemi mücadeleleri sosyal, ekonomik ve politik alanlara yayılmış ve eskiye oranla daha acımasız düzeylere ulaşmıştır. Ayrıca sıcak bir harbi başlatamayanlar, barış dönemi mücadelelerini şiddet metodlarıyla, propaganda ve terörle sıcak noktalara taşımışlardır. Bu gelişmelerin, bu tür tehditlerin kısa sürede ve tamamen söneceğini de beklemek yanlış olur.

Sonuç olarak coğrafyamız, sosyal değerlerimiz, ekonomik değerlerimiz, politik yapımız jeopolitik konumumuzdan ve tarihimizden kaynaklanan çok yönlü ve devamlı tehdit altındadır. Ülkemizin şartları arasında en belirgin özellik bu tehdittir. Şüphesiz temel düşünce sistemi olan Atatürkçülük bu tehdit çemberinin dışında değildir. Coğrafyamız sosyal ve ekonomik değerlerimiz politik yapımız gibi Atatürkçülük de tehdit altındadır.

Yüksek Kurum'un üçüncü kuruluş yıldönümünde -18 Ekim 1986- aslî üyelerle yaptığımız toplantıda "Türk olmak zordur" demiştim. 1987'de yapılan Atatürk Sempozyumu'na katılan yabancı bir ülke Türkoloğu, "dışarda Türk olmak çok zor" diyordu. Anlaşılıyor ki dışarda da içerde de Türk olmak zor. Millet olarak ve kişi olarak devamlı mücadele etmemiz, ömür boyu gelişme içinde olmamız gerekiyor. Çünkü coğrafyamızda zayıf milletlere yaşama şansı yoktur. Bu şartlarda bulunan bir toplum içerisinde, mücadele gücünü ve gelişme yeteneğini yitirmiş zayıf kişiler de güçlükle barınabilirler.

Levent Şahverdi Arşivi

Zor tarihî şartların, zor sosyal ve ekonomik birikimlerin üstesinden gelebilmek ve düşmanlıkların, ihtirasların yol kavşağı olan coğrafyamızda güvenle varlığımızı korumak durumu ile karşı karşıyayız. Bütün zorluklara karşı, yeni arayışlar içerisine girmemizi gerektirmeyen bir büyük imkâna ve bir büyük güce, Atatürkçülük gibi çağdaş bir düşünce bütününe sahibiz.

Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin geliştirilmesi

Bağımsız millî devletimiz, millî egemenliğe dayanan özgürlüğümüz, akılcı ve bilimci lâik zihniyet yapımız ve diğer bütün sosyal ve politik değerlerimizin korunarak geliştirilmesi, bunları bize kazandıran Atatürkçülüğün bir sistem olarak bilimsel yöntemlerle ele alınması, incelenmesi, düşünce olarak yayılması ile mümkün olacaktır.

Sahip olduğumuz değerlerin güçlendirilmesi politik, sosyal, ekonomik ve askerî yapımızın bütün tehditleri geri yansıtacak düzeye gelmesi, Atatürkçülüğün ve Atatürkçülüğün kazandırdığı değerlerin korunması ve güçlenmesini gerektirmekte ve Atatürkçülükten beklentilerimizi belirlemektedir. Atatürk'ün kazandırdığı değerlerle Atatürkçülükten beklentilerimizde devamlılık ve bütünlük vardır. Görüldüğü gibi ne Atatürk ne de Atatürkçülük, Atatürk ilke ve inkılâplarından ibaret değildir.

Atatürkçülükten ikinci beklentimiz, her çağda çağdaş olma

Millî devlet, millî egemenlik, akılcı lâik zihniyet, ilke ve inkılâpları ile Atatürkçülük milletimize çağdaşlaşmanın yolunu açmıştır. Çağdaşlaşma Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin doğal sonucudur. Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin ve çağdaşlaşmanın kaynağı ise akıl ve bilimdir. Atatürkçülük bir çağdaşlaşma yöntemidir ve her çağda çağdaş olmayı amaçlar.

Atatürk yaşayan, kendisini koruyan, akla ve gerçeklere dayalı, bağımsız bir çağdaşlaşma modeli vermiştir.

ATATÜRK'ÜN KAZANDIRDIĞI DEĞERLERİN VE ATATÜRKÇÜLÜKTEN BEKLENTİLERİMİZİN DAYANAĞI OLAN TEMEL ÖGELER: BİLİM VE KÜLTÜR

Atatürkle sahip olduğumuz değerlerin ve Atatürkçülükten beklentilerimizin dayanması gereken temel ögeler Atatürk'ün benim manevî mirasçılarım dediği akıl ve bilimdir. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde Türk kahramanlığını ve Türk kültürünü görür.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürkçülük dinamik bir düşüncedir. Her çağda aklın, bilgi birikiminin, şartların ve ihtiyaçların gerektirdiği yenileşmeyi kendi içerisinde taşımaktadır. Atatürk'ün işaret ettiği yol gösterici ise bilimdir. Bilimsel zemini oluşmamış düşünce ve uygulamalar belirsizliğe yönelik durumda kalırlar. Bilimsel zeminden yoksun düşüncelerin ve uygulamaların yönünün ve devamlılığının güvenli ve dengeli olması ancak bir rastlantı olur. Atatürkçülük bilimsel bir ortamda güvence altında olabilir ve böyle bir ortamda yaşayıp gelişebilir. Bilimsel ortamın güçlendirilmesinin sağlanması, Atatürkçülüğe bağlılığımızın gereğidir ve Atatürkçülükten beklentilerimizin gerçekleştirilmesi için gerekli temel adımı oluşturacaktır.

Bilimsel temelin oluşturulmaması, siyasî tercihlerin hatta siyasî dedikoduların hâkim olmasına, düşünce alanında kaygan bir zemin oluşmasına sebep oluyor. Bilimsel çalışma zemininden yoksun bir kültür ortamı, kimliğini bulamıyor, çeşitli etkilerle kısa sürede yozlaşıyor. Bilim adamlarının, akademik kuruluşların sorumluluklarının büyüklüğü, bilim çevrelerinin kendi alanlarında doğruya yönelmiş ilk adımı atma zorunluluğundan kaynaklanıyor.

Bilim adamlarının, kendi konularındaki eksikliklerin ilk sorumluları, olumlu gelişmelerin de öncüleri olarak kabul edilmesi yanlış olmayacaktır.

Her türlü ilerleme gelişmiş bir kültür ortamından doğabilir. Yeterli ve uygun bir kültür ortamı oluşturulamamışsa ekonomik, sosyal, politik, askerî, bütün alanlardaki gelişme yetersiz kalabiliyor. Kişiler yetiştikleri kültür çevresinin, toplumlar oluşturdukları kültür ortamının birer temsilcisi olarak ancak kültür düzeyleri kadar varlık gösterebiliyorlar. Her kültür çevresi kendi özel toplumunu oluşturuyor. Ayrıca her kültür çevresi kendi insanını yetiştiriyor. Kültür düzeyinin yetersiz kalacağı bir kalkınmayı gerçekleştirmek de mümkün değildir.

Kültür ögelerinin gelişmesinde ise önemli ilk adımı bilimsel çalışmalar oluşturuyor.

Sağlam ve gelişmiş bir kültür milletin en etkili güvencesidir. Yetersiz ve bilimsel içeriği olmayan bir kültür ortamında sosyal kalkınma, ekonomik kalkınma, politik gelişme beklememek gerekir. Atatürk 1924 yılında Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesini anlatırken, "*askerî harekâtın başarısında da ahlâk ve kültür üstünlüğünün gerekli*" olduğunun anlaşıldığını açıklamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kültür sağlam bir yapıya sahipse politik ve ekonomik buhranlar daha kolay çözülebiliyor. Kültür buhranları, kültür çözülmeleri ise politik ve ekonomik buhranlara nazaran daha ağır seyrediyor ve diğer alanlara çok kolay yansıyorlar. Atatürk devlet hayatı, düşünce hayatı ve ekonomik hayatta asıl etken olarak kültürü görür. Kültür dinamik bir olgudur, yeni ve açık ufukların ortamında gelişebilir.

Kitle iletişim araçlarındaki gelişmenin etkisiyle kültür ve medeniyetin değişmesi ve yenilenmesi hızlanmıştır. Kültür ortamı bugün düne göre değişiktir. Değişikliğin olumlu yönde olması bilime ve akla dayandırılması ile mümkün olabilir. Bilimsel temelin zenginliği ve yaygınlığı kültür ve medeniyetin gelişmesinde devamlılığı, dengeyi ve istikrarı sağlıyor.

Atatürk Yüksek Kurumu bütün bu alanların bilimsel zeminini oluşturabilmek için kurulmuştur. Büyük sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklarımızı en iyi olarak, yeni bir medeniyet hamlesinin bütün unsurlarını içeren Atatürkçülüğün yaygınlaştırılmasıyla yerine getirebileceğimiz inancını taşıyoruz.

Genel olarak ülkemizde de dogmalara, saplantılara dayanan tartışmaların kısır döngüsü aşılmakta, daha verimli ve daha sağlıklı olan, kültür ağırlıklı, kültür amaçlı, tartışma ortamına geçiş çabaları gösterilmektedir.

Kişi olarak ve millet olarak iki bin yılına bizi ulaştıracak ve iki bin yılından sonraki ihtiyaçlara cevap verebilecek yeni kadrolar, Atatürkçülüğün özgür, akla ve bilgi temeline dayalı ilkelerinin oluşturacağı, sosyal disiplini olan ve toplum denetimi gerçekleşmiş sağlam bir kültür çevresinde yetişebilir.

Atatürkçülüğün kazandırdığı değerlerin de, Atatürkçülükten beklentilerimizin de başlangıç ve aynı zamanda bitim noktasını bilimsel çalışmalarla güçlendirilmiş çağdaş bir kültür çevresi belirleyebilir.

Atatürk'ün kazandırdığı değerler, bağımsız millî devletimiz, millî egemenliğimiz, lâik zihniyet yapımız, Atatürk düşünce sistemimiz ve Atatürkçülükten beklentilerimiz olan bunların korunması, geliştirilmesi ile her çağda çağdaş olabilme amacı, millet olarak varlığımızın kişi olarak yaşamımızın vazgeçilmezleridir.

Levent Şahverdi Arşivi

MONDROS'TAN - MUDANYA'YA SÈVRES'DEN - LAUSANNE'A

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

I

1919-1922 yıllarının Türk İstiklâl Savaşı ve onu oluşturan muharebeleri, Birinci Dünya Savaşı'nda çöken Osmanlı Devleti yerine yepyeni ve bağımsız bir Türk Devleti'nin kurulmasını amaçlayan bir ulusal silkiniş ve kurtuluş hareketidir.

Türk İstiklâl Harbini oluşturan nedenlerin başında, Osmanlı Devletince Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanmış olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesinin haksız ve keyfi uygulaması gelmektedir. Türk Ordusu terhis edilir ve silahları elinden alınırken, İtilaf Devletleri, sözde güvenliklerini sağlamak için, Ateşkesin 7. maddesini bahane ederek daha önceleri aralarında varılan gizli antlaşmalarla kendilerine düşen yerleri işgal etmişlerdir. Bir diğer neden, İstanbul'daki padişah yönetiminin tutumudur. Bu yönetim her ne pahasına olursa olsun ve her şeyden önce sadece Osmanlı taht ve hanedanını korumayı amaçlamış, Türk Ordusu'nun durumuna çözüm bulamayacağını ortaya koymuştur. Fakat asıl neden, Batı Anadolu'da başlayan Yunan ilerlemesi ve Türk halkına karşı girişilen işkence ve zulümlerdir. 15 Mayıs 1919 da İzmir'e çıkan Yunan askerlerinin, yerli Rumların'da destek ve yardımı ile kısa bir süre içinde 50'si subay olmak üzere 2000'den fazla Türkü öldürmesi şok etkisi yapmış, eskiden Rumlar'dan kalan evlerde yaşayan 110.000'in üstünde Türk ailesinden 80.000'inin doğuya göç zorunda bırakılması ve diğer baskı ve yıldırma uygulamaları Türk halkının ulusal heyecan ve savaş azmini kuvvetlendirmiş ve bütün yurda yaymıştır. Yunan dostu sayılabilecek İngilizlerin ünlü tarihçisi Arnold J. Toynbee bile; "1919 Mayısında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali yalnız Türk Ulusal Hareketini yaratmakla kalmamış aynı zamanda 1919-1922 Türk-Yunan Savaşının da direkt nedeni olmuştur. Yunanlılar... karaya ayak basar basmaz, Türk halkına karşı acımasız bir savaşa girişmişler ve bu arada vahşet hareketlerini de ihmal etmemişlerdir" demektedir. Bu nedenlere, 11 Aralık 1918'den itibaren Güney Anadolu'da

Levent Sahverdi Arşivi

başlayan Fransız-Ermeni ortak saldırı ve bölge halkına yapılan işkence ve zulümlerle, kuzeyde Pontus Devleti kurma hayali peşinde koşan yerli Rum çetelerinin açtıkları savaş gibi ülkeyi bölücü çabaları da eklemek lâzımdır. İşte tüm yurt ufkuna çöken bu karanlık karşısında, Türk insanına düşen tek çare; topyekün kesin bir mücadeleye girişmek ve onu başarmaktı.

Dış düşmanlara karşı sürdürülen savaş; Doğu, Güney ve Batı cephesi olmak üzere başlıca üç cephede geçmiştir. Bunların en önemlileri Batı Cephesinde Birinci, İkinci İnönü, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz gibi harekâtlardır. Bunlardan Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)in siyasal nedeni; Yunan Hükümeti'nin 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarak başlattığı ve 200.000 kişilik orduya dayanan "Küçük Asya Seferi"ni ne pahasına olursa olsun sürdürmek ve kazanmak arzusu idi. Askerî neden ise; TBMM'nin Batı ve Güney Cephesi kuvvetlerinin, Gediz ve Kütahya bölgesine yönelerek, ayaklanan Çerkez Ethem kuvvetlerini yola getirmek için Ocak 1921 başından itibaren uğraşmaya başlamasından Yunanlıların yararlanmak istemesi idi. Yunan taarruzunun başarıya ulaşması halinde Türk kuvvetleri yok edilecek ve dolayısı ile yeni kurulmuş olan TBMM Hükümeti ve yönetimi yıkılmış olacaktı. Korgeneral Papulas komutasındaki "Küçük Asya Ordusu" 6 Ocak 1921'de sabah saat 7'de Eskişehir doğrultusunda ve Uşak'tan Banaz doğrultusunda harekâta geçmiştir. Yunan kuvvetlerinin mevcudu 16.243 insan, 12.500 tüfek, 120 makineli tüfek ve 72 toptan ibaretti, karşısındaki Türk kuvvetleri ise, 8500 insan, 5500 tüfek, 47 ağır makineli tüfek ve 28 toptan ibaretti. Kısaca; Yunanlılar insan sayısında bir kat, silahta ise iki katı aşan bir üstünlüğe sahiptiler. Bu üstün Yunan kuvvetleri ile, 9-10 Ocak günlerinde yapılan çok çetin savaşlar sonunda Yunanlılar eski mevzilerine çekilmiş ve bu suretle İzmir'e ayak bastıklarından bu yana ilk defa karşılarına çıkan düzenli Türk birlikleri karşısında muharebeyi kaybederek yeni Türk Ordusuna büyük umut ve moral gücü vermişlerdir. TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanlığına çektiği telgrafta özetle; "Bu başarının, kutsal topraklarımızı düşman istilasından büsbütün kurtaracak olan kesin zaferin hayırlı bir başlangıcı olmasını Tanrının lütfundan dilerim" diyordu. Sovyetler 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Anlaşmasıyla Misak-ı Millî sınırlarını tanıyor, Batılılar ise, 21 Şubat 1921'de Londra Konferansını toplarken, Fransa ve İtalya kurtuluş hareketimize daha anlayışlı ve yumuşak davranmak zorunluluğunu duyuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

II

Temmuz, ağustos ve eylül ayları, Türk Millî Kurtuluş Savaşının acı ve tatlı ve fakat her biri önemli birçok olayları ile doludur. Türk Milletinin bir imha fermanı olarak hazırlanan Sevr Antlaşmasının 10 Ağustos 1920'de imzalandığını, fakat bu 433 maddelik belgenin kazandığımız Millî Mücadele sonucunda hiçbir zaman uygulanamadığını biliyoruz. Mustafa Kemal liderliğindeki millî hareketin Yunan istilasına karşı koyma kararı üzerine, 15 Mayıs 1919'da müttefiklerin desteği ile İzmir'e çıkan ve Ege ve Marmara Bölgelerini işgal eden Yunanlıların tekrar harekete geçtiğini ve fakat 11 Ocak 1921 ve 1 Nisan 1921 günlerinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın kazandığı Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri ile durdurulduğunu tarih kitapları yazmaktadır.

İkinci İnönü yenilgisinden sonra kendini toparlamaya çalışan Yunan ordusu 10 Temmuz 1921'de yeniden taarruza geçince, Mustafa Kemal düşman ordusu ile Türk ordusu arasında büyük bir mesafe koyarak ordumuzun hazırlanmasını sağlamak için, Eskişehir gibi önemli bir merkezimizin ve geniş topraklarımızın düşmana terkedilmesi pahasına, Sakarya Irmağı'nın doğusuna kadar çekilme emri vermiş, bu stratejiyi anlamayan Meclis'teki muhalifler; "Ordu nereye gidiyor. Millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın mesulü neredediir? Onu göremiyoruz. Onu ordunun başında görmek isterdik" sözleri ile ortaya çıkınca, Mustafa Kemal, TBMM'nin yetkilerinin kendisine üç ay süre ile verilmesi kaydı ile Başkomutanlığı 5 Ağustos 1921 tarihli kanun ile kabul etmiş, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde çıkardığı emirlerle savaşın kazanılması için gerekli araç ve gereçlerin sağlanmasını öngören tedbirler almış ve düşman ordusunun 23 Ağustos 1921'de yeni bir saldırıya geçmesi üzerine, çıkardığı emirde, "Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanı ile ıslanmadıkça terk olunamaz" demiş. 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar 22 gün, 22 gece kesintisiz devam eden Sakarya Meydan Savaşı sonucunda Sakarya Nehrinin doğusunda düşman kalmamıştır. Sakarya Zaferinden sonra, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Antlaşmasının imzalandığını, ihtiyaç ve noksanlarını tamamlayan Ordumuzun Afyon Karahisar-Dumlupınar arasında ve Eskişehir mıntıkasında, kısaca Marmara'dan Menderes'e kadar uzanan cephede kuvvetle yerleşmiş bulunan Yunan işgal ordusunu kesin yenilgiye uğratmak ve yurdumuzdan kovmak için bir harekât ve hücum planı hazırladığını görüyoruz. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Pa-

Levent Şahverdi Arşivi

şa ile hazırlanan bu plan, 26 Ağustos 1922 sabahı saat 5.30'da Kocatepe'den verilen bir emirle ve topçu ateşimiz ile başlamış, 30 Ağustos 1922'deki "Başkomutanlık Savaşı" kazanılarak düşmanın asli kuvveti imha edilmiş, başta Yunan Ordusu Başkomutanı Trikopis olmak üzere, binlerce subay ve Yunan eri esir alınmıştır. Başkumandan Mustafa Kemal'in, "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri" emri, ordularımızın 9 Eylül 1922'de İzmir'e varması ile yerine getirilmiş, 23 Eylül 1922'de İtilaf devletleri dışişleri bakanlarının askerî harekâtın durdurulması ve barış konferansının toplanması ile ilgili notaları üzerine, 4-11 Ekim 1922'de İsmet Paşa'nın başkanlığında, İngiltere delegesi General Harrington, Fransız General Charpy, İtalyan General Monbelli'den oluşan Mudanya Konferansı sonucunda Ateşkes imzalanmış; Lausanne'da toplanacak olan barış konferansına, Hariciye Bakanlığına ve delegasyon başkanlığına getirilen İsmet Paşa Rıza Nur ve Hasan (Saka) beyler gönderilmiştir. 21 Kasım 1922'de toplanan Laussanne Konferansı, müttefiklerin kapitülasyonlar üzerinde ısrar etmesi üzerine, 4 Şubat 1923'te kesintiye uğrayarak, İsmet Paşa Türkiye'ye dönmüş, 23 Nisan 1923'te yeniden başlayan konferansta, 24 Temmuz 1923'te Barış Antlaşması imzalanarak, 24 Ağustos 1923'te TBMM tarafından onaylanmıştır. "Büyük Nutuk"ta, Sevres ile Lausanne'ı karşılaştıran Mustafa Kemal'in vardığı sonuç şudur: "Bu antlaşma, Türk Milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevres Antlaşması ile tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastin yıkılışını ifade eden bir vesikadır. Osmanlı tarihinde eşi olmayan bir siyasal zafer eseridir".

III

10 Ağustos, 1920 yılının 10 Ağustos'unda Osmanlı Devletine kabul ettirilen Sevres Antlaşmasının yıldönümüdür. Doğrusu istenirse Sevres Antlaşması ölü doğmuş ve hiçbir zaman uygulanmamıştır. Uygulanabileceğine ne bu Antlaşmayı imzalatanlar, ne onu imzalayanlar ne de boyunduruk altına alınmak isteyen Türk milleti inanmamıştır. Fakat gene de "Sevres Antlaşması" tarihin acı bir gerçeğidir.

İşin ilginç yönü şudur: Türk milletinin bir "Ölüm Fermanı" olarak hazırlanan bu Antlaşmanın millî vicdanda ve aydınların çoğunluğunda uyandırdığı tepkilerle millî hareketi ve mukavemet ruhunu besleyen bir "İtici Kuvvet" olduğunu söylemek mümkündür.

433 maddelik ve aşağı yukarı 150 büyük sahifelik bir döküman olan Sevres Antlaşmasının ekleri ve haritaları bu hacmin dışındadır. Merhum

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. Nihat Erim "Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri" adlı eserinin birinci cildinde ilk defa tam metni yayınlanan Sevres Antlaşmasını imzalayan taraflardan biri; Hadi Paşa, Dr. Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beylerden oluşan İstanbul Hükümeti delegeleri, karşı taraf ise başta İngiltere, Fransa ve İtalya olmak üzere, Japonya, Belçika, Yunanistan, Romanya, Sırp Hırvat Sloven Krallıkları ile Ermenistan, Polonya, Portekiz, Çekoslovakya Cumhuriyetleri temsilcileridir.

Sevres Antlaşmasının bölücü, parçalayıcı ve esarete mahkûm edici yapısı hakkında yeterince bilgi edinebilmek için Antlaşma metninin bazı hükümlerini özetlemekte yarar vardır: İstanbul sözde Padişahın tasarrufunda olacak, fakat azınlıklara karşı riayetsizlik Müttefik devletlere başka kararlar almak hakkını verecekti. Edirne ve Trakya toprakları Türkiye'den Yunanistana geçiyor, Boğazların idaresi Müttefiklerin kontrolüne giriyordu. Fırat'ın doğusunda ve kurulacak Ermenistanın güneyinde Kürdistan oluşturuluyor, Türk topraklarında oluşturulan bağımsız Ermeni Devletine Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis veriliyordu. İzmir ve Ayvalık'tan Ödemiş, Menderese kadar olan bölge Yunanistana veriliyor, geri kalan Türk toprakları üzerinde geniş İtalyan, Fransız ve İngiliz nüfuz ve imtiyaz bölgeleri kurularak Türklere, Ankara etrafındaki bozkırlarda ve asker, donanma ve hava gücü yok denilecek kadar sınırlanmış sözde bağımsız bir Türkiye tanınıyordu.

Düşmanların beklediği bitkinlik, ümitsizlik ve teslimiyet ruhu yaratmak yerine Türk milletinin direnme ruhunu kamçılayan ve Mustafa Kemal'in liderliğinde Anadolu'da yürüyen Millî Mücadeleyi besleyen Sevr Antlaşmasının imzalanışının ortaya koyduğu gerçek şu idi: Artık bir İstanbul Hükümeti yoktur ve padişah bir gölge bile değildir.

Düşmanlardan insaf beklemek boşunadır. Milletin hak ve istiklâlini ancak milletin mücadelesi kurtaracaktır. Şu halde Mustafa Kemal'in giriştiği direniş doğrudur. Tek çıkar yol;

"Millî Mücadele ve Millî Kurtuluş Hareketi" yoludur.

Sevres sisteminin yürümezliğine ve çıkmazlığına bizzat onu imzalatanlar dahi inanmış, Birinci İnönü Savaşının kazanılmasından sonra 27 Şubat-12 Mart 1921'de toplanan Birinci Londra Konferansına İstanbul ile birlikte Ankara temsilcileri de çağrılırken, İstanbul Delegasyonu Başkanı Tevfik Paşa, Türkiye adına sözü Ankara temsilcisine bırakarak etkili bir gösteride bulunmuştur. Diğer taraftan Antlaşmanın kendisine sağladığı menfaatlere

Levent Şahverdi Arşivi

rağmen Fransa 20 Ekim 1921'de, Ankara Hükümeti ile "Ankara Antlaşması" yaparak Sevr'in sağladığı haklardan vazgeçmiş, İtalyanlar ise Haziran 1921'de Antalya'yı terkedip gitmişlerdir. Daha sonraki yayın ve belgelerin ortaya koyduğu gibi, Yunanlıların Anadolu'ya çıkmalarına yol açan İngiliz hatta Amerikan kararlarında Yunan propagandası, en çirkin yalan ve vasıtaları kullanarak etkili olmuştur.

Nitekim 16 Ağustos 1921 günü Avam Kamarasında konuşan Walter Guinness'in Yunanlı zengin ve milletlerarası silah tüccarı Sir Bazil Zaharof'un Başbakan Lloyd George danışmanlık yapmasını eleştirdiğini görüyoruz. Yunanlılar Anadolu macerasında giderek yalnız kalmışlar ve hepimizin bildiği çıkmaz ve bataklığa saplanırken, Mustafa Kemal'in tezi ve liderliğindeki hareket başarıya ulaşmıştır.

IV

Düşmanı yok ederek, Anadolu'dan atmak gibi kesin bir sonuca yönelik Büyük Taarruz Harekâtının temelinde; ağır mütareke şartları ve haksız uygulamaları, Padişah Hükümetinin memleketi kurtarabilecek yetenekten yoksunluğu ve Yunanlıların İzmir'e çıkışı gibi Türk İstiklâl Savaşının nedenleri yatmaktadır.

23 Ağustos - 13 Eylül 1921'de Sakarya'da yok edilmekten kurtulabilen Yunan Ordusu henüz Anadolu'dan sökülüp atılamamış olup, Batı Anadolu'yu elinde tutabilme çabaları içindeydi. İşte Sakarya'da uğradığı büyük yenilgiye rağmen hâlâ "elenizm" tutkusundan, başka bir deyim ile, Türk toprakları üzerindeki "Büyük Emel-Megola İdea"dan vazgeçmemiş bulunan Yunan ordusunun bu emellerini boşa çıkarmak için onu yurttan tamamen atmak gerekiyordu. Bu ise genel bir taarruz operasyonuna girişmekle mümkündü.

İşte Büyük Taarruzun başlıca nedeni, TBMM'nin açılması, İnönü ve Sakarya Zaferleri gibi birçok aşamalardan geçmiş olan "ulusal hedef"e ulaşmaktı. İstiklal Savaşının başında Atatürk tarafından saptanmış bulunan bu ulusal hedef ise "Kayıtsız Şartsız Ulusal Egemenliğe Dayanan Bağımsız bir Türk Devletinin Kurulması" idi.

Büyük Taarruz planı kesinleşip son şeklini aldıktan sonra, Ağustos 1922 başından itibaren kaydırılacak birliklerin düşmana sezdirmeden emniyet ve sessizlik içinde hareketlerini sağlayabilmek için ciddi hazırlıklara geçildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'dan hareket ile gizlice 20 Ağustos'ta Akşehir'deki Batı Cephesi Karargâhına gelen Başkomutan Mustafa Kemal, Genel Kurmay Başkanı Fevzi, Cephe Komutanı İsmet Paşalar ve diğer komutanlarla bütün hazırlıkları gözden geçirdikten sonra "26 Ağustos 1922 Sabahı, Taarruz için" emir verdi. 25 Ağustos 1922'de Başkomutanlık, Genel Kurmay ve Batı Cephesi Karargâhları Şuhud Kasabasından Muharebenin Çadırlı Ordugâhına nakledildi. 26 Ağustos 1922 sabahı saat 5.30 da, topçu ateşi ile Kocatepeden Büyük Türk Taarruz u başladı. 26-27 Ağustos günü, Yunan Ordusunun aylardan beri kurduğu müstahkem cephelerinin Türk Askerinin azmi ve etkinliği karşısında dayanamayarak düşürüldüğünü ve düşmanın çekildiğini görüyoruz. 27 Ağustos'ta Yunan işgalindeki Afyon kurtarıldı. 28 Ağustos günü Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa verdiği emirde;

"Düşman, aralıksız takip edilerek muharebeye mecbur edilecektir. Maksat imhadır" diyordu.

Afyon Belediye binasının bir odasında Fevzi ve İsmet Paşalarla savaş durumunu tetkik eden Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kesin kanaatı şudur: "Türk'ün hakiki kurtuluş güneşi 30 Ağustos sabahı ufuktan bütün şaşaasıyla doğacaktır".

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1924'de, Dumlupınar'da Çal tepesinde "Meçhul Asker Abidesi"nin temelini attığı Başkomutanlık Meydan Muharebesinin 2. Yıldönümü münasebeti ile yaptığı tarihi konuşmada; "... Genç Türk Cumhuriyetinin temeli burada sağlamlaştırıldı... Bu abide Türk vatanına göz dikeceklere Türk'ün 30 Ağustos günündeki ateşini, süngüsünü, hücumunu, kudret ve iradesindeki şiddeti hatırlatacaktır" diyordu. 1 Eylül'de Orduya "Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir İleri" diyen Mustafa Kemal, aynı günü Türk Milletine hitap eden Beyannamesinde;

"Zalim ve mağrur düşman ordusunun esas unsurları akıllara dehşet verecek kesinlikle imha edildi." müjdesini veriyor, Millî kuvvetlerimiz Uşak ve Eskişehiri kurtarıyordu. 3 Eylül günü, esir alınan Yunan Komutanları General Trikopis ile General Diyenis Uşak'ta Başkomutan Mustafa Kemal'in huzuruna çıkarılıyor, Trikopis, Küçük Asya Ordusu Komutanı Hacıanesti'nin görevden alınarak yerine kendisinin getirildiğini ancak Mustafa Kemal'den öğreniyor.

Dumlupınar Muharebesine "Başkomutan Muharebesi" adı verildiği Batı Cephesi Komutanlığı tarafından tahmin ediliyordu. 26 Ağustos ile, Yunanlıların bir tek erinin Batı Anadolu'da bırakılmadığı ve 18 Eylül ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rihleri arasında, tahmini Yunan kaybının; 20.000 esir ve 100.000'in üstünde ölü olduğu saptanmıştır.

Açlık, susuzluk demeden, gece gündüz takip harekâtını sürdüren Türk Ordusu 400 km'lik mesafeyi, yaya ve süvari birliklerle, on günde alarak âdeta "Yıldırım Harbi" örneği vermiştir. İngiliz İşçi Partisi Lideri Mac Donald, İngiliz Parlamentosunda Başbakan Lloyd George'tan hesap isteyince, kürsüye gelen Lloyd George özet ile; "Asırlar nadir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğe bakınız ki, o büyük dahiyi asrımızda Türk Ulusu yetiştirdi. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elimizden ne gelir?" diyor. Büyük Askerî Zaferi, 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkesi ve 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması izliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE DEMOKRASİ

Prof. Dr. ERGUN ÖZBUDUN

Atatürkçü düşünce sistemi, temel amaç olarak, Türkiye'de millî, lâik, güçlü ve çağdaş bir devlet kurmaya yönelmiştir. Atatürk'ün, çağdaş devleti aynı zamanda demokratik bir devlet olarak düşündüğünde kuşku yoktur. Demokrasi ilkesi, Atatürkçü düşünce sisteminin, Cumhuriyetçilik, millî egemenlik ve halkçılık gibi diğer temel ilkeleriyle de çok yakın ilişki içindedir.

Gerçekten, halkçılık ilkesi, çoğu zaman siyasal demokrasi ile anlamdaş olarak kullanılmıştır. Gerçi halkçılığın, kanun önünde eşitlik, hiçbir kişi veya zümreye ayrıcalık tanınmaması, sınıf mücadelesinin reddi ve devletin sosyo-ekonomik hayata müdahalesiyle sosyal gruplar arasındaki denge ve dayanışmanın korunması (dayanışmacılık, **solidarisme**) gibi ek anlamlarda da kullanılmış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Atatürkçü siyasal rejimin gelişme süreci içinde halkçılığın egemen anlamı, siyasal demokrasi olmuştur.

Denilebilir ki halkçılık, Atatürkçü düşünce sisteminin, milliyetçilik, millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkeleriyle birlikte, daha Millî Mücadele'nin ilk günlerinden beri en çok vurgulanan unsurlarından biridir. Halkçılık, Atatürk'ün Millî Mücadele yıllarında yaptığı sayısız konuşmalarında yeni rejimin temel yönlendirici ilkelerinden biri olarak yer almıştır. Meselâ, "bugünkü mevcudiyetimizin aslî mahiyeti, milletin genel eğilimlerini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükûmetidir. Hükûmetlerin halkın eline geçmesidir... İdareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşküllerin ortadan kalkacağına ... kaniim."[1] "İç siyasetimizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzla tesbit edilmiştir."[2] "Bizim nokta-i nazarımız —ki halkçılıktır— kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin, doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensibidir."[3]

[1] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. I (Ankara, 1961: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **SD, I** olarak kısaltılacaktır), s. 90.

[2] **SD, I,** s. 166.

[3] **SD, I,** s. 101.

Levent Şahverdi Arşivi

"İdare usulümüz kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olan halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir... Halk idaresinin bütün kapsayıcı anlamıyla lâyık olduğu gelişme derecesine eriştirilmesi, siyasetimizin gereklerindendir."[4] "Bir kelime ile ifade etmek lâzım gelirse diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir."[5]

Halkçılık ilkesi, Millî Mücadele yıllarının en önemli anayasal belgelerinde de ifadesini bulmuştur. 1921 Anayasası'na esas olan belge, "Halkçılık Programı" adını taşımaktadır. Atatürk, **Nutuk**'ta bu konuda şunları söylemiştir: "İlk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza menşe teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı, Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tesbit eden ve Meclis'in açılışının ertesinde okunup kabul olunan önergemi de, bu kısımla beraber, halkçılık programı unvanı altında bastırıp yayınlamıştım."[6] Bu önergenin "maksat ve meslek" (amaç ve yöntem) adını taşıyan bölümü, Büyük Millet Meclisi tarafından bir beyanname olarak yayınlanmış, "mevaddı esasiye" (ana maddeler) ve "idare" başlıklarını taşıyan bölümler ise, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın temelini oluşturmuştur[7]. Bu Anayasa, 1'inci maddesinde "Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usûlü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" demek suretiyle, halkçılık ilkesine ön plânda yer vermiştir. Daha sonra Atatürk, bir siyasî parti kurmayı tasarlarken, 7 Aralık 1922 tarihinde Ankara basınına, "halkçılık esasına müstenit ve Halk Fırkası namiyle siyasî bir fırka (parti) teşkil etmek niyetinde" olduğunu açıklamıştır[8]. Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkasının adı, şüphesiz halkçılık ilkesinden esinlenmiş olduğu gibi, halkçılık 1923 tarihli ilk parti Nizamnamesinin (Tüzük) 1'inci ve 2'inci maddelerinde yer almıştır.

Halkçılık hakkında yukarıda verdiğimiz alıntılarda bu deyimin, halk devleti, halk yönetimi, halkın kendi mukadderatına hâkim olması anlamında, kısacası siyasî demokrasi ile eşanlamlı olarak kullanıldığını

[4] **SD, I,** s. 221.

[5] **SD. I,** s. 320.

[6] Kemal Atatürk, **Nutuk** (İstanbul, 1960: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **Nutuk** olarak kısaltılacaktır), c. II, s. 594.

[7] İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı** (İstanbul, 1963: Baha Matbaası), s. 13-16; Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukukî Niteliği," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** c. I, Sayı 2 (Mart 1985), s. 498.

[8] **Nutuk,** II, s. 718.

Levent Şahverdi Arşivi

görmüştük. Atatürk, **Medenî Bilgiler** kitabına esas olan notlarında da halkçılıkla "demokrasi prensibi"ni aynı anlamda kullanmıştır: "Bu prensibe göre, irade ve hâkimiyet, milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi, millî hâkimiyet şekline dönüşmüştür ... Demokrasi esasına müstenit hükûmetlerde hâkimiyet, halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olmayacağını gerektirir. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasî kuvvetin, hâkimiyetin kaynağına ve meşrutiyetine temas etmektedir." Atatürk'e göre "bugün, demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır." Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren "demokrasi fikri, mukavemet edilemez bir kuvvet ve cereyan" halini almıştır[9].

Halkçılık (veya demokrasi) ilkesi ile millî egemenlik arasında çok yakın ilişki olduğunda şüphe yoktur. Daha doğrusu, halkçılık, millî egemenlik ilkesinin tabiî ve zorunlu sonucudur. Egemenliğin millette olduğu bir devlette hükûmet sisteminin de elbette halkın kendi kendisini yönetmesi, yani demokrasi olması gerekir. Ancak tarihte bu iki kavramın tam anlamıyla çakışmadığı zamanlar da olmuştur. Fransız İhtilâli ve onu izleyen dönem, kişi egemenliğini yıkarak yerine teoride millet egemenliğini geçirmiş olmakla beraber, genel oy sistemi uzun süre kabul edilmemiş, yani halkın çoğunluğuna oy verme hakkı tanınmamıştır. Bu çelişik durum, milletle halkın farklı kavramlar olduğu; milletin, belli bir ülkede belli bir anda yaşayan insanların toplamından ibaret olmayıp, geçmişi ve geleceği de içine alan bir "manevî şahıs" (tüzel kişi) oluşturduğu; dolayısıyle, millet adına egemenliğin, milletin menfaatlerini en iyi takdir edebilecek olan bir seçkin zümre tarafından kullanılması gerektiği gibi, hiç de doyurucu olmayan gerekçelerle açıklanmaya çalışılmıştır[10]. Şüphesiz, Atatürkçü millî egemenlik anlayışı, böyle soyut ve demokrasiden uzak bir millî egemenlik anlayışı değildir. Atatürkçülük, sadece hükümdarın kişisel egemenliğini yıkmayı değil, onun yerine halk yönetimini yani demokrasiyi geçirmeyi amaçlamıştır. Atatürkçü düşünce sisteminde millî egemenliğin halkçılık ilkesiyle tamamlanması, ona demokratik içeriğini kazandırmıştır.

Atatürk, "demokrasi" deyimini, bugün bazı ülkelerde görüldüğü gibi asıl anlamından saptırarak veya ona değişik içerikler yükleyerek değil, tam

[9] A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları** (Ankara, 1969: Türk Tarih Kurumu Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **Medenî Bilgiler** olarak kısaltılacaktır), s. 27, 29-30, 390-91, 397-99, 404.

[10] Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku: Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler** (İstanbul, 1965), s. 358-63.

Levent Şahverdi Arşivi

tersine, gerçek ve geleneksel anlamında, yani hürriyetçi siyasî demokrasiyi ifade etmek üzere kullanmıştır. Atatürk, bu konuda şöyle demektedir: "Demokrasi esas itibariyle siyasî mahiyettedir. Demokrasi, bir sosyal yardım veya bir iktisadî teşkilât sistemi değildir. Demokrasi maddî refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye, vatandaşların siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa **siyasîdir**; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasî hürriyeti temin etmektir" [11].

Atatürk, demokrasiye ters düşen çağdaş siyasal akımları eleştirerek bunlardan hiçbirinin Türkiye için uygun olmadığı sonucuna varmıştır: Bolşevik teorisine göre "bütün Rus milleti içinden, işçi, deniz ve kara kuvvetlerinden ibaret bir azınlık, ekonomik esaslara dayanan komünist partisi adı altında birleşerek, bir diktatörlük vücuda getirmişlerdir. Gayelerinde millî değildirler. Kişisel hürriyet ve eşitlik tanımazlar. Halk egemenliğine saygı göstermezler. İçte çoğunluğu, zor ve baskı ile, görüşlerine itaate mecbur ederler; dışta, kendi prensiplerini yaymaya çalışırlar. Halbuki, hükûmet kurmaktan amaç, evvelâ ferdî hürriyetin teminidir. Bolşevik hükûmet şeklinde istibdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyeti, bir kısım insanların görüşlerinin zorla esiri ve zebunu yaşatmak şekline tabiî ve makul bir hükûmet sistemi nazariyle bakılamaz."

Atatürk, yaşadığı dönemde Avrupa'nın bazı ülkelerinde, özellikle Lâtin Akdeniz ülkelerinde hayli güçlü olan "ihtilâlci sendikalizm" ve "korporatizm" akımlarını da eleştirmiştir. Ona göre "ihtilâlci, siyasî sendikalizm teorisyenleri, her türlü siyasî kuruluşları yalnız kendi menfaatleri lehine çalıştırmak ve nihayet siyasî kuvvet ve hâkimiyeti ellerine geçirmek isteyen işçi gruplarıdır. Bunlar, amaçlarını zorla elde etme fırsatını beklerken, zaman zaman genel grevler yaparak, hükûmet adamları üzerinde etkili oluyorlar." Korporatizm veya menfaatlerin temsili (meslekî temsil) ise, toplum içinde çeşitli meslek zümrelerinin birbirinden farklı menfaatleri olduğunu, her özel menfaat sahibi grubun mecliste ayrı ayrı temsil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. "Bu takdirde seçim, millet fertleri tarafından değil, gruplar tarafından ve bu grupların sahip oldukları menfaat oranında vukubulacaktır. Mecliste, bu gruplardan birkaçı birleşip iktidar mevkiine geçince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna kim mani olacaktır?"

[11] **Medenî Bilgiler**, s. 31, 406-407.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki Atatürk, demokrasiye aykırı olan bu siyasî akımları "memleketimiz ve milletimiz için uygun" görmemiştir. Ona göre "biz, memleket halkı fertlerinin ve çeşitli sınıf mensuplarının birbirlerine yardımlarını aynı kıymet ve mahiyette görürüz; hepsinin menfaatlerinin aynı derecede ve aynı eşitlikçilik duygusuyla teminine çalışmak isteriz. Bu tarzın, milletin genel refahı, devlet bünyesinin kuvvetlenmesi için daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Bizim görüşümüzde çiftçi, çoban, işçi, tüccar, sanatkâr, doktor, kısacası herhangi bir sosyal müessesede çalışan bir vatandaşın hak, menfaat ve hürriyeti eşittir. Devlete, bu anlayış ile azamî yardımcı olmak ve milletin güven ve iradesini yerinde kullanabilmek bizce, bizim anladığımız manada halk hükûmeti idaresi ile mümkün olur" [12].

Atatürk'ün halkçılıktan kasdettiği şeyin, geleneksel anlamda "hürriyetçi siyasî demokrasi" olduğu, kendisinin hürriyetin önemine ilişkin şu görüşlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Atatürk'e göre "ferdin birinci hakkı, tabiî yeteneklerini serbestçe geliştirebilmesidir. Bu gelişmeyi temin için ise, en iyi vasıta, ferde, başkalarının benzer haklarına zarar vermeksizin, tehlike ve zarar kendine ait olmak üzere, ona kendi kendini istediği gibi sevk ve idare etmeye müsaade etmektir. İşte bu serbest gelişmeyi sağlamak, ferdî hakların oluşturduğu çeşitli hürriyetlerin tüm amacıdır. Bu haklara hürmet etmeyen siyasî cemiyet esas vazifesinde kusur etmiş olur, ve devlet varlığının sebebini ve manasını kaybeder. Çağdaş demokraside ferdî hürriyetler, özel bir değer ve önem almıştır; artık ferdî hürriyetlere devletin ve kimsenin müdahalesi söz konusu değildir ... Türk, istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için iç ve dış düşmanlar karşısında hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi; sayısız fedekârlıklara katlandı; muvaffak oldu, ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple hürriyet Türk'ün hayatıdır." [13]

Kişi ve toplum hayatında bu kadar büyük önem taşıyan hürriyet, mutlak anlamıyla anlaşılamaz. "Söz konusu olan hürriyet, içtimaî ve medenî insan hürriyetidir. Bu sebeple, ferdî hürriyeti düşünürken, her ferdin ve nihayet bütün milletin ortak menfaati ve devlet varlığı gözönünde bulundurulmak lâzımdır. Anlaşılıyor ki, ferdî hürriyet mutlak olamaz. Başkalarının hak ve hürriyeti ve milletin ortak menfaati ferdî hürriyeti sınırlar. Ferdî hürriyeti sınırlama, devletin de âdeta temeli ve görevidir. Çünkü,

[12] Aynı eser, s. 40-41, 420-25.

[13] Aynı eser, s. 52-54, 458-64.

Levent Şahverdi Arşivi

devlet ferdî hürriyeti sağlayan bir teşkilât olmakla beraber, aynı zamanda, bütün özel faaliyetleri, genel ve millî amaçlar için birleştirmekle mükelleftir ... Devletsiz bir cemiyet, veyahut zayıf bir devlet hayatının neticesi, herkesin herkese karşı mücadelesidir. Bu mücadele, çoğunluğun hürriyetini boğmayacak şekilde başkalaştırılmalıdır." Böylece devlet ve toplum hayatı, kişi hürriyetlerinin sınırlandırılmasını zorunlu kılmakla beraber, bu sınırlama, "ferdin sorumluluğuna, teşebbüsüne ve gelişmesine zarar verecek dereceye götürülmemelidir. Vatandaşların teşebbüs ve sorumluluk hisleri ne kadar gelişirse, devlet için o kadar iyidir." [14]

Atatürkçü düşünce sistemi içinde demokrasi ile eşanlamlı olarak kullanılan halkçılık, Millî Mücadele yıllarının ve özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin demokratik atmosferi içinde gelişmiştir. Millî Mücadelemizin en dikkate değer yönlerinden birisi, bu ölüm-kalım savaşının, hukuk açısından herşeye yetkili, uygulamada da denetim yetkilerini titizlik ve kıskançlıkla kullanan demokratik bir meclis eliyle yürütülmüş olmasıdır. Prof. Feyzioğlu'nun belirttiği gibi, "Bağımsızlık Savaşı, millî egemenlik ilkesinden güç alınarak, her konuda hesap soran, kıyasıya eleştiren, milletin haklarına titizlikle sahip çıkan bir Meclisle kazanılmıştır. Büyük bir savaşın, millet adına, bir parlâmento tarafından yönetilip yürütülmesi, dünya tarihi açısından da üzerinde durulmaya değer bir olaydır." Aynı konuda İsmet İnönü de şunları söylemiştir: "Millî Mücadele'nin askerî safhada idaresi kadar siyasî idaresi de nâzikti. Hatta daha nâzikti denilebilir. Atatürk, siyasî safhanın idaresinde de aynı derecede maharetli, daha maharetli olmuştur. Meselâ, benim kanaatimce Millî Mücadele'nin, bir Millet Meclisi kurularak onunla beraber yürütülmesi son derece güç, fakat harikulâde isabetli bir karar olmuştur... Askerî sahada, idarî sahada, iç ve dış siyaset sahasında bu, harikulâde bir buluştur. Emsali de hemen hemen yok gibidir." [15]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-23) tarihî görevini tamamlayıp, seçimlerin yenilenmesiyle İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi oluştuktan sonra da, yeni Türk Devleti'nin siyasî rejiminin demokratik bir rejim olması kararı devam etmiştir. Atatürk, bu dönemdeki çeşitli beyanlarında demokratik rejime olan inancını tekrarlamıştır. Meselâ 11 Ara-

[14] Aynı eser, s. 52-53, 459-62; **Atatürkçülük, Üçüncü Kitap: Atatürkçü Düşünce Sistemi** (İstanbul, 1984: Millî Eğitim Basımevi, Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanmıştır), s. 70-73.

[15] Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** c. I, Sayı 2 (Mart 1985), s. 402.

Levent Şahverdi Arşivi

lık 1924 tarihinde **Times** muhabirine verdiği demeçte şunları söylemiştir: "Millî egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasî partilerin varlığı tabiîdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de, birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur."[16] Nitekim bu ortam içinde, 1924 Kasımında Halk Fırkası'ndan ayrılan bir grup milletvekili, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında bir muhalefet partisi kurmuşlardır. Ne yazık ki, bu çok-partili hayat denemesi fazla uzun sürememiş, 1925 Şubatında doğu illerinde çıkan Şeyh Sait isyanının çok ciddî boyutlara ulaşması üzerine olağanüstü tedbirler alma gereği duyulmuş; 4 Mart 1925 tarihli "Takrir-i Sükûn Kanunu" hükûmete geniş takdirî yetkiler vermiş; Kurtuluş Savaşı sırasında çalıştırılmış, fakat daha sonra kaldırılmış olan olağanüstü İstiklâl Mahkemeleri yeniden kurulmuştur. Bu tedbirler arasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. İlginç olan nokta, değinilen olağanüstü tedbirlerin hiçbir zaman, sürekli ve arzulanan politikalar olarak gösterilmemiş, aksine içinde bulunulan durumun zorlayıcı gerekleriyle meşrulaştırılmış olmasıdır. Nitekim **Medenî Bilgiler** kitabında, "Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri kanunu gibi kanunlar... Cumhuriyetin korunması için, fevkalâde tedbirler arasında sayılır... Bu gibi kanunlar, tabiatıyle her zaman tatbik olunmazlar. Onlar ... ancak, başka tedbirlerle önüne geçilemeyecek büyük tehlikeler karşısında kalındığı zaman zarurî olarak tatbik olunur" denilmektedir.[17] Aynı düşünceyi Atatürk **Nutuk**'ta şu şekilde dile getirmiştir: "Takriri Sükûn Kanununu ve İstiklâl Mahkemelerini, istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu... Biz, fevkalâde ittihaz olunan ve fakat kanunî olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir surette, kanunun üzerine çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık; aksine, memlekette sükûn ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve bağımsızlığını temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medenî ve sosyal gelişmesinde faydalı kıldık... Aldığımız fevkalâde tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikinden vazgeçmekte tereddüt gösterilmemiştir."[18]

Atatürk, 1930 yılında çok-partili hayata geçmeyi tekrar denemiş, bu amaçla eski Başbakanlardan Paris Büyükelçisi ve kendi yakın arkadaşı

[16] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. III (Ankara, 1961: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **SD, III** olarak kısaltılacaktır), s. 77.

[17] **Medenî Bilgiler,** s. 67.

[18] **Nutuk,** II, s. 894.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

Fethi (Okyar) Bey'e bir muhalefet partisi kurmasını telkin etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası adı altında 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan bu parti, Atatürk'ten teşvik ve yardım görmüştür. Partinin kuruluşu vesilesiyle Atatürk'ün Fethi Bey'e yazdığı şu mektup onun demokrasi hakkındaki görüşlerini belirtmesi bakımından çok önemlidir: "Büyük Millet Meclisi'nde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşası ve iyi niyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir... Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, lâiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh Büyük Mecliste aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasî mücadeleye girmenizi şüphesiz iyi karşıladım. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe, Cumhurbaşkanlığının bana verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükûmette olan ve olmayan fırkalara karşı adilâne ve tarafsız ifa edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim."[19] Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş günlerinde Atatürk'ün, kendisini iki parti arasında tarafsız bir hakem rolünde algıladığı, şu sözlerinden çok iyi anlaşılmaktadır: "Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben, Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım: Sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye istinat ediyordu? Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır."[20]

Ancak, bu derece iyi niyetlerle girişilen Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi de sadece üç ay sürebilmiştir. Serbest Fırka liderlerinin Atatürk'e ve inkılâplarına tartışmasız bağlılıklarına rağmen, inkılâpların toplumca benimsenip yerleşmesi için gerekli zamanın henüz geçmemiş olması sebebiyle, inkılâplara karşı olan bazı unsurların Serbest Fırka'ya sızmaya çalıştıkları görülmüştür. Bunun doğurduğu siyasî sertleşme ortamı

[19] Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı** (İstanbul, 1982: Karacan Yayınları), s. 251-52.

[20] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. II (Ankara, 1959: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **SD, II** olarak kısaltılacaktır), s. 255-56.

Levent Şahverdi Arşivi

içinde Serbest Cumhuriyet Fırkası, şartların kendilerini Atatürk ile karşı karşıya getirme ihtimali taşıdığını görerek, kendisini feshetmeye karar vermiştir.[21] Bu denemenin de istenilen sonucu vermemiş olmasına rağmen, ünlü Fransız anayasa hukukçusu ve siyaset bilimcisi Maurice Duverger'in belirttiği gibi, bu denemelerin yapılmış olması bile "tek başına derin bir anlam taşımaktadır. Hitler Almanyasında, ya da Mussolini İtalyasında böyle bir şey düşünülemezdi ... Bunlar, her şeye rağmen, Kemal rejiminin plüralizme üstün bir değer tanıdığını ve plüralist bir devlet felsefesi çerçevesinde faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir."[22]

Gerçekten, üç aylık Serbest Fırka denemesi bir yana bırakılırsa Türkiye, 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından, 1945 sonlarında çok-partili rejime geçilmesine kadar, bir tek-parti rejimi ile yönetilmiştir. Ancak bu rejim, totaliter ve dogmatik ideolojilere dayanan Faşist ve Komünist tek-parti sistemlerinden temelde farklıdır. Türkiye'de bir tek-parti "olgusu" mevcut olmuş, fakat tek-parti ideolojisi veya doktrini mevcut olmamıştır. Diğer bir deyimle Türkiye'de tek-parti, sürekli ve arzulanır bir model olarak meşrulaştırılmamış; aksine, zorunluluklar sebebiyle başvurulan ve zamanı geldiğinde yerini çoğulcu demokrasiye bırakacak olan geçici bir rejim olarak görülmüştür. Çok-partili siyasî demokrasi, bu alanda yapılan denemelerin de gösterdiği gibi, erişilmesi gerekli bir ideal olarak muhafaza edilmiştir. Bir kere daha tanık göstermek istediğimiz Duverger'ye göre, Türk tek-partisinin "başta gelen özelliği, onun demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiçbir zaman, Faşist veya Komünist ideolojiler gibi, bir Tarikat veya Kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman veya bir mistik empoze etmemiştir ... Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça ondokuzuncu yüzyıl Liberalizmine yaklaştırmıştır ... Adının 'Cumhuriyetçi' oluşu bile, bu partiyi, yirminci yüzyılın otoriter rejimlerinden çok, Fransız İhtilâli'ne ve ondokuzuncu yüzyılın terminolojisine yaklaştırmaktadır... Faşist rejimlerde hergün rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemalist Türkiye'de demokrasi savunusu almıştır; bu da, 'halkçı' veya 'sosyal' diye nitelendirilen 'yeni' bir demokrasi değil, geleneksel siyasî demokrasidir. Parti, yöneticilik hakkını, siyasal elit veya 'işçi sınıfının öncüsü' olma niteliğinden, yahut da lideri-

[21] Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında, bk. Yetkin, a.g.e.; Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam** (İstanbul, 1980: Tercüman Yayınları); Walter F. Weiker, **Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and its Aftermath** (Leiden, 1973: E.J. Brill).

[22] Maurice Duverger, **Siyasî Partiler** (Ankara, 1974: Bilgi Yayınevi), s. 360-61.

Levent Sahverdi Arşivi

nin Tanrı iradesine dayanışından değil, seçimlerde kazandığı çoğunluktan almıştır."[23] Birçok başka çağdaş siyasal bilimciler de, benzer gerekçelerle, Kemalist siyasî rejime "gizil (potansiyel) demokrasi" veya "vesayetçi (eğitici) demokrasi" sıfatlarını yakıştırmışlardır.[24].

Atatürk'ün tek-parti sistemini Türkiye için sürekli bir ideal olarak değil, Türkiye'nin sosyal ve siyasal gelişmesinin belli bir aşamasında, zorunlulukların ortaya çıkardığı geçici bir dönem olarak gördüğü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarının yapıldığı günlerde söylediği şu sözlerden çok iyi anlaşılmaktadır: Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "esas prensibi, memleket ve milletin gerçek selâmet ve saadetini temine çalışmaktır ve amaca götüren yol bence budur ve bellidir. O da Cumhuriyet'i güçlendirme ve sağlamlaştırma ile beraber fikrî ve sosyal inkılâpta ve medeniyet ve yenileşme yolunda milletin azimle ve başarıyla yürümesini sağlamaya yol göstermektir. Bu belli olan ve fakat şüphesiz yorucu ve uzun olan yolun yolcuları başlangıçtan sona kadar bir hizada ve aynı zamanda aynı yorgunluk derecesiyle yürümeyebilir ve bu takdirde düşünce ve tedbirleri arasında fark olabilir. Fakat yoldan sapmamaları, genel hedeften gözlerini ayırmamaları, esas amacı ihlâl etmemeleri lâzım gelir. Bugün belli olan yolun başlangıcında bulunuyoruz. **Henüz** düşünceleri etkileyecek kadar yol alınmış değildir. Görüşler gerekli ölçüde açıklık ve isabet kazanmalıdır. **Ondan evvel** tefrika fikri alelâde fırkacılıktır ki, memleket ve milletin huzur ve güven şartları **henüz** böyle bir tefrikaya yol açmaya elverişli değildir, efendiler..."[25] Gene Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesini takip eden aylarda, aynı yönde olarak, şunları söylemiştir: "Milletlerin tarihinde **bazı devirler** vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddî ve manevî ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevketmek lâzım gelir. **Yakın zamanlarda** milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir. Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek **tehlikelere karşı masuniyeti** için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi

[23] Aynı eser, s. 359-60.

[24] "Potansiyel demokrasi" deyimi Duverger'nindir. Bk. aynı eser, s. 363-64. "Vesayetçi demokrasi" **(tutelary democracy)** kavramı için, bk. Ergun Özbudun, "The Nature of the Kemalist Political Regime," Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (ed.) **Atatürk: Founder of a Modern State** (London, 1981: C. Hurst), s. 79-102.

[25] **SD, II,** s. 191. Bu ifadeler, tek-parti rejiminin geçici ve şarta bağlı nitelikte görüldüğünün açık kanıtıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetlerin bir yerde toplanması lâzımdır ... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir." [26]

Serbest Fırka denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra da demokrasi yolunda bazı girişimlerde bulunulmuştur. Meselâ 1931 ve 1935 milletvekili seçimlerinde, bazı milletvekillikleri için Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından aday gösterilmeyerek, bu sandalyeler bağımsız adaylara bırakılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gerek 1927 Kongresi'nde kabul edilen program beyannamesinde, gerek 1931 Kongresi'nde kabul edilen programında, tek dereceli seçime geçilmesi bir hedef olarak belirtilmiştir. 1931 programı, bu konuda aynen şöyle demektedir: "Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaşı, seçeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla donatmak gerekir. Bunun sağlanması hususundaki çalışmaların istenen sonucu vereceği güne kadar vatandaşı, yakından tanıdığı ve güvendiği insanları seçmekte serbest bırakmayı demokrasinin hakikî icaplarına daha uygun buluruz." 1939 Parti Kongresi'nde, Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde denetim görevi yapmak üzere, CHP grubundan ayrılacak bir grup milletvekilinin oluşturacağı bir "Müstakil Grup" kurulmasına karar verilmiştir. 1943 milletvekili seçimlerinde CHP, 458 milletvekilliği için 530 aday göstermek suretiyle, kendi adayları arasında da olsa, seçmenlere belli bir tercih serbestiliği tanımıştır. Nihayet, 1945 yılı içinde muhalefet partilerinin kuruluşuna izin verilmek suretiyle, gerçek çok-partili hayata geçirilmiştir. Demokrasi tarihimizin bu aşamalarını incelemek, konumuzun dışındadır. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir ki, Türkiye, bir tek-parti sisteminin, savaş, işgal, ihtilâl, darbe, v.s. gibi zora dayanan bir kesinti olmaksızın, kendi evrim kanunları uyarınca bir çoğulcu demokrasiye dönüştüğü pek az örnekten biridir. Bunun temel sebebi de, Atatürkçü dünya görüşünün demokratik karakteridir.

[26] **SD, III,** s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK İSTİKLÂL SAVAŞI (1919-1922)'NIN DÜNYA ASKERLİK TARİHİNDEKİ YERİ

E. Korg. CEMAL ENGİNSOY

I. Savaşın Yapısı ve Ana Hatları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Atatürk (1881-1938), söylevlerinin birinde, "Savaş, hayatî ve zarurî olmalıdır. Milletin hayatı tehlikeye düşmedikçe, savaş bir cinayettir"[1] demiştir. Savaşın bu karakteristik tanımlaması, bir Batılı otorite tarafından "...yüzlerce yıllık tarihinin en dikkate değer olaylarından biri..."[2] olarak nitelenen Türk İstiklâl Savaşı'nın (1919-1922) dayandığı haklı felsefeyi de gözler önüne serer. Bu savaş, I. Dünya Savaşı'nı (1914-1918) izleyen çok kritik bir dönemde meydana gelmiştir. Atatürk, savaşın yarattığı acıklı durumu, kendisine özgü kesin gözlemlerle, tarihî "Nutuk"ta şöyle açıklar (özet): "Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, Büyük Savaş'ta (I. Dünya Savaşı) yenilmiş. Osmanlı ordusu, her tarafta zedelenmiş ve şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca, millet, yorgun ve fakir bir durumda... Hükûmet aciz, haysiyetsiz ve korkak... Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış... birer bahane ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar; Urfa (Şanlıurfa), Maraş (Kahramanmaraş) ve Ayıntap (Gaziantep) İngilizler (daha sonra Fransızlar) tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurları ile özel ajanlar faaliyette. Nihayet, 15 Mayıs 1919'da İtilâf devletlerinin uygun bulması ile Yunan ordusu da İzmir'e çıkarılıyor. Bundan başka; memleketin her tarafında Hıristiyan azınlıklar, gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar.."[3].

Türk İstiklâl Savaşı ulusal egemenlik, bağımsızlık ve yurt bütünlüğünü korumak için Türk milleti tarafından girişilmiş millî bir

[1] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 124.

[2] A SPEECH delivered by GHAZI MUSTAPHA KEMAL, K.F. Koehler, Leipzig, 1929, p. 1.

[3] M. Kemal Atatürk, Nutuk I, İstanbul, 1967, s. 1.

Levent Sahverdi Arşivi

mücadeledir. Bu mücadele, Doğu Anadolu'da Ermeni kuvvetlerine; Güney Anadolu'da Fransızlara ve onlar tarafından yönetilen Ermenilere; Batı Anadolu'da Yunan ordusuna ve yurdun çeşitli kesimlerinde, Osmanlı Hükûmeti tarafından düzenlenmiş veya kışkırtılmış gerici kuvvetlere karşı yürütülmüştür. Böylece; savaş, sadece dış düşmanlara karşı girişilmiş bir çarpışma olmayıp; aynı zamanda, bir ihtilâldir de. Bu bakımdan, kurtuluş savaşları arasında benzeri pek az olan bir örnek sayılmalıdır.

Üç yıl sürmüş olan Türk İstiklâl Savaşı, genel olarak üç safhaya ayrılır. Toparlanma safhası olan I. Safha, 1919-1920 dönemini kapsar ve her şeyden önce Türk savunma gücünün düzenlenmesi ve geliştirilmesi ile göze çarpar. Bu safhadaki önemli olaylar arasında özellikle ikisi, üzerinde durulmaya değer. Bunlardan ilki, daha önce sözü edilen, Yunanlıların İzmir çıkarmasıdır. Mondros Ateşkes Anlaşması'na (30 Ekim 1918) açıkca aykırı olan bu saldırı, hiç kuşkusuz, mahallî bir harekât değildi. Çünkü; Yunanlılar, başlangıçtan itibaren, geçici bir işgal amacı ile değil; fakat, Megali İdea'nın bir parçası olarak, Batı Anadolu'ya sürekli bir ilhak için geldiklerini açığa vurmuşlardır. Bu girişim, Türkler üzerinde, ne kadar savaş yorgunu olurlarsa olsunlar, derin bir etki yaptı ve kendilerini savunma kararlılığı bakımından bir kıvılcım yarattı. Çünkü; Türkler, bu Yunan saldırısını sadece özvarlıklarına yönelik bir tehlike değil; aynı zamanda, dayanılamaz bir aşağılama duygusu da sayıyorlardı. Bu safhadaki diğer önemli olay da, yine bir karaya çıkıştır; fakat bu kez, Çanakkale Muharebelerindeki (1915) parlak başarıları nedeni ile, bir İngiliz otoritesi tarafından "Mukadderat Adamı" olarak nitelenen seçkin bir Türk askerinin, Mustafa Kemal'in çıkışıdır. Yunanlıların İzmir'e acıklı çıkışından tam dört gün sonra, 19 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da karaya ayak basar. İlk bakışta bazı zararlı yarı askerî teşkilleri dağıtmak veya silâhsızlandırmaktan sorumlu idi; fakat, aslında, ulusun liderliğini üstlenerek, onu utanç verici ve yok olmaya yönelik bir durumdan, özgürlüğe ve güce kavuşturmak hususunda kesin kararlı bulunuyordu.

İkinci safha, 1921 yılını kapsar ve çok daha sert bir Türk savunması ile dikkati çeker. Özellikle, Sakarya Muharebesi (23 Ağustos - 13 Eylül 1921), sözü edilmeye değer. Bu muharebede; Türk ordusu, saldırgan kuvvetlerin doruk noktasına ulaşmış olan stratejik taarruz yeteneğini kırmak ve savaşın sonuna kadar onları stratejik savunmada kalmaya zorlamak suretiyle, savaşın kaderini değiştiren parlak bir zafer kazanmıştır.

1922 yılını kapsayan üçüncü safha, askerî alanda, savaşın son ve kesin dönemidir. Bu safhanın en önemli olayı, kesin sonuçlu Başkumandan

Levent Şahverdi Arşivi

Meydan Muharebesi (30 Ağustos 1922)'ni de içine alan Büyük Taarruz'dur (26-30 Ağustos 1922). Bu son safhada Türk ordusu, düşmana karşı ezici bir zafer kazanmıştır. Böylece; Türk kuvvetlerinin aralıksız takibinin bir sonucu olarak, Eylül 1922 ortasına kadar, Anadolu topraklarında hiçbir Yunan askeri kalmamıştır. Bununla beraber; Türk ordusunun görevi henüz sona ermemişti. Avrupa Türkiyesi, Doğu Trakya, hâlâ kurtuluşu bekliyordu. Bu nedenle; Türk kuvvetlerinin büyük kısmı, artık, Doğu Trakya'ya geçmek ve Yunanlıları oradan da atmak üzere; kuzeye, Boğazlar'a doğru ilerliyordu. Fakat; Çanakkale Boğazı, henüz, müttefikler arası bir kuvvetin işgali altında idi. Her ne kadar, Fransız ve İtalyanlar kendi paylarına düşen birlikleri hemen çekmişlerse de, İngiliz birlikleri yerlerinde kalmıştı. Durum çok kritikti ve bir aralık Türk ve İngiliz birlikleri arasında bir çatışma çok yakın görünüyordu. Nihayet, Mustafa Kemal'in iradesi üstün geldi ve 11 Ekim 1922'de, Mudanya'da, bir ateşkes anlaşması imzalandı. Bu anlaşma hükümlerine göre; İtilâf devletleri İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya'da Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına razı oluyorlardı. Böylece; Türk İstiklâl Savaşı, Türkleri çoktan hak ettikleri bir zaferle taçlandırarak, sona erdi. Bunu hemen, Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile sağlanan siyasal bir zafer izledi. Bu konu ile ilgili olarak, çağımızın tanınmış tarihçisi Arnold Toynbee'nin bir değerlendirmesini sunmak isterim: "...ve dünya, yenilmiş ve görünüşte parçalanmış bir ulusun daha önce benzeri olmayan şekilde harabeler arasından nasıl yükseldiğine, dünyanın en büyük milletleri ile kesin bir eşitlik çerçevesinde tartıştığına ve Büyük Savaş'ın aşağılanmış galiplerinden kendi ulusal isteklerinin hemen hemen her birini kazandığına şahit oldu..."[4].

II. Savaş İle İlgili Unsurların Kısa Bir Değerlendirmesi

Her şeyden önce, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından en iyi şekilde dile getirilen hâkim bir faktöre işaret etmek isterim: "... Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam istiklâl ile sağlanabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, istiklâlden mahrum bir millet, medenî insanlar karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık olamaz... Halbuki; Türk'ün haysiyet, izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır (yeğdir). O halde, ya istiklâl, ya ölüm!"[5]. Son dört kelime, Millî Mücadele'nin sloganı olarak, bütün ülkeye kısa

[4] Arnold J. Toynbee, Turkey, New York, 1927, p. 115.

[5] Nutuk I, s. 13.

Levent Sahverdi Arşivi

sürede yayıldı. Ayrıca, bir noktayı daha belirtmeliyim: Türk İstiklâl Savaşı, hazırlıklar bakımından, diğer herhangi bir savaştan farklıdır. Diğer bir deyişle, ulusal stratejinin politik, ekonomik, psikolojik, askerî vb. bütün unsurları, ancak savaşın akışı boyunca düşünülmüş, plânlanmış, geliştirilmiş ve gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan, topyekûn savaş türünde benzersiz bir örnektir.

Bu savaşta stratejik alanda ilk amaç, çok cepheli harekâtı, mümkün olduğu kadar kısa bir sürede, tek cepheli harekâta dönüştürmekti. Bu konuda Türkler, düzenli (muvazzaf) ve düzensiz birliklerin hepsi dahil, bütün birliklerin *iç hatlarda manevra* esasına göre kullanılmasında *zaman* ve *saha* faktörlerinden en iyi biçimde yararlanmak suretiyle, dikkate değer bir yetenek göstermişlerdir. Bu strateji, hiç kuşkusuz, büyük zorlukların yenilmesini zorunlu kılıyordu. Bu bakımdan; ünlü bir stratejistin, Carl von Clausewitz'in şu görüşünü aktarmak isterim: "...Stratejide her şey basittir, fakat o derece kolay değildir..."[6]. Türklerin savaşla ilgili stratejik uygulamalarında, bütün savaş prensipleri; özellikle, "hedef, manevra, siklet merkezi, kuvvet tasarrufu, taarruz ve baskın", paylarına düşen önemli rolleri oynamışlardır. Bu hususta Büyük Taarruz, dikkate değer bir örnektir.

Taktik alanda ise, "amaçların eldeki olanaklarla uyumlu olması", Türkler tarafından göz önünde tutulan başlıca ilke idi. Buna göre; uygulanması mümkün muharebe şekilleri duruma uygun olarak ve ilgili savaş prensiplerinden en iyi biçimde yararlanılarak kullanıldı. Sakarya Muharebesi bu alanda seçkin bir örnektir ve Mustafa Kemal (Atatürk)'in belirttiği gibi, "orada, milletin istiklâl fikri ile (diğer) bir milletin istilâ ve yağma fikri birbiriyle boğuştu". Bu muharebede, I. Dünya Savaşı'nın *hat savunmasının* değil; dengeli bir genişlik ve derinliğe dayanan ve karşı taarruza ön plânda yer verilen *oynak savunma* ile *mevzi savunmasının* bir karışımı olan çağdaş savunma sisteminin ilk örneklerini görebiliriz. Bu muharebe ile ilgili etkileyici bir değerlendirme olarak, bir Amerikalı yazarın kitabından aldığım kısa bir pasajı sizlere aktarmayı yararlı buluyorum: "Sakarya kıyılarındaki Türk zaferi, Yakın ve Orta Doğu'nun siyasal yüzünü kökünden değiştirmiştir. Batı, 200 yıldan beri yaşlı Osmanlı İmparatorluğu'nu hırpalıyordu. Fakat; Sakarya nehrinde, Türk'ün kendisi ile karşılaşmış ve Türk'e dokunduğu an, tarihin akışı değişmiştir. Tarih, bir gün, Sakarya kıyılarındaki bu pek az bilinen çarpışmanın, çağımızın kesin sonuçlu muharebelerinden biri olduğunu anlayacaktır..."[7].

[6] Carl von Clausewitz, On War, London, 1968, p. 243.

[7] Clair Price, The Rebirth of Turkey, New York, 1923, p. 205.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi çok önemli diğer bir soruna, *lojistik sorununa* değineceğim. Gerçekten; en düşük düzeyde bile olsa harekât ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir lojistik destek yeteneği geliştirmenin büyük bir çaba ve buluculuğu gerektirdiğini söylemekte hiçbir abartma yoktur. Ancak milletçe gösterilen fedakârlıklar ve etkili bir liderlik sayesinde; tam zamanında, âdeta yoktan denebilecek bir lojistik destek mekanizması yaratılmıştır. Buna göre; bu başarı, topyekûn savaş doktirininde seçkin bir örnek oluşturur.

Nihayet, liderlik konusuna da kısaca değinmeliyim. Bu savaşta Türkler, savaş tecrübeli bir komuta kadrosuna sahip oluşları nedeniyle, liderlik bakımından, düşmanlarına karşı belirgin şekilde üstündüler. Özellikle; Millî Mücadele'nin Önderi Mustafa Kemal (Atatürk), bir Amerikalı otoritenin dediği gibi, "Çanakkale'de ve Suriye'de İngilizlere karşı kazandığı başarılar nedeniyle, bütün Türkler için büyük bir kahraman olarak ve müttefiklere esir olmamak için direnmek isteyenlerin gözünde bir güç ve umut kaynağı oluşturarak..."[8] engin bir prestije sahipti. Kendisinin askerlik kariyeri, tam anlamıyla "doğuştan lider" olduğunu kanıtladığı gibi, Batılı bir profesörün nitelediği gibi de, "...hiç kuşkusuz, askerî bir dâhi idi..."[9]. Toynbee'ye göre ise, "Mustafa Kemal, parlak bir asker, azimli ve bağımsız karakterlidir... memleketini yüksek bir prestij ve güce ulaştırmış ve tarih sayfalarında kendisine müstesna bir yer sağlamıştır..."[10]. Gerçekten de; bir İngiliz yazarının sözleri ile, "Mustafa Kemal, kişiliğinin her yönü ile büyük bir insan idi. Tarih, O'nu Türk milletinin en şanlı evlâtlarından biri ve insanlık dünyasının gerçek bir gururu olarak sayacaktır"[11].

III. Sonuç

Sonuç olarak; Türk İstiklâl Savaşı'nın, ulusal egemenliği, bağımsızlığı ve yurt bütünlüğünü korumak üzere girişilmiş bir millî mücadele olduğunu ve tam anlamıyla haklı bir karakter taşıdığını vurgulamak isterim. Bu savaş, askerî bakımdan, kesin sonuçlu bir Türk zaferidir ve Mustafa Kemal (Atatürk)'in tanımladığı gibi, "Anadolu Zaferi, bir millet tarafından beslenen bir idealin ne kadar güçlü olduğunun en iyi ifadesidir". Siyasal bakımdan ise, kritik bir bölgeye makul bir istikrar ve güvenlik sağlamıştır. Bundan başka; özgürlükleri için çalışan milletlere de bir cesaret, heyecan ve umut kaynağı olmuştur; hâlâ da öyledir.

[8] Elaine D. Smith, Turkey, Washington, D.C., 1959, p. 9.

[9] Richard D. Robinson, The First Turkish Republic, 1963, p. 29.

[10] Toynbee, p. 78-79.

[11] David Hotham, The Turks, London, 1972, p. 215.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

THE PLACE OF THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE (1919-1922) IN WORLD MILITARY HISTORY

LT. GENERAL (RET.) CEMAL ENGİNSOY

I

The Nature and the General Outlines of the War:

Kemal Atatürk (1881-1938), the founder and the first President of the Republic of Turkey, has stated in one of his speeches that, "war must be vital and essential. It is a crime, unless the life of the nation is subjected to danger"[1]. This characteristic description underlines also the legitimate philasophy inherent to the Turkish War of Independence (1919-1922) which is, as described by a Western author, "...one of the most remarkable events in many centuries of Turkish history..."[2]. It occured during in immensely critical period left behind by World War I (1914-1918). Atatürk illustrates that tragic situaiton with keen observetions in his historic "Speech": "...The Alliance in which the Ottoman Empire had taken part had been defeated in the Great War. The Ottoman Army fas hard pressed on all sides and an armistice had been signed with severe conditions. The nation was tired and impoverished after the long years of the Great War... The government was weak and lacked dignity and courage. The army had been deprived of its arms and ammunitions... under various pretexts the navies and troops of the Entente were in Istanbul, The province of Adana had been occupied by the French, and Urfa (Şanlıurfa), Maraş (Kahramanmaraş) and Ayıntap (Gaziantep) by the British (later by the French)... There were Italian troops in Antalya and Konya, and British soldiers in Merzifon and Samsun. Foreign officers, officials and special agents were active in everywhere... Finally, on May 15 1919, the Greek Army landed in Izmir, with the aggreement of the Powers of Entente... What is more, the christian parts of the population were working all over the country, either openly or secretly, trying to realize their own

[1] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 124.

[2] A *Speech* delivered by *Ghazi Mustapha Kemal*, K.F. Koehler, leipzig, 1929, p. 1.

Levent Sahverdi Arşivi

particular ambitions and to undermine the Empire, the sooner, the better..."[3].

The Turkish War of Independence is a national struggle of the Turkish people underten for the preservation of the national sovereignty, independence and territorial integrity, conducted against the Armenian forces in the eastern Anatolia, against the French and Armenians led by the French in the southern Anatolia, against the Greek army in the western Anatolia, and in various parts of the country against the reactionary forces organized or instigated by the Ottoman goverment. Thus, this war is not merely a fight against external enemies, but also a revolution. In this respect, it should be regarded as a rare example of liberation wars.

The Turkish War of Independence, which lasted three years, is generally divided into three phases The first one, the phase of build-up, covers the period of 1919-1920, and is primarily characterized by rallying and re-creation of the Turkish defence posture. In this phase, among all the events of significanse, the two are the most worthy to mention. The first one is the afore-mentioned Greek landing in Izmir. This invasion, as being an open violation of the Armistice of Mudros (October 30, 1918), obviously was not a local operation. Because the Greeks made it clear from the beginning that they had come not for a temporary occupation, but for a permanet annexation of Western Anatolia, as a part of their Megali Idea (the Grand Ideal). This attempt definitely had a powerful impact on the Turks, however war tired they might be, and created a spark for the resolution to defend themselves. For they regarded it not only as a danger to their very existence, but also as a humiliation beyond endurance. The other significant event was also a landing, but this time of a distinguished Turkish soldier Mustafa Kemal (later Atatürk), who has been qualified by a British author as "the Man of Destiny" for his brilliant successes in the Gallipoli Campaign (1915). He landed at Samsun on May 19, 1919, just four days after the tragic Greek landing in Izmir, as an army inspector general, mainly responsible for disbanding or disarming certain paramilitary organizations, but in essence firmly resolute for taking the leadership of his own nation to guide it from shane and threatened ruin to freedom and power.

The second phase of the war covers the year of 1921, and distinguishes itself with a tougher Turkish resistance. In particular, the battle of

[3] Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk I, İstanbul, 1967, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

the Sakarya (August 23-September 13, 1921) is worthy to mention. In that battle, The Turkish Army won a brilliant victory which changed the fate of the whole var by turning strategic offensive capability of the aggressor from its point of culmination and enforcing it to assume a strategic defensive posture until the end of the war.

The third phase, which covers the year of 1922, millitarily is the last and decisive period of the war. The most important event of this phase is the Grand Attack (August 26-30, 1922) including the Decisive Battle of the Commanderin-chief (August 30, 1922). In this final phase, the Turkish Army won a crushing victory over the enemy. As the result of an incessant pursuit of the Turkish forces, there remained no Greek soldier on the soils of Anatolia by mid September, 1922. However, the mission of the Turkish Army had not yet come to an end. The European Turkey, the Eastern Thrace, was still awaiting its rescue. Therefore, the main Turkish forces now moved northward towards the Straits to cross over the Eastern Thrace and to drive out the Greeks from there too. But the Dardanelles was still under the occupation of an inter-allied force. Although the French and Italian contingents soon withdrew, the British remained. The situation became extremely tense, and for a while even a clash between the Turkish and British troops seemed imminent. Finally the will of Mustafa Kemal prevailed and on October 11, 1922, an armistice was signed at Mudanya. By its terms the Powers of the Entente agreed to the restoration of the Turkish sovereignty in İstanbul, the Straits, and the Eastern Thrace. Thus the Turkish War of Independence came to an end, crowning the Turks with much deserved victory. Soon this was followed by a triumphal political achievement through the Treaty of Lausanne (July 24, 1923). In this connection, I would like to refer to Arnold J. Toynbee, the well known historian of our age: "...And the world had the unprecedented surprise of seeing a defeated and apparently shattered nation rise from its ruins, face the greatest nations of the world on terms of absolute equality, and win from the humilated victors of the Great War almost everyone of its national demands"[4].

A Brief Appraisal on the Relevant Elements of the War:

First of all, I should like to note a dominating factor which is superbly expressed by Mustafa Kemal (Atatürk): "...The essential was for the

[4] Arnold J. Toynbee, Turkey, New York, 1927, p. 115.

Levent Sahverdi Arşivi

Turkish nation to lead an honorable life. This could only be achieved if it became fully independent. A nation without independence, even if it happened to be rich and prosperous, can never aspire to honorable treatment from a servile position in the sight of civilized humanity. Turks have a strong sense of honor. Such a nation would rather perish than live in slavery. Therefore, either independence, or death"[5]. The last four words were soon spread throughout the whole country as the slogan of the national struggle. Also, I should point out that the Turkish War of Independence differs, with regard to its preparations, from any other war. In other words, the whole elements of national strategy, such as politics, economics, psychology, military and so on, have been determined, planned, developed and achieved throughout the war itself. In this respect, it is a unique example in the category of total warfare.

In this war, the first strategic objective was to reduce the multifrontal operations to a single one as soon as possible. In that regard, Turks showed a striking ability in making the best use of time and place factors for maneuvering the whole forces, including regular and irregular ones, through the lines of interior. This surely necessitated to surmount great difficulties. In this connection, I would like to refer to a reputed strategist, to Carl von Clausewitz. According to him, "...in strategy, everything is very simple but not on that account easy"[6]. In the Turkish strategy, all principles of war, particularly objective, manoeuvre, mass, economy of force, offensive and surprise have played their significant parts. In this respect the Grand Attack is a remarkable examle.

In the field of tactics, "the adjustment of the ends to the means available" was the dominant principle applied by Turks. Accordingly, the whole combat forms practicable were employed as required by situation, with the best use of relevent principles of war. The Battle of the Sakarya is an outstanding example where, as stated by Mustafa Kemal, "... a nations will for independence and the ambition of invasion of the other side fought each other..." In that battle, we can study the first implementations of the modern defensive concept of a balanced width and depth, rather than the linear defense order of World War I, and a mixture of position defense and mobile defense with particular emphasis on counter attacks. To illustrate the impressive evaluation of this battle,

[5] Nutuk I, s. 13.

[6] Carl von Clausewitz, On War, London, 1968, p. 243.

Levent Şahverdi Arşivi

I would like to extract a short passage from an American writer's book: "The Turkish victory on the banks of the Sakarya radically changed the political complexion of the Near and Middle East. For 200 years, the west had been breaking down the old Ottoman Empire, but on the Sakarya River it encountered the Turk himself and when it touched the Turk, the tide of history turned. History will one day find in this obscure engagement on the Sakarya one of the decisive battles of our era"[7].

Now we come to an exceptionally importart question, the question of lojistics. In fact, there would be no exaggeration in saying that to develop a logistical capality in the Turkish War of Independence, to meet the operational requirements even at a minimum level necessitated a great deal of efforts and nesourcefulness. Thanks to the national sacrifices and efficient leadership, a logistics support machinery was created from scratch in due time, giving efective examples of the concept of Total Warfare.

Lastly, the leadership, in this war Turks had an apparent superiority over the enemy regarding leadership, for having combat experienced command cadre. Particularly, the leader of the Turkish national struggle, Mustafa Kemal, had an immense prestige for distinguishing himself as, with the words of an American author, "a great hero to all Turks...for his military feats against the British at Gallipoli and Syria, a symbol of hope and a rallying point for those who wished to resist what was considered as allied enslavement"[8]. His military career had perfectly proved that he was a "born leader" and as described by a Western professor, "... undoubtedly he was military genius..."[9]. For Toynbee, "Mustafa Kemal was a brilliant soldier and a headstrong, independent character...lifted his country to a high position of prestige and power; fought successfully against foreign enemies...and made a unique place for himself in the annals of history..."[10]. Indeed as put by a British writer "in all the facets of his personality, Mustafa Kemal was a great man. History will count him among the most glorious sons of the Turkish nation and one of the true glories of mankind"[11].

[7] Clair Price, The Rebirth of Turkey, New York, 1923, p. 205.

[8] Elaine D. Smith, Turkey, Washington, D.C., 1959, p. 9.

[9] Richard D. Robinson, The First Turkish Republic, 1963, p. 29.

[10] Toynbee, p. 78-79.

[11] David Hotham, The Turks, London, 1972, p. 215.

Levent Sahverdi Arşivi

III

Conclusion :

To conclude, I would reiterate that the Turkish War of independence has a purely legitimate character as being a national struggle undertaken to preserve national sovereignty independence and territorial integrity. Militarily, it is a decisive Turkish victory, and as described by. Mustafa Kemal (Atatürk) "The victory in Anatolia is the best expression in history of how powerful an ideal fostered by a nation can be". Politically, it has brought to a critical area a reasonable stability. Furthermore, it has been, and still is, a source of courage, enthusiasm and hope for the nations striving for their freedom.

Levent Şahverdi Arşivi

KIBRIS TÜRKLERİNDE ATATÜRK İLKE VE İNKILÂPLARI

ALİ NESİM

1571 yılında Kıbrıs'ın Türk yönetimine geçmesinden sonra, Kıbrıs'ın fethine katılan askerlere Kıbrıs'a yerleşme hakkı tanındıktan başka padişahın sürgün fermanıyla da Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türk ahali Kıbrıs'a getirilerek yerleştirilmişlerdir. Kıbrıs'a yerleşen Türkler arasında zanaatkârlar, çiftçiler, çobanlar ve askerler kendi mesleklerine uygun olan alanlarda yaşamaya başlamışlar, böylece sadece Türklerden oluşan köyler bulunduğu gibi karma köyler de oluşmuştur. 1946 yılında İngiliz Sömürge Yönetiminin Kıbrıs'ta yaptığı bir araştırmaya göre sadece Türklerin yaşadığı, sadece Rumların yaşadığı ve karma olan köylerin kazalara göre dökümü şöyledir:

Kaza	Türk Köyü	Rum Köyü	Karma
Mağusa	24	47	26
Girne	8	29	10
Larnaka	8	28	23
Limasol	7	87	19
Lefkoşa	27	105	45
Baf	38	73	23
Toplam	112	369	146

Kıbrıs'a yerleşen Türkler, Anadolu'daki akrabaları ile ilişkilerini asla koparmamışlar, zaman zaman karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlar, kız alıp vererek akrabalıklarını sürdürmüşlerdir. Pek çok bölge kendi atalarının Anadolu'nun hangi bölgesinden geldiğini nesilden nesile aktarmıştır. Son zamanlarda dil bilimcilerinin ve folklor araştırmacılarının yaptıkları incelemeler, Kıbrıs Türk halkı ile Anadolu'nun çeşitli yöreleri arasındaki dil ve kültür benzerliklerini ortaya koymaktadır. 1959 yılında Prof. Dr. Hasan Eren ve son zamanlarda Doç. Dr. Muhsine Yavuz yaptığı araştırmalarda Kıbrıs dil özellikleri ile Konya dil özellikleri arasındaki benzerlikleri sapta-

Levent Şahverdi Arşivi

mış bulunmaktadırlar. Yine folklor araştırmaları Anadolu'da yaşayan düğün, sünnet, ölüm ile ilgili geleneklerin ve çeşitli inançların Kıbrıs Türkleri arasında da yaşadığını göstermektedir. Kıbrıs Türkleri arasındaki masallar, maniler ve atasözlerinin Anadolu'nun pek çok yöresinde de aynen bulunması Kıbrıs Türkleri ile Anadolu Türklerinin kültür birliğinin en güzel kanıtıdır.

C.F. Beckingham, The Turks of Cyprus adlı araştırmasında İstinco adının aslında "Kio" sözünden türediğini, İstanbul adında olduğu gibi İstingio halini aldığını ve "Kiodan" yani "Konyadan" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Yine aynı araştırmacıya göre Gönyeli adının "Güneli" veya "Göneli" ile hiçbir ilgisi bulunmayıp Kio'dan gelen adam, yani "Konyalı" anlamındadır. Büyük bir Türk köyü olan Gönyelide bizim de yaptığımız araştırmaya göre köy halkının kökeni Konya'dan gelen iki aileye dayanmaktadır.

Kıbrıs Türkleri Anadolu'ya sadece ırk (antropolojik) olarak değil kültürel olarak da bağlı kalmışlar ve 1878'de Adanın İngilizin egemenliği altına terkedilmesinden sonra da Anadolu Türklüğü ile olan toplumsal, kültürel ve etnolojik bağlarını sürdürmüşlerdir.

Şüphesiz Kıbrıs Türkleri ile Türkiye Türkleri arasındaki en önemli ilişki fikir, ideoloji ve eylem yönünden olmuştur.

Kıbrıs Türkleri, İngiliz Sömürge Yönetimi döneminde bile Türk milletinin ayrılmaz bir parçası oldukları gerçeğinden hiçbir zaman ayrılmayarak Anavatanları Türkiye ile olan ilişkilerini sürdürmüşler, Rumların enosis çabaları karşısında daima direnmişler ve bu nitelikleriyle Anavatanlarının dikkatini çekmişlerdir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Sömürge Yönetimi altında yaşadıkları halde ellerinden gelen katkıyı sağlamaya çalışmış ve nihayet Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu yakından izleyerek Atatürk ilke ve inkılâbını hiçbir zorlama olmadan benimsemişlerdir. Böylece Kıbrıs Türkleri Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olarak Atatürkçü, inkılâpçı, milliyetçi ve mücadeleci bir toplum olarak yaşamlarını sürdürmüş ve bu sayede bugün bağımsız bir "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti"ni kurabilmişlerdir.

İNGİLİZ YÖNETİMİNİN İLK YILLARINDA KIBRIS TÜRKLERİ

1878'de Osmanlı hükûmeti tarafından Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralanması üzerine büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Kıbrıs Türklerinin

Levent Şahveroğlu Arşivi

büyük bir kısmı Kıbrıs'tan göç ederek Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Ancak en büyük göç 1914'te İngiltere'nin tek taraflı olarak Kıbrıs'ı İngiltere'ye ilhakı üzerine yeralmış, o güne kadar bir Osmanlı ülkesi olarak bilinen Kıbrıs'ı terkeden binlerce Türk yeniden Anadolu'ya göç etmiştir. 1923'te Lozan Andlaşmasının Kıbrıs'la ilgili 19, 20 ve 21. maddelerinin Kıbrıs Türklerine Türkiye'ye göç etme hakkını tanıması ve Anadolu'ya göç edenlere göçmen statüsü tanınması üzerine yeniden Kıbrıs Türklerinden büyük bir çoğunluğun Anavatan'a göç ettiklerine şahit oluyoruz.

1931 isyanı ile İngiliz Sömürge Yönetiminin Kıbrıs'ta özgürlükleri kısıtlamasından sonra özellikle Türk vatandaşlığını korumuş olanlar ile bir iş olanağı bulamayan lise mezunları sürekli olarak Anavatan'a gelerek yerleşmişlerdir. Böylece Kıbrıs Türkleri özellikle "eğitilmiş kesim" yönünden cılız kalmış, lider grup oluşamamış ve bu durum, Kıbrıs Türkünün kültürel ve ekonomik gelişimini engelleyen temel etken olmuştur.

EĞİTİMDE TÜRKİYE - KIBRIS İLİŞKİLERİ

1878 yılında Kıbrıs'ın İngiltere'ye devredilmesinden kısa bir süre sonra İngiliz yönetimi Türk okullarına yaptığı yardımı azaltmış, üstelik, 3 Türk ilkokulunu kapatmıştır. Bu olay Kıbrıs Türkleri üzerinde bir şok etkisi yaratarak protestolara neden olmuştur. Olayın Osmanlı hükûmetine duyurulması üzerine 1883 yılında Osmanlı hükûmeti Maarif Nazırı Münif Efendi tarafından Kıbrıs'ta 12 yeni ilkokul açılması ve masraflarının Osmanlı hükûmeti tarafından karşılanması için emir verilmiştir. Özellikle köylerde açılan bu ilkokulların Kıbrıs Türklerinin maneviyatını oldukça yükselttiği aşikârdır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Osmanlı okulları varlıklarını sürdürmüşler ancak sayıları bu zaman içinde 6'ya kadar düşmüş ve nihayet 1920 Maarif Kanunu ile devletleştirilmişlerdir.

Kıbrıs Türklerinin tek orta eğitim kurumu olan İdadi'nin Kıbrıs Türklerinin eğitiminde, kalkınmasında ve bilinçlenmesinde çok büyük önemi vardır. Adanın İngiliz yönetimine geçmesinden sonra da idadi'ye sürekli olarak Türkiye'den öğretmen ve müdür gönderilerek eğitimdeki paralellik kesintisiz sürdürülmüştür.

1912 yılında İdadi Müdürlüğüne atanan Mücteba Öktem Bey 1923 yılına kadar bu okulun başında kalarak en zor günlerde Kıbrıs Türklerinin eğitim yönünden kalkınmalarını sağlamış böylece Kıbrıs Türkünün varolmasında önemli bir rol oynamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan hemen sonra liseye Kazım Nami Duru adında bir müdürün atandığını görüyoruz. Kazım Nami Bey, Atatürk'ün Nutuk'unda da belirttiği gibi Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yeralmış ve İbrahim Paşa ile Cemiyetin ilişkilerini sürdüren bir yüzbaşı idi. Kıbrısta kaldığı iki yıl içinde Kıbrıs Türklerinin dinamizmi ve bilinçlenmesi üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bundan sonra liseye müdür olarak gelmiş kişilerin ve hatta öğretmenlerin de asker kökenli olması kayda değer hususlardır.

Bu arada çok değerli eğitimcilerin de Kıbrıs'a gönderildiklerine şahit olmaktayız. Bunlar arasında 1932-34 yılları arasında Lefkoşa Türk Lisesinde müdürlük yapmış olan İsmail Hikmet Ertaylan Beyi gösterebiliriz. Kıbrıs Türk eğitiminde devrim yapmış olan İsmail Hikmet Bey, lisede pozitivist sistemine geçişi sağlamış; liseye laboratuvar yaptırmış, dersler arasına uygulamalı ve elbecerisi dersleri koyarak öğrencilerini çağdaş yöntem ve bilgilerle yetiştirmeye çalışmıştır. Öğrencilerin kendi kendilerini yönetebilmeleri için Talebe Cemiyeti kurdurmuş böylece Kıbrıs Türkünün kalkınıp ilerlemesinde temel oluşturacak önemli adımlar atmıştır.

Ne yazık ki 1931 isyanını Rumların çıkarmasına rağmen İngilizler Türk halkının da özgürlüklerini kısıtlama yoluna gitmişler, okullara ayırdıkları bütçeyi kısmışlar ve okul komisyonlarını seçimle değil atama ile oluşturmaya başlamışlardır. Bu nedenle 1944 yılına kadar Kıbrıs Türk eğitiminde büyük atılım sağlanamamış, üstelik lisenin başına 1936 yılında müdür olarak atanan Mr. Harold Wood 1950 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

Wood 1920-23 yıllarında işgal ordularıyle birlikte İstanbul'da bulunmuş ve İngiliz İstihbarat Teşkilâtında çalışmış bir ajandı. İstanbul'da tanışıp evlendiği eşi Madam Angela da kendisi ile beraber aynı teşkilâtta çalışmış bir Ermeni kadını idi. Lisenin başında bulunduğu 14 yıl içinde eşi ile birlikte bir "istibdat" yönetimi uygulayan Müdür Wood "Türk Lisesi" adını "İslâm Lisesi"ne çevirmiş, millî günlerin kutlanmasını yasaklamış, fakat bütün çabalarına rağmen milliyetçi ve aydın bir Kıbrıs Türkünün yetişmesini önleyememiştir. Kıbrıs Türk halkının ısrarı ve savaşımı neticesinde 1944 yılından itibaren adanın diğer kasaba ve büyük köylerinde yeni ortaokullar açılmış, 1948 yılından itibaren yeniden Türkiye'den öğretmenler gelmeye başlamıştır.

1950 yılında da Wood görevden alınarak yerine Türkiye'de uzun yıllar müdürlük yapmış olan Yavuz Konnolu Bey Müdür olarak atanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tarihten itibaren politik gelişmelere bağlı olarak Kıbrıs Türkleri ile Türkiye arasında maddî ve kültürel bağlar daha da yoğunlaşmış, Türkiye-nin Kıbrıs Türk okullarına yaptığı parasal yardım artmış ve Türkiye'den gönderilen pek çok öğretmen adanın her tarafında Kıbrıs Türklerinin eğitimine olduğu kadar bilinçlenmesine de hız vermişlerdir. 1958 yılında Türkiye'den gönderilen öğretmenlerin sayıları 160'a kadar çıkmıştır. Bu arada 1950 yılından itibaren Türkiye hükûmeti burslar vererek Kıbrıs'lı öğrencilerin de öğretmen olarak yetiştirilmelerini sağlamıştır.

Böylece gerek Türkiyeli öğretmenlerin gerekse Türkiye'den yetişmiş Kıbrıs'lı Türk öğretmenlerin önderliğinde bilinçli, milliyetçi yeni bir Kıbrıs Türk neslinin yetişmesi gerçekleşmiştir.

KIBRIS TÜRKLERİNDE MİLLİYETÇİLİK VE ENOSİS'E KARŞI DİRENİŞ

Belirttiğimiz gibi Kıbrıs Türkleri her devirde Anadolu'daki akrabaları ve soydaşları ile olan ilişkilerini sürdürmüşler ve kendilerini hiçbir zaman Anadolu Türklüğünden ayrı olarak görmemişlerdir. Kıbrıs 1878'de İngiliz yönetimine girdiği halde Kıbrıs Türkleri kendilerini birer Osmanlı vatandaşı olarak saymağa devam etmişlerdir.

Ne var ki İngiliz yönetiminin adada uygulanmağa başlandığı günden itibaren enosis girişimlerini sürdüren Kıbrıs Rumlarının Osmanlı devletinin en zayıf olduğu 1911 yılı Trablusgarb savaşları döneminde Enosis çığırtkanlıklarını daha da artırdıklarını görüyoruz. Bunun üzerine 21 Eylül 1911 tarihinde Lefkoşa'da, 24 Eylül'de Sadrazam Kamil Paşa'nın köyü Peristerona'da ve 25 Eylül'de de Lefke kasabasında enosıs, protesto mitingleri düzenleyen Kıbrıs Türkleri aldıkları bir karar metnini de İngiliz hükûmetine sunarak Türk halkının görüşlerini ortaya koymuşlardır. Karar metni şöyledir: (16 Ekim 1911 tarihli Vatan gazetesinden)

> *"Son zamanlarda mühim bir İngiliz gazetesinin (The Times) Kıbrıs'ın İngiltere'ye lüzumu olmadığından bahs ile tahliye edilmesini İngiltere Hükûmet-i Fehimesine tavsiye etmesi Kıbrıs Rumları tarafından bir fırsat addedilerek böyle bir tahliye vukuunda Kıbrıs'ın Yunanistan'dan başka bir hükûmet tarafından işgal edilmesine Rumların müsaade etmiyecekleri Rum matbuatı ile ilan edildiği; ve halbuki Cezirenin sahibi-i meşruu Devlet-i Aliye-yi Osmaniye olmakla beraber dahil-i cezirede sakin 56 bin ekaliye-yi İslamiye, Osmanlı ve İngiliz hükûmetleri beyninde (arasında) bir itilâf hasıl olarak cezirenin tahliyesi takarrür ederse Kıbrısın Hükûmet-i Seniye-i*

Levent Şahverdi Arşivi

Osmaniyeden başka hiçbir hükûmet tarafından işgal edilmesine muvaffak etmeyecekleri ve bu halde icabederse kanlarının son damlasına kadar fedaya karar verdikleri cihetle bu kararın Semahatlu Ser-Hakim Efendi hazretleri vasıtasıyle Hükûmet-i Seniye-yi Osmaniyeye ve Asaletlu Vali hazretleri vasıtasıyle İngiltere Hükûmet-i Fehimesine gönderilmesi için bu akşamki mitingin reisi Bodamyalızade Şevket Bey tarafından kararnamelerin mercilerine takdimi dahi karar-gir olmuştur". (Şevket Bey Vatan gazetesi sahibi ve Kavanin Meclisi üyesidir).

1912'deki Balkan Savaşları yıllarında Kıbrıs'ın Yunanistan'a verileceği haberleri üzerine Kıbrıs rumları taşkınlık olaylarına neden olmuşlar; Vadilide, Hamitköy'de, Limasol'da ve Lefkoşa'da Tahtakale semtinde Türklere karşı saldırılarda bulunmuşlardır. İki toplum arasında çıkan çatışmalar neticesinde pek çok insan yaralanmış ve İngiliz Yönetimi Mısırdan asker sevketmek zorunda kalmıştır.

Kıbrıs'ın Yunanistan'a verileceği şeklindeki söylentilerden ve Rumların yaptıkları gösterilerden haklı olarak kaygılanan Kıbrıs Türkleri, müftü ve milletvekilleri aracılığıyle İngiliz Sömürgeler Bakanlığına defalarca dilekçe vererek kaygılarını dile getirmişler ve adanın statüsünde değişiklik yapılmasını istemişlerdir.

1914 yılının sonlarında Osmanlı devletinin Almanya yanında ve İngiltere'nin karşısında İkinci Dünya Savaşına girmesi Kıbrıs Türkleri için en güç dönemlerden birinin başlangıcı olmuştur. İngiliz hükûmeti ilk iş olarak 5 Kasım 1914 tarihli bir Krallık Konseyi Emri (Order In Council) yayımlayarak Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıklamıştır. Bu karara göre Kıbrıs bundan böyle Kralın topraklarından sayılacak; Kıbrıs'ta doğan Osmanlı vatandaşları, İngiliz vatandaşı sayılacaklar; bunu kabul etmeyenler ile Kıbrıs'ta doğmayanlar bir yıl içinde adayı terkedeceklerdir. İngiltere'nin bu kararı Kıbrıs Türkleri için bir yıkım ve göç vesilesi olurken Kıbrıs rumları için de bir sevinç ve enosis'e giden yolun açıldığı ümidini yaratmıştır. İngiliz Yüksek Komiserine bir mektup gönderen Başpiskopos "İngilterenin kararını son derecede olumlu bulduklarını, bu devletin savaştan zaferle çıkmasına duacı olduklarını" bildirerek "son gelişmelerin Rumların kutsal isteği olan enosis'e ulaşılması için bir adım olarak kabul edildiğini" ifade ediyordu. Osmanlı hükûmeti ise bu kararı tanımadığını ve protesto ettiğini İngiliz yönetimine bildirmiştir.

Kıbrıs Türkleri de bu kararı tanımayarak kendi bayraklarını taşımaya, okullarına asmaya devam etmişler, camilerde ve okullarda "Padişahım çok yaşa" diye dua etmeyi sürdürmüşlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada savaştan önce Osmanlı devleti tarafından İngiltere'ye ısmarlanan savaş gemilerini İngiliz hükûmetinin Osmanlı devletine teslim etmekten vazgeçmesi olayı Kıbrıs Türklerinin büyük tepkisine yolaçmıştır. Evkaf murahhası İrfan Bey İngiliz Yüksek Komiserine gönderdiği mektupta "Bu gemilerin İslâm dünyasının parasıyle ısmarlandığını hatırlatarak İngiltere'nin Türkiye'ye yardım elini uzatmayışı karşısında Kıbrıs Türklerinin duyduğu tepkiyi dile getiriyor ve bu olayın dostluk duygu ve anlayışını bozmayacağı ümidini" ifade ediyordu.

Adada yayımlanan Türk gazeteleri de İngiliz karşıtı yazılar yazmaya, polislik görevi yapan Türkler emirlere uymamaya başlıyorlar. Bu tarihten sonra İngiliz yönetimi pek çok Türk polisi ve Türk memuru görevden alarak önemli mevkilere Rumları getirmeğe başlıyor.

İngiliz Yüksek Komiserinin 4 Eylül 1914'te Sömürgeler Bakanlığına yolladığı "Gizli" yazıdan anladığımıza göre: Kıbrıs Türkleri arasında İngiliz aleyhtarlığı gittikçe büyümektedir ve Türkiye'de olduğu gibi Kıbrıs'lı Türkler arasında da iki parti mevcuttur. Bunlardan biri Genç Türkler yani İttihatçılar, diğeri de İtilâfçılardır. Şimdilik İtilâfçılar sayıca daha büyük olmakla birlikte İngilizler gene de gelişmelerden büyük endişe duymaktadırlar. Gerçekten de İngiltere ve Osmanlı devletinin karşı saflarda savaşa girmeleri, İngiltere'nin Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak etmesi Kıbrıs Türklerini endişeye sevketmiş ve "Kıbrıs'ın kaderinin de Girit'in kaderine benzememesi için Kıbrıs Türklerinde şuurlu bir milliyetçiliğin başlamasına" neden olmuştur.

1915 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Yunan Dışişleri Bakanı Venizelos hem Yunanistan'ın İngiltere'nin yanında savaş girmesi için hem de Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi için görüşmeler yapıyordu. Megalo İdea yanlısı Venizelos durumu Krala bildiriyor ve Yunanistan'ı da savaşa sokmak istiyordu. Kral ise "savaşın Yunanistan için bir felâket olacağı" görüşünde idi. Yunanistan'ı savaşa sokmak için yeni bir taktik deneyen İngiliz hükûmeti 16 Ekim 1915'te bir karar alarak "Bulgaristan tarafından saldırıya uğrayan Sırbistan'a Yunanistan'ın yardıma koşması halinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a verileceğini" İngiliz başbakanı Edward Grey, Yunan Başbakanı Zaimis'e resmen bildirdi. Bu arada Kıbrıs Türklerinin bir başka Ege adasına nakledilmesi bile düşünüldü. Kıbrıs'la da yetinmeyen İngiltere, Güney Trakya ve İzmir bölgesini de Yunanistan'a verme vaadlerinde bulunmaya başladı. Yunan hükûmetinin yanıtının gecikmesi üzerine Kıbrıs'taki enosis'çi Rumları harekete geçirerek onlara nümayişler yaptırma

Levent Şahverdi Arşivi

kararı aldı. Ancak Yunan Başbakanı Zaimis 20 Eylül 1915 günü verdiği resmî yanıtta Yunanistan'ın Sırbistan'ın yardımına koşmasının Yunanistan için bir felâket olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine İngiltere hükûmeti de önerisinin geçersiz olduğunu açıklamıştır.

Bu gibi olaylar üzerine harekete geçen Kıbrıs Türkleri, Enosis'e karşı olan çabalarını sürdürmeye devam ettiler. Evkaf Murahhası ve Kavanin Meclisi Azası (Milletvekili) İrfan Bey, Londra'daki İslâm Cemiyeti Başkanı Ağa Han'a bir mektup göndererek Kıbrıs Türklerinin görüşlerini bildirmiştir. Ağa Han da Sömürgeler Bakanı Bonar Law'a gönderdiği mektupta "Kıbrıs Türklerinin Tesalya ve Girit olaylarını hatırlatmakta haklı olduklarını vurgulamış ve duyulan endişelerin yerinde olduğuna kuşku duyulamıyacağını" belirtmiştir. Bakan da "gelişmeler ne olursa olsun Kıbrıs Müslümanlarının maddî manevî menfaatlerinin korunacağına dair" güvence vermiştir. (Sir G. Hill, A History of Cyprus, cilt IV. sayfa 530)

Buna rağmen Rum Enosis'çiler taşkınlık hareketlerine devam ettiler Yunan Kralının 1917'de tahttan feragat etmesi ve idareyi ele geçiren Venizelos'un Yunanistan'ı da savaşa sokması üzerine Enosis'çiler çalışmalarını daha da yoğunlaştırdılar. Buna karşın, savaş sonrasında Kıbrıs'ın Yunanistan'a verileceği haberleri üzerine 60 bin Kıbrıs Türkü adına imzalı bir protesto yazısını Sömürgeler Bakanlığına gönderdiler.

Larnaka Metropoliti Metaksakes'in 1918 yılında Yunanistan'da Atina Metropoliti seçilmesi Rumları daha da şımarttı. (Metaksakes 1922 de İstanbul Patriği seçilmiştir.)

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ileri gelen Kıbrıs Türklerinden 10-15 kişinin İngiliz aleyhtarı faaliyetleri üzerine toplanarak Girne Kalesine hapsedildiklerini ve savaş sonrasına kadar burada bırakıldıklarını biliyoruz. Bunlar arasında iki gemisi olan ve gemileri Almanlar tarafından batırılan Hasan Çavuş, Mağusa Milletvekili Mahmut Celaleddin Naim, Baf Milletvekili Dr. Esat, Lefkoşa Milletvekili Hasan Karabardak ve Karpazlı tüccar Ali Efendi Hüseyin Babaliki gibi toplum ileri gelenleri bulunmakta idi. O dönemde Kıbrıs'ta Türkçe gazete yayımlanmadığından bu konuda daha geniş bilgiye sahip değiliz; ancak bunların menkıbeleri bugün hâlâ Kıbrıs'ta ağızdan ağıza yayılmaktadır. Yine İngiliz Sömürge Yönetimi savaş sonrasında bu gibi şahısların hükûmetten hesap sormalarını ve tazminat istemelerini engelleyen bir kanun çıkarmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

MECLİS-İ MİLLÎNİN TOPLANMASI

Savaş sonrasında Kıbrıs Türklerinin endişelerinin daha da artması üzerine Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi Kıbrıs'ın her tarafındaki köy ve kasabalara beyannameler göndererek Türkleri toplantıya çağırmıştır. İngilizlerin her türlü olumsuz propagandasına rağmen güç kış koşullarında adanın her tarafından gelen temsilciler 10 Aralık 1918'de Lefkoşa'da toplanmışlardır. Kurultayda delegeler Kıbrıs Türkünün sorunları yanında, özellikle en önemli konu olan adanın Yunanistan'a verilmesi konusu üzerinde durmuşlardır.

Meclis-i Millî'nin 11 Aralık 1918 tarihli Mukarreratı şöyledir: (15.12.1919 tarihli Doğru Yol gazetesinden)

> *"Her fırsat düştükçe cezirenin Yunanistan'a ilhakı meselesini meydana getirerek cezire ahali-i İslâmiyesini rencide eden Rum vatandaşlarımızın bu kerre dahi sulh-u umumî daimi inikat edeceği münasebetiyle o hissiyat-ı milliyelerini izhara tekrar kıyam ettiklerinden biz Kıbrıs Müslümanları Rum vatandaşlarımızın işbu harekat ve metalibatını şiddetle protesto eder ve buna mukabil biz ahali-i Müslime dahi kendi hissiyat-ı milliye ve hamiyet-i vataniyemizi izhar ile cezirenin mukadderatı kongrede mevzu-u bahis olduğu sırada cezirenin sahib-i meşruu olan Hilâfet-i İslâmiye ile Saltanat-ı Âliye-i Osmaniye'yi cami bulunan Devlet-i Âliyemize terk ve iadesi yegâne amal-i milliyemiz olmak suretiyle temenni ve istirham eyleriz."*

Meclis-i Milli'nin 12 Aralık 1918 tarihli kararı ise şu bildiriyle açıklanmıştır:

> *"12 Kânun-u Evvel 1918 tarihinde içtima eden ve bilcümle Kıbrıs ahali-i Müslimesini temsil eyliyen biz umum vekiller dünkü içtima-ı umumide birlikte ittiha eden kararlar mucibince Rum vatandaşlarımızın harekât ve metalibatı hakkındaki protestomuzu ve cezirenin Devlet-i Âliye-i Osmaniyeye terk ve iadesi hakkındaki amal-i milliyemizi makamat-ı âliyeye is'al ve isma eylemek ve bu babda iktiza edecek tedbir ve teşebbüsatı Osmanlı murahhaslarının vesatet ve nasihatleri üzre icra etmek ve ledelhace Kongreye gidip ifa-i vazife etmek üzre Reis-i milletimiz bulunan Kıbrıs Müftüsü faziletlu Mehmet Ziyaeddin Efendi Hazretlerini yegâne ve bilittifak vekil-i mutlak ve murahhas intihap ve tayin eylediğimizi mübeyyin, işbu vekâletname-i umumî taraflarımızdan imza edilmiştir."*

Görülüyor ki Birinci Dünya Savaşından Osmanlı Devletinin yenik çıkması ve Enosis söylentilerinin yaygınlaşması üzerine Kıbrıs Türkleri

Levent Sahverdi Arşivi

1919'da Pariste toplanacak Barış Konferansına katılmak ve görüşlerini duyurmak amacıyle faaliyete geçmişlerdir. Kurultay kararlarına göre Müftü Ziyai Efendi önce İstanbul'a giderek orada temaslarda bulunacak ve İstanbul'da yanına bir Kıbrıs'lı avukatı da alarak Paris'e geçecektir. Ancak Kongrenin dağılmasından 3 gün sonra Müftü, Türk Cemaatine yayımladığı bir bildiride hükûmetin ada dışına çıkmasına izin vermediğini bildiriyor ve "Allaha dua edin" diyordu.

KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA KIBRIS TÜRKLERİ

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin yenik düşmesi ve hele İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Kıbrıs Türklerini yasa boğmuştur. Sömürge yönetimi altında yaşamalarına rağmen Kıbrıs Türkleri Anavatan ile olan ilişkilerini sürdürmüşler, ellerinden geldiğince Anavatan'a yardım etmeye çalışmışlar; güçlerinin yetersiz olduğu zamanlarda da camilerde "Mustafa Kemal'in ve Türk Ordularının muzaffer olması için" dua etmişlerdir.

Daha önce sözünü ettiğimiz Ahmet Çavuş'un gemileri ile Anadolu'ya katır ve merkep taşıdığı bilinmektedir. Yine Girne'li Feriha Tuna Hanım, babasının gemisi ile Anadolu'ya çeşitli hayatî mallar taşıdığını bu arada İngilizlerin yasakladığı kinin haplarını fesi içine saklayarak Anadolu'ya geçirdiğini ifade etmiştir.

Kaçabilen pek çok genç kayıklarla Anadolu'ya geçmiş ve Kurtuluş Savaşı'na bizzat katılmışlardır. Bunlar arasında büyük yararlık gösterenler olmuştur.

Ancak Kıbrıs'ta kalan Türklerin kalpleri daima "Anavatan" diye atmış "Royter" aracılığıyla Anadolu Kurtuluş Savaşını adım adım izlemişlerdir. Rumların taşkınlık ve her türlü hakaretlerine sabırla boyun eğen Kıbrıs Türkleri Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanması üzerine Türk Ordusunun başarı ve zaferini yakından izlemişler ve candan kutlamışlardır.

Uzun bir aradan sonra 8 Eylül 1919'da yayın hayatına başlayan Doğru Yol adlı Türkçe gazete ve bir yıl sonra onun bir devamı olarak yayınını sürdüren Söz gazetesi Kıbrıs Türkleri ile Anavatan Türklüğü arasında bir bağ oluşturmuş, Kıbrıs Türklerine yön vermiş, Atatürk ilke ve inkılâbının Kıbrıs'ta uygulanmasında öncülük etmiştir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Anavatan'dan hiçbir haber alamayan Kıbrıs Türkleri İstanbul'daki Akşam gazetesine telgraf çekerek haberlerin kendi-

Levent Şahverdi Arşivi

lerine ulaştırılmasını istemişler ancak telgrafların İstanbul'a ulaşması İngilizlerce engellenmiştir. Bunun üzerine yine Kıbrıs gibi bir İngiliz sömürgesi olan Mısır'daki bir İngiliz Haber ajansına üye olmayı başaran Türk Ocağı Klübü sayesinde, dolaylı da olsa Anadolu'dan haberler alma olanağı sağlanmıştır.

Kuva-yi Milliye'ye yardım amacıyla çeşitli kurum, dernek ve klüpler faaliyete geçmişler, tiyatrolar oynamışlar ve toplanan paralar Londra üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Bu yıllarda Türkiyedeki göçmenlere yardım amacıyle tüm kuruluşların katılımıyle Muhacirin-i İslâmiye Yardım Cemiyeti kurulmuştur. Çeşitli bölgelerde 20-25 kadar millî piyes sahnelemişler ve toplanan paraları Muhacirlere, Hilâli Ahmer'e ve Himaye-i Etfal'e göndermişlerdir. Ayrıca camilerde cuma günleri bağış kampanyaları yürütülmüş ve kurban derileri bağışlanmıştır.

12.1.1920 tarihli Doğru Yol gazetesinde bir makale yayımlayan Mehmet Remzi Okan, şöyle demekteydi:

> *"Anadolu, Türkün son yurdu, son melceidir. Oradaki kardeşlerimizin böyle sefaletler, mahrumiyetler içinde helâk olmasına seyirci kalırsak dünyada en alçak insanlar bizler oluruz. Bu felâketler hepimize büyük bir ders-i intibah olsun. Onlar bizim ırktaşlarımız olmasalar bile vazife-i insaniye muavenetlerine sitabımızı emreder. Şu halde vazifemiz iki katlıdır. İzmir civarında 7 ay zarfında 60000 Türk şehit edilmiş, 40000 kişi terk-i diyar etmeye mecbur kalmış ve 200 milyon liralık servetleri gasbolmuştur. İşte bugün yersiz yurtsuz kalmış bu binlerce kardeşimiz bizden muavenet bekliyor".*

"Türk İstiklâl Kumpanyası" adlı tiyatro grubu ile "Hürriyet ve Terakki" adlı Türk klübünün İzmir felâketzedeleri yararına temsiller vereceklerini ilân etmeleri üzerine Remzi Okan 15.3.1920 ve 22.3.1920 tarihli haftalık Doğru Yol gazetesinde yayımladığı makalede Kıbrıs Türk halkına şu çağrıda bulunuyordu.

> *"Harb-i Umumi'nin iktisadî tazyikatı altında biz de inlemekte isek de bu mücahit ve muhacir kardeşlerimize din ve vatan için ibadet olmak üzere yardıma koşmalı, hak yoluna oruç tutarak o günkü yiyeceğimizi bu hayırlı maksada hasretmeliyiz."*
>
> *"Muhterem Türk, sevgili İzmir'imizin felâketzedelerine yardım olmak üzre verilecek tiyatro için sen de kardeşlik borcunu öde. Tiyatro biletlerinden almayı unutma. Ailenin o günkü yiyeceğini, yerlerinden yurtlarından uzak-*

Levent Şahverdi Arşivi

larda, yağmur ve çamur içinde İzmir için ağlayan bedbaht kardeşlerine hasret. Sen ve çocukların o gün aç kalın. Yiyecek paranızı mazlum kardeşlerine gönder".

Böylece toplanan paralar binbir güçlükle Londra'daki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyle Anadolu'daki çeşitli yardım kurumlarına gönderiliyordu.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti başkanı Dr. Besim Ömer Paşa'nın İrfan Beye gönderdiği ve 12.8.1922 tarihli Söz gazetesinde yayımlanan teşekkür mektubundan bu gibi yardımların takdirle karşılandığı ve güç de olsa yerine ulaştığı öğrenilmektedir.

Anadolu'da millî mücadele sürerken adada İngiliz baskıları daha da yoğunlaşmaktadır. Önemli memurluklar Türklerden alınmakta ve yerlerine Rum ve Ermeniler atanmaktadır. Kıbrıs Rum basını, Kıbrıs Türklerini tahrik edici yayınlarını sürdürmekte İzmir'in artık bir Yunan ülkesi olduğunu yazmakta ve Kıbrıs için de kötü emellerini ortaya koymaktadırlar. Buna karşın Kıbrıs Türkleri her zamanki ağırbaşlılıklarını korumakta fakat ümidi de elden bırakmamaktadırlar. Remzi Okan Bey Söz gazetesinin 5.9.1921 tarihli sayısında bu konuda şöyle yazmakta ve Türk halkının hissiyatına tercüman olmaktadır.

"Anadolu muharebesinin Yunan lehine inkişafı Türk ve Müslüman âleminin sükût ve izmihlâli demektir. Bunun için herbirimizin geçirmekte olduğumuz bu sayılı günleri büyük bir ehemmiyet ve dikkatle takip etmemiz ve dava-i millî ve dinimizin piştar ve mümessilleri olanların etrafında toplanarak maddî ve manevî müzakeretlerde bulunmamız kati olarak fariza-i zimmetimizdir.

Türklerin bu istiklâl harbinde bilfiil muavenet etmek şerefinden mahrum olan bizim gibilere terettüp eden vazife, onların muvaffakiyatı için Cenabı Allaha yalvarmak ve bu harpte feda-i can eden muazzez vücutların umum Türk ve Müslümanların yed-i emanetine tevdi ettikleri masum yavrularının imdadına koşmaktadır."

Sakarya Meydan Savaşından sonra Kıbrıs Rum gazetelerinin Ankara'nın düştüğü ve Atatürk'ün intihar ettiği haberini vermesinden sonra Rumlar kilise çanlarını çalarak ve Türkleri tahrik ederek çeşitli saldırılarda bulundukları halde Türkler evlerine kapanmışlar ve bu gibi tahriklere kapılmamışlardır. Ancak Anadolu Kurtuluş Savaşının kazanıldığı haberlerinin alınması üzerine de bu defa Kıbrıs Türkleri davul zurna çalarak Sarayönünde (Atatürk Meydanında) toplanmışlar ve Cirit Hisarında geceleyin büyük ateşler yakarak bu mutlu olayı kutlamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kıbrıs Türklerinin gösterdiği bu gibi heyecan dolu kutlamalar karşısında İngiliz Vali Türk yetkilileri çağırarak uyarmış ve Türklerin sevincini anlayamadığını söylemiştir. Bunun üzerine Türk Cemaat ileri gelenleri de "Mustafa Kemal'in zaferinin aslında Kıbrıs Türkünün zaferi olduğunu ve Kıbrıs Türklerinin Anadolu Türklüğünün kopmaz bir parçası olduğunu" ifade etmişler böylece Valiyi hayrete düşürmüşlerdir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Kıbrıs Türklerini en çok üzen konulardan birisi de Mağusa'da bulunan Türk savaş esirleridir. Birinci Dünya Savaşında İngilizlerce esir alınan 1500 civarındaki Türk askerinin burada bir kampta esir tutulması Kıbrıs Türklerini fazlasıyle üzmektedir. Onlara yiyecek yardımı yapmakla da yetinmiyen Türkler bu esirleri kurtarmak için plânlar yapmaktadırlar. Nihayet bunlardan 20-25 kadarını kaçırmaya ve Beşparmak Dağlarında bir mağarada saklamaya muvaffak olurlarsa da kaçırılan esirler bir süre sonra yakalanır, onlara yardım eden Türkler ise Girne kalesine hapsedilirler. Bugün Mağusa'da esir bulundukları sürede ölen şehitlerin mezarları ve onlar adına dikilen bir anıt bulunmaktadır.

CUMHURİYET YÖNETİMİNİN VE ATATÜRK İLKE VE İNKILÂBININ KIBRIS'TA YANKILARI

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Yüce Türk Ulusunun yürüttüğü Millî Mücadeleyi yakından izleyen Türk halkı her fırsatta Mustafa Kemal'e olan hayranlığını ve Millî Mücadelede Türk Ulusunun yanında olduğunu ifade etmekten kaçınmamıştır. 3 Mayıs 1922 tarihli Ankebut gazetesi Morning Post gazetesinden iktibasla Mustafa Kemal hakkında şöyle demekteydi:

> *"Türkiye'de başka bir şahsiyet İstiklâl Harbini icra edemezdi. Mustafa Kemal Paşa Türkün tarihî kahramanlıklarına atfolunan büyük mezaya ve mesavaya haizdir. Mustafa Kemal Paşa, talihli idi. Bir kuvvet adamıdır... her şarklının kalbinde bir askerî deha, bir gazi, bir muzaffer asker, bir mücahid-i içtimai, dinin muhhisi olarak yaşamaktadır."*

Bu arada Kıbrıs Türkünün Anadolu Kurtuluş Savaşına olan maddî manevî katkısı Ankara'daki Millî hükûmetin gözünden kaçmamaktadır. Büyük Taarruzun sürdüğü günlerde T.B.M. Meclisi hükûmeti Basın ve Haberalma Genel Müdürü Ağaoğlu Ahmet Bey'in Söz gazetesine gönderdiği mektubu bunun en güzel delilidir. Yazının metni şöyledir:

Levent Şahverdi Arşivi

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Matbuat Şubesi

Ankara

21 Ağustos 338 (1922)

Kıbrıs'ta Lefkoşa kasabasında münteşir Söz gazetesi müdüriyet-i âliyesine,

Anadolu, her türlü mevani ve müşkilâta göğüs gererek hayat ve istiklâlini teminden ibaret olan gaye-i mukaddesesine doğru azimkâr ilerlerken dava-yı millisine karşı Türk ve İslâm âleminin göstermekte olduğu teveccüh ve müzaheret-i samimaneden fevkalhad mütehassis bulunmaktadır. Bu yüksek alâkanın husul ve idamesinde kıymetli bir amil olan neşriyat-ı vatanperveranenizden dolayı bilhassa arz-ı teşekkür eder ve mürahedat-ı müşkürenizde devamınız ricasıyle teyid-i ihtiram eylerim, efendim.

Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumisi Ağaoğlu Ahmet"

Söz gazetesi sahibi ve Kıbrıs'taki Atatürkçü ve inkılâpçı öğretmenlerin sözcüsü durumunda bulunan Mehmet Remzi (Okan), Ağaoğlu'nun bu mektubunu gazetesinin 16.9.1922 tarihli nüshasında yayımlamış ve altına da şu notu düşmüştür:

"Harpte komutanın emavirini almaktan mahrum kalan bir nefer gibi biz de Ankara Hükûmet-i Milliyesi'nin temel attığı günden beri vicdan ve içtihadımıza tâbi olarak ve efkâr-ı umumiye-yi mahalliyeye tercüman olarak istitaat ve bizaamız nisbetinde hükûmet-i müşarünileyha hakkında yazılar yazmış ve her an muvaffakıyet-ı azime ihraz etmesiyle Ana Yurdu kurtarmasını ez-dil ve can temenni ve niyaz eylemiştik...

Kahraman ve mazlum milletimizin bu cihad-ı ekberinde "Söz" ile olsun bir hizmetimiz sebkat ettiği bildirilmekle kumandanına ulaşmış ve hizmetinin dava-i milliye uygun bir halde olduğunu bizzat kumandanından işitmiş bir nefer gibi memnun ve müftehiriz."

Görülüyor ki gerek ekonomik gerekse nüfus olarak en güçsüz olduğu bir dönemde, karşılarındaki Rum halkına rağmen Kıbrıs Türkleri İngiliz Sömürge Yönetimine bağlanıp güvenceli bir yaşam sürme olanağına sahip oldukları halde, bu yolu seçmemişler; Anadolu Kurtuluş Savaşını destekliyerek hem Rumlara hem de İngilize karşı bir soğuk savaş ilân ederek Türklüklerine bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak ne yazık ki Kıbrıs Türk halkının geçmişte çektiği bu meşakkatli günler ve Anadolu Kurtuluş Savaşına olan maddî-manevî katkılar araştırılmamış ve genç kuşaklara aktarılamamıştır. Oysa Kıbrıs Türkleri; Misak-ı Millî sınırları dışında kalan

Levent Şahverdi Arşivi

Türklerden; dil, düşünce, inanç ve eylem bakımından tamamıyle farklı bir yapıya sahip olmuşlardır. Türklüklerine ve Anavatanlarına olan bağlılık ve en önemlisi birgün gelip Atatürk'ün kendilerini de kurtaracağı inancı daima onlara ümit vermiştir. Atatürkçülük, Kıbrıs Türk halkına ışık tutan yol gösteren bir ideoloji olarak, doğduğu günden beri onlarca benimsenmiş ve onların gönlünde yeretmiştir.

CUMHURİYET'E BAĞLILIK

Millî Mücadelenin başarıya ulaşması Kıbrıs Türk halkı için sevinçlerin en büyüğüdür. Onlar için artık yıllarca idarelerinde yaşadıkları fakat kendilerini İngiliz sömürge yönetimine terkeden Osmanlı hükûmeti diye bir hükûmet yoktur. Cumhuriyetin ilânından 9 gün önce Söz gazetesi şöyle yazmaktaydı:

> "Türkün yüce evlâdı Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin hür ve müstakil yaşamaya kat'iyyen karar verdiğini bütün dünyaya ilan etti. Böylece Türk milleti, hayat ve hürriyetinin müdafii ve muhafızı, bilfiil kendisi olacağını, hakikî mümessili vasıtası ile bildirmiş bulunuyor. Bu Türkiye Cumhuriyetinin ilânı demektir."

1925 yılından itibaren 29 Ekim'in millî bayram olarak ilan edilmesi üzerine adanın her tarafındaki ilkokullarda, köylerde, ve kasaba klüplerinde Cumhuriyet Bayramı coşku ile kutlanmıştır. "Muhterem Gazinin açtığı nurlu ve feyizli yolda yürümek her Türkün millî vazifesidir" (Söz, 17.10.1925) diye düşünen Kıbrıs Türkü evlerini, dükkânlarını baştan başa Türk bayraklarıyle donatmış, her tarafa Atatürk'ün resimlerini asmış, gece kutlama törenleri ve fener alayları tertiplenmiştir. Türkiye konsolosunu tebrik etmek üzere binlerce halk ziyaretine gitmiş ve ağırlanmışlardır. Bu günlerde "Cumhuriyet Marşı" Kıbrıs Türkünün ağzından düşmüyordu. Cumhuriyet idaresinin gelişinden duyulan memnunluk ve cumhuriyete bağlılık her fırsatta yineleniyordu.

Kıbrıs Türk halkının bu sıcak katılımına karşı genç Türkiye Cumhuriyeti de elinden gelen ilgi ve yardımı göstermekten geri kalmamıştır. Bunun en güzel örneklerinden birisi daha önce sözünü ettiğimiz gibi lise'ye Kâzım Nami Beyin müdür olarak gönderilmesidir. Tarih ve fen dersleri için de en iyi ve milliyetçi genellikle asker kökenli öğretmenler seçilip gönderilmişti. Gerek ilkokullarda gerekse liselerde okutulan kitaplar da Türkiye'den gelmekteydi. Böylece Kıbrıs Türklerinin Türkiye Türklüğü ile

Levent Şahverdi Arşivi

hiç bir zaman kopmayan kültür ve eğitim birliği Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür.

Türkiye Cumhuriyetinin yaptığı en önemli işlerden birisi de 1925 yılında Asaf Bey'in Türkiye Şehbenderi (Konsolosu) olarak Kıbrıs'a atanmasıdır. Lefkoşa'da bir Türk konsolosluğunun açılması Kıbrıs Türklerini son derece sevindirmiştir. Asaf Bey ilk iş olarak gazete sahiplerini toplayarak sorunlarıyle ilgilenmiş ve onlara Türkiye Cumhuriyeti tarafından maddî yardım yapılacağı haberini vermiştir. Yapılan toplantıda Doğru Yol gazetesi sahibi Ahmed Raşid ve Söz gazetesi sahibi Mehmet Remzi ayda 5'er Kıbrıs liralık yardımın yeterli olduğunu kabul ederlerse de Birlik gazetesi sahibi Hacıbulgurzade Ahmet Hulusi Efendi, bütün gazetelerin ortaklaşa kullanacakları bir matbaa kurulmasını isteyerek para yardımını reddeder. Türkiye Cumhuriyeti tarafından gazetelere başlatılan bu para yardımı ileriki yıllarda daha da artırılarak günümüze değin sürüp gelmiştir.

Ancak 1927 yılı başlarında Türkiye konsolosluğunun bilinmeyen nedenlerden dolayı kapatılışı Kıbrıs Türklerini yasa boğmuş, 1927 yılı Cumhuriyet Bayramı aynı coşku fakat büyük bir burukluk içerisinde kutlanmıştır. Kıbrıs Türklerinin ısrarı üzerine 1928 yılında Asaf Bey yeniden Kıbrıs konsolosu olarak atanmıştır. Konsolosluğun bu defa bir sahil kasabası olan Larnaka'da açılmış olması Kıbrıs Türklerinin Türkiye'ye bağlılıklarını daha da güçlendirmiş ve onu "Yaşasın Cumhuriyet! Yaşasın Kemal Paşa" sözleriyle büyük bir kalabalık karşılamıştır.

Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı inkılâpları adım adım izleyen Kıbrıs Türkleri her vesile ile Türklüklerini ortaya koyuyor ve Atatürk'e olan bağlılıklarını gösteriyorlardı.

1929 yılı Cumhuriyet Bayramında Leymosun Türk Ocağı tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine şu telgraf gönderilmiştir.

"Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretlerine
Ankara

Ulu milletimizin, ulu bayramını tebrik ederiz.

Leymosun Türk Ocağı

29.10.1929"

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafa verdiği yanıt ise şöyle:

"Leymosun Türk Ocağı

Kıbrıs

Tebrikinize teşekkürler ederim.

Reis-i Cumhur

Gazi Mustafa Kemal

5.XI.1929"

Bir klübün çektiği telgrafa bizzat Atatürk tarafından verilen bu yanıt, kısa dahi olsa, Kıbrıs Türkleri için son derece anlamlı ve kendilerine değer verildiğinin somut bir ifadesidir.

Asaf Beyin Kıbrıs'ta konsolos olarak bulunduğu dönemde Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfal cemiyetleri yeniden örgütlenmiş ve güç ekonomik koşullarına rağmen Kıbrıs Türkleri bu gibi kurumlara cömertçe yardımda bulunmayı sürdürmüşlerdir. 1925 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı ve Kırklareli Milletvekili Dr. Fuat Umay Bey Mısır dönüşü Kıbrıs'a da uğramış ve burada kaldığı iki aya yakın süre içerisinde pek çok Türk köyünü ziyaretle ateşli nutuklar çekmiş ve cemiyetin kollarını kurarak Kıbrıs Türklerinin cömertçe yardımlarını sağlamıştır. Fuat Beye bu gezilerinde Asaf Beyden başka lise müdürü Kâzım Nami Bey de katılmıştır. Kâzım Nami Beye göre Kıbrıs Türklerinde Türkiye'ye bağlılık ve milliyetçilik son derece güçlü idi ve o zaman toplanan yardım miktarı 3000 Kıbrıs Lirası civarında bulunuyordu. (Yeşilada Dergisi, 1949)

ŞAPKA İNKILÂBI

Şapka inkılâbının uygulanması ile birlikte başta Atatürkçü öğretmenler olmak üzere pek çok aydın Kıbrıs Türkü şapka giymeye başlamıştır. Bu arada lise talebeleri de şapka giymek istediklerini ilgililere duyurmuşlardır. Ancak Maarif Başmüfettişi Canon Newham baş kadıyı da vasıta olarak kullanarak bu hareketi engellemeye çalışmış ve kendi kurmuş olduğu İngiliz okuluna şapka ile gelen Türk çocuklarını evlerine göndermiştir. Bu olayın inkılâpçı Türkler arasında büyük tepkiye yolaçması üzerine 1926-27 öğretim yılından itibaren ortaokul ve liselerde fes kaldırılarak okul öğrencilerinin kasket giymesi sağlanmıştır. İlerici Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi de kısa bir tereddütten sonra şapka giymenin küfür sayılamayacağı hususunda fetva vermiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

ŞEYH SAİT MOLLA VE GERİCİLİKLE MÜCADELE

Ne var ki, Türkiye'den sınır dışı edilen 150'liklerden Sait Molla önce Romanya'ya ve oradan da Mısır üzerinden Kıbrıs'a gelerek yerleşmiş bulunuyordu. İstanbul'da İngiliz Muhibler Cemiyeti başkanlığı yapmış bulunan Sait Molla kendisi gibi gericilerle işbirliği yapmakta gecikmedi. Baş kadı ve bazı hocalarla da iyi ilişkiler kurdu. Kıbrıs'ta sürgünde bulunan Hicaz Kralı Hüseyin de onlara katıldı. Şüphesiz bunlar İngilizlerden büyük parasal yardım görmekte idiler. Önce şapka giymenin "küfür" olduğunu çevreye yayan Sait Molla'nın yine kendisi gibi 150'liklerin Yunanistan'da yayımladıkları İtila adlı gazeteyi Kıbrıs'a getirerek dağıtmaya başlaması üzerine Remzi Okan, Şeyh Sait'i hedef alan suçlayıcı bir makale yazmış ve onu Yunanistan hesabına casusluk yapmakla suçlamıştır. Bunun üzerine Mehmet Remzi, aleyhine açılan davada suçlu bulunarak 2 ay hapse mahkûm edildi; esas amaç gazetesi Söz'ün kapatılmasıydı. Ancak ailesinin ve dostlarının yardımıyle matbaa satılmaktan kurtarıldı ve yayınını sürdürebildi.

Şapka inkılâbı ve Sait Molla arasındaki çekişmelerin sürdüğü bir dönemde Türkiye şehbenderinin de dolaylı da olsa konuya karışmış olması, muhtemelen konsolosluğun kapatılması üzerinde etken olmuştur.

İngiliz yönetiminin Kıbrıs Türklerini Atatürk inkılâbından ve Atatürkçülükten uzak tutma çabaları ileriki yıllarda daha da sürmüştür.

1930 seçimlerinde Kıbrıs Türkleri Evkafçılar ve Halkçılar olarak ikiye ayrılmışlardı. Halkçıların Türkiye'ye bağlı ve inkılâpçı olmalarına karşın Evkafçılar, İngiliz yanlısı olarak biliniyordu. Çetin geçen seçimler sonunda Türklere ayrılan üç milletvekilliğinden ikisini halkçılar kazanmıştır. Kazanan halkçılardan birisi genç bir aday olan Necati Özkan, diğeri ise yine İngiltere'de genç bir hukuk öğrencisi olan Mehmet Zekâ Beydir. Halkçıların seçim kazanmasında lise öğrencilerinin büyük etkisi olmuştur. İşte bu olaydan sonra ve 1931 isyanının da etkisiyle gerek "Evkaf" gerekse "Lise" tümüyle İngiliz denetimine girecek, milliyetçilik ve Atatürkçülük yasaklanacak ve "Lise" de İngiliz Müdürler dönemi başlayacaktır. Kendi okullarını yürütemiyecek kadar yoksul olan Kıbrıs Türk halkı, Evkaf'ın bir devlet dairesi haline getirilmiş olması yüzünden geniş Evkaf olanaklarından da yararlanamadığından okulları üzerindeki İngiliz denetimini çaresiz kabullenmek zorunda bırakılacaktır. Canon Newham adlı bir papazın lise'ye müdür olarak atanması karşısında sessiz kalamayan Söz gazetesi 19 Eylül 1931 tarihli sayısında şöyle yazmıştır:

Levent Şahverdi Arşivi

"Zamanıyla Selanik'te bir Yahudi'nin müezzin hakikat-ı halde 1887'de Filibe şehrinde Alexander isminde bir Bulgar'ın müftü vekâletleri kayıtlarına, lisanını bilmediği lisemize 1931'de bir muhterem İngiliz rahibinin müdür tayini ilave edilmelidir."

Ancak belirttiğimiz nedenlerden dolayı ve en önemlisi Kıbrıs Türklerinin politik nedenlerden dolayı birlik olamamaları yüzünden 1936 yılında Harold Wood adlı bir İngiliz istihbarat subayının müdürlüğü onaylanacak ve lise ve Kıbrıs Türk halkı üzerindeki "istibdat" dönemi 1950'li yıllara kadar sürüp gidecektir. Bu süre içinde Kıbrıs Türk halkının toplumsal ve hukukî haklarını en ağır biçimde kısıtlayan İngiliz yönetimi Kıbrıs Türk halkının iç politikasını da yönlendirmeye çalışmış ve daima kendisine yakın bir zümrenin işbaşında bulunmasına dikkat etmiştir. Buna rağmen "İngiliz'e en yakın görünen" idareciler bile hiç bir zaman Türklüklerinden ve Atatürk inkılâbına olan bağlılıklarından ödün vermemişlerdir.

1931 yılında Büyük Medrese'nin yıkılıp yeniden yapılacağı haberi karşısında Kıbrıs'taki Jön Türklerin son temsilcisi, "Masum Millet" gazetesi sahibi Jön Rifat milletin böyle bir medreseye ihtiyacı olmadığını belirterek şöyle yazmaktadır: (24 Ekim 1931).

"... Bizleri riyakâr yapan, fikirlerimizi izlal eyleyen ruhlarımızı tesmim eden, gözlerimiz açık iken uyutan, maneviyatımızı körleten, inkişaf ve tekâmülümüze mani olan, hayatın zevklerinden mahrum edip benliğimizi kaybettiren, kuvvete kulluğu talim eden hep medreselerdir. Bugün yaşadığımız sefil hayatın mesulü yine medreselerdir. Medreselerin harici manzaraları sinir hastalığı, dahili sözleri, fikir veremi getirir."

"Medreseleri canlandırmak toplumu öldürmekle eşanlamlıdır. Başka uluslar ahiret komisyonculuğuna ağır ağır son verme aşamasına girmişlerken, bu kurt ve tilki yuvaları bize son kurşunlarını sıkmaya çalışıyorlar. Bu muhtaç günlerimizde din bezirgânlarını yeniden silâhlandırmak bindiğimiz dalı kesmek anlamına gelir."

Jön Rifat, din hakkındaki görüşlerini şöyle noktalamaktadır:

"... Dine karşı imanımız kuvvetlidir; dine hürmet ve merbutiyetimiz sağlamdır. Dinden bize zarar yok. İktisadî kısmını mutazarrır eden, maneviyatımızı tahrib eden din vasıtacılarından müştekiyiz."

Levent Sahverdi Arşivi

Remzi Okan da lisedeki din derslerinin yeterli olduğundan sözediyor ve medreselerin canlandırılması düşüncesine karşı çıkıyordu. Buna rağmen din adamı yetiştirmek üzere yeniden açılan Büyük Medrese varlığını 1946 yılına kadar sürdürmüştür.

Gericiliğe karşı daima büyük bir savaşım veren Kıbrıs Türk halkının Menemen'de yer alan Kubilay'ın şehit edilişi olayı karşısındaki tutumu çok sert olmuştur. Kıbrıs Türk basını olaydan günlerce sözetmiş olayın faillerinin cezalandırılmasını teşvik etmiştir.

16 Nisan 1931 tarihli Söz gazetesi Menemen'de bir Kubilay Abidesi'nin dikileceğini haber vermekte ve şöyle demektedir:

> *"... Genç Kubilay'ın feci akıbetine sızlanmayan, onu vatana en çok hizmet ve yararlık göstereceği hararetli çağında karatopraklara gömen kara kuvvete ve karanlık zihniyete lanet etmeyen bir Türk genci bulunabileceğine inanmıyoruz. Kubilay'ı şehit eden eller her gün gırtlağımıza atılmaya müheyya kara kuvvetin cebbar ve hunhar elidir."*

Gazete bundan sonra abide için yardımda bulunulacağını yazmaktadır.

1 Temmuz 1931 tarihinde toplanan Kıbrıs Türk Muallimin Cemiyeti de Kubilay olayını ele almış ve öğretmenlerden abide yapımı için iane toplanması kararı verilmiştir. Toplantıda Limasol Başöğretmeni Raşit Bey bu konuda şöyle konuşmuştur:

> *"Efendiler,*
>
> *Bu kesilen ve sarıklar üzerinde gezdirilen baş Kubilay'ın başı mıydı? Hayır efendiler! Bu Türk gencinin, Türk münevverinin ve Türk teceddüdünün başıydı. Onunla Türk gençliğini öldürüyorlardı. Menemen faciası cezalandı mı! Caniler asıldı. Fakat bu kâfi miydi! Menemen denilen memleketin adı coğrafyadan silinmeli idi."*

Böylece öğretmenler arasında başlatılan iane kampanyasından toplanan 30 Lira, 6 şilin, 2 kuruş masraf çıktıktan sonra Başkan Tegi Bey tarafından şu mektupla T.B.M.M. Başkanı Kâzım Paşa hazretlerine gönderilmiştir.

> "Pek muhterem Paşa hazretleri
>
> Anavatanımızda doğan inkılâp ve cumhuriyet güneşinden bol bol nur alan Kıbrıs genç muallimleri, Menemen'de mürteciler ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rafından şehit edilmiş olan aziz meslektaşları Kubilay Beyin inşa edilecek abidesine naçiz bir yardım ve aynı zamanda almakta oldukları nura karşı bir şükran borcu olmak üzere aralarında topladıkları yirmi dokuz sterlini Osmanlı Bankasının 29721-8286 numaralı çeki ile leffen takdim eyler ve bu vesileyle zatı âlilerine derin hürmet ve tazimlerini arzederler."

Kıbrıs Türk Muallimler Cemiyeti
Mümessili
Hürmetkârınız M. Tegi

Menemen'de Kubilay Abidesinin açılışını başyazı olarak veren Söz gazetesi törende C.H. Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker'in verdiği söylevi yayımlıyordu. R. Peker söylevini şu sözlerle bitirmiştir:

"Kubilay için sızı duyanların şu anda bütün acılarıyla çarpan yüreğinde onun adını ve baturluğunu uzun yüzyıllar yaşatacak olan eseri, bizim neslimizin ve yakın çocuklarımızla ve uzak torunlarımızın ibret gözlerine acıyorum." (Söz, 8 Ocak 1935)

Menemen olayı irticaya hiçbir zaman geçit vermeyen Kıbrıs Türklerini o denli etkilemişti ki Kubilay Anıtı için para toplamakla yetinilmedi; şehit Kubilay için destanlar, şiirler yazıldı, o dönemde doğan çocuklar hep Kubilay olarak adlandırıldı.

KIBRIS TÜRKLERİNDE ATATÜRKÇÜLÜĞÜN VE MİLLİYETÇİLİĞİN ENGELLENMESİ

1931 isyanının hemen akabinde İngiliz yönetimi Kıbrıs Türk halkını Türkiyeden koparmak ve sömürgeleri arasında bulunan milyonlarca Müslüman ile Kıbrıs Türklerini birleştirmek için; Türk adını kullanmayı resmen yasaklıyacak ve bundan böyle hep Müslüman deyimi kullanılacaktır.

1931 isyanını Rumlar çıkardığı halde, Türklerin de özgürlüklerini kısıtlayan İngiliz yönetimi okullara, camilere Türk bayrağı çekilmesini millî marş öğretilmesi ve Atatürk resimleri asılmasını, 19 Mayıs ve 29 Ekim'in törenlerle kutlanmasını yasaklamıştır. Türkiye'den kitap gelmesi yasaklanmış, varolanların da içlerindeki millî konuları ve resimleri içeren sayfalar sökülüp atılmıştır. Türkiyeden gelen Türkiye haritalarının üzerindeki bayrak ve Atatürk resimlerinin üzeri yapıştırılarak kapatılmıştır. Okullarda

Levent Şahverdi Arşivi

Türk tarihinin okutulması da yasaklanmış; pek çok milliyetçi öğretmen tedirgin edilmiş istifaya ve göçe zorlanmıştır.

1932 yılında Adana'dan gelen futbol takımı ile Lefkoşa'da yapılan karşılamada Türk takımının kendi forması olan kırmızı-beyaz renkli fanilaları giymeyerek kırmızı-sarı renklerini seçmeleri İngiliz baskılarının büyüklüğünü göstermesi nedeniyle çok anlamlıdır.

Bu dönemde meydana gelen en önemli olaylardan birisi de 1937 yılında Cumhuriyet Bayramını kutlamak isteyen öğrencilerin okulu boykot etmeleri sonunda 4 öğrencinin okuldan atılmaları olayıdır. Ancak tüm bu gibi baskı ve engellemelere rağmen lise ve oradan yetişen öğretmenler Türk milliyetçiliğinin bayrağı olmuş, okullarda millî tarih okutulmuş, Türk Bayrağı ve Atatürk resimleri gizlice gösterilmiş, millî marşlar öğretilmiş böylece Kıbrıs Türklerinin Türkçülük ve Atatürkçülük ile olan ilişkisi kesintisiz sürdürülmüştür.

Kıbrıs Türklerinin milliyetlerine, Anavatanları Türkiye'ye ve Atatürkçülüğe olan bağlılıkları o denli büyüktü ki bu bağlılık zaman zaman Türk toplumunun nüfus yoğunluğu üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır.

Lozan andlaşmasıyla Kıbrıs üzerindeki İngiliz egemenliği Türkiye tarafından resmen tanınıyordu. Ayrıca Lozan'ın 19 ve 20. maddeleri vatandaşlık konusuna da açıklık getiriyor ve Türk vatandaşlığında kalmak isteyenlerin iki yıl içinde adayı terketmesini öngörüyordu. İşte bu maddelere dayanarak Kıbrıs Türkleri arasında başlayan Türkiye'ye göç hareketi 1936 yılına kadar sürmüştür. Özellikle milliyetçi ve Atatürkçü olarak bilinen lise mezunlarının Kıbrıs'ta kalması milliyetçiliğe "hakaret" olarak sayıldığından, aydın ve eğitilmiş Kıbrıs Türkleri sürekli olarak adayı terketmişlerdir. Doğru Yol ve Söz gazeteleri -ki bunlar Türkiye'ye yakınlıkları ile biliniyorlardı- Türkiye Elçisi Asaf Beyle birlikte Türkiye'ye göçü teşvik ediyorlardı. Buna karşın Birlik gazetesi ve daha sonra 1935'te yayın hayatına başlayan Ses gazetesi ise göçün aleyhindedirler.

(Bunlardan Birlik gazetesi Evkafçı olarak bilinmesine rağmen gazete sahibi Hacıbulgurzade Ahmet Hulusi Efendi 1930 seçimlerinin olduğu dönemde gazetesini tatil etmiş ve hasta olan hanımını tedavi için Türkiye'ye götürmüş idi. Evkafçılar, seçimleri kaybetmeleri üzerine bu olayın etkili olduğunu öne sürmüşler ve Birlik ile olan ilişkilerini sürdürememişlerdir. Ses gazetesi ise Kıbrıs'ta öztürkçeyi en çok kullanan gazetedir. Baş-

Levent Şahverdi Arşivi

lığı üzerinde Cumhuriyet Halk Partisinin 6 okunu amblem olarak taşıyordu. Bu durum İngiliz komiserinin dikkatini çekmiş ancak, bu 6 okun Türkiye ile ilişkisi olmadığı, Kıbrıs'taki 6 kazayı işaret ettiği şeklindeki yakıştırmadan sonra gazetenin basımına izin vermiştir.)

Ses gazetesi 29 Nisan 1935 tarihli birinci sayısında Göç (Hicret) Fikirleri konulu yazısını birinci sayfasına alarak adadan 20 bin Türkün göç edeceği söylentilerine değinmekte ve şöyle demektedir:

> *"Kıbrıs Türkleri arasında on seneden beri hicret fikrinin uyanmış olduğu bundan evvel vukubulan ve adetleri pek de az olmıyan göçlerle sabittir."*

Yazı göçün esas nedeninin Türklerin ekonomik durumu olduğunu söylemekte ve Türk köylüsünün borçlu olduğunu yazarak:

> *"Rum köylüsünün malı satıldığı zaman gene Ruma geçmesi... halbuki borçlu Türk köylüsünün malı satıldığı vakit gene Ruma geçmesi ve neticede Adadaki Türk varlığının sönmesidir"* demektedir.

Ses gazetesinin makalesi şöyle sürmektedir:

> *"Göç işinin Türkiye'ye taalluk eden safhasına gelince: Türkiye'nin Kıbrıs Türk tarihini böyle bir göç fecaatiyle kapatmamıza taraftar olmadığını tahmin ederiz. Fakat göç etmek isteyen Kıbrıs Türklerine de kapılarını kapamıyacağı şüphesizdir. Bunun için göçü durdurmak vazifesi bize ve Kıbrıs hükûmetine terettüb eder. Göç durdurulduğu takdirde Kıbrıs Türk varlığını kuvvetlendirmek için Kıbrıs dışındaki Türklerin yapabileceği en değerli yardım, meselâ İş Bankası'na, Kıbrıs Atina Bankası gibi bir şube açtırmak ve Türk sanat ve ticaretinin inkişafını temin eylemektir ki öyle bir zamanı bir "Altın Devri" saymamak mümkün değildir.*
>
> *... kaçmak her zaman ve herkes için olabilir. Merdlik ise durmakta ve varlığı korumaktadır ki Türk'e yaraşan da budur."*

Ses gazetesinin 24 Haziran 1935 tarihli ikinci sayısında Avukat Hoca A. Said Efendi bir makale yayımlayarak "Ada Türkleri arasında göç fikrinin doğmasına Lozan andlaşmasının yolaçtığını ve herkesin "acaba ne yapalım?" diye düşünmeye başladığını yazmakta; biraraya gelen iki kişinin göçten başka bir şey konuşmadıkları hatırlatılmaktadır. Hoca Said'e göre göç fikri bugün o derece büyümüştür ki artık buna karşı durmak olanaksızdır. Hoca Said göçün daha iyi bir hayat arayanlar için doğal olduğunu yazmakta ve göçü engellemek için düşünülmesi gerekenleri daha sonraki makalelerinde de sürdürmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

O dönemin gazetelerinden öğrendiğimize göre Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik durumu dayanılmaz durumdadır. Yine İngiliz yönetimi "millî ve dinî hissiyatı rencide edecek" durumdadır ve Kıbrıs Türkü "tahammül edilemeyen ağır bir idarenin tazyiki altındadır."

Ancak 1936 yılında köylü borçlarını düzenleme çalışmaları başlatılmış, gazeteler de göçün lehindeki tutumlarını bırakmışlardır. Ses'in açılmasını istediği İş Bankası ise ancak 20 yıl sonra açılabilmiştir. Bu süre içinde Kıbrıs Türkünün ekonomik ilerlemesi durmuş, sahib olduğu toprakları ise yarı yarıya kaybetmiştir.

İki ciltlik Kıbrıs Tarihi yazarı Doçent Dr. Şükrü S. Gürel Türkiye'nin göçü teşvik edişini kesin bir nedene bağlamanın güç olacağını yazmaktadır. Çünkü yazara göre Türkiye hiçbir zaman Kıbrıs'ta bilinçsiz bir politika izlememiş; Kıbrıstaki Türk Konsolosluğunun Kemalist hareketlerin daima merkezi olduğunu vurgulamıştır. Nitekim 17.5.1935 tarihli İngiliz arşiv belgesi "Türk konsolosunun adanın Türk halkını Kemalizme hazırladığı ve Kıbrıs'tan ayırmaya teşvik ettiği" çabasında olduğunu kaydetmektedir. (a.g.e., sayfa 185) Konsolosluğun bu gibi hareketlerinden dolayı 1935 yılında Larnaka'dan Lefkoşa'ya taşınmak istemesini de İngiliz yönetimi kuşku ile karşılamıştır. (s. 186)

1938 yılında Türk donanmasına bağlı Hamidiye Zırhlı okul gemisinin Magosa Limanını ziyaret etmesi Kıbrıs Türklerinin milliyetçiliklerini ve en önemlisi Türkiye konsolosluğunun Kıbrıs Türklerini yönlendirme konusundaki etkisini ortaya koymaktadır. Gemiyi ziyaret için Magosa'ya doluşan binlerce Türkün yaptığı tezahürat, İngiliz yöneticilerini fazlasıyla korkutmuştur. "Söz" ve "Ses" gazetelerinin Evkafı eleştirdiklerine ve Türkiye için "Anavatan" ve Türkiye Cumhurbaşkanı için de "Atatürkümüz" şeklinde kullandıkları ifadelere dikkati çeken 24 Haziran 1938 tarihli gizli rapor, gemiyi 5000 kişinin karşıladığını, "yaşasın Atatürk" diye bağırdıklarını ve binlerce kişinin gemiyi ziyaret ettiğini yazmaktadır.

Yine 1 Temmuz 1938 tarihli bir başka gizli rapor ise Söz ve Ses gazetelerinin Türk konsolosluğundan ayda 18 Kıbrıs Lirası yardım aldıklarını ve Türkiyedeki Cumhuriyet gazetesinin Kıbrıs Türkleri arasında milliyetçiliği teşvik ettiği nedeniyle Kıbrıs'a girişinin yasaklanmasını tavsiye etmektedir.

30 Ağustos 1938'de Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Aras'ı ziyaret eden İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, İngiliz hükûmetinin Kıb-

Levent Şahverdi Arşivi

rıs'taki Kemalizmden ve Türk konsoloslarının hareketlerinden duyduğu endişeleri dile getirmiştir.

Her fırsatta Türk dostluğuna önem verdiklerini belirten İngilizler yine de Ses ve Söz gazetelerine sansür uygulamışlar, İsmet Konur'un yazdığı Kıbrıs Türkleri adlı kitabın Kıbrıs'a girişini yasaklamışlar ve 1939'da Atatürk'ün yaşamı ve cenaze törenine ait bir belgesel filmin Lefkoşa'da gösterilmesini yasaklamışlardır.

KIBRIS TÜRKLERİNDE HARF İNKILÂBI VE ÇAĞDAŞ EĞİTİM

Türk inkılâbını yakından izleyen Kıbrıs Türkleri, Türkiye'deki her gelişmeden anında haberdar olmaktaydı. 12 Ağustos 1928 tarihli Söz gazetesi harf inkılâbı konusunda şu haberi veriyordu:

"Yeni Harfler

Latin harflerinin tetkik ve tesbitine memur komisyon, vazifesini ikmal etmiş ve karar kıldığı şekli, Reis-i Cumhur hazretlerine takdim etmiştir.

Kabul edilen şekil yakında neşredilecek ondan sonra kanun layihası ile Büyük Millet Meclisine verilecektir."

25 Eylül 1928 tarihli Söz gazetesinde ise Türkiye Maarif Vekâletinin, tüm okullarda yeni ders yılında yeni harflerin okutulacağı ve yeni harflerle kitapların basımının 5 Teşrin-i evvel (Ekim) tarihine kadar bitirileceği haberi verilmektedir.

Yine Kıbrıs Türk basını yeni harflerin en erken zamanda Kıbrıs'ta da uygulanabilmesi için hazırlık yapılmasını istiyordu.

Kıbrıs Türklerini Anavatandan koparmak için çaba harcayan İngiliz yönetimi bu konuda da Kıbrıs Türklerine karşı cephe almakta gecikmedi. Maarif Müdürü olan Canon Newham diğer inkılâplara olduğu gibi buna da karşı çıktı ise de 15 Ağustos 1928 tarihinde toplanan Öğretmenler Cemiyeti "Türkiye'de latin harflerinin kabul edildiği zaman Kıbrıs'ta da kabul edilmesini" karara bağladı.

İlerici Müftü ve Okullar Komisyonu üyesi Hürremzade Hakkı Efendi 11 Eylül 1928 Salı günü Evkaf dairesinde bir toplantı yaptı. Evak Murahhası Münir Beyin başkanlığında yapılan toplantıya Milletvekili Dr. Eyyüb ve C. Newham da çağrıldılar. Toplantıda alınan karar şöyle idi:

Levent Şahverdi Arşivi

"Yeni Türk harflerinin Türk mekteplerine tatbik ve teşmili (uygulanıp yaygınlaştırılması) na-kaabül-i içtinap (kaçınılması olanaksız) bir lüzum ve zaruret olduğu hakkında Dr. Eyyüp Bey tarafından ileri sürülen teklif ittifak-ı ara ile tasvip edilmiş ve bilumum mektep müdürleri ile köy muallimlerinin de bu babda tamim yapılması karagir olmuştur."

Bu karar üzerine Maarif Müdürü Newham, 25 Eylül 1928 tarihli gazetelerde aşağıdaki duyuruyu yaparak hemen bu yıldan itibaren okullarda yeni Türk harfleriyle öğretim yapılacağını duyurmuştur:

İLÂN

Gelecek sene-i tedrisiyede, Cezire-i mekatib-i İslamiyesinde tedris edilecek kitaplar Latin hurufuyla, yani yeni Türk harfleriyle tab edileceğinden bilumum muallimin ve muallimatın sene-yi tedrisiye-i hazıra esnasında işbu yeni harflerle istinas hasıl eğlemeye ve şakirdanide o yolda hazırlanmaya gayret eylemeleri ehemmiyetle ihzar olunur.

Kıbrıs Müstemlekesi Maarif Müdürü

C. Newham

Lefkoşa'daki kitapçılar tarafından halk için getirtilen alfabelerin kısa sürede satılması, yeni Türk harflerine duyulan ilginin büyüklüğünü kanıtlamaktadır.

Kıbrıs Türk kültüründe ve Türklüğün gelişmesinde öncelik eden klüplerden Birlik Ocağının, Lefkoşa'da açtığı kurs büyük ilgi görmüş ve bunu diğer kazalardaki klüplerin açtıkları kurslar izlemiştir. Öğretmenler de bulundukları köylerde kurslar düzenlemişlerdir.

Böylece Kıbrıs Türk halkı yeni Türk alfabesini çok kısa bir sürede okur-yazar duruma gelmişlerdir.

11 Mayıs 1930 tarihinde toplanan Öğretmenler Cemiyeti genel kurulu, okul müfredatlarının yeniden düzenlenmesi için komisyonları oluşturmuş ve Türk eğitim sistemi ile Kıbrıs Türk eğitimi arasında daha yakın ilişkiler kurulması kararı almıştır. Ancak, bilindiği gibi, bu girişim 1931 isyanı ile gerçekleşememiş olmakla birlikte Kıbrıs Türk öğretmeni daima Atatürk ilke ve inkılâbı doğrultusunda eğitim ve öğretimde bulunmaya devam etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Türk harflerinin kabulunden sonra adada yayımlanan Türk gazeteleri de yeni Türk harfleri ile çıkmak için faaliyete girişmişlerdir. Söz gazetesi sahibi Remzi Bey derhal Almanya'ya bir firmaya Latince matbaa harfleri sipariş etmiştir. Bir tesadüf eseri aynı firmaya Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti de siparişte bulunmuştur. Firma bir yanlışlık eseri Söz gazetesinin sipariş tutarını da Türkiye Cumhuriyetinin yaptığı siparişlerin faturasına eklemiştir. Bu işlerle görevli olan Naşit Hakkı Uluğ durumu Mustafa Kemal'e arzetmiş bunun üzerine Ulu Önder "Hay hay, Söz gazetesinin siparişi de bizim tarafımızdan ödensin, Kıbrıs'ta Türk sesi sönmesin" demişlerdir.

Kısa zaman içinde Söz, Birlik gibi gazeteler yeni Türk harfleri ile çıkmaya başlamışlardır. Ancak Masum Millet gazetesi eski harflerle olan yayımlarını 1934 yılına kadar sürdürmek zorunda kalmıştır. Ve bunu yaparken kendilerinin irtica yanlısı olmadıklarını sık sık belirterek zaten aralarında büyük çatışma olan Söz gazetesini Türkiye'den para yardımı almakla suçlamışlardır.

Zaman zaman birbirleriyle çatışmalara girmiş olmalarına rağmen Kıbrıs Türkünü daha ileri bir toplum haline getirmek için Atatürkçülük ve inkılâpçılık konusunda daima işbirliği yapmışlardır.

Kıbrıs Türk halkının, en çok üzerinde durduğu bir konu da eğitim konusu olmuştur. En küçük köylere kadar okulların açılması için köy okul komisyonları, kaza okul komisyonları ve Merkezi Maarif Encümeni büyük çaba harcamıştır. Kıbrıs'ta dil, din ve kültür bakımından tamamıyle birbirinden farklı iki halkın yaşamakta olduğunu gören İngiliz yönetimi ta başlangıçtan beri Türk ve Rum maariflerini birbirinden ayrı tutmuş, her cemaatın kendi okullarını yönetmesi için ayrı komisyonlar seçmelerine olanak tanımıştır. 1884 yılında oluşturulan ilk Türk Maarif Encümeni üyeleri İngiliz Yüksek Komiseri, başkadı, müftü, rüştiye müdürü ve diğer seçimle gelen kaza temsilcilerinden oluşmaktaydı. Daha sonra Yüksek Komiserin yerini vali veya onun müsteşarı, daha sonraları ise İngiliz Maarif Müdürleri almıştır. Orta dereceli okullar için ayrı komisyonlar oluşturulmuştur. 1931 isyanından sonra encümen ve komisyonlar seçimle değil, valinin ataması ile oluşmaya başlamıştır. İngiliz Hükûmeti denetiminde olmasına rağmen Türk Maarif Encümeni daima Kıbrıs Türk eğitiminin gelişmesi, çağdaşlaşması ve Türkiye'deki eğitim sisteminden kopmaması yolunda etkin kararlar almıştır. Diğer taraftan 1918 yılında temeli atılan Kıbrıs Türk Muallimin Cemiyeti, Kıbrıs Türk eğitimi ile Türkiye eğitim

Levent Sahverdi Arşivi

sistemi arasında bir paralellik kurulması ve sürekli diyaloğun sürmesi için ta baştan beri etkinlik göstermiştir.

Türklüğü ve Kemalizmi adanın en ücra köylerine kadar taşıyan Kıbrıs Türk öğretmenleri, sadece çocukları eğitmekle kalmamışlar, Kıbrıs Türk halkının da bilinçli, çağdaş, ilerici ve Atatürkçü insanlar olarak yetişmeleri için büyük çaba harcamışlardır. Şöyle ki Kıbrıs Türk siyasal mücadele tarihini en çok meşgul eden konulardan birisi de maarif konusu olmuştur. Okullarını daima ayakta tutmaya çalışan Türk halkı öğretmenine çok büyük önem vermiştir. Temel eğitimi zorunlu kılan bir kanun bulunmadığı halde İkinci Dünya Savaşı öncesinde Kıbrıs'ta okulsuz köy bulunmadığını ve okur yazar oranının % 98 lere vardığını görmek Kıbrıs Türk halkının eğitime verdiği önemin bir göstergesidir. Kıbrıs Türk halkının ve inkılâpçı-milliyetçi öğretmenlerin yaptığı işbirliği sayesinde Kıbrıs Türkleri, Anavatan sınırları dışında kalmış olmakla birlikte kendilerini hiçbir zaman Türk milletinden ayrı olarak düşünmemişler; Türkiye'deki soydaşları ile aralarındaki sosyal ve kültürel mesafeyi daima "sıfır" seviyesinde tutmayı başarmışlardır. Kıbrıs Türk halkının günlük yaşamını hep Türklük, Atatürkçülük konuları doldurmuştur. Kıbrıs Türk basını Atatürk'ün gezilerini, demeçlerini günü gününe Kıbrıs Türklerine duyurmuş ve bunu yaparken "Atatürkümüz, Gazi Paşa, Cumhurreisimiz" gibi sıfatlar kullanmıştır. Türkiyedeki kalkınma hamleleri, açılan fabrikalar, politik gelişmeler Kıbrıs Türkünün ilgilendiği temel konular olarak gazetelerde yeralmıştır.

Bu konuda bir iki örnek verelim:

9 Ağustos 1929 tarihinde Atatürk'ün Paris Büyükelçisi Fethi Beyi İstanbul'da kalmakta olduğu yalıda kabul edişi haberine geniş yer ayıran 29 Ağustos tarihli Söz gazetesi Gazi'nin halka hitaben "Beni görmek demek behemehal yüzümü görmek demek değildir. Benim fikrimi, benim duygularımı anlıyorsanız ve hissediyorsanız, bu kâfidir" dediğini ve konuşmasını şöyle tamamladığını yazıyordu:

> *"Bu millet, bu memleket yeni rejimi üzerinde dünyanın en makbul bir mevcudiyeti olacaktır. Ben bunu kendi gözlerimle görmeden ölmeyeceğim".*

Yine 4 Eylül 1928 tarihli Söz gazetesi de Başvekil İsmet Paşanın harf inkılâbı ile ilgili olarak söylediği şu sözleri iri puntolu Arap harfleri ile veriyordu:

> *"Bugün memleket baştan başa bir dershane halindedir. Bu dershanenin baş muallimi, bu milletin başlıca hazinesi olan büyük evlâdı gazi'dir.*

Levent Şahverdi Arşivi

Türk milleti bu dershaneden muvaffak çıkıncaya kadar çalışacak ve az zamanda muvaffakiyetle çıkacaktır".

Atatürk'ün, kamutay'ın 5. açılış gününde verdiği söylev 21 Kasım 1935 tarihli Ses gazetesinde yeralmaktadır. Gazete Atatürk'ün şöyle dediğini yazmaktadır.

"Sulhun bozulmuş olmasından ıstırab duymamak mümkün değildir. Her halde bugünkü ağır ihtilafların ortadan kalkması, medenî insanlığın başlıca dileği olmalıdır. İç idare teşkilâtımızı yurdun doğu bölgelerinden başlayarak genişletmek ihtiyacını duymaktayız. Doğu vilâyetlerimizin belli başlı ihtiyacı, orta ve batı illerimizi demiryollarla bağlamaktır."

Ses gazetesinin Great Britain and East adlı dergilerinden aktardığı "Kemalizm" adlı yazıda ise şöyle denmektedir:

"Kemalizm sayesinde Türkiye'de yapılan inkılâblar hayrete şayandır. Fakat Türkiyenin gösterdiği örnek, Atatürk'ü rehber tanıyan İslam komşularına yani İran, Efgan ve İrak'a tesiri noktasından da daha ziyade hayret vericidir". (13.2.1936)

Söz ise, 15 Ocak 1935 tarihinde, ön sayfasında şu haberi vermekteydi:

"Türk yurdunun korunması amacıyla Tayyare Cemiyetine yardımda bulunan 66 Ermeniye İstanbul Valisi Muhiddin Bey tarafından altın, gümüş ve tunç tayyare madalyaları verilmiştir."

21 Mayıs 1933 tarihli Söz gazetesi Atatürk'ün Türk Kuşu Kurumunun açılışında yaptığı konuşmayı Tan gazetesine dayanarak yayımlıyordu. Gazeteye göre Atatürk konuşmasını şu sözlerle bitirmiştir.

"Türk çocuğu:
Her işde olduğu gibi, havacılıkta da, en yüksek düzeyde gökte seni bekliyen yerini, az zamanda dolduracaksın. Bundan, gerçek dostlarımız sevinecek, Türk Ulusu mutlu olacaktır."

Gazete Atatürk'ün söylevinde kullandığı öztürkçe kelimelere dikkati çekmekte ve bu kelimelerine eski karşıtlarını vermektedir. Bu söylevde Atatürk'ün kullandığı okan kelimesini, Mehmet Remzi soyadı olarak seçmiş ve kullanmaya başlamıştır.

Gerçekten Kıbrıs Türk halkı, basınıyla ve eğitim kurumlarıyle dil inkılâbını hemen benimsemiş ve öztürkçeyi kullanmaya başlamıştır. En ba-

Levent Şahverdi Arşivi

şarılı bir biçimde uygulanan yeniliklerden birisi de soyadları alanındadır. Yasal bir zorunluluk olmamakla birlikte Kıbrıs Türkleri soyadı kullanmaya başlamışlar; hatta çocuklarına öztürkçe adlar vermeyi bir yarış haline getirmişlerdir.

MEDENÎ KANUN VE KIBRIS TÜRKLERİ

İngiliz yönetimi Kıbrıs'a geldiği zaman Kıbrıs'ta Şeriye yasa ve mahkemelerini aynen koruduğu halde Hristiyanlar için yeni yasalar yapmıştır. Böylece evlenme ve miras hakkındaki dinî yasalar Kıbrıs Türkleri için uzun süre geçerliliğini korumuştur. Buna rağmen Kıbrıs Türkleri arasında çok kadınla evlilik hiçbir zaman görülmemiş, kadına toplumsal yaşamda daima lâyık olduğu yer verilmiş, kıyafet inkılâbı derhal uygulanarak kadın çarşaftan kurtarılmıştır. 1925 yılında oynanan bir tiyatroyu kadın ve erkeklerin birlikte izlediği düşünülürse Kıbrıs Türklerinin kadınlara medenî haklar verme konusunda ne kadar ileri oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca kadın öğretmenler en küçük köylerde bile görev yaparak Kıbrıs Türk halkının çağdaş ve ileri bir toplum olmasında erkeklerden geri kalmamışlardır.

1927 yılında Şeriye Mahkemelerinin ıslahı için kurulan komisyonun önerileri İngiliz yönetimi tarafından kabul edilmemiş böylece Türkiye'deki gelişmelerin Kıbrıs Türklerine uygulanışı kasten engellenmiştir 1 Mayıs 1931'de toplanan Kıbrıs Türk Millî Kongresi Şeriye Mahkemelerinin kaldırılmasını ve medenî kanunun getirilmesini de hükûmetten istemiştir. Kongre ayrıca müftü seçimini de Türk halkının yapmasını ve Evkaf'ın Cemaate devrini de istemiş olmasına rağmen hükûmetin buna karşı olan tepkisi çok sert olmuş, müftülük makamını lağvederek "Fetva Emini" haline dönüştürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde "Aile konusu" yeniden gündeme gelmiş olmakla birlikte yine uzun yıllar sürüncemede kalmış, nihayet 1949 yılında kurulan Türk İşleri Komisyonu yeni bir Aile Kanunu hazırlamış; 1950 yılında Kıbrıs Türkleri kendi müftülerini seçme hakkına yeniden kavuşmuşlar ve 1952 yılında da yeni bir aile ve miras yasasına kavuşmuşlardır. 1956 yılında ise Evkaf Türk Cemaatine devredilmiştir. Ancak Atatürkçü Kıbrıs Türkleri Anavatanlarındaki gelişmeleri günü gününe izlemişler, uygulamışlar ve kadına toplum içinde lâyık olduğu yeri daima vermişlerdir. Belirtmiş olduğumuz gibi, Kıbrıs'ta Türk kız çocukları hiçbir dönemde okuldan uzak tutulmamış ve hiçbir zaman poligami görülmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

1571 yılında Kıbrıs'ın Türkler tarafından alınmasından sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelerek adaya yerleşen Türkler, sürekli olarak Anadolu'daki akrabaları ile ilişkilerde bulunmuşlar, karşılıklı olarak birbirilerini ziyaret etmişler; birbirileriyle evlenmişler, böylece her türlü kültürel-sosyal ilişkilerini kesintisiz sürdürmüşlerdir.

1878'de Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralanması ile ve daha sonraki yıllarda Kıbrıs'tan büyük bir Türk topluluğu Anadolu'ya göç etmiştir. Adada kalan Türkler, Türklüklerini ve Anavatanlarını asla unutmamışlar, Rumların Enosis isteklerine karşı cesurca savaşmışlardır.

Gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse Millî Mücadele yıllarında İngiliz sömürge yönetimi altında yaşamalarına ve kalabalık Rum topluluğuna rağmen Kıbrıs Türkleri hiçbir zaman Türklüklerini unutmamışlar, Anadolu Kurtuluş Savaşını kendi savaşları olarak görmüşler ve soydaşlarına gizli ve açık yollardan her türlü maddî manevî yardımı yapmışlardır.

Kıbrıs Türkleri, Türklüklerine bağlı oldukları oranda Atatürkçü ve Atatürk inkılâpçısıdır. Atatürk'ü tek önder olarak kabul etmişler, onun muzaffer olması için çaba göstermişler, onun yaptığı, söylediği her şeyi uygulamayı kaçınılmaz bir emir olarak kabul etmişlerdir.

Kıbrıs Türkleri milliyetçi ve Atatürkçü oldukları oranda, yeniliğe açık insanlardır. Eğitime çok büyük önem vermişler, kısa zamanda kendilerini Osmanlı zihniyetinden, gericilikten arındırmışlar; öztürkçeyi kullanmışlar, öztürkçe adlar ve soyadları almışlar, Atatürk'ün gösterdiği yolda çağdaş ve uygar insanlar olmaya çalışmışlardır.

Zaman zaman Kıbrıs Türklerinin Anadolu Kurtuluş Savaşı karşısında pasif kaldığı hakkında çıkarılan kasıtlı söylentilere verilecek en güzel yanıt Kıbrıs Türklerinin bu yıllardaki somut davranışları ve Atatürk ilke ve inkılâbını uygulamada topyekûn gösterdikleri istek ve katılımdır. Atatürkçülüğün uygulanmasında Kıbrıs Türklerinin gösterdiği başarı her dönemde yerli ve yabancı yazarlar tarafından takdirle karşılanmıştır.

Kıbrıs Türkleri hakkında kasıtlı olarak çıkarılan önemli söylentilerden bir tanesi de İngiliz yönetimi yanlısı oldukları hakkındadır. Oysa Türkiye, uzun yıllar dış politika gereği Kıbrıs Türkleriyle açıkça ilgilenmekten kaçınmış ve Kıbrıs Türkleriyle ilgilenmeyi İngiltere'nin içişlerine müdahale olarak görmüştür. Ancak böyle bir politikanın uygulandığı yıllarda bile

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye gizli olarak ve dolaylı yollardan Kıbrıs Türk gazeteciliğini ve millî eğitimini yönlendirmiş ve her türlü maddî katkıyı vermekten kaçınmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rumların enosis isteklerinin artması karşısında Kıbrıs Türkleri için tehlike çanları çalmaya başlamış, Türk Dışişleri Bakanının "Bizim Kıbrıs diye bir meselemiz yoktur" dediği bir dönemde Kıbrıs Türklerinin Anavatana yaptıkları çağrıya; Türk aydınları, bilim adamları ve Türk halkı olumlu yanıt vermişler ve Kıbrıs Türkleri ile ilgilenmenin kaçınılmaz olduğunu söyleyerek Türk Dışişlerini uyarmaya başlamışlardır.

1948 yılında ilk öğretmen kafilesinin Anavatandan Kıbrıs'a gelişi ve kafilede bulunan Milletvekili Hasene Ilgaz'ın yazdığı "Kıbrıs'tan Hatıralar" adlı kitap, Kıbrıs Türkleriyle politik olarak ilgilenmenin başlangıcı olmuştur. Kafilede bulunan gazeteci Rakım Çalapala'nın yazdığı şu satırlar Kıbrıs Türklerinin o dönemdeki psiko-sosyolojik durumunu ortaya koymaktadır:

> *"Kıbrıs Türkleri son derece kuvvetli milliyetperverlikleri, vatanseverlikleri, inkılâpçı ve mücadeleci ruhlarıyla fert olarak da kütle halinde de örnek insanlardır. Hepsinde en büyük ıstırabın Anavatan hasreti olduğunu dinler, onlarla beraber gözyaşı dökersiniz."*

1950 yılında Ziraat Fakültesi öğrencileriyle Kıbrıs'a gelen Profesör Salahaddin Batu, Kıbrıs Türkleri hakkındaki izlenimlerini Ankara radyosundan yaptığı konuşmada şöyle ifade ediyordu:

> *"Gençlerimize (kafiledeki üniversitelilere) bir ara şunu söyledim: Kıbrıs'ta gönülce ne kadar zengin, ruhça ne kadar üstün bir millet olduğumuzu gördünüz! Düşüncede de o kadar üstün olunuz! Üstün millet olmanın gereklerini kavrayınız, üstünlük düşüncede ve aksiyonda başarılı olan milletlerin imtiyazıdır".*
>
> *"... Hepimiz Kıbrıs Türklüğüyle iftihar edebiliriz. Çünkü kendini biliyor, dilediklerini söylüyor, kanun çerçevesi içerisinde her istediklerini yapabiliyorlardı. Ama "Vatan" hasreti bunların hiçbirini dindirmiyordu."*

Kafilede bulunan asistan öğrenci Namık Görgünay "Kıbrıs Dönüşü" adını verdiği kitabında Kıbrıs Türklerini tanımaktan ne derece duygulandığını şöyle ifade etmektedir:

Levent Şahverdi Arşivi

"Kıbrıs'ı yakından tanımazdan evvel, sadece takdir eden ve sadece hürmet besleyebilen bir insandım. Onun, ruhu renk ve kokularla saran, gönülleri kaderin vecdiyle yıkayan ocağında ve bitmeyen arzuların raksettiği mabedinde diz çöktükten sonra seven ve inanan bir insan oldum. Şimdi seven bir insan olarak diyebilirim ki:

"Kıbrıs, kaderin ıstırabını çeken, ayrılık acısının çilesini dolduran ve fakat, teessürünü yakınlarından daima gizleyen mütevazi insanların yeridir."

Daha pekçok yazarın ifade ettikleri gibi Anavatanına ve Atatürkçülüğe son derece bağlı olan Kıbrıs Türkleri çok acı ve yalnız dönemler geçirdiler; fakat Anavatana olan bağlılıklarını ve bir gün gelip Türkiye'nin kendilerini kurtaracağı ümidini asla yitirmediler. İnandılar; direndiler ve işte bugün Anavatanlarına ve Atatürk ilke ve inkılâbına olan bağlılıklarının neticesini bağımsızlık ve özgürlüklerini kazanarak aldılar. Dün başlayan ve bugüne değin hiç kesintisiz süren bu karşılıklı ilişki ve bağlılık gelecekte de Kıbrıs Türklerinin varolmalarının en büyük güvencesi olacaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EDEBÎ ESER KAHRAMANI OLARAK ATATÜRK*

Prof. Dr. İNCİ ENGİNÜN

Bildirime bir soru ile başlamak istiyorum: Geniş kitle bir tarih kitabını mı okur yoksa bir romanı mı? Bu sorunun cevabı belki de sorulmasını abes kılacak kadar açıktır. Tarih yerine psikoloji, sosyoloji ve diğer ilimlerden birinin adı konulabileceği gibi, roman yerine de efsane, destan, hikâye, tiyatro veya şiir türlerinden biri de konulabilir. Burada ilim ile sanat arasındaki fark kendisini gösterir. İlim somut vakıalardan da hareket etse, soyut ve genel plânda kalır, sanat ise soyutun somut hale getirilmesi ve muhayyile ile yeniden canlandırılmasıdır. Bundan dolayıdır ki geniş kitleye çeşitli ilimler, olaylar hakkında bilgi, bunların sanat eseri haline getirilmiş şekilleriyle daha kolay verilir. En eski çağlardan beri destanlar bir milletin sadece başından geçen olayları hikâye etmekle kalmaz, o milletin örfünü, hayallerini de ortaya koyar. Günümüzde destanların yerini ortaklaşa seyredilip tadıldıkları için aslında sinema ve daha yaygın bir iletişim aracı olan televizyon almıştır. Ancak bütün gelişmiş ülkelerde, bu güçlü iletişim aracının programlarını besleyen güçlü bir kültür, teknik ve sanat bulunmaktadır. Bu güçlü besleyici kaynak ve bu kaynaktan yararlanmasını bilen teknik kadro ile bütün ülkeler kendi milletlerinin geleceği ile ilgili her türlü propagandayı da yapmakta, milletlerinin millî şuurlarını daima geliştirmekte ve böylece her gün biraz daha kuvvetlenen kozmopolit akımlara karşı durmaktadırlar.

Tarih elbette ki bu kaynaklar içinde en önemli ve millî şuurun oluşmasındaki en güçlü tesire sahip olanıdır. Yine şu soruyu sormak isterim. Bugün biz Amerika kıtasının nasıl Amerikalının vatanı haline geldiğini biliyor muyuz? Bu soruya rahatça evet deriz de, bin yıl önce geldiğimiz ve yerleştiğimiz Anadolu'ya geliş ve bu toprakları vatan edinme maceramızı biliyor muyuz sorusuna evet diyemeyiz. Biraz daha yakına gelince, milletimizin ve anavatanımızın yeniden doğuş hikâyesini biliyor muyuz sorusu da aynı sessizlikle karşılaşmaktadır. Millî Mücadelemizin önderini tanıyor muyuz sorusu da bizi sadece tarihî birtakım bilgilerin sıralanması, bazı anekdotların anlatılması ile karşı karşıya bırakabilecek bir sorudur.

* Bu bildiri, 21-23 Eylül 1987 tarihleri arasında Ankara'da toplanan "Uluslararası Atatürk Sempozyumu"nda sunulmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Kişilerin, kendi sahip oldukları tarih bilgileri ve belirli bakış açılarıyla ortaya konan tarihî eserleri değerlendirmeleri, sanatçılarımızı bir bakıma ürkütmüştür. Hele bu konu, Atatürk gibi müstesna şahsiyetiyle, millî sembol oluşuyla hepimizin, hakkında yüzlerce sanat eseri yazılıp, yüzlerce tiyatroya, filme konu olmasını dilediğimiz, bir şahsiyetle ilgili olursa yazarlarımızın çekingenliğine hak vermemek de imkânsızlaşır.

Atatürk'ü bir şahıs olarak alan eserleri hatıralar, röportajlar, roman ve hikâyeler, tiyatro, deneme ve şiirler olarak gruplandırmak mümkündür. Atatürk birçok şiirde işlenmiştir, ancak sadece birkaçı güzeldir ve hatırlarda kalmıştır. Atatürk'ü tanımak, hatta onu sadece görmek saadetine erişenler, onun çeşitli cephelerden portrelerini bize aktarmışlardır. Bu hatıralar binbir teferruatla doludur ve bize Atatürk'ü, yaşayan kişiliği ile verir. Bu hatıralardan bazıları tarihî ve siyasî incelemelerde malzeme olarak kullanılır, ancak henüz edebiyatçılarımız bunlardan faydalanmamaktadırlar. Bu arada, hatıraları kullanmanın daima tehlikeli olduğunu da belirtmek gerekir. Hele Atatürk'ü yakından tanıyanlar ömürlerini tamamlayıp dünyadan çekildikçe, onu tesadüfen görmüş olanlar, kendilerini Atatürk'ün yakınına yerleştirmeye ve sahte hatıralar anlatmaya başlamışlardır. Bunlar arasında kasıtla yapılanlar olabileceği gibi, zamanla hafızanın berraklığını kaybetmesiyle meydana gelen sapmalar da bulunur.

Atatürk ile ilk röportajı yapmış bulunan Ruşen Eşref Ünaydın başta olmak üzere, Halide Edib Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yunus Nadi, Ahmet Emin Yalman, İsmail Habib Sevük, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Falih Rıfkı Atay, Ahmet Hidayet gibi yazar ve gazetecilerimizin yanında Atatürk'ün silâh ve siyaset arkadaşlarının hatıraları da bize onun birbirinden farklı cephelerini gösteren önemli anları verir. Bütün bunlar sayesinde biz Atatürk'ü sadece devlet kuran, zafer kazanan, fikirden ibaret bir şahsiyet olarak değil, aynı zamanda yaşayan canlı bir şahsiyet olarak da bütün insan sıcaklığıyla tanırız.

Onu bize ilerde filmlerle de zihinlerde ölümsüz izler bırakacak şekilde tanıtacak ve şahsiyetinin şahsî, millî ve evrensel noktalarını ortaya koyacak eserler arasında tiyatro, roman yer alır. Şimdiye kadar bu sahalarda neler yapılmış olduğunu şöylece gözden geçirelim.

Atatürk'ün tiyatro sahasında bir şahsiyet olarak ele alındığı eserler azdır. *Gazi*'nin metni elimizde değildir, Münir Hayri Egeli'nin yazdığı ve Atatürk'ün kendi el yazısı ile bazı düzeltmelerin yapıldığı *Bay Önder,* onu destan kahramanı olarak alır, bir tiyatro eserinden ziyade manzum bir

Levent Şahverdi Arşivi

parçadır. Uzun yıllar On Kasım törenlerinde bu eserin tesiri hissedilirdi. Atatürk hakkındaki güzel bir oyun Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Kahraman* adlı tiyatro eseridir. Bu oyunda Atatürk, o devirde yazılmış olan romanlarda da görüldüğü gibi kişileri mücadeleye iten, canlandırıcı bir güç olarak işlenir ve kendisi sahneye çıkmaz. Onun varlığını, biz başka kişiler üzerindeki tesiriyle hissederiz. 1938'de yazılan ve "destan" diye tanıtılan *Kahraman,* basit fakat iyi kurulmuş bir oyundur. Ulaşım ve haberleşme imkânlarının az ve güç olduğu I. Dünya Savaşı sonrası günlerde bir köy hanında ümitsizlik hâkimdir. Fakat bir asker, vatanı kurtaracak bir kahramanın ortaya çıktığı haberi ve hana gelen yolcuların bu kahraman hakkında peşpeşe verdikleri yeni haberler bir ümit başlatır. Tam o sırada kahraman hanın önüne gelir ve handakiler onunla karşılaşırlar. Bu karşılaşma, aşkı uğruna vaktiyle askerden kaçan, bu yüzden de sevgilisinin çavuş babasının gözünden düşen Hüseyin'i bile içten değiştirir. O ana kadar "hasta bir dal" iken, savaşa gönüllü katılmaya hazır bir canlılığa kavuşur.

Bu oyunlarda Atatürk'ün doğrudan doğruya görünmeyişi, henüz o tarihlerde hayatta olan Atatürk'ü temsil edecek bir oyuncunun bile düşünülememesiyle açıklanabilir.

Atatürk hakkında yazılmış bir oyun ise İstanbul Amerikan Hastahanesi Başhekimi (medical director) Rolf Lium'un üç perdelik *Kemal* adlı İngilizce oyunudur. İsviçre'de basılmıştır, pek tiyatro niteliği taşımaz. Burada da saray ile saraya karşı mücadele içinde Atatürk, yazarın sezebildiği kadarıyla verilir. Yabancıların yazdıkları eserlerde daima bazı noktaların belirdiği görülür. Bunların başında Türkleri sevimsiz göstermek gelir. Atatürk'ün burada anlatılışının tarihî gerçeklerden tamamen uzaklaşmasının yanı sıra bir diğer özellik de birtakım Amerikan filmlerinin ideal kovboy kahramanlarına benzetilmiş olmasıdır. Pervasız, duygusuz içki ve kadın düşkünü, hatta İzmir'in yanışından bahsedilen sahnelerde bir çeşit Neron çehresi ile klişe bir tip haline sokulmuştur.

Romanlarda Atatürk'ün müstakil bir karakter ve şahsiyet olarak alınmasına gelince, o bütün Millî Mücadele edebiyatımızda kişiler üzerindeki tesiriyle kendisini gösterir. Onu cephede, en buhranlı günlerde görmüş olan romancılar, görülen şahsın ruhî portresini de çizmiş ve onu romanlarının karakterlerine tesiri açısından incelemişlerdir.

Özellikle Halide Edib ve Yakup Kadri, Atatürk'ün yaygınlaştırdığı bazı ortak duygu ve fikirleri de eserlerinde aksettiler. Bunların başında millet olma şuuruna ulaşma, millî hâkimiyete inanma ve kötümserlikten sıyrılma ve Anadolu mekânında ve insanında yeni bir mânâ bulma sayılabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerek Halide Edib gerek Yakup Kadri kendi şahsî tecrübelerini romanlarının kahramanlarına aksettirmişlerdir. Her iki yazar da ondaki destanî çehreyi anlatmakla beraber, Yakup Kadri onda ayrıca trajik bir boyut da bulur. O kendisini millete adadığı için, ferdî hayatını kaybetmiş şahsiyettir. O, artık şahsî isteklerini daima ülke ve millet çıkarlarına feda edecek bir trajedi kahramanıdır. Yakup Kadri Atatürk hakkında en mânâlı dikkatlere sahip olan yazarımızdır. O, Atatürk ve inkılâplar etrafında yapılan "bir nevi beylik edebiyat"tan hiç hoşlanmadığını, bu tür edebiyatın Atatürk'ü halktan uzaklaştırdığını açıkça yazar. *Panorama* adlı çok dikkate değer romanında Atatürk'ün ölümünün önder ile halkı yeniden birleştirdiğini belirtir: "Milletin binbir türlü ıztırabından doğma o trajik irade gene millete dönmüş, millete mal olmuş, milletin ruhuna karışmıştır. Bugünden itibaren halk, artık onun kim olduğunu bir alay samimiyetsiz ve patavatsız bir alay zoraki yorumcudan öğrenip anlamaya muhtaç değildi. Bu halkı teşkil eden yığınların her biri onu kendine göre yorumlayacak, ona kendi düşüncelerine göre bir hüviyet verecekti. Ve millî kahraman şahsiyeti, birliğini asıl bu yoldan bulacaktı."(s. 300)

Halide Edib'in *Ateşten Gömlek* romanında ve hikâyelerinde Yakup Kadri'nin *Yaban* ve *Sodom* ve *Gomore* ile *Ankara* romanlarında destan çehresiyle tezahür eden Atatürk, devrin ikinci derecedeki romanlarında da yer alır. Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı*'nda vatan savunmasında rol alan iki genç Ata'nın elini öperek birbirlerine kavuşurlar O, sadece milletini kurtaran değil, sevgilileri de birbirlerine kavuşturandır.

Daha sonra yazılan ve Millî Mücadele dönemini konu alan eserlerde de Atatürk anlatılır, fakat bunların hiçbirinde O, eserin esas kahramanı değildir. Yazarlarımızın hayata bakışları ne olursa olsun hepsi anlattıkları hikâyelerin zeminini oluşturan kişi olarak Atatürk'ten bahsederler. Bazı eserlerde O, olayları, kişileri aydınlatan bir merkezdir. Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa, Yağmur Beklerken* adlı romanlarında Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı, Kurt Kanunu, Yol Ayrımı* romanlarında, Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal İsyan*'ında Atatürk'ten bahsedilir. Bunlardan Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu*'nda Atatürk suikastçılar açısından görülür. Okurken bir Türk olarak insanı rahatsız eden, fakat roman tekniği açısından iyi bir yapıya sahip olan bu eserde Atatürk ortada görülmez. Onun suçları cezasız bırakmayacak şahsiyeti ve gücü suçlular açısından verilir. Böylece, suçlu olmakla beraber, korkan, kaçan, perişan durumdaki kişilerin acıları somutlaştırılmış olur ve suçları âdeta arka plâna itilir.

Levent Şahverdi Arşivi

1984 yılında Yılmaz Gürbüz'ün *Acılar Masal Oldu* adlı romanı yayınlandı. Burada Atatürk'ün annesi ve babasının gençlik yılları, Mustafa Kemal'in çocukluğu, çok canlı bir şekilde anlatılmaktadır. Atatürk'ün çocukluğunu geçirdiği çevre, Türk-Müslüman düşmanlığının yoğun olarak yaşandığı Balkan şehirleri, insan-mekân-düşünce münasebeti ile ele alınmakta, tesirli ve canlı bir şekilde ifade edilmektedir.

Genç romancılarımızdan Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Ailesi* adlı romanında da Atatürk'ün ölümünden ve bu acının kişiler üzerindeki tesirinden bahsedilir. Eserde ayrıca Atatürk'ün fikir ve düşünceleri de aydınlarca tartışılır.

Bütün bu romanlara baktığımızda, yazarların ya şahsî gözlemlerini başkalarına aktardıkları veya duyduklarını, okuduklarını yine eserlerinin kahramanlarına izafe ettikleri görülür. Belki yeniden doğuş günlerinin şahidi yazarlarımız, bu destanın kahramanını bir mesafenin ardından anlatmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Zira edebî eserlerde istenilen tesirin uyanması biraz da estetik mesafeye bağlıdır. Halide Edib "Duatepe" adlı hikâyesinde savaş ateşini seyrederken şöyle der: "Azaptan, baruttan, heyecandan kararmış yüzleriyle ateşe ve ölüme atılan zabit, nefer, kumandan, bunlar kendileri de anlayamayacak kadar büyüktürler. Bunları görebilmek için elli sene ileri gidip uzaktan bakmak lâzımdır. Çünkü onların kalplerini ve yüzlerini görmek için bizim bulunduğumuz yer kâfi değildir." Ayrıca, Atatürk'ün zengin ve büyüleyici şahsiyetini aynı güçte aksettirememe endişesinin, sanatkârlarımızı ihtiyata sevkettiği de düşünülebilir.

Böylesine bir ihtiyat yabancı romancılar için söz konusu olmamıştır. Batı dillerinde Atatürk hakkında birçok hatırat ve biyografi kitapları bulunduğu gibi, onun hayatını romanlaştıran birkaç yazar da vardır. İngilizce yayınlanmış romanlardan Ann Bridge'in *The Dark Moment* (1952), Ray Brock'un *The Ghost on Horseback: The Incredible Atatürk* ve Catherine I Gavin'in *The House of War* (1970), ve Denis Wheatley'in *The Eunuch of Stanboul*'u zikretmek istiyorum. Bunlardan Ann Bridge'in eseri Türkçeye de *İzmir Ateşler İçinde* adıyla çevrilmiştir.

Bu romanlardan hiçbiri büyük bir edebî değer taşımaz. Daha ziyade serüven romanları olarak düşünülmüş, belki de uzak ve egzotik bir hava vermek maksadıyla mekân Türkiye'ye nakledilmiştir. İnanılmayacak hayalî unsurlarla dolu olan bu romanların yazarları, elbette Atatürk ve devri hakkında yazılmış bazı kaynaklardan faydalanmışlardır. Yabancıların sık

Levent Sahverdi Arşivi

sık tekrarladıkları bazı anafikirler bu kitaplarda da karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı bu noktaları işaret etmeyi yerinde buluyorum.

Millî Mücadele sırasında Türkiye'ye gelmiş olan gazeteciler arasında bazı kadınların bulunması, romancıların hayal gücünü harekete geçirmiş ve bu güzel kadınlar ile Atatürk arasında bir gönül macerası hayal ettirmiştir. Savaş sırasında Türkiye'ye gelmiş olan kadın yazarların başında Berte Gaulis bulunur. Onu İngiliz gazeteci Grace Ellison, heykeltıraş ve gazeteci Claire Sheridan takip eder. Onların intibaları, sanıyorum, bu romancılara da kaynak olmuştur. Nazik, misafirperver bir ev sahibi olarak Atatürk'ün çevresindekilere vermiş olduğu hediyelerin de böylesine yorumlara yol açtığı düşünülebilir. Zira iki romanda Atatürk'ün kadın kahramanlara hediye ettiği bir tesbih veya broştan söz edilmektedir. Bunun kaynağını şimdilik tespit edemedim. I. Dünya Savaşında eşini kaybeden Claire Sheridan asil bir aileye mensuptur. Hep hareketli yerleri seçer. Önce ihtilâl sonrası Moskova'ya gider, sonra Atatürk'ün heykelini yapmak üzere Türkiye'ye gelir. Lozan görüşmeleri sırasında Lozan'dadır, oradan hemen İtalya'ya geçer. Claire Sheridan daha sonra tekrar Türkiye'ye gelir ve bir süre kalır. Hatıralarında Atatürk'e karşı hissî bir yakınlık duyduğu ve ona yaklaşmak için çırpındığı anlaşılan bu kadının durumu çok şüphelidir. Atatürk'ün onu daima çevresinden uzak tuttuğu onun da bunu hazmedemediği yazdığı üç hatıra kitabından anlaşılmaktadır. Belki de Atatürk ile bir yabancı gazeteci veya aydın kadın arasındaki hissî yakınlığın kaynağı bu yazarın hatıralarıdır.

Ann Bridge bir İngiliz diplomatının eşi olan O'Mallye, Mary Dolling Lady Sandres'ın takma adıdır. Mustafa Kemal'in yaverlerinden biriyle evli olan Feride'nin çocukluk arkadaşı İngiliz kızı Fanny Price'ın Mustafa Kemal'e aşkını anlatır. Price adı bu tarihlerde Türkiye'ye gelen ve Atatürk ile konuşan gazetecinin adıdır. Fakat burada söz konusu şahıs gazeteci değil, bir ilim adamıdır ve kendi ülkesinin millî istihbaratıyla yakından ilgilidir.

Fanny Price, Cumhuriyet kurulduktan sonra ziyaret ettiği çocukluk arkadaşının evinde Atatürk ile tanışır, ona hayran olur ve kendisine gösterilen yakınlığı da bir aşk olarak yorumlamaya başlar. Bu münasebetin tehlikeli olabileceğini hisseden Feride, akıllıca tutumu ile Fanny'nin İngiltere'ye dönmesini sağlar. Ana hatlarıyla konusu bundan ibaret olan eserde, Atatürk kıyafet inkılâbı ve kadının sosyal hayata karışmasına gayret gösterdiği faaliyetler içinde anlatılır. Genellikle Türk hayatını iyi anlattığı

Levent Şahverdi Arşivi

tenkitçilerce belirtilen ve beğenilen bu kitapta yazarın Yunanlılara haksızlık ettiği bir tanıtma yazısında dile getirilir. Bu eserde de kadınlarla ilgili inkılâpların ardında yabancı kadınların tesiri belirtilmek istenmiştir.

Ray Brock'un *Ghost on Horseback* adlı kitabı ise Atatürk'ün fazlaca katılarak romanlaştırılmış biyografisidir. Tenkitçilerin hiç de iyi karşılamadıkları bu eserin yazarının Ankara ve İstanbul'da savaş muhabiri olarak beş yıl bulunduğu belirtilmektedir. Ancak kendisinin bu günlerle ilgili röportaj veya haberlerine ben rastlamadım. Bu savaş muhabirliği İkinci Dünya Savaşına da ait olabilir. Bu eseri de, belki Atatürk hakkında yazılmış en iyi biyografilerden olan Armstrong'un *The Grey Wolf*'u ile Lord Kinross'un *The Rebirth of a Nation,* Atatürk adlı eserleriyle birlikte ele almak gerekir.

Catherine I. Gavin'in 1970'te yayımlanan *The House of War*'u çok hareketli, şahıs kadrosu iyi düzenlenmiş ve işlenmiş bir romandır. Atatürk'ü, savaş sırasında Ankara'da komşusu olarak bulunan bir gazeteci kadın ile aşk serüveni içinde anlatır. Çok rahat okunan bu eserde de üzerinde ısrarla durulan özellikler şunlardır:

1. Ankara'nın o günkü yoksul ve sıkıntılı durumu gerçekçi bir şekilde verilmiştir. Amerikalı misyonerler yardımda bulunmaktadırlar.

2. Herkesin dikkatinin kendisine yöneldiği Atatürk'ün duygu dünyası araştırılmış ve hayatına girmiş bulunan veya çevresindeki kadınlar ile Atatürk arasındaki münasebetler hayal edilmiştir. Atatürk'ün annesi, Fikriye Hanım, Halide Edib -isim değiştirilmiş ve çok itici bir tip olarak- bunlar arasındadır. Evelyn Barret cazip ve Gazi'nin gönlünü zapteden kişi olur.

3. Evelyn dinle ilgisi olmayan hatta annesi birçok din değiştirmiş birkadın olarak da tanıtılsa, Gazi kelimesinden hoşlanmaz. Bu kelimede "Hristiyanları yok eden" mânâsı bulunduğunu söyler. Ayrıca, dinini değiştirerek evlenmek istemez. Hatta Gazi'nin kendisine hediye ettiği tesbihteki Tanrı'nın bilinmeyen yüzüncü adının Jesus Grist olabileceğini düşünür. Eserde çok açık bir şekilde Müslüman düşmanlığı söz konusudur. Yazar bunu hafifletmek için kahramanının dinle ilgisi olmadığını ısrarla belirtir. Böylece bir objektiflik sağlamak ister.

4. Atatürk iyi Fransızca konuşur, İngilizcesi yavaş ve doğrudur (s. 23). Atatürk ile ilgili tasvirler çok canlı ve gerçek duygusu uyandırıcıdır. Başlangıçta Evelyn Barrett için "Kemal bir insandan ziyade bir mittir" (a myth much more than a man) (s. 26).

Levent Şahverdi Arşivi

5. İstanbul ile ilgili tasvirlerde, günümüzün turistik gezi intibaları da yer almaktadır, (s. 115).

6. Evelyn'in kocası Jeff vasıtasıyla da Yunanlılara ve Rumlara duyulan sempati ve acıma, onların çok iğrenç yanlarını da göstermesine rağmen, ortaya konur ve İzmir'in yanışı anlatılır. Jeff bu sahnelerdeki karakteri ve davranışı itibariyle tam bir "kahraman kovboy" şeklinde tasvir edilir.

7. Atatürk'ün Kocatepe'deki fotoğrafı çok güzel bir şekilde Evelyn'in gözünden görülmüş ve roman gerçeğine aktarılmıştır (s. 182).

8. Atatürk'ün Hristiyanlara karşı zalim davranmamasının arkasında bir Hristiyan kadına duyduğu sevginin rolü aranmıştır. (s. 223) Yazar bunu Atatürk'ün hayatının çeşitli devirlerine ait anekdotları birleştirmek suretiyle yapmıştır.

9. Basının önemi belirtilerek zaferde Amerika'ya da pay verilmek istenmiştir. Savaş sırasında Atatürk'ten basın konferansı istenir.

Bu eserde Halide Edib'in hatıratından çok faydalanılmıştır. Evelyn'in Atatürk'ün Türkiye'nin çağdaşlaşmasında rol oynamakla birlikte, onu zor durumda bırakmamak için aşkını feda edişinin modeli ise --tersinden bakılmış olarak-- muhtemelen Windsor Dükü ile Düşesinin hikâyeleridir.

The Eunuch of Stanboul'da bir casusluk hikâyesi anlatılır. Bu eser hemen hemen hiçbir gerçekçilik duygusu uyandırmaz. Türkiye Cumhuriyeti'nin emniyet genel müdürü sarayın eski haremağasıdır. Şehzadelerden Prens Ali önemli bir güvenlik görevindedir. Saltanat kaldırılmıştır ama saray hâlâ idareye hâkimdir. Bunlar Kaka adlı bir irtica hareketini gerçekleştirecek kişilerdir. Romanda birbirine inanıp güvenebilecek iki kişi bile bulunmaz. Herkesin içinden geçeni bilen Kaka'nın sorumlu şahsı haremağası Kâzım'a karşı eski bir İngiliz subayı savaşır ve onların suç belgelerini Atatürk'e ulaştırır. Eserde Atatürk sadece bir yattaki davette görülür ve kendisine ihanet belgeleri verilir. Eser Atatürk'ün nutku ile biter. Burada da Atatürk "hemen hemen efsanevî şahıs" (almost legendary figure) diye nitelendirilir (s. 316). Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı hazırlanmış olan bu ihanet hareketinde, bu iki şahıstan başka, bazı etnik gruplar ile Almanlar yer almaktadır. İngiltere ile Almanya'nın ticarî çıkarlarının çatışması dolayısıyla yazar, İngiltere'nin dostluğunu Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkılmaktan kurtarmak suretiyle vermek istemiş olabilir.

Herhalde bu kitabı yazmak için Atatürk ve Türkiye hakkında yazar birşeyler okumuştur ama çok budalaca maddî hatalar yapar. Şahsî çıkar-

Levent Şahverdi Arşivi

lar ve İngiliz çıkarları ile tipik vurdulu kırdılı romanlardan biri olan eserde, Atatürk hakkında da eserin bütünü ile kaynaştırılmadan, ansiklopedik bilgi verilmesiyle yetinilmiştir. Sonunda Atatürk'ün mutlak gücü ortaya konulsa da, İstanbul bütün casusların, eski kalıntıların rahatlıkla at koşturdukları, tehlikeli bir macera şehri olarak gösterilmiştir.

Görülüyor ki Atatürk'ü roman kahramanı olarak işlemiş olan eserler aslında bizim zevkimizi pek okşamamaktadır. Ancak hayat gerçeği ile sanat gerçeği birbirinden farklıdır. Hayattaki gerçeğin seçilmesi, gerekiyorsa değiştirilmesi ve yeni baştan inşa edilerek sanat gerçeğinin ortaya çıkması gerekir. Tarih geçmiş hayatın gerçeğidir. Fakat bir tarih kitabı bile tarihi meydana getirenleri canlandıramaz. Bundan dolayı, bütün malzemeyi muhayyilesinin gücü ile yeniden hayata kavuşturacak sanatkârlara ihtiyacımız var. Yahya Kemal, nesrimiz ve resmimiz olmadığı için tarihimizin öksüzüyüz diyerek hemen bir İstiklâl Savaşı müzesi kurulmasını dilemiştir. Millî Mücadele günlerinde ve Atatürk'ün yanında görmesini bilen ve gördüğünü iyi anlatan yazarlarımız vardı. Bu büyük bir şanstır. Bugün hem o eserleri yeniden gün ışığına çıkararak tanınmasını sağlamak hem de bu malzemenin yeni eserler için kaynak olduğunu göstermek gerekir. Bu kaynak malzemenin sadece kütüphanelerde birkaç nüsha olarak bulunması, bu sahadaki canlı bir edebiyatın ortaya çıkmasında da bir engel olabilir. O devir eserlerinin külliyatlar halinde mutlaka neşredilmesi gerekmektedir. Hangi anekdotun, hangi cümlenin, hatta kelimenin, bir sanatkârın hayal gücünü harekete geçireceğini bilemeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ UYGULAMADA MİLLÎ GÜÇ

Em. Tümg. MUZAFFER ERENDİL

Dünden bugüne, devletin görevlerini yerine getirmesinde de değişiklikler ve gelişmeler olmuştur. Devlet idaresinde, eski dönemin askerî güce dayanma düşüncesi anlamından birçok şey kaybederek yerini millî güç kavramına bırakmıştır. Günümüzdeki devletler gerek barış gerekse savaş stratejilerinde mümkün olan bütün güçleri, genel amaçları yönünde ve uğrunda kullanma eğilimine girmişlerdir. Böylece, devlet yönetiminde temel güç, millî güç olmuştur.

Bu kavram, dünyada milliyetçilik akımlarının gelişerek, millî devlet kavramına uygun devletlerin ortaya çıkışına kadar eski bir geçmişe sahiptir. Bilindiği gibi, 1789 Fransız ihtilâli, dünya toplumlarını da etkilemekten geri kalmamıştı. Daha çok özgürlük ve eşitlik kavramlarının ağır bastığı Fransız ihtilâli, sosyal ve siyasal birçok gelişmelerin kaynağı olmuştur. İhtilâlin ertesinde ortaya çıkan ve dünya ölçüsünde bir fetih politikası güden Napoleon Bonapart da, daha çok hedef aldığı devletlerde, milliyet cereyanlarının körüklenmesini, istilâ politikasına uygun görmüştü. Kuşkusuz iç sorunlarla uğraşacak olan hedef devletler, içte güçlü olamayacakları için kolayca parçalanacak ve yutulabilecekti. Bu kışkırtmalar, Napoleon döneminde tâbi (uyruk) toplumları kıpırdanmaya sevketmiş, Avusturya Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi, değişik toplumlara sahip devletlerde sorunlar çıkarmıştı. Bu milliyetçilik cereyanları daha sonra dünya ölçüsünde genişlik kazanmıştır.

Tarihte bağımsızlık düşüncelerinin filizlenmesi ve birçok toplumun bağımsız devlet kurması, bu milliyetçilik cereyanlarının güçlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Gerek Birinci Dünya Savaşından önce, gerek bu savaşın ertesinde, dünya siyasal sahnesinde örneklerini gördüğümüz bu devletlerin genel niteliklerine dikkat edilecek olursa, bunların millî oldukları görülür. Bu devletlerde daha homojen bir toplum; ayrı ad taşısa da kültür bakımından benzerlik ve millet iradesine dayanan bir rejim şekli gibi özellikler dikkati çeker.

Millî Devlet - Millî Güç

Bilindiği gibi, devletin kuruluşu birçok zorunluklardan doğmuştur. Bunların en önemli etmeni (âmili) milletin çok çeşitlenen ve bireyin gücü

Levent Sahverdi Arşivi

dışına çıkan ortak görevlerdir. Örneğin millet çapında iç güvenlik ve asayiş, millî savunma, ekonomik ve kültürel kalkınma, devletler arası siyaset gibi görevler, milleti oluşturan bireylerin takatı dışındadır. Bunları birey yapamaz. Bu konu hem bir takat işi, hem de bireyin yapmaması gereken hususları kapsar. Bir ülkede bireyin emniyet ve asayişi üstlenmesi karışıklık ve anarşi nedeni olur. Böylece, güvenlik, asayiş, adalet ve özgürlük konularıyla dış siyaset, millî savunma başta olmak üzere, bayındırlık işlerini özellikle devlet hizmetleri olarak belirlemek gerekir.

Devlet bu görevleri, hükûmetler vasıtasıyla milletten aldığı yetki ve iradeye dayanarak yerine getirir. Bunun için de yine millete dayalı, milletten doğan bir gücü kullanır ki, bu güç günümüz devlet idaresinde ve toplum yaşantısında "Millî Güç" olarak nitelenir.

Millî güç, adından da anlaşılacağı gibi, belirli bir millete ait, o milletin özünde mevcut bütü güçleri kapsar. Bu gücün milliliği, millî devlet anlayışı ile de açıklanabilir. Millî devlet, günümüzün devlet anlayışında geçerlidir. Çünkü, günümüzün millî savunma anlayışında, topyekûn savunmanın başka bir ifadeyle milletçe savunmanın temelini millî güç oluşturur. Topyekûn harp kavramı bütün dünya da anlaşılıp uygulamaya konulduktan sonra, böyle bir harbin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde millî kaynakların geliştirilip hazırlanması da önem kazanmıştır. Bilindiği gibi, millî varlığın güven içerisinde bulundurulması daha barış zamanındaki millî seferberlik hazırlıklarıyla başlatılmakta ve olağanüstü halin ilânıyla birlikte, gelişen duruma göre, düzenlenmektedir.

Millî güç, bir milletin maddî ve manevî bütün güçlerinin toplamı ve bileşkesidir. Bu genel bir anlatımdır. Bunun ayrıntılarını anlatmak gerekirse, ekonomi, siyaset, askerî ve sosyo- psikolojik unsurları millî güç içersine dahil ederek, bütün bu ana güçlerle oluşan gücü, millî güç olarak tanımlamak mantıkî bir hareket olur.

Millî güç, bir milletin millî hedeflerine ulaşmada kullanabileceği maddî ve manevî bütün güçlerin bütünü olarak millî stratejinin de dayanağıdır. Millî Strateji, uygulama bakımından öncelikle millî gücün yeterliliğini ve etkinilğini araştırır. Bu, imkân yeterli görülmüyorsa, onun istenen düzeye çıkarılması içen gerekli çare ve çözüm yollarını da araştırır. Çünkü millî bir dâvânın veya sorunun çözümü, öncelikle millî imkân ve güç sorunudur. Millî Stratejiyi yürütmekle görevli devlet, bu yürütmeyi, onun başlıca sorumlusu olan hükûmet vasıtasıyla sürdürür. Böyle olunca, devletin icra unsuru olan hükümetler bu konudaki gerekli tedbirleri almakla

Levent Şahverdi Arşivi

da yükümlüdürler. Bu yükümlülük millî gücün, muhtemel ve mümkün tehlikeler karşısında, yeterli, aktif ve uyanık tutulması da devletin sorumlulukları arasındadır. Bu konuda gösterilecek ilgi, titizlik ve yönlendiricilik, devletin ve milletin yüksek çıkarlarıyla ilgilidir.

ATATÜRK'ÜN MİLLÎ GÜÇ ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI :

"Topyekûn Savaş" veya "Milletçe Savaş" kavramı Birinci Dünya Harbi içerisinde çıkmıştır. Buna rağmen bu kavram Mustafa Kemal Paşa tarafından gereği gibi anlaşılmış ve Türk İstiklâl Harbinde uygulamaya konulmuştur.

Birinci Dünya Savaşından yenik çıkarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalayan Osmanlı Devleti, Türk Yurdunun parçalanmasını ve Türk Milletinin esarete mahkûm edilmesini kabul etmiş oluyordu. Nitekim İtilâf Devletlerinin bu mütarekenin ağır hükümlerini ileri sürerek, ülkenin birçok yöresini işgale başlamaları ve 15 Mayıs 1919'da da Yunan Ordusunu Batı Anadolu'yu istilâ amacıyla İzmir'e çıkarmaları, Türk Milletine karşı reva görülen uğursuz bir uygulamanın ilk işaretleri olmuştur. Bu, utanç verici durumdan kurtuluş, ancak, milletçe silkinmek, direnmek ve karşı koymakla mümkün olabilirdi.

Düşmanı yurt topraklarından atmak, muharebeleri sürdürmek, dışta ve içte kendini kabul ettirmek, ancak ve ancak millî gücün seferber edilmesine bağlıydı. Milletten doğacak, geliştirilecek ve idame ettirilecek böyle bir güç, sonunda başarıya ulaşabilirdi. Mustafa Kemal Paşa, bu konuya öncelik veriyor ve şöyle diyordu: "Her türlü başarı sırrının, her türlü kuvvet ve gücün gerçek kaynağının milletin kendisi olduğuna kanımız tamdır[1]".

Mustafa Kemal Paşa, gerçeklere dayanan bir hayat felsefesine sahipti. "Bilirsiniz ki, hayat demek, savaş ve mücadele demektir. Hayatta başarı, yüzde yüz mücadelede başarıyla mümkündür. Bu da manen ve maddeten kuvvete, güce dayanır. Bir de insanlığın uğraştığı bütün sorunlar, karşılaştığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, toplumca yapılan genel mücadelenin dalgaları içinden doğagelmiştir[2]".

[1] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: C. 2, s. 237

[2] Kemal Atatürk, Nutuk, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılını Kutlama Koordinasyon Kurulu Yayını c. 2, s. 297.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK İSTİKLÂL HARBİNDE MİLLÎ GÜÇ UYGULAMASI

Türk İstiklâl Harbi, Türk Milletinin hayatta kalma mücadelesidir. Bu savaş milletce yürütüldüğünden "Millî Mücadele" olarak da tarihe malolmuştur. Bu mücadelede millî gücün nasıl harekete geçirilip, ne şekilde yönetildiğini belirtmek için öncelikle Millî Mücadeledeki millî amacın ortaya açık ve seçik olarak konulması gerekir.

Millî Mücadelenin başlangıcında,bulanık ve karamsar ortamda, kurtuluş için çeşitli çözüm yollarını benimseyenler vardı. Bazıları İngilizlerin himayesine girmeyi, bazıları Amerikan Mandası altında yaşamayı; bazıları da Osmanlı Devleti'nden ayrılarak başlarının çaresine bakmayı yeğliyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, çeşitli varsayımları, padişah ve Hilâfeti ve onun hükûmetinin tutumunu değerlendirdikten sonra, "Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak![3]".

Millî hedef böylece ortaya konulduktan sonra bu amaca ulaşmak için bir millî stratejinin tayini ve bunu gerçekleştirmek için de bir güç uygulamak gerekiyordu. Millî Mücadelenin başlangıcında henüz bir millî devlet kurulamamıştı. İstanbul'da henüz bir padişah hükûmeti vardı. Bu hükûmet, millî bir siyaset uygulamaktan uzaktı. Çünkü padişah ve halife öncelikle kendi tahtının korunması ve eski düzenin sürdürülmesini düşünüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, kafasında millî bir devlet kurma düşüncesi olduğu halde, bunu gerçekleştirmek için Türk Milletinin yapısında, özünde ve ruhunda var olan gücü harekete getirmeliydi. Ancak bu güçle amaca ulaşabilirdi. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığında bu güce dayanmayı ilke edinmişti: "Ben 1919 yılı Mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde, maddî hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk Milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı. İşte ben bu millî kuvvete, bu Türk Milletine güvenerek işe başladım[4]".

Bu dönemde Mondros Mütarekesinin hükümleri uygulamaya konup, memleketin birçok köşesi düşman işgaline uğramış ve ayrıca Yunan Ordusu 15 Mayıs 1919'da, istilâ amacıyla Batı Anadolu topraklarına çıkarılmıştı. Bu sebeple öncelikle vatan topraklarının düşman işgalinden kurtarıl-

[3] a.g.e.: c. 1, s. 9

[4] Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri: s. 4

Levent Şahverdi Arşivi

ması gerekiyordu. Bu ise, bir güç uygulamasını gerektiriyordu. Bu gücün kaynağı da Türk Milletinin kendisiydi. Bunun için de öncelikle Türk Milletinin bağımsızlık, direniş ve mücadele isteğini hareket geçirmek ve onu istiklâl uğrunda bilinçlendirmek gerekiyordu. Bu herşeyden önce, sosyopsikolojik gücün harekete geçirilmesi demektir.

Mustafa Kemal Paşa, Millî amaca ulaşmak için millî stratejiyi bir takım safhalara ayırmayı düşünüyordu. Bunu yaparken de son amacını başlangıçta gizli tutmak zorundaydı. Onun anlatışıyla "Uygulamayı bir takım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu[5]". O, uygulamada Türk Milletinin temelde var olan gücünü esas alıyordu. "Ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün topluma uygulatmak zorunda idim[6]".

Mustafa Kemal Paşa'nın İstiklâl Mücadelesindeki millî strateji uygulamasının ana hatlarını şöyle özetlemek mümkündür: Düşmana direniş ve karşı koyma bilincini yaratmak ve harekete geçirmek; düşmanı yenilgiye uğratmak, bunun içinde askerî gücü üstün düzeye getirmek; Ordusunun silâh ve donatımı için ekonomik ve sınai kaynakları düzenlemek, bunlar yapılıncaya kadar halktan oluşturulan Kuvâyı Milliye ile düşmanı oyalayıp yıpratmak ve muharebelerle onu yenilgiye uğratmak. Bütün bunları yaparken de iç siyasî gücü teşkilâtlandırmak ve bununla ahenkli olarak dış siyasî gücü maharetle kullanmak.

Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamaları durum ve şartlara göre düzenlenmiş, bir dizi hareket tarzlarıyla amaca doğru yönetilmiştir. O'nun bu konuda şu sözleri hatırlanmalıdır: "Yapılan Millî Mücadele dıştan gelen saldırıya karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef olarak kabul ettiğine göre, bu Millî Mücadelenin, başarıya ulaştıkca, safha safha bu günkü döneme kadar millî irade rejiminin bütün ilke ve gereklerini yerine getirmesi tabiî ve kaçınılmaz bir tarih akışı idi[7]".

Mustafa Kemal Paşa 22 Haziran 1919'da, yayımladığı Amasya Tamiminde, Türk halkını "Yurdun bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir." diye uyarıyor, İstanbul'daki "Padişah Hükûmetinin sorumluluğunun gereklerini yerine getirmediğini belirtiyor" ve "Milletin bağımsızlığını yine

[5] Nutuk: c. I, s. 10
[6] a.g.e: s. 11
[7] a.g.e: s. 11

Levent Şahverdi Arşivi

milletin kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır" diye ne yapılması gerektiğini de ortaya atıyordu.

Bu bir bakıma eski bir özdeyişi hatırlatıyordu "Sana senden gelir, bir işte dâd lâzımsa, ümidin kes zaferden, gayriden imdât lâzımsa."

Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresine başkan seçildi. Bu kongrenin aldığı kararlardan biri millî güç ve millî irade ile ilgilidir ki, şöyle ifade edilmiştir: "Millî gücü etken ve millî iradeyi egemen kılmak temel ilkedir. (Bildiri, Madde 3)". Bu kongrenin aldığı kararlara göre, millî güç ve millî irade, memleketin değişik yörelerinden çağrılacak temsilcilerle oluşturulacak bir karar organı yani Meclisin, millî nitelikte oluşu ve milletin genel istek ve azmini belirtmesini öngörüyordu.

4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi ise, Erzurum Kongresinin kararlarını daha sağlamlaştırdı. Ayrıca "Temsilciler Kurulu (Heyet-i Temsiliye) yurdun bütününü temsil eder" ilkesini belirleyerek, bütünlüğü ve güç birliğini de sağlamaya çalışmıştı.

Temsilciler Kurulu, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya intikal etti. Burada hazırlanan Misak-ı Millî program taslağı, İstanbul'a giden milletvekillerinin girişimiyle İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'da kabul edilmişti.

Durum ve şartlar, İstanbul'un İtilâf Devlerince resmen işgalinden sonra gelişince, Ankara'da millî bir meclisin teşkil edilmesi yönünde gelişti ve 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruldu. Bu Meclis, bundan sonra Türk Milletinin mukadderatına el koyarak millî gücün geliştirilip yönlendirilmesini ve fiilen sevk ve idaresini eline aldı.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis kurulduktan sonra, Meclis'e, içinde bulunulan durum ve şartları açıklayıp, izlenmesi gereken siyaseti belirtti.. O, millî bir siyaset izlenmesinden yanaydı. Bunu şöyle açıklıyordu: "Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle millî bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilâtımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Millî siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: Millî sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak... Medenî dünyadan, medenî, insanî ve karşılıklı dostluk beklemektir[8]".

[8] Nutuk: C. 2, S. 299

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis, Meclis başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı seçti ve 2 Mayıs 1920 tarihli kanunla Genelkurmay işlerini de yürütmek üzere, on bir bakandan oluşan Bakanlar Kurulu meydana getirildi. Bakanlar Kurulunun yürütüme erkini üstlendiği bu dönmede, padişah ve istilacı düşmanın kışkırtmalarıyla yer yer isyanlar çıktığı gibi, düşman karşısında da millî kuvvetler yetersizdi. Yunanlılar 22 Haziran 1920'de Milne (Miln) Hattından genel taarruza geçtiler. Düşman karşısındaki millî kuvvetler, bozularak geri çekildiler. Bu dönemde ordu birlikleri kuru birer kadro halinde olduklarından, düşmanı durdurmak yeteneğinden yoksundular. Mustafa Kemal Paşa gerçekciydi. Düzenli düşman ordusu ancak ve ancak ona benzer düzenli bir ordu ile durdurulabilirdi. "Savaş hatlarına yakın köyler halkının yapabileceği savunmadan, hayalî sonuçlar beklemek akıllıca bir bekleyiş olamaz. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından yararlanma şartlarına ve yetkilerine sahip olduktan sonra bile, ciddî bir askerî teşkilât kurabilmek ve bundan başarı sağlayabilmek için zaman şarttır[9]".

Bu dönemde bir yandan sosya-psikolojik gücü geliştirirken, öte yandan orduya silâh, donatım ve muharebe gücü bakımından düşmana denk veya üstün duruma getirmek başlıca sorundu. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa: "Ben, millî amaca ulaşmak için tek çıkar yolun savaşmak ve savaşta başarı sağlamak olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Gücümüzü dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatabileceğiz[10]" şeklindeki düşüncenin sahibiydi. Bu kanaatını Millî Mücadele'nin bütün safhalarında da koruyacaktı. Ancak bu dönemde, orduyu birden bire üstün düzeye getirmek de mümkün değildi. Çünkü Türk Milleti, Birinci Cihan Savaşı'nın bütün ezikliğini ve yıkımlarını yaşıyordu. Halbuki Ordunun üstün bir düzeye çıkarılması önce personel ve daha sonra para, silâh ve donatım konusuydu.

Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, 29 Mayıs 1920'de Mecliste yapılan bütçe görüşmelerinde ordunun durumunu bütün yönleriyle gözler önüne serdi. Bu, bir bakıma, ordu konusuna dikkatlerin çekilmesiydi. Problem ortaya konulup analiz edildikten sonra buna çare bulmak, yine milletin temsilcisi Meclis'te olabilirdi. Bu dönemdeki düzenli (muvazzaf) ordu ve Kuvâyı Milliye tartışmaları hatırlanacak olursa, askerî gücün yegâne temsilcisi muvazzaf ordunun gereken önemde ele alınması, gelecek için hayırlı

[9] a.g.e: S. 318
[10] a.g.e: S. 445

Levent Şahverdi Arşivi

bir alâmetti. Bu yolda alınacak tedbirler sürekli oldğu takdirde, ordunun düşman karşısındaki gücünü kanıtlaması olağandı.

Ordunun, yurt içi kaynakları başta olmak üzere, mümkün olabilen dış kaynakların da kullanılması suretiyle istenen düzeye çıkarılması bir ilke olarak benimsendikten sonra, amaca adım adım ulaşılmaya çalışıldı.

Buna paralel olarak millî gücün belli başlı unsurlarından siyasî gücün geliştirilmesine çalışıldı. Mustafa Kemal Paşa, bir hükûmetin çalışması için Meclis'e 2 Mayıs 1920'de bir önerge vermişti. Meclis'te "Hukuk-u Esasiye Encümeni" benimsenen esaslara göre, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) taslağı hazırladı. 20 Ocak 1921'de kabul edilen bu Anayasa'da "1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını kendisi ve fiilen idare etmesi esasına dayanır" ve "2. Yürütme kuvveti ve yasama yetkisi milletin yegâne ve hakikî temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır" esasını getiriyordu. Bu hükümler Türk Milletinin tarihinde millî egemenlik kavramının ilk kez gözler önüne konulması demektir ki, siyasal yönden önemli bir aşama ve yenilikti. Mustafa Kemal Paşa'nın dış siyasetin en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel, devletin iç teşkilâtıdır" şeklinde ortaya koyduğu ilke de böylece gerçekleşmiş oluyordu. Bundan sonra Türk Milleti kendi mukadderatına el koyuyor ve millî bir siyaset izleme olanaklarına sahip oluyordu. Meclis, milletin temsilcilerinden kurulmuştu. Anayasa'nın "Türkiye devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti 'Büyük Millet Meclisi Hükûmeti' unvanını taşır" şeklindeki ifadesi, millî irade anlayışını da getirmiş oluyordu.

Ankara'da Meclis'te önemli gelişmeler olurken, ülkenin durmu pek iç açıcı görünmüyordu. İlerleyen düşman ve yer yer çıkarılan isyanlar, iç ve dış düşman sorununu yaratmıştı. Başlangıçta, Batı Cephesinde bulunan düzenli ordu ve Kuvâyı Milliye, Bakanlar Kurulu kararıyla Ali Fuat Paşa (Cebesoy)'un komutanlığına verilmişti. Bu kuvvetler özellikle yurdiçi isyanlarının bastırılmasında, takatları oranında yararlı hizmetler yaptılar. Ancak bunlar personel ve silâh bakımından yetersiz olduklarından, düşman rahatca ileri harekâta devam edebiliyordu. 1920 yılı Kasım ayında "düzensiz teşkilât fikri ve siyasetini yıkma kararı" alınarak yeni uygulamaya geçildi. Bu karar "ivedilikle düzenli ordu ve büyük süvari gücü oluşturmak" şeklinde özetlenebilir[11].

[11] a.g.e: S. 344

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin yürütme döneminde, Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı, 15 nci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından sevk ve idare edilen harekâtın başarıyla kapanmasından sonra, askerî alanda Birinci İnönü Muharebesi başarılı ikinci adım oldu.

6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında cereyan eden Birinci İnönü Muharebesi, düzenli ordunun âsi Ethem Kuvvetleri'ne karşı yürüttüğü harekât sonunda, Yunan Ordusuyla bir mücadele olarak tarihe geçti. Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet (İnönü)'in emir ve komutasındaki kuvvetlerin zaferiyle sonuçlanan bu muharebenin sonuçları hem içeride hem de dışarıda yankılar uyandırmıştır. Yurd içinde siyasal bakımdan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı bir kamuoyu oluşmuştur ki, bu millî mücadelenin milletçe desteklenmesi bakımından ilerisi için umut vericidir. Bu zaferin Türk Milleti üzerindeki yankıları, sosyo-psikolojik gücün, gelişerek güçlenmesini etkilemiştir. Bu zafer, Türk Ordusunun moral ve kendine güven duygularını beslemiş ve geliştirmiştir ki, bu ordunun muharebe gücü bakımından önemli bir faktördür. Türk Ordusu bundan sonraki mücadelede daha güvenle hareket edebilecekti.

Birinci İnönü Zaferinden sonra, Ankara Hükûmeti de siyasal güç bakımından güvenle konuşabiliyordu. 25 Ocak 1921'de Paris'te toplanan İtilâf Devletleri Sevr Antlaşmasının hükümlerini yumuşatmak amacıyla, Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırdıkları zaman, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Sadrazam Tevfik Paşa'ya çektiği 28 Ocak 1921 tarihli telgrafta: "Millî iradeye dayanarak Türkiye'nin mukadderatını elinde tutan yasal ve bağımsız tek egemen kuvvet, Ankara'da sürekli olarak toplanan Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye'yi ilgilendiren bütün meselelerin çözümüne memur ve her türlü dış ilişkilerinde başvurulacak yer, ancak bu Meclis'in kabinesidir. İstanbul'daki herhangi bir heyetin, hiçbir bakımından yasal ve hukukî bir durumu yoktur. Bundan dolayı, böyle bir heyetin kendine hükûmet adını vermiş olması, milletin egemenlik haklarına açıkca aykırıdır ve bu ad altında memleket ve milletin hayatına ait meselelerde, dışarıya karşı kendini muhatap göstermesi uygun görülemez[12]" diyor ve millî Meclisin siyasal gücünü belirtiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclis'nde kabul edilen ve uygulanan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerini de İstanbul Hükûmetine bildirmek suretiyle gücünü Türk Milletinden aldığını da kanıtlıyordu.

[12] a.g.e: S. 378

Levent Şahverdi Arşivi

21 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansında, İstanbul Hükûmetinin baş temsilcisi Sadrazam Tevfik Paşa'nın gerçeği kabul ederek: "Türk Milletinin gerçek temsilcisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin baş delegesidir" diyerek, sözü Millî Hükûmetin Delegesi Bekir Sami Bey'e bırakması, dış siyasette Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin lehine bir puan olduğu kadar, siyasî güç dengesinin Anadolu'ya kaydığının açık bir işaretidir.

Londra Konferansı devam ederken, Yunanlıların Anadolu'da yeniden taarruza hazırlanmaları sonucu, İkinci İnönü Muharebesi meydana geldi. Bu muharebe iki askerî gücün İnönü mevzilerinde ikinci kez çarpışmasıydı. Muharebe 23 Mart 1921'de başladı ve 30 Mart'da gaye noktasına ulaştı. Türk Ordusunun Stratejik Savunma planı yine başarılı oldu. Bu zafer sonunda, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa arasında karşılıklı kutlama ve teşekkür telgrafları gönderilip alındı.

İkinci İnönü Zaferi, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmetinin içerde ve dışarda siyasî saygınlığının artışını etkiledi. Bu arada Fransızların Zonguldak'tan, İtalyanların da güney Anadolu'dan çekilmeleri, ilerideki olayların gelişmesi kapılarını da açtı. Siyasal alanda İtalyanlarla yapılan bir sözleşmeye göre, İtalyanlar İzmir ve Trakya üzerindeki Türk isteklerini destekleyecekti. Buna karşılık Millî Hükûmet'de Güney ve İç Anadolu'da İtalyanlara ekonomik üstünlükler tanıyacaktı. Fransızlarla 11 Mart 1921'de imzalanan sözleşme ise, her iki hükûmet arasındaki fiili muhasamata son veriyor, buna karşılık Elazığ, Diyarbakır ve Sivas gibi merkezlerde Fransızlara ekonomik üstünlük tanıyordu.

Bu olaylar cereyan ederken, Meclis'te oluşturulan bazı gruplar sorunlar yaratmaya başladı. Bu dönemde her bakımdan, özellikle iç siyaset bakımından güçlü bulunma düşüncesi önemliydi. Mustafa Kemal Paşa Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmak suretiyle, amaca giden yol üzerinde daha sağlam olmayı sağladı.

Cephede muharebeler devam ediyordu. Düşmanın, İnönü Muharebelerinden sonra yeni girişimleri Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebelerinde başarılı olunca, Batı Cephesindeki bütün kuvvetler yeni bir düzenlemeye tâbi tutularak Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emir ve komutasına verildi.

Düşman, Türk askerî gücünün toparlanmasını önlemek amacıyla ileri harekâta devam edince, 10-20 Temmuz 1921'de Kütahya-Eskişehir Muharebeleri vukua geldi. Üstün düşman baskısı altında cereyan eden bu

Levent Şahverdi Arşivi

mücadele sonunda Türk Ordusu, daha iyi koşullar altında muharebe etmek ve askerî gücünü yeniden düzenlemek üzere, Sakarya Nehri'ne çekildi. Mustafa Kemal Paşa bu çekilişi Batı Cephesi Komutanına şöyle açıklamıştı: "Orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusu ile araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki, orduyu derleyip toparlayıp güçlendirebilelim. Bunun için, Sakarya doğusuna kadar çekilebilirsiniz. Düşman hiç durmadan ilerlerse; hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmak zorunda kalacak, herhalde ummadığı bir çok zorluklarla karşılaşacak; buna karşın bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli şehirlerimizi ve çok miktarda araziyi düşmana bırakmaktan dolayı halkoyunda meydana gelecek moral sarsıntıdır. Fakat az zamanda bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır. Askerliğin gereğini duraksamaksızın uygulayalım. Diğer sakıncalara karşı koyarız[13]".

Türk Ordusu, Sakarya Nehri engelinde yeniden muharebe gücünü artıracaktı. Muharebe azmini koruyan bir ordu için mevziin önemi yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleriyle: "Her zaman özünü koruyan, aklını ve anlayışını kullanmasını başaran bir orduya göre, savaşılacak mevziin önemi yoktur".

Ordunun Sakarya mevziine çekilmesi Meclis'i karıştırdı. Sert tartışmalar oldu, Mustafa Kemal Paşa'yı eleştirenler çoğaldı. Ancak O, bunlara gereken cevabı verdi. Bu tartışmalar sonunda Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in yetkilerini kısa bir süre için üstlenmek suretiyle Başkomutanlığı kabul etti. 5 Ağustos 1921 tarihli kanunla O'na Başkomutanlık yöneltildi. "Başkomutan, Ordunun maddî ve manevî kuvvetini mümkün olduğu kadar artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkisini, Meclis adına fiilen kullanabilir[14]".

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde, Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini üstlenen Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadelenin bir dönüm noktası olabilecek bu çarpışmadan başarıyla çıkabilmek üzere, ordunun düşmana üstünlük sağlayacak düzeye çıkarılması için, milletin kaynaklarını bir kez daha seferber etmeye karar verdi.

[13] Türk İstiklâl Harbi, C. II, Batı Cephesi, Ks. 4, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1974, S. 366

[14] Nutuk: C 2, S. 416.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ankara'ya" sloganını ortaya atarak, Millî Mücadelenin sembolü olan bu şehrin pek yakınlarına kadar sokulmuş olan düşmanın azmi burada kırılmalıydı. O, milletten tekrar fedakârlık istedi. 7, 8 Ağustos 1921'de on kadar Tekâlif-i Milliye Emri (Millî vergi emri) çıkardı. Çorabından çamaşırına, köselesinden çivisine, samanından arpasına kadar, ordunun ihtiyaçları milletçe sağlanacaktı. Millî gücün bu dönemdeki temel unsuru olan askerî güç tekrar donatıldı. Mustafa Kemal Paşa: "Bendeniz ilk defa bu işe başladığım zaman en akıllı ve düşünceli arkadaşlarım bana sordular: Yahu paramız var mıdır? yoktur, silâhlarımız var mıdır? yoktur, dedim. Ne yapacaksın? dediler. Ordu olacak ve bu millet istiklâlini kurtaracaktır, dedim. Böylece hepsi oldu ve daha olacaktır[15]" demiş ve bu gerçekleşmişti.

Sakarya Meydan Muharebesi yirmi iki gün sürdü. İki askerî güç burada ölüm kalım mücadelesi verdi. Muharebenin sonucu Cephe Komutanlığının sonuç raporuyla T.B.M.M. ne şöyle bildirildi: 23 Ağustostan beri devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Üç günden beri devam eden genel karşı taarruzumuz etkisiyle bügün (13 Eylül 1921) öğleden evvel, düşman ordusu yenilerek tümüyle Sakarya Nehri batısına atılmış bulunuyor. Düşmanı aralıksız takip ediyoruz[16].

Düşmanın Türk siyaset merkezi Ankara'yı ele geçirme ve Türk Ordusunu yoketme kararı boşa çıkarıldı. Düşmanın askerî gücü, Sakarya'da boyun eğdi ve insiyatifi Türk Ordusuna bırakarak Afyonkarahisar - Eskişehir Hattına çekildi.

Sakarya Zaferinden sonra Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa'ya "Mareşal" rütbesiyle "Gazi" unvanını verdi.

Bu askerî zaferin siyasî etkileri de kendini göstermeye başladı. 20 Ekim 1921'de Fransızlarla Ankara Anlaşması (Ankara İtilâfnamesi) imzalandı. Ankara Anlaşması Fransızlarla harp haline son verdiği gibi, yeni Türk Devletinin Misak-ı Millî hedeflerinden biri olan güney sınırının onaylanmasını sağladı. Güney Anadolu'nun boşaltılmasıyla, buraya bağlanmış askerî kuvvetlerin Batı Cephesi Komutanlığı emrine gönderilmesi mümkün oldu. Bundan sonra yapılacak askerî harekât için, güneyden getirilen kuvvetler, düşmana Batı Anadolu'da vurulacak darbeyi daha güçlendirecekti.

[15] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları: C 3, S. 338
[16] Türk İstiklâl Harbi C 2, Batı Cephesi, Ks. 5, 2. kitap: S. 269

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferi sonrasında, Fransız temsilcisi Franklin Bouillon yaptığı konuşmada, temel düşünce olarak "Tam İstiklâl" konusu üzerinde duruyor ve şöyle diyordu: "Tam istiklâl, bizim bu gün üzerimize aldığımız görevin can damarıdır. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir... Tam istiklâl demek, elbette, siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel vb. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde, istiklâlden yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün istiklâlinden yoksun kalması demektir. Biz, bunu elde etmeden barış ve huzura kavuşacağımız inancında değiliz[17]".

Mustafa Kemal Paşa, Ankara Anlaşmasını şöyle değerlendirir: "Bu anlaşma ile siyasî, iktisadî, askerî v.b. hiçbir alanda bağımsızlığımızdan hiçbir şey fedâ etmeksizin, vatan topraklarımızın değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile millî davamız ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmış oldu[18]".

Sakarya Zaferinden sonra düşmanı, bulunduğu mevzide yoketmek suretiyle kesin sonuç alınabilecekti. Mustafa Kemal Paşa, yarım hazırlıkla yapılacak bir muharebeden kesin sonuç beklemiyordu. Askerî güç esaslı bir hazırlıktan sonra kesin sonuçlu bir muharebeye girişebilirdi. Ordu müsademe gücü (piyade) ateş gücü (topçu) ve Lojistik destek bakımından yeterli hale getirilmeliydi. Bunların sağlanması ve bütünlenmesi zaman alacaktı. Meclis'te sabırsızlananlar Mustafa Kemal Paşa'ya, türlü eleştiriler yönelttiler. Mustafa Kemal Paşa onlara şu cevabı verdi: "Ordumuzun kararı taarruzdur. Ama bu taarruzu erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekmektedir. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten çok daha kötüdür. Bekleyişimizi, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veya bunu başarmaktan ümidimizi kestiğimiz şeklinde anlamak ve yorumlamak yersizdir[19]". O, şunu da sözlerine ekliyordu: "Kurtuluş için... istiklâl için, eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz[20]".

Mustafa Kemal Paşa, düşmana son darbeyi tam anlamıyla indirmek istiyordu. Bunu Meclis'te şöyle belirtti: "Düşmana taarruz için verilmiş

[17] Nutuk: C 2, S. 423
[18] a.g.e: S. 429
[19] a.g.e: S. 431
[20] a.g.e: S. 431.

Levent Şahverdi Arşivi

olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş vasıtalarının ne olduğunu arz edeyim: Tam üç vasıtanın hazırlığının yeterli olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Birincisi, en önemlisi ve asıl olan doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin varlığı ve istiklâli için gönlünde, vicdanında belirmiş, gelişmiş olan istek ve emellerin sağlamlığıdır. Millet, içinde ki bu isteği ne kadar güçlü bir şekilde ortaya koyarsa, bu istek ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı başarı sağlamak için o kadar güçlü bir vasıtaya sahip olduğumuza inanırım. İkinci vasıta milleti temsil eden Meclis'in millî isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliktir. Meclis, bu isteği ne kadar büyük bir dayanışma ve birlik içinde aksettirebilirse, düşmana karşı o kadar güçlü bir üstünlük vasıtasına sahip oluruz.

Üçüncü vasıta, milletin silâhlı evlâtlarından ibaret olup düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuzdur[21]".

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, siyasî gücün Millet Meclis'nde tecelli eden varlığını ve aktif ve etkin yönüyle askerî gücün ilişkilerini ve düşmana karşı yapılacak harekâtta bunların üstün düzeyde olmalarıyla başarının sağlanabileceğini açık ve seçik ortaya koymuştu. Kuşkusuz asıl önemli olan husus milletin kendisi yani millî gücün kaynağı olan toplumdu. Milletin, mücadeleyi desteklemesi ve buna canı gönülden katılması kesin sonuçta ağırlığını duyurabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, milletle ilgili olan iç cephe üzerinde durur ki, bunun düşman entrikalarına karşı sağlam bulunması gerektiğini vurgular: "Efendiler, dedim, bu üç vasıta veya gücün düşmana karşı oluşturduğu cepheler iki şekilde düşünülebilir. Kolay anlaşılması için şöyle diyeyim: İç ve görünürdeki cephe... Asıl olan iç cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin meydana getirdiği bir cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silâhlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Fakat bu durum hiçbir zaman bir memleketi yok edemez. Önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bu güne kadar başarı da sağlamışlardır. Gerçekten, "Kaleyi içinden almak" dışından zorlamaktan çok kolaydır[22]".

[21] a.g.e: S. 432.
[22] a.g.e: S. 433

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, millete dayalı millî güç unsurunu, birlik ve beraberlik ruhunu ve toplumun dayanışma gücüne ayrıntılarıyla kavradığı gibi, "büyük eserim" dediği Mecliste de, bunun önemine işaret ediyordu.

Millî Mücadele'nin mutlu sonuca ulaştırılması için yapılan hazırlık döneminde ve Büyük Taarruz öncesinde, çabaların milletten gelmesi ve milletçe desteklenmesi elbette sonucu etkileyecekti. Düşman karşısında bulunan ordu, milletin bir parçası ve hattâ özüydü. O, vazifesini yaparken, manen ve maddeten ne kadar istek ve azimle desteklenirse,onun etkinliği de o ölçüde artacaktı. Nitekim hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1922 yılı Temmuz ayında Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Kanunu vesilesiyle Meclis'te yaptığı konuşmada: "Artık ordumuzun maddî ve manevî gücü, olağanüstü hiçbir tedbire ihtiyaç duyurmaksızın, millî gayeyi tam bir güvenle gerçekleştirecek düzeye ulaşmıştır. Bu bakımdan, olağanüstü yetkilerin devam ettirilmesine gerek ve ihtiyaç kalmadığı görüşündeyim[23]" dedikten sonra "Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza şüphe yoktur" demişti.

Büyük Taarruz öncesinde, Türk Milleti yeni bir fedakârlık örneği vererek siyasî, ekonomik, sosyo-psikolojik ve askerî güç kaynaklarını millî dava uğrunda birleştirip destekledi. Düşman karşısındaki kuvvetler, Batının desteklediği güçlü düşman ordusununkilere denk olamadıysa da bu zafiyet, Mustafa Kemal Paşa'nın sevk ve idare yeteneği ve Türk askerinin yurt sevgisinden doğan ezeli cesaret ve fedakârlığı ile kapatılacaktı. Bu son taarruz Türk milleti'nin millî amaç yönündeki büyük çabasının bir ürünü olarak 26 Ağustos 1922'de bütün cephede başladı. Büyük dikkat ve gayretle sürdürülen Afyonkarahisar- Dumlupınar Meydan Muharebesi 30 Ağustostaki Başkomutan Muharebesiyle doruk noktasına çıktı. İstilâcı düşman perişan edilmiş ve İzmir genel istikametinde takip edilerek yokedilmiş veya esir edilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruzu Meclis'te şöyle anlatmıştır: "Afyonkarahisar - Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu tamamiyle yok eden veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı açıklayıcı ve vasıflandırıcı söz söylemeyi gereksiz sayarım.

Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât Türk Ordusunun, Türk subay ve Komuta

[23] a.g.e: S. 448

Levent Sahverdi Arşivi

Hey'etinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk Milletinin hürriyet ve istiklâl düşüncesinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evladı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan, mutluluk ve bahtiyarlığım sonsuzdur[24]".

SONUÇ :

Tarihte kıtalara egemen olmuş Türk Milleti, kötü idarenin ve dünya ilerleyişine ayak uyduramamanın etkisiyle, Birinci Dünya Savaşı sonunda, imzaladığı Mondros Mütarekesinin uygulamasından doğan bir işgal felâketine uğramıştır. Bu felâket istiklâl ve yurdundan olma şeklinde tecelli etmiştir. Türk Milleti iyi yönlendirme ve yönetimle bu badireyi atlatmasını da bilmişti. Millî Mücadele, sebepleri, uğranılan haksız muamele, silkiniş, toparlanma, hazırlanma ve karşı mücadele bakımından enine boyuna incelenmeye değer. Bu millî hareket çeşitli yönleriyle analiz edilmeli ve bundan millet yararına dersler çıkarılmalıdır.

Millî Mücadele sonunda, Türk Milleti'nin siyasal tarihinde ilk kez millî nitelikli bir devlet kurulmuştur. Bu mutlu olayda Osmanlı İmparatorluğunun, Türkten gayri unsurları, çeşitli sebeplerle ayrılmışlar ve Misak-ı Millî olarak anılan sınırlar içinde tek tür bir millet, dişini tırnağına takarak bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Bu mücadele, Türk halkının mevcut ve potansiyel maddî ve manevî gücüyle başarıya ulaştırılmıştır. Bu sebeple hem gerçekleştirilmesi bakımından millîdir, hem de sonuçları bakımından.

Şu gerçek birkez daha anlaşılmıştır ki, milletler millî varlıklarını, mutluluklarını ve geleceklerini kendi güçlerine güvenerek, tehlike halinde bu gücü etkili bir şekilde yönlendirip, yöneterek güvenceye alabilirler. Bir milletin maddî ve manevî güçlerinin bileşkesi olarak millî güç, toplumların ekonomik, siyasal, askerî ve sosyo-kültürel güçlerinden oluşur. Bunlar millî varlığın güvenceye alınmasında aktif ve etkili rol oynarlar. Bunların geliştirilmesi, millî politikayı yürüten mekanizmanın vazgeçilmez bir görevidir.

Tarihten alınan derslerle, Türk Milleti İstiklâl Mücadelesinde Atatürk'ün yönlendirmesi ve Büyük Millet Meclisi'nin sevk ve idaresiyle millî gücünü harekete geçirip, millî amacını gerçekleştirmiştir.

[24] a.g.e: S. 459

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'TE OKUMA TUTKUSU

LEMAN ŞENALP

Atatürk'ün yüzyılımızın önde gelen kişileri arasında yer almasında, kuşkusuz O'nun askerî dehası, devlet adamlığı yanında bir düşün adamı olmasının da büyük payı vardır. Atatürk'ün hayatı boyunca neler okuduğunu, nasıl okuduğunu ancak, yakın çevresindekilerden ve kendi anılarından öğrenebiliyoruz. 1881 yılında Selânik'te dünyaya gelen Mustafa Kemal, okuma çağına gelince, babası Ali Rıza Bey, "Adam olmak için okumak, öğrenmek şarttır. Başka çaresi yoktur."[1] sözleriyle, O'nu okumaya özendirmiştir. Belki de bu sözler, küçük Mustafa'da okuma ve öğrenme merakının uyanmasında önemli bir etken olmuştur. Daha ilkokul öğrencisi iken, kitap okumayı, sokakta oynamaya yeğlediğini mahalle arkadaşı Âsaf İlbay'ın anılarından öğreniyoruz.[2]

Askerî ortaokulda öğrenimini sürdürürken, sadece ders kitaplarıyla yetinmediği, yerel dergi ve gazeteleri de izlediği, o günlerde Selânik'te çıkan "Çocuklara Rehber" adlı haftalık bir derginin fen ve matematik konularında açtığı yarışmaları kazananların başında Mustafa Kemal adının görülmesinden anlaşılıyor.[3] Mustafa Kemal, Manastır Askerî Lisesi'ne devam ederken, dersleri dışında, vatan ve özgürlük kavramlarını işleyen Namık Kemal'in eserlerini Mehmet Emin (Yurdakul) in ve Tevfik Fikret'in şiirlerini durmadan okuyor, hatta ezberliyordu. Öte yandan, çok iyi Fransızca bilen arkadaşı Fethi (Okyar)nin yardımıyla, Voltaire, Rousseau, Montesqiue gibi Fransız İhtilâlini hazırlayan düşünürlerin eserlerini okuyor ve fikirleri üzerinde tartışıyorlardı.[4] Mustafa Kemal, yabancı dil bilmenin gereğini ve değerini daha o zaman anlamış olduğundan, okulda öğretilen Fransızca ile yetinmeyip, yaz tatillerinde Selâniğe gittiğinde, "Collège des Frères de la Salle"in özel kurlarına devam etmiştir. Askerî Lise'deki öğrenimi sırasında, tarih öğretmeni, Mehmet Tevfik (Bilge)nin derslerinde, Fransız İhtilâlinden, dünyadaki başka olaylardan ve düşün

[1] Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk. İst. 1967. s. 4.

[2] Yakınlarından Hatıralar. Âsaf İlbay Anlatıyor. İst. 1955. s. 102.

[3] Faik Reşit Unat, Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Millî Eğitim Sistemi. Atatürk Konferansları. I. Ankara 1964. s. 84.

[4] Ömer Sami Çoşar, 10 Kasım 1971. Milliyet gazetesi eki. s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

hareketlerinden sözetmesi, O'nda tarihe karşı ilgi ve sevgi uyandırmıştı.[5] Bu ilgi, artarak ömrünün sonuna kadar sürmüştür. Atatürk'ün Harp Okulu'ndaki öğrenim yılları, yurtseverlik duygularını besleyen edebiyat ve kültür birikimini hazırlayan tarih kitapları başta olmak üzere, öğrendiği yabancı dillerin de yardımıyla, ilgi alanındaki başka yayınları da yakından izlediği yıllardır. Hafta sonlarında, arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy)la birlikte, Beyoğlu'nda Galatasaray Lisesi'nin hemen yanında bulunan Zeuve Birahanesine gider, buraya sürekli olarak gelen yabancı gazeteleri saatlerce okur ve bu suretle, dünyadaki olaylar ve dış basında Osmanlı İmparatorluğu hakkında yayınlanan yazıları okurdu.[6] O'nun, Harp Okulu ve Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşları olan, Ali Fuat Cebesoy ve Asım Gündüz anılarında;[7,8] öğrenciliklerinde, yönetimin yasaklamalarına karşın, özellikle, Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Mehmet Emin Yurdakul'un şiirlerini, geceleri yatakhanede nasıl gizli gizli okuduklarını yazmaktadırlar. Tanınmış tarihçi Prof. Enver Ziya Karal'ın konuya ilişkin belirlemeleri de şöyledir: "Atatürk'ün tükenmez enerjisinin ilk aşaması, yetişme tarzında görülür. Kendi çabası ile Fransızca öğrenmiş ve bu dilde yazılmış, askerlik eğitimi ile ilgili olduğu kadar, siyaset, hukuk ve edebiyat üzerine yazılmış eserleri de okumuştur. Atatürk'te okuma, öğrenme merakı hayatı boyunca sürecektir."[9]

Atatürk, Harp Akademisi'nde okuduğu yıllarda, yeni boyutlar kazandırdığı, siyasal fikir ve düşüncelerini arkadaşlarına da aktarmak amacıyla, okulda elyazısı ile bir gazete çıkarmaya başlar. Bu girişimleri kısa sürede okul yönetimince anlaşılır ve bu yüzden cezalandırılırlar. Atatürk'ün ilerdeki yıllarda da kısa sürelerle bir gazetecilik hayatı olmuştur.[10] Mustafa Kemal Atatürk, 1905 yılında kurmay yüzbaşı olarak önce, Şam'a kısa bir süre sonra, Selânik'teki 3. Ordu'ya atanır. Burada bulunduğu sırada, General Litzmann'dan çeviriler yapmış, askerlikle ilgili kitaplarını yazmıştır.[11]

[5] Prof. Dr. Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar. Ankara 1982, s.6.

[6] Mustafa Baydar, "Atatürk ve Fransız Devrimi". Türk Dili Dergisi. 27 (254)11. 1972. s. 197.

[7] Ali Fuat Cebesoy, a.g.y. s. 30 vd.

[8] Asım Gündüz, Hatıralarım. Hazırlayan: İhsan Ilgar. İst. 1973. s. 15 vd.

[9] Enver Ziya Karal, "İnsan Olarak Atatürk". Türk Dili Dergisi. (256) 1968. s. 89.

[10] "Atatürk'ün Gazeteciliği". Milliyet gazetesi. 10-13.11.1988.

[11] Âfetinan, Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri. Ank. 1959. s. 8-9.

Levent Şahverdi Arşivi

1913 Ekim'inde Sofya'ya ataşemiliter olarak atanan Mustafa Kemal, resmî görevleri dışında kalan zamanını, çeşitli konularda kitaplar okuyarak değerlendiriyordu. Bu görevde bulunduğu sırada, arkadaşı M.Nuri (Conker) in "Zabit ve Kumandan" adlı eserini okuyup, bir sohbet şeklinde, kendi fikirlerini, verdiği örneklerle zenginleştirerek "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal"i yazmıştır.[12] M.K. Atatürk'ün 1908-1918 yılları arasında yayınlanan meslekî küçük kitapçıkları ve çevirileri, O'nun kendi fikirlerinden başkalarının da yararlanmasını istemiş olduğunu göstermektedir.

1914 Mart'ında yarbaylığa yükseltilen, daha sonra, Anafartalar Komutanı olarak Çanakkale Savaşlarına katılan Mustafa Kemal, cephede ateş altında bile okumaktan vazgeçmemiştir. Savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü günlerde, kendisi ile, bir gazeteci olarak görüşmeye giden Ruşen Eşref (Ünaydın), Mustafa Kemal'in Karargâhtaki odasını anlatırken, "... Masasının üzerinde, Balzac'ın Colonel Chabert'i, Maupassant'ın "Boule de Suif"i, Lavedan'ın "Cervir"i duruyordu. Şüphe yok ki, Paşa, durgun dakikalarının boşluğunu edebiyatla dolduruyor" diyordu.[13] Mustafa Kemal'in yine bu günlerde, yakın arkadaşı Yzb. Ömer Lütfü Bey'in eşine yazdığı bir mektupta, kendisine uğrayacak olan Karargâh Kâtibi'ne, satın alıp getirebilmesi için kitaplar önermesini rica etmektedir.[14] Bu belge de, O'nun en güç koşullarda dahi okunduğunun bir başka kanıtıdır.

Mustafa Kemal'in 16. Kolordu Komutanı olarak Doğu Anadolu'da bulunduğu sırada tuttuğu anı defteri (7 Kasım - 25 Aralık 1916)[15] O'nun okuduğu kitapları ve okuma tutkusunu gösteren temel kaynaklardan biridir. Buradaki kayıtlardan, o günlerde felsefe ve Doğu sorunu konularında, örneğin, Ahmet Naim'in, Georges Fonsgrive'den dilimize çevirdiği "Mebadi-i Felsefe"sini, Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin "Allahı İnkâr Mümkün Müdür?" adlı eserlerini okuduğunu görüyoruz. Öte yandan, Namık Kemal'in, "Şark Meselesi", "Tarih-i Osmanî", "Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye"sini ve başka eserlerini okuduğu anlaşılıyor. Daha önce okuduğunu bildiğimiz bazı eserleri de okumuş olması onları daima yanında taşıdığını göstermektedir. O'nun okumakla ilgisini doğrudan belgeleyen bir başka kaynak da, sağlığının bozulması nedeniyle, gittiği Karlsbad'da tuttuğu anı defterleridir. Prof. Âfetinan tarafından yayımlanan bu defterlerdeki kayıt-

[12] Afetinan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. 2. baskı. Ankara 1968. s. 302.

[13] Ruşen Eşref Ünaydın, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülâkat. 3. baskı. İstanbul 1954. s. 16-17.

[14] Sadi Borak, Atatürk'ün Özel Mektupları. İstanbul. 1961. s. 32.

[15] Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hâtıra Defteri. Ankara. 1972. s. 62-92.

Levent Sahverdi Arşivi

lardan, 30 Haziran-27 Temmuz 1918 tarihleri arasında geçen kısa süre içinde, o dönemin sosyal cereyanlarını anlatan eserleri, Fransızca asıllarından okuduğunu, bazı pasajlar ve notlar aldığını öğreniyoruz.[16]

Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı yıllarında, daha çok İslâm tarihi ile ilgili eserler okuduğu dikkati çekmektedir. 1920 yılı ortalarında, İstanbul Hükûmeti'nin, Kurtuluş Savaşı'nın engellenmesi amacıyla, ayaklandırdığı gerici âsi güçlerin Ankara'ya yaklaştığı ve çoğunluğun korku ve heyecan içinde yaşadığı günlerde, O'nun gayet sakin olduğu ve İslâm tarihi okuduğunu, o sırada Karargâhında görevli olarak bulunan Halide Edip (Adıvar), Kurtuluş Savaşı günlerini anlatan romanında, şöyle anlatıyordu; " ...Önünde İslâm tarihinin ilk sayfaları, yani demokrasiye en yakın olan, yirmi dört seneyi ihtiva eden kısmı okuyordu. Emeviye Hükûmeti'nin kudretli nüfuzunu tetkik ederken, belki Ankara'daki din unsurlarını nasıl elde edeceğini düşünüyordu".[17] Prof. Âfetinan da, Kurtuluş Savaşı yıllarında Atatürk'ün bu yöndeki okumalarından bir örneği, Mareşal Fevzi Çakmak'ın tanıklığından vermektedir, "Başkumandan Mustafa Kemal, Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki zamanda, İslâm tarihi okumaktadır. Her vesile ile rastladığı hocalara bu tarihten sualler sormakta, ve umumi efkârı hazırlamaktadır".[18]

Atatürk, vatanı düşman istilâsından kurtardıktan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra, daha yoğun ve daha rahat bir şekilde okumaya koyulmuştur. Artık O, savaş alanlarında kazandığı zaferlerini, kültürel, sosyal, ekonomik alanlarda yapmayı tasarladığı reformlarla sağlam temellere oturtmak istiyordu. Bunun için de yapacağı devrimler üzerinde, öncelikle kendisinin yeterli bilgi edinmesi gereğine inanıyordu. Bu nedenle de, o güne kadar okuyamadığı bazı kitapları yurt dışından getirtiyordu.[19] Bunlardan önemli bulduklarını veya bilmediği bir dilde yazılmış olanlarını en kısa zamanda Türkçeye çevirtiyordu.[20] O'nun, Cumhuriyetin ilânından sonra, hangi konularda, ne gibi eserler okuduğunu gösteren en güvenilir kaynak eser, "Atatürk'ün Özel Kütüphanesi"nin kataloğudur. Bu katalog,

[16] Âfetinan, Atatürk'ün Viyana Karlsbad Hâtıraları. Atatürk Konferansları. 1969. s. 20.

[17] Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı. İst. 1962. s. 146-147.

[18] Âfetinan, İstiklâl Savaşında Tarih Bilgisinin Rolü. Atatürk Hakkında Konferanslar, Ankara 1946. s. 15.

[19] A. Niyazi Banoğlu, "Atatürk'ün Sipariş Ettiği Bazı Kitaplar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. 3 (8) 1987. s. 425-426.

[20] Agop Dilâçar "Atatürk'ten Alınacak Bir Us". Türk Dili Dergisi. 27 (254).

Levent Şahverdi Arşivi

aynı zamanda O'nun eşsiz bir kumandan ve devlet başkanı kişiliği yanında, bir düşün ve kültür hayatının belgelerini göstermesi bakımından da çok önemlidir. Atatürk'ün özel Kütüphanesi'nin koleksiyonları arasında en geniş yeri tarih kitapları almaktadır. O'nda daha askerî lisede iken başlayan bu merak ve ilgi, giderek artmıştır. Özellikle Türk ve İslâm tarihi konularında, Léon Cahun, De Guignes, Léon Caetani, Barthold, Wells vb. gibi tanınmış yabancı yazarların olduğu kadar, Mustafa Celâlettin, Âşıkpaşazade, Peçevi, Hoca Sadeddin, Ahmet Refik, Rıza Nur vb. gibi Türk yazarlarının eserlerini de dikkatle incelemiştir. Kısacası, Atatürk'ün, o güne kadar yazılmış olan tarih kitaplarının hemen hemen tümünü okumuş olduğunu söyliyebiliriz. O, bu engin tarih bilgisinden, siyasal hayatının çeşitli dönemlerinde büyük ölçüde yararlanmıştır. Konuşmalarında, tarihten verdiği örnekler, bazen millî bir heyecan kaynağı, bazen de bilimsel bir tartışma konusu olmuştur. O'nun bu geniş tarih bilgisi, Türk tarihini başlangıcından itibaren ortaya çıkarmayı amaç edinen bir tarih tezine ve tarih çalışmalarına yol açmıştır. Bu çalışmaların bilimsel yöntemlerle, sürekli olarak yapılabilmesi için de, "Türk Tarih Kurumu"nu kurmuştur. (15.4.1931).

Atatürk'ün yoğun okuma ve çalışma alanlarından bir diğeri de Türk dili üzerinedir. Türk dilini, yabancı dillerden alınmış olan sözcüklerden kurtarıp arı bir Türkçeye kavuşturmak ve dilimiz üzerine ciddi araştırmalar yapılması amacıyla da, "Türk Dil Kurumu"nu kurmuştur. Her iki kurumun çalışmarıyla, ömrünün sonuna kadar yakından ilgilenmiştir. O'nun önderliğinin özelliğini en iyi belirten Georges Duhamel, "Yeni Türkiye" adlı yapıtında şöyle diyor: "...Bu eser, İngiliz, Fransız, Rus Devrimlerinin başardıklarından büsbütün başkadır. Örneğin, bunlardan hiçbiri dil, yazı gibi konulara el atmamıştır."[21]

Atatürk, zamanının düşün akımlarını da genel olarak izlemiştir. Örneğin, olguculuğun temsilcisi sayılan Auguste Comte'u daha 1916 yılında, Şehbenderzade A. Hilmi'nin, "Allahı İnkâr Mümkün Müdür?" adlı eserinin bir bölümünden tanımış, daha sonra, yazarın "Cours de Philosophie Positive"ini de okumuştur.[22] Öte yandan, akılcılığın temsilcisi sayılan Descartes'in "Discours sur la Méthode" unu da okumuştur. Durkheim'i sadece Türkiye'deki temsilcisi olarak kabul edilen Türk düşünürü Ziya Gökalp yoluyla değil, düşünürün eserlerini asıllarından okuyarak tanımış-

[21] Georges Duhamel, La Turquie Nouvelle. Paris 1954. p. 25.

[22] Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu. Ankara 1973. s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

tır.[23] Atatürk, Büyük Fransız ihtilâli'ni hazırlayan düşünürlerin eserlerini ve özellikle, O'nun özgürlük anlayışı konusunda etkilendiği J.J. Rousseau'nun eserlerinin tümünü okuduğunu, 1 Aralık 1921 de T.B.M.M. nde yaptığı bir konuşmasında açıklamıştır.[24] Yazarın, ünlü "Contrat Social" ini 1913'te yapılmış çevirisinden dikkatle incelediği, kitabın birçok sayfalarının işaretlenmiş olmasından anlaşılıyor.[25] Çankaya Köşkü'ndeki sofra sohbetlerinde, bir akşam, Atatürk'ün felsefe konusunda yaptığı konuşmaya tanık olan Yahya Kemal Beyatlı, bunca geniş bilgiyi nereden edindiğini bir türlü anlayamaz. Şairin düşüncesinde oluşan bu düğüm, ancak, Ruşen Eşref Ünaydın'la yaptığı bir konuşmadan sonra çözülür, "O'nun engin bilgisinin bir bölümü de, Ahmet Rıza'nın "Meşveret"inden, Murad'ın "Mizan"ından, Abdullah Cevdet'in "İçtihad"ından kaynaklanmaktadır. Çanakkale Savaşlarından sonra, kendisiyle görüşürken, Jön Türklerin Avrupa'da çıkardığı "Osmanlı" mecmuasının hemen tam bir koleksiyonunun elinin altında olduğunu bana söylemişti".[26]

Atatürk'ün ilgi duyduğu konulardan bir diğeri de hukuktu. Kurduğu devletin sosyal yapısını sağlam temellere oturtmak için hukuk kitaplarını da okuyor, ilgililerle bu konuları tartışıyordu. Atatürk, ayrıca, sosyoloji, ekonomi ve başka alanlarda da çok çeşitli kitaplar okumuştur.[27]

Atatürk, kendi özel kütüphanesinde bulunan kitaplarla da yetinmeyip, yurt gezilerinde gittiği yerlerdeki kütüphanelerden kitaplar alırdı. Örneğin, "Şapka Devrimi"ini başlatmak üzere, Kastamonu'ya gittiklerinde, çeşitli kurum ve kuruluşları ziyaretleri sırasında kentin kütüphanesini de ziyaret etmişler ve birkaç tane kitap istemişlerdi. Olmadığını söylediklerinde, cebinden 500 lira çıkartıp Kütüphane memuruna vermiş, bununla faydalı kitaplar alınız, kitap sayısını çoğaltınız" demiştir.[28] İstanbul'a dinlenmeye geldiği yaz aylarında, yine çalışmalarını sürdürür, özellikle, kendi emirleriyle, Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin koleksiyonlarıyla zenginleştirilen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nden pek çok kitaplar aldırtır, incelerdi. 1932, 1935, 1937 yıllarında aldırttıkları 150 kadar kitap, "Atatürk-Kitap ve

[23] Leman Şenalp, Atatürk-Kitap ve Kütüphane. TKD bül. 30(1) 1981 s. 11-12.

[24] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. 1961. s. 216.

[25] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar. Derl: Gürbüz D. Tüfekçi. Ank. 1983. s. 396-398.

[26] Yılmaz Vurkaç, Atatürk ve Kitap. İst. 1985. s. 46-47.

[27] Âfetinan, Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler. Ank. 1968. s. 306.

[28] Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ank. 1975. s. 304.

Levent Şahverdi Arşivi

Kütüphane"[29] adlı yazımızda incelenmiş ve tanıtılmıştır. Atatürk, İstanbul'a gelirken, çoğu kez, kendi kütüphanesinden de bazı kitapları beraberinde getirirdi. A. Dilâçar, bu konuya ilişkin anılarında şunları yazıyor: "Yaz aylarında Atatürk'le birlikte Ankara'dan İstanbul'a gidilirken, Kütüphane memuru ile baş sofracısı, götürülecek kitapları, boş cephane sandıklarına yerleştirir, Muhafız Alayı erleri de bunları arabalara taşırlardı. Kitapların cephane sandıklarına konulması, derin bir heyecan uyandıran görkemli bir semboldü. Askerî savaş kazanılmış, şimdi bilim savaşına girişilmişti. Bu iki savaşın Atatürk'ün kişiliğinde birbirleriyle kaynaşmasının sembolü, işte bu sandıklardı."[30]

Atatürk, çalışma saatlerinin çoğunu kütüphanesinde geçirirdi. Yakınlarının anılarında belirttikleri gibi, bazen kütüphanesine kapanır, geceli gündüzlü saatlerce okurdu. Okumak O'nda tutku haline gelmiş bir gereksinimdir. Atatürk'ün kitap sevgisine ve okuma tutkusuna ilişkin ayrıntılı bilgiyi, O'nun yakınında bulunmanın mutluluğuna erişen Prof. Âfetinan'ın anılarından öğreniyoruz. O, bu konuda, şöyle diyor; "Atatürk'ün, bildiğime göre, bir entellektüel hayatı daima mevcut olmuştur. Zevk için okumuş, bilgi edinmek için okumuş ve nihayet siyasî nutuklarına ve yazılarına kaynak olması için okumuştur. Velhasıl, kitap, hangi konuda olursa olsun, Atatürk'ün fikir hayatı için değerli bir varlık mahiyetinde idi. Atatürk'ün hayatında iyi ve öğretici kitabın yeri daima büyük olmuştur."[31] Çocukluğundan, yaşamının sonuna kadar, en güç koşullarda dahi okumayı sürdüren Atatürk'ün kitap okumadaki belirgin özelliklerinden biri, incelediği konuya ilişkin, ya da ilgisini çeken konulardaki kitapları, bitirmeden elinden bırakmamasıdır. Atatürk'ün bu özelliğine değinen Falih Rıfkı Atay; "Bir kitabı merak edince, koskoca bir cilt de olsa bitirmeden uyuyamaz veya pek az uyku aralaması ile okumaya devam ederdi."[32] derken, Âfetinan, "O, herhangi bir kitaba başladığı zaman hacmi ne olursa olsun, bitirmeden elinden bırakmamıştır. Bir insan için normal addedilen çalışma saatlerini çok aşan bir zamana tahammülü daima olmuştur."[33] Atatürk'ün, kütüphanesindeki kitaplardan, pek çoğunu gözden geçirdiğini belirten Uluğ İğdemir, "Atatürk, bu kitapları bir süs olsun diye toplama-

[29] Leman Şenalp, Atatürk-Kitap ve Kütüphane. Türk Kütüphaneciler Derneği bül. 30(1)1981. s. 3-23.

[30] Agop Dilâçar, Atatürk ve Türkçe. Ankara. 1963. s. 42.

[31] Âfetinan, Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler. 2. baskı. Ank. 1968. s. 305-306.

[32] Rıfkı Falih Atay, Çankaya. İstanbul. 1968. s. 484.

[33] Âfetinan, Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler. 2. baskı Ank. 1968. s. 305-306.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır, çoğunu okumuş ve kenarlarına çeşitli işaretler koymuştur. Atatürk, çok ve çabuk okuyan, okudukları üzerinde düşünen bir insandı."[34] Bu konuda, Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak da, anılarında şöyle yazıyor: "Okumayı çok severdi. Genel bilgisini sürekli olarak artırmaya çalışırdı. Zengin bir kütüphanesi vardı. Okuması da, çalışması gibiydi eline aldığı kitabı, eğer ilginç buldu ise, bitirmeden bırakmazdı. Okuduğu kitaplarda, ileri sürülen temel fikirlerle, güdülen hedefleri açıklık ve isabetle tespit ve gayet iyi özetlerdi. "Bir gezi dönüşü sabahleyin trenden iner inmez, Köşk'e çıktım. Hizmetine bakanlara, ne durumda olduğunu sorduğumda, "iki gün, iki gecedir durmadan kitap okuyor" dediler. İzin alıp yanına girdiğimde: "Elime bir tarih kitabı geçti. Bilmem ne zamandanberi okuyorum?" dedi. Yorulmadınız mı, Paşam? diye sorduğumda, "Hayır, yalnız gözlerim yaşarıyor. Onun da çaresini buldum. Birkaç metre tülbent aldırttım. İşte gördüğün gibi, parça parça kestirdim, arasıra bunlarla gözlerimi kuruluyorum."[35]

Atatürk'ün kitap okumada dikkati çeken bir özelliği de okuduğu kitabın önemli bulduğu yerlerini, kendine özgü işaretlerle belirlemesi, satır altlarını, genellikle kırmızı ve mavi renkli kalemlerle çizmesi ve sayfa kenarlarına notlar almasıdır. Atatürk'ün okuduğu kitapların işaretli olan yerleri incelenerek, O'nun hangi yazarların eserlerini beğendiği veya hangi düşünceleri benimsediği konusunda bir değerlendirme yapılabilir. Fakat, böyle bir değerlendirme yapılırken de, O'nun yaşamı boyunca okuduklarından, gözlemlerinden edindiği bilgilerden, büyük bir seziş yeteneği ve eşsiz dehası ile kendine özgü bir sentez yapabilen bir fikir adamı olduğu gerçeği, gözardı edilmemelidir. Kitaba çok büyük bir değer veren, okumayı ciddî ve sürekli bir uğraş edinen Atatürk'ün neler okuduğunu, maalesef, tam ve kesin olarak bilemiyoruz.[36] O'nun kitap sevgisine ve okuma tutkusuna ilişkin bilgileri, yazımızın başındanberi değindiğimiz, kendi anılarından ve yakınlarının anılarından elde edebiliyoruz.

Elimizdeki belgelere dayanarak, Atatürk'ün geniş bir kültüre sahip olduğunu söyleyebiliriz. Atatürk, yaşamı boyunca okuduğu kitaplardan edindiği bilgiler ışığında, eşsiz dehası ile yaptığı sentezlerle, yüzyıllarca kara cahil olarak bırakılmış bir halktan, yeni bir Türk toplumu yaratmış,

[34] Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Günceleri". Sümerbank Dergisi 11(53)1965. s. 39.

[35] Rıza Hasan Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar. 1. cilt. İst. 1973. s. 40.

[36] Sami N. Özerdim, Bilinmeyen Atatürk. 2. baskı İst. 1980. s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

kurduğu Cumhuriyet'in temelini de kültüre dayandırmıştır. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür". Dünyada bir başka benzeri bulunmayan devrimlerini yaparken de hiç yanılmayışında, kuşkusuz, O'nun geniş kültürünün payı çok büyüktür.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE CEMAL PAŞA ARASINDA YAZIŞMALAR

Yrd. Doç. Dr. HÜLYA BAYKAL

İttihat ve Terakki Partisi'nin lider kadrosunu oluşturan ilk üçü arasında yer alan Cemal Paşa, —Enver ve Talât Paşalarla beraber— 1/2 Kasım 1918 gecesi İstanbul'dan bir Alman gemisiyle gizlice ayrıldıktan sonra Sivastopol'a gelmiş, oradan da kara yoluyla Berlin'e geçmişti. Berlin'de olduğu duyulur duyulmaz, Osmanlı Hükûmeti İngilizlerin baskısı ile Alman Hükûmeti'ne başvurarak Talât ve Enver Paşalarla beraber Cemal Paşa'nın da iadesini istemiş; fakat Alman Hükûmeti bu isteği reddetmişti. İstanbul'da İttihat ve Terakki liderlerinin yargılanması için 26 Kasım 1918'de bir Divan-ı Harp oluşturulmuş[1], bu mahkeme tarafından Cemal Paşa da 13 Temmuz 1919'da gıyaben idama mahkûm edilmişti[2].

Berlin'de yaşamını sürdürme imkânı kalmayan Cemal Paşa, sahte bir pasaportla İsviçre'ye geçti ve Davos şehri civarında Klosters köyüne yerleşti. Burada Halit Baboviç kimliği ile yaşıyor; tanınmamaya özellikle dikkat ediyordu[3]. Klosters köyündeki yaşamı da uzun sürmedi. Cemal Paşa 1920 Mayıs başlarında Moskova'ya gitmek üzere tekrar Berlin'e geldi[4]. Buradan da 18 Mayıs 1920 akşamı gerçek kimliğini gizleyerek —Almanya'dan memleketlerine dönen Rus esirleri arasında— vapurla Reval'e, oradan da yine esirlerle beraber trenle Petersburg üzerinden 27 Mayıs 1920 günü Moskova'ya ulaştı. Buradan 3 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup[5] gönderdi. Bu mektubu 11 Haziran 1920'de Mosko-

[1] Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, TTK Yayını, 1970, s. 7.

[2] İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV. cilt, İstanbul 1973, s. 461.

[3] Feridun Kandemir, Cemal Paşa'nın Son Günleri, Yedigün Mecmuası, 1934, sayı: 73, s. 17.

[4] Cemal Paşa'nın Moskova'ya gitmek üzere Berlin'e gelişinden itibaren yurt dışında geçirdiği döneme ait araştırmamızda yer alan kronolojik bilgiler, kendi mektuplarındaki bilgi ve tarihlerden yararlanılarak belirlenmiştir.

[5] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Türkiye Yayınevi, 1969, s. 744-746; Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı, Menteş Kitabevi, 1967, s. 10-13.

Levent Sahverdi Arşivi

va'dan yazdığı, ancak 2 Temmuz 1920'de Bakû'den alt notu ilâve ederek gönderdiği diğer bir mektup[6] izledi.

Cemal Paşa, Bakû'de kısa bir süre kalarak tekrar Moskova'ya döndü ve 11 Temmuz 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup[7] daha gönderdi. Ertesi günü, 12 Temmuz 1920'de Moskova'dan Taşkent'e hareket eden Cemal Paşa, buradan da 13 Ağustos 1920 tarihiyle Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup[8] daha yazdı. Cemal Paşa bu mektubunda, "Daha evvelce dört-beş mektup yazdığını, ancak hiçbirine cevap alamadığını" söylüyor ve "Sizden iki satırlık bir mektuba gerçekten muhtacım. Sizin iki satırlık yazınız bana istikbaldeki hareket şeklimin tesbiti için rehber olacaktır", diyordu.

Henüz Ankara'dan bir cevap yoktu; ama Cemal Paşa mektuplarına devam ediyordu. Taşkent'ten ayrıldığı gün, 29 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup[9] daha yazdı. Onbeş günlük bir yolculuktan sonra Afganistan topraklarına girdiği 14 Eylül 1920 günü de Çehli Duhteran'dan diğer bir mektup[10] yazdı. Bunu 29 Eylül 1920 tarihli Herat'tan yazdığı mektup[11] izledi.

Bu mektuplardan 11 Haziran 1920 tarihli olup sonuna 2 Temmuz 1920 tarihiyle ilâve yapılmış mektuba Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim 1920 tarihli bir mektupla[12] cevap verdi. Aradan geçen sekiz aylık bir kesintiyi takiben Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya 10 Temmuz 1921 tarihli bir mektup[13] yazarak, onun Afganistan'daki faaliyetlerinin Heyet-i Vekile katında takdir görmüş olduğunu bildirdi.

[6] Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul 1955, s. 49-50; Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 798-800.

[7] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 28-29. 1. 1945; Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 57.

[8] Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi, Fihrist: 1295; Hüseyin Cahit yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 29.1.1945-1.21945; Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı, s. 70-76.

[9] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya: 109-A, Fihrist: 8/1-2.

[10] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı, s. 81.

[11] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 1-2.2.1945.

[12] Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi, Fihrist: 1296; Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 57-58.

[13] Cemal Paşa'nın 16 Kasım 1921 tarihli mektubunda söz konusu edilen Mustafa Kemal Paşa'ya ait bu mektup hiçbir eserde yayımlanmadığı gibi arşivlerde de bulunamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa, 29 Temmuz 1921 tarihinde de Mustafa Kemal Paşa'ya Kâbil yakınlarında Biktut köyünden bir mektup[14] daha yazdı ve 1921 yılı Eylülünde Enver Paşa ile görüşmek üzere Kâbil'den Buhara'ya hareket etti; fakat randevu tarihinde onu bulamayınca buradan da Taşkent üzerinden Ekim 1921'de Moskova'ya geldi. 12 Kasım 1921 tarihinde Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafı[15], 16 Kasım 1921 tarihli mektubu izledi[16].

Cemal Paşa, Kasım 1921 sonlarında Moskova'dan Berlin'e, oradan da ailesinin bulunduğu Münih'e geldi. 30 Kasım 1921'de buradan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup[17] gönderdi. Münih'te iken Mustafa Kemal Paşanın 2 Ocak 1922 tarihli mektubunu[18] aldı. 11 Mart[19] ve 24 Mart 1922[20] tarihlerinde Paris'ten Mustafa Kemal Paşa'ya birer mektup daha yazdı. Bu iki mektubunu Münih'ten yazdığı 12 Nisan 1922 tarihli diğer bir mektup[21] izledi.

Cemal Paşa, 2 Mayıs 1922'de Berlin'den hareketle tekrar Moskova'ya döndü. Moskova'da iken Mustafa Kemal Paşa'dan 20 Haziran 1922 tarihli bir telgraf[22] aldı. 3 Temmuz 1921'de Afganistan'a gitmek üzere Moskova'dan hareket etti. 9 Temmuz 1922 günü Bakû-Tiflis yolunda trenden, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup[23] daha yazdı; ancak bu mektup Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya son mektubu idi. Zira 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te, muhtemelen bir Ermeni kurşunuyla şehit oldu[24].

*

[14] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin, 2-3.2.1945.

[15] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya: 109-A, Fihrist: 13/1-2; Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 280-281.

[16] Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 282-283.

[17] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin, 4.2.1945.

[18] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 19-20.12.1944.

[19] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya: 109-A, Fihrist: 15/1; Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 5.2.1945; Bilâl N.Şimşir, Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923), Kültür Bakanlığı Yayını 1981, s. 179-180.

[20] Hüseyi Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, 5-7.2.1945.

[21] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya: 109-A, Fihrist: 17/1-3.

[22] Bilâl N.Şimşir, Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923), s. 224.

[23] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya: 109, Fihrist: 22/1-10.

[24] Gotthart Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronoloji, s. 186.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalar, Millî Mücadele yıllarında İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışındaki yaşam ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi yanında, Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl bir akılçı görüş ve mantık ile onların faaliyetlerini izlediğini, Anadolu hareketine karşı gelişebilecek muhtemel dış tehlikeler karşısında gereken önlemleri zamanında aldığını da bütün açıklığı ile sergilemektedir.

Bu araştırma, bir bölümü çeşitli eserlerde dağınık olarak yayımlanmış, bir bölümü ise yayımlanmaksızın arşiv dosyalarında kalmış Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasındaki yazışmaları —gerekli açıklamalarla— kronolojik dizi içinde biraraya getirmek, dolayısıyla konuya bütünlük kazandırmak amacıyla hazırlanmıştır.

I

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 3 HAZİRAN 1920 TARİHLİ MEKTUP[25]

Cemal Paşa bu mektubunda Berlin'den Moskova'ya geldiğini, Sovyet yetkilisi Radek'le görüştüğünü, Sovyet Hükûmeti'nin Mustafa Kemal Paşa'nın harp malzemesi yardımı teklifine olumlu cevap verdiğini, kendisinin Hindistan ve Afganistan'da İngilizlere karşı ihtilâller düzenlemek düşüncesinin Sovyetler tarafından uygun görülerek bu görevi yürütmenin kendisine verildiğini söylemektedir.

Moskova, 3 Haziran 1920

Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

Talât Paşa ile sebk eden muhaberatınız[26] neticesinde takarrür etmiş olduğu üzere Bolşevik Rusya Hükûmeti ile Türkiye arasında bir ittifak esaslarını müzakere etmek ve Rusya'nın Türkiye'ye muavenetini temin eylemek ve alelhusus İran ve Hindistan dahilinde ihtilâller ika ederek İngi-

[25] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı, s. 10-13.

[26] Talât Paşa'nın Berlin'den Mustafa Kemal Paşa'ya 22 Aralık 1919 tarihli mektubu ve Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Şubat 1920 tarihli cevabı (Bk. İlhan Tekeli-Selim İlkin, Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları, TTK Belleten, sayı: 174, s. 301-345.

Levent Şahverdi Arşivi

lizleri son derece müşkilâta uğratmak mesailini kararlaştırmak üzere Moskova'ya geldim. Almanya'dan Rusya'ya gelmek için dört aydanberi birçok vesaite müracaat etmiş ve iki defa tayyare ile uçarak ölüm tehlikeleri geçirmiştim. Nihayet Almanya'dan Rusya'ya iade olunan Rus üserası meyanına Rus esiri olarak karışmak ve onlarla birlikte seyahat etmek mümkün olacağını düşündüm. Ve Mayısın onsekizinci Salı günü akşamı beşyüz Rus esiri meyanında Stettin'de vapura bindim. Mayısın yirmiüçüncü Pazar günü Finlandiya körfezi sahilinde kâin ve Estonya ile Rusya hududu üzerinde bulunan Narva kasabasına vasıl oldum. Ertesi gün Petersburg'a muvasalat edince artık bundan sonra sevgili memleketim için kemal-i ciddiyetle çalışabilecek bir sahaya girmiş olduğumdan dolayı son derece sevindim. 27 Mayıs 1920 Perşembe günü öğle vakti Moskova'ya geldim. Doktor Bahattin Şakir[27] ve Bedri Bey'ler[28] de benimle beraberdirler. Buraya gelir gelmez Halil Paşa'nın[29] Doktor Fuat Bey'le[30] beraber bizden evvel buraya gelmiş olduklarını ve üç dört gün evvel sizin tarafınızdan bir kurye zabiti geldiğini haber aldım. Bizi de onların sakin olduğu binaya misafir ettiler. Sizden pek çok haberler aldım. Mücahedatınızda ne büyük bir azim ve iman göstermekte olduğunuzu kemâl-i iftihar ile öğrendim. Zaten sizden intizar olunan hakeret de bu idi.

Mustafa Kemal! Emin ol ki memleket kurtulacak ve bu kurtuluş münhasıran kahramanlığı ve esarete karşı nefreti her türlü şüpheden azade olan Türk unsuruna senin telkin ettiğin vecd ve iman sayesinde kabil olacağı için Mustafa Kemal namı şark ve Türk mahlasları arasında en büyük bir mevkii işgal edecek! Şimdi buralarını bırakalım da işimize bakalım :

Bolşevik Rusya Hükûmetine yaptığınız teklifnameyi[31] okudum. Geldiğim gün Üçüncü Enternasyonal Reisi Yoldaş Radek ile görüştüğüm zaman sizin teklifatınıza karşı Bolşevik Hükûmeti'nin bir iki güne kadar cevap vereceğini söylemişti. Cevabın bugün verilmesi mukarrerdir[32]. Ben de

[27] İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen isimlerinden Bahattin Şakir (1878-1922).

[28] Halep'te valilik, İstanbul'da Polis Müdürlüğü yapmış olan Bedri Bey.

[29] Enver Paşa'nın amcası Halil Kut (1881-1957).

[30] Dr. Fuat Sabit Bey. 1920 Mayısında Erzurum'dan Bakû'ye gönderilmiş, kısa bir süre Moskova ve Bakû'de irtibat memurluğu yapmışsa da daha sonra görevine son verilmiştir.

[31] Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya Hükûmeti'ne yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektupla Anadolu hareketi için harp gereçleri yardımı isteğinde bulunmuştu.

[32] Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920 tarihli mektubuna Sovyet Hükûmeti adına Dışişleri Komiseri Çiçerin, 3 Haziran 1920'de olumlu cevap vermişti.

Levent Şahverdi Arşivi

bugün tekrar Yoldaş Radek ile görüşeceğim. Daha evvel size verecekleri cevabı okuyacağım için tarafımdan vaki olacak teklifat ona göre taayyün edecektir.

Ben, Talât ve Enver Paşalarla müzakerelerimiz, Talât Paşa'nın Roma'da Edip Bey'le[33] mükâlematı, sizin Bolşevik Hükûmetine yaptığınız ilk teklif ve kendi mütalâat-ı hususiyemden mülhem olarak Ruslara yapmak istediğim teklifatı biri açık ve diğeri hafî olmak üzere iki itilâfname suretinde yazdım. İkisinin de birer suretini leffen size gönderiyorum. Bu akşam okumaklığım muhtemel olan Rus mukabil teklifi üzerine bunun metninde bazı tadilât yapmaya lüzum görürsem badehu o tadilâtı da yaparım.

Hafi teklifnamede İran ihtilâl harekâtını idare edeceğinden bahsettiğim Türk Generali, Halil Paşa'dır. Hindistan ihtilâlini idare edeceğini söylediğim Türk Generali de benim. Taşkent'e gitmek, oradan Hindistan dahilinde ihtilâller tertip etmek emeli bir senedenberi benim bütün ruh ve fikrimi işgal eden bir emeldir. Buna ahdettim. Her türlü mevanii kırarak bu emelime vasıl olmaya çalışacağım. Fakat bittabi Ruslar buna muvafakat ederlerse. Türkiyedeki arkadaşlardan bazılarını yanıma almak isteyeceğim. Sen buna muvafakat edeceksin, değil mi? Bilhassa Batum'un istirdadı sırasında fırka kumandanlığı yapmış olan Erkânıharbiye Miralayı Kâzım Bey'le[34] Dördüncü Ordu'da benim menzil müfettişliğimi yapmış olan ve şimdi Erzurum'da bulunan Miralay Kâzım Bey'i[35] almak isterim. Ve daha bazı kıymetli arkadaşları etrafıma toplamak arzu ederim. Maahaza daha şimdilik bunun vakti gelmemiş olduğundan tafsilâta girişmiyorum. Şimdi sizden rica edeceğim mesele şudur :

Bu mektubumu ve melfuf itilâfname müsveddelerini alır almaz şayet bu teklifata esas itibariyle muvafakat ediyorsanız bana Kâzım Karabekir Paşa vasıtasıyla telgrafla Bakû'deki adrese bir şifre yazarsınız. Benim için yazacağınız telgrafın adresi şöyle olsun: "Bakû'de İhtilâl Komitesi âzasından Mirza Davut vasıtasıyla Taştimurof'a", Şimdiki halde ismim Taştimurof'dur. Bu telgrafta "Fikirlerinize esas itibariyle muvafakat ederim. Tafsilât postadadır." yahut: "Fikirlerinize muvafakat etmem, tafsilât postadadır." Aynı zamanda bir kurye zabiti ile hemen Moskova'da benim namı-

[33] Edip Servet Tör (1880-1960).

[34] Kâzım Özalp (1882-1968).

[35] Kâzım Dirik (1881-1941).

Levent Şahverdi Arşivi

ma tahrirî emirlerinizi gönderirsiniz. Şayet sizden böyle bir haber alamazsam ve Ruslar benim teklifatımı kabul ederlerse onlarla parafe edeceğim muahedenameleri sizin tasdik ve kabulünüze arz edilmek üzere hemen size göndereceğim.

Enver Paşa Moskova'ya gelmek üzere Berlin'den hareket etti ise de maatteessüf yolda bir arızaya uğradı. Bir iki haftaya kadar o arızadan kurtularak buraya gelmesi kaviyyen memuldür. İtilâfnamede merkezi Moskova'da bulunacağı beyan olunan Generalden maksat Enver Paşa'dır.

Zannediyorum ki Şarkta İngilizler aleyhine yapabileceğimiz teşebbüsatın hadd-i âzamisini bu teklifatım teşkil eder. Allah verse de Ruslar bu fikirlerimi kabul etseler. Suriye ve Irak ve Mısır'da sizin yapmakta olduğunuz teşebbüsat hakkında bana bir parça malûmat verirseniz teşekkür ederim.

Berlin'deki teşebbüsat hakkında Talât Paşa size tafsilâtiyle malûmat verdiği için[36] ben bunlardan bir şey bahsetmiyorum.

Şimdilik size yazacak başka bir şeyim kalmadı. Rüfeka-yı mesainize ayrı ayrı selâmlar ve hürmetler takdim eder ve cümlemiz için Cenab-ı Hak'tan muvaffakiyetler temenni ederim. Kemal-i samimiyet ve iştiyakla gözlerinizi öperim, kardeşim.

Cemal

Zeyil :

Şimdi Rusların size yazdıkları cevabı okudum. Bu cevap tamamen arzu ettiğimiz şekilde yazıldığı ve benim tarafımdan yapılacak bütün teklifatı havi olduğu için tarafımdan yapılacak teklifata dair hazırladığım müsveddeyi leffen göndermeye lüzum kalmadı. Binaenaleyh size tekliflerim şudur:

Hemen Moskova'ya bir sefir gönderiniz. Bana kalırsa sefiriniz ne kadar çabuk gelirse işleriniz o kadar çabuk görülür.

.....

[36] Talât Paşa'nın Berlin'den Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 22 Aralık 1919 tarihli mektubu olsa gerektir.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte kardeşim, buradaki ahval bundan ibarettir. Ruslar bana Afganistan ve Hindistan ihtilâli teşebbüsatının idaresini tevdi etmeyi bugün kabul ettiler. Zannediyorum ki bir hafta, on güne kadar Taşkent'e hareket edeceğim. İran ihtilâl harekâtını da Halil Paşa'ya tevdi edecekler. İşlerimiz pek yolunda gidiyor. Ve bana büyük pek ümitler bahşeyliyor.

Cenab-ı Hak cümlemizin muini olsun. Gözlerinizi öperim kardeşim.

Cemal

II

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 11 HAZİRAN 1920 TARİHLİ MEKTUP[37]

Cemal Paşa bu mektubunu 11 Haziran 1920 tarihinde Moskova'dan yazmış, ancak beraberinde Bakû'ye getirerek, buradan da 2 Temmuz 1920 tarihiyle haşiye ilâve ederek göndermiştir. Cemal Paşa, bu mektubunda Afganistan ve Hindistan'da yapacağı faaliyetlerden söz etmekte, Mustafa Kemal Paşa'dan, Afganistan'da oluşturacağı genelkurmay heyeti için bazı subaylar istemektedir.

Moskova'da onbeş günlük mesaiden sonra Türkistan, Afganistan ve Hindistan dahilinde ibraz-ı faaliyet etmekliğim Rusya Hükûmeti tarafından kabul olundu. Halil Paşa da İran taraflarında ibraz-ı faaliyet edecek.

Şimdilik benim plânım, Afganistan Emiri'ne hilâfet-i İslâmiyenin ve Garp Türklerinin duçar olduğu tehlikeli inkirazı anlatmak, Mü'telif devletler elinde taksim olunmaktan Türkiye'yi kurtarmak maksadı ile Anadolu'da teşekkül eden Türkiye İhtilâl Hükûmeti'nin bütün âlem-i İslâmın müzaheret-i maneviyesine muntazır bulunduğunu izah eylemektir. Bunun için Taşkent'e muvasalatımda Emir'den kabul edilmekliğimi rica edeceğim. Afganistan'a varmaktaki hakikî maksat Hindistan ihtilâlcileri ile temas hasıl etmek ve Hindistan'da gayet büyük ve mühim ihtilâl istihzarat ve teşkilâtı vücuda getirmektir. Bu hareketin başında ben bulunacağım.

Ben Afganistan'a vardıktan sonra maruz kalacağım ahvale nazaran ya Türkiye Hükûmeti'nin sefiri olmak veyahut Afgan Ordusunun tensikatına memur edilmek veyahut vaziyet-i hususiyemi muhafaza etmek şıklarından

[37] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 798-800; Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

birini ihtiyar eyleyeceğim. Şayet birinci şıkka karar verirsem, esasen Kâbil'e bir Türk sefirinin gönderilmesini Afgan Emiri ahiren sizden rica ettiği için bu vazifeyi bana tevdi etmeyi münasip görürsünüz zannederim. Şayet bu suretin benim için muvafık olmayacağına karar verir isem o zaman size telsiz telgraf ile maruzatta bulunurum. Siz de Büyük Millet Meclisi'nin vekâlet-i mahsusasını haiz bir murahhas-ı fevkalâdeyi Kâbil'e gönderirsiniz. Esbak Halep Valisi Bedri Bey de benimle beraber Afganistan'a geliyor. Herhalde benim verebileceğim mukarrerata intizar etmeksizin şimdiden Bedri Bey'in sefir yapılmasını tavsiye edebilirim.

İkinci bir ricam daha var. Benim emelim Afganistan ordusunun tensik ve tanzimi vazifesini Emir'den almaktır. Bunun için bittabi Erkânıharbiyeye ihtiyacım var. Benimle çalışmak üzere evvelce teklif ettiğim iki Kâzım Beyden[38] bazı mülâhazata mebni sarfınazar ettim. Acaba Erkânıharp Binbaşısı Bosnalı Salih Bey[39] Afganistan'a gelmek istemez mi? Eğer istemezse onun ahlâkında, onun malûmatında diğer bir arkadaşın sizin tarafınızdan intihap edilmesini rica ederim. Eğer benim eski Erkânıharbiye Reisim Miralay Ali Fuad Beyin[40] ahval-i sıhhiyesi müsait ve arzusu var ise onu da gönderebilirsiniz. Bir de eski yaverim İsmet Bey[41] İstanbul'da ise her ne suretle olursa olsun kendisini Bakû'ye aşırmanızı çok istirham ederim. Mükemmel İngilizce ve Fransızca bildiği için benim çok işime yarayacaktır. Hulâsa, bana göndereceğiniz zat her kim olursa olsun kendi tarafından üçü yüzbaşı, altısı mülâzim olmak üzere dokuz zabit ve beher zabite de üç küçük zabit intihap etsin ve beraber getirsin. Zabitandan birisinin süvari, üçünün piyade, ikisinin topçu, birinin istihkâm, birinin telsiz telgraf ve birinin de tabip olması pek muvafıktır. Şayet Yüzbaşı Çobanoğlu Zeki Efendi gelmek isterse o da gönderilsin. Geleceklerden mülâzımlara ayda beş yüz, yüzbaşılara sekiz yüz, binbaşıya bin ruble verilecek, maaşlarını altın olarak alacaklar, yiyecek ve içecekleri başkaca temin olunacak. Kendileri bu hususta hiçbir para sarf etmeyecekler. Heyetin riyasetine tâyin olunacak zat, bizim talimname, kanunname ve nizamnamelerimizden beşer onar nüsha getirmelidir. Bu arkadaşların Bakû'ye kadar masarif-i râhiyyelerini siz temin edersiniz. Bakû'den sonra her bir masraf tarafımdan temin olunacaktır. Şayet ben Bakû'den hareket ettikten sonra

[38] Kâzım Özalp ve Kâzım Dirik.
[39] Salih Omurtak (1889-1954).
[40] Ali Fuat Erden (1883-1957).
[41] Cemal Paşa'nın I. Dünya Harbi'nde yaverliğini yapmış olan İsmet Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakû'ye gelecek olurlarsa hatt-ı hareketleri hakkında tarafımdan bırakılmış mufassal bir talimatı orada bulacaklardır.

Benim Bakû'de bir merkez-i muhaberem vardır. O merkezin ismini ve adresini Bakû'ye muvasalat eder etmez mektubuma ilâve ederim. Siz emirlerinizi Bakû'ye gönderirsiniz, oradan bana isâl olunur. Şayet telsiz telgrafla emir vermek isterseniz Bakû'deki merkezime yazarsınız. Oradan Moskova vasıtasıyla bana gelir.

Cemal Paşa daha sonra Sovyetlerin İlyava adında bir Gürcü'yü Ankara'ya elçi olarak göndermekte olduklarını, Sovyetlerin de Moskova'ya Ankara Hükûmeti'ni temsil etmek üzere bir elçi gönderilmesini istediklerini kaydetmekte ve Radek'le yaptığı bir görüşmeyi anlatmaktadır. Mektubun sonunda yer alan aşağıdaki bölümün ise Cemal Paşa Bakû'ye geldikten sonra ilâve olarak yazıldığı anlaşılmaktadır :

Bakû Konferansı[42] bence son derece haiz-i ehemmiyettir. Tarafınızdan bu konferansa Türkiye'nin en güzide cerbezeli hatiplerinden ve gayet zeki arkadaşlardan bir kaçı gönderilecek olursa Şark âleminin makam-ı riyasetini Türklerin eline almak mümkün olacaktır.

Burada cereyan eden ahvali, buradaki zevatın ahval-i ruhiyesini size şifahen dahi arz ve izah etmek için Halil Paşa'nın Ankara'ya kadar seyahat etmesine lüzum gördük. Müşarünileyhin maruzatına tamamiyle iştirak ediyorum. Bizim için eslem ve enfa' siyaset badema yalnız Bolşeviklerle beraber çalışmaktır. Afganistan'da benim vaziyetimin kuvvetli olması sizin tarafınızdan bir vazife-i mahsusam olduğuna dair Emir'e bir mektub-u mahsus gönderilmesine vabestedir. Binaenaleyh şimdilik başka bir sefir gönderilmesine veyahut Bedri Bey'in sefir gösterilmesine lüzum olmadan Emir-i Afgan'a şu mealde bir mektup göndermenizi pek ziyade rica ederim :

"Anadolu'da içtima eden Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi'nin temsil ettiği hükûmetle Afgan Emaret-i celilesi arasında münasebat-ı hasene-i dostaneyi takviye etmek ve Osmanlı milletinin hürmet ve tâzimatını arz eylemek üzere Cemal Paşa fevkalâde murahhas sıfatı ile nezd-i emaretpenahilerine izâm kılınmıştır. Vazifesinde mazhar-ı hüsn-i muvaffakıyat olması için taraf-ı emaretpenahilerinde hükûmet-i celileri canibinden mazhar-ı himayet ve sahabet olmasını rica ederiz."

[42] 1 Eylül 1920 tarihinde Bakû'de toplanan Doğu Milletleri Kurultayı (Bu kurultaya Ankara Hükûmeti adına Dr. İbrahim Tali Öngören müşahit olarak katılmıştır).

Levent Şahverdi Arşivi

Şu mealde bir mektup maksadı tamamiyle temine kâfidir. Benim o zaman bir vazife-i resmiyem olur ve İngilizler tarafından hiçbir müşkilâta maruz kalınmaksızın maksad-i asliye vüsul için sarf-ı mesai edebilirim. Maiyet-ı âcizaneme memuriyetini rica ettiğim zabitanın da pek süratle intihap ve izâm olunmalarını yeniden istirham ederim kardeşim.

Son söz olarak size şunu arzetmek istiyorum. Türkiye'yi kurtarmak, İngilizlere en şedit darbeyi indirmek emelleri benim gıda-yı ruhumdur. Bu iki emel uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğime eminsiniz. Sizi bu emellerle tahassul eden hareket-ı milliyenin reisi biliyorum. Binaenaleyh Afganistan'da, Hindistan'da ve Türkistan'da sarf etmeye başlayacağım mesai esnasında her ne arzu ederseniz emirlerinizi bütün gayretimle hüsn-i ifaya çalışacağıma emin olunuz. Hissiyatımı, efkâr ve mütalâatımı Halil Paşa şifahen de arz edebilir.

Cemal

III

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 11 TEMMUZ 1920 TARİHLİ MEKTUP[43]

Cemal Paşa bu mektubunda Mustafa Kemal Paşa'nın —kendisiyle beraber Talât ve Enver Paşalarla ilgili olarak— Sovyet Hükûmeti'ne iletilmek üzere Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği talimattan üzüntü duyduğunu ifade etmekte, 3 Haziran 1920 tarihindeki isteklerine temas etmektedir.

Moskova, 11 Temmuz 1920

Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

Kurye zabiti İbrahim Bey vasıtasıyla gönderdiğim mektuba cevaben yine mumaileyh vasıtasıyla vaki olan tebligat-ı resmiyenizi[44] okudum. Bu resmî tebligatınızda benim, Talât ve Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi

[43] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 28-29.1.1945.

[44] Söz konusu resmî bildiri, Mustafa Kemal Paşa'nın, Sovyet Hükûmeti'ne iletilmek üzere Kâzım Karabekir'e gönderdiği 20 Haziran 1920 tarihli telgraftır. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında şöyle demektedir: "Talât, Cemal, Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüs-i siyasîye girişmeye salâhiyetleri olmadığının ve bizim ile hiçbir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Heyet-i Vekile kararı iktizasındandır" (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı: 55, vesika: 1262).

Levent Sahverdi Arşivi

namına hiçbir teşebbüsat-ı siyasiyede bulunmağa salâhiyetimiz olmadığını ihtar ediyorsunuz. Benim buraya gelirken gerek Talât ve gerek Enver Paşalarla görüştüğüm sırada bana söyledikleri sözlerle sizin bu tebligat-ı resmiyeniz arasında cidden büyük bir ihtilâf var.

Talât Paşa diyordu ki: "Türkiye'ye haricî muavenetler temini için her türlü teşebbüsat-ı siyasiyede bulunmağa mezunuz. Ve şu kadar ki Türkiye'nin taahhüdatını icap edecek hususat için son söz ve îta-yı emr ü karar Büyük Millet Meclisine aittir". İşte ben buraya bu zihniyet ve bu talimat ile geldim. Şayet buraya geldiğim zaman, sizin kurye zabitinizi ve yine sizin tarafınızdan memuren geldiklerini söyliyen Halil Paşa ile Doktor Fuat Bey'i burada bulmamış olsa idim, sizin ve Büyük Millet Meclisi'nin namına hakikaten müzakerat-ı siyasiyeye girişecek ve Ruslardan alacağım cevabı size arz edecektim.

Cenab-ı Hakka binlerce teşekkür ediyorum ki buna mecbur olmadım ve sizin resmî teşebbüsünüzü görünce, Talât Paşa'nın bilvasıta tahmil ettiği vazifenin hitam bulmuş olduğunu takdir ederek sizin ve Büyük Millet Meclisi'nin namına hiç bir teşebbüs-i siyasîde bulunmadım. Yoksa esasen böyle bir fikirde bulunmadığınızdan benim maruzatıma cevab-ı red verir ve beni şahsen pek hacil ve rezil bir mevkie düşürürdünüz.

Halil Paşa ile gönderdiğim ikinci mektubumda[45] izah ettiğim veçhile, ben Hindistan'da ihtilâlât ika etmek maksadıyla Afganistan'a gitmeye karar verdim. Bu teşebbüsüm sırf şahsî ve mesuliyeti tamamiyle şahsıma ait bir iştir. Yalnız sizden Afgan Emiri nezdine resmî bir suretle gönderilmiş olduğuma dair bir mektup rica ettim. Şayet böyle bir mektup yazmayı da Türkiye siyaset-i umumiyesinin bugünkü şekline nazaran muzır telâkki ediyorsanız onu da istemem. Sizi temin ederim ki salâhiyettar olmadığım sözleri söylemek, teşebbüsat-ı mahsusada bulunmak mutadım değildir. Kendi kendine salâhiyetler takınanlardan olmadığımı siz pekâlâ bilirsiniz.

Sizden bazı zabitlerin benim yanıma gönderilmesini rica etmiştim. Bu ricamın isafına bilmem razı olacak mısınız? Herhalde, sizden iki satırlık bir mektup alamamak beni teessüratın son derecelerine yükselttiğine itimat ediniz. Müşafehemizde sizi çok utandıracağımı ümit ediyorum. Haydi farzedelim ki şimdilik ayrı sahalarda çalışıyoruz. Fakat zannediyorum ki bir vakitki şahsî dostluğumuz pek samimî idi. Ve bu şahsî dostluğun zeva-

[45] Cemal Paşa'nın 11 Haziran 1920'de yazdığı ve 2 Temmuz 1920'de alt notu ilâve ederek gönderdiği mektup.

Levent Şahverdi Arşivi

li hakkında elimde hiç bir delil yoktur. "Kıyâm-ı hesap" gününü pek uzak addetmiyorum. O günün ferdasında pâk bir nasiye ile millet arasındaki mevki-i nezihi ahzettiğim zaman, artık fiilî hiçbir hareket-i siyasiyede bulunmayacağımı zannediyorum. Fakat eski şahsî dostlarımla münasebatımı istirdat edince onlar arasında seni şevk ile, şetaretle arayacağıma emin olabilirsin.

Hayır, hayır! Artık bu vâdide devam etmeyeceğim. Zira devam edersem dost eliyle pek ziyade cerihedar edilmiş, âdeta parçalanmış olan kalbimin kan pıhtıları ortaya döküleceğini tahmin ediyorum. Artık söyliyecek bir sözüm yok. Ben yarın yani 12 Temmuz 920 pazartesi günü Taşkent'e gidiyorum. Göndereceğiniz zabitlere orada intizar edeceğim. Emirnameniz de oraya gelirse büyük bir istirahat-i kalp ile yeni saha-i mesaiye atılırım. Beni soracak kadar kendilerinde samimiyetten eser kalmış olan ihvân-ı sabıkaya lütfen selâmlarımı söylersiniz. Sizi suret-i mahsusada öperek arz-ı veda ederim kardeşim.

Ahmet Cemal

IV

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 13 AĞUSTOS 1920 TARİHLİ MEKTUP[46]

Cemal Paşa, aşağıdaki 13 Ağustos 1920 tarihli mektubunu Taşkent'ten göndermiştir. Mektubunda Türkistan Cumhuriyeti hakkında geniş bilgiler vermekte, buradaki darülmuallimînler için Türk profesörlerinin yanısıra Türkistan'da tarihî ve edebî tetkiklerde bulunmak üzere gayriresmî bir heyet-i ilmiye gönderilmesinin yararlı olacağını kaydetmekte, daha sonra Buhara Hanlığı, Afganistan Emareti hakkında da bilgiler vermekte, bölgedeki siyasî durumu anlatarak Afganistan'a gitmek isteğindeki amacını izah etmektedir.

Taşkent 13 Ağustos 1920

Buraya geldiğim ikibuçuk ayı mütecaviz bir zamandanberi size dört beş mektup takdim ettim[47]. Hiçbirinin cevabını alamadım. Gerçi bu mek-

[46] Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi, Fihrist: 1295; Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 29.1.1945-1.2.1945.

[47] Cemal Paşa'nın 3 Haziran 1920, 11 Haziran 1920 (2 Temmuz 1920 tarihiyle dip notu ilâveli), 11 Temmuz 1920 tarihli mektupları.

Levent Şahverdi Arşivi

tuplardan hangisinin vâsıl olduğunu, hangisinin henüz yollarda beklediğini bilmiyorsam da sizden iki satırlık bir mektuba cidden ve hakikaten muhtacım. Sizin iki satırlık yazınız bana istikbaldeki hatt-ı hareketimin tayini için rehber olacak.

Size buradan verebilecek havadislerim az olsa da bu havali vaziyet-i umumiyesini en doğru bir surette izah edeceği için faydalı olsa gerek.

Evvelki mektubumda da bir nebze malûmat verdiğim veçhile, Türkistan Cumhuriyeti, Rus Şûralar Cumhuriyeti Federasyonu içine dahil nîm muhtar bir cumhuriyettir. Umur-u dahiliyesi, umur-u maarifi, arazi işleri, iaşe işleri mahallî Sovyetler tarafından müntehip ahali komiserlerinin taht-ı idaresindedir. Umur-u hariciye, bahriye, maliye ve şimendifer ile posta - telgraf ve şimendifer işleri de merkezden, yani Moskova'dan tayin olunan memurin-i mahsusa canibinden tedvir olunur. Mahallî Sovyetlerin bu işler hakkında bir hakk-ı murakabesi mevcut değildir. Yalnız altı ayda bir vuku bulan kurultaylarda bu mesail hakkında kurultaya izahat-ı resmiye ita olunur.

Türkistan umumiyetle cehl-i mutlak içinde kalmış. İnkılâptan sonra buralara kaçıp gelen esir Türk zabitanının himmetiyle açılan birkaç mektep oldukça semereler vermeğe başlamış. Müslümanlara mahsus olmak üzere elyevm üç Dârülmuallimîn var. Bu Dârülmuallimînlerde gerek Türk zabitanından ve gerek İstanbul'da tahsil ile son zamanlarda buraya avdet eylemiş olan Türkistanlı gençlerden muallimler pek mühim ve esaslı terakkiyat-ı fikriyenin âmili bulunuyorlar. Fakat bunların Dârülmuallimînleri için Osmanlı gençlerinin ahlâk ve ilim itibariyle cidden temeyyüz etmiş olanlarından beş altı erkek ile üç dört hanıma ihtiyaç vardır, zannediyorum. Eğer bu hususta size müracaat edecek olurlarsa tarafınızdan pek güzide Türk profesörlerinin buraya gönderileceğine emin olduğumu söyledim. Pek sevinmiş gibi göründüler. Fakat yazıp yazmayacaklarını bilmiyorum.

Benim fikrimce, Hamdullah Suphi Bey'le[48] görüşerek Ruşen Eşref Bey'le[49] diğer bir iki zatı bir iki hanım ile beraber buralara gönderecek olursanız resmen bir talepleri vuku bulmadan dahi böyle bir izâm burada fevkalâde minnettarlık hâsıl edecektir. Burada Tatar zabitanının taht-ı idaresinde bir de mekteb-i harbiye küşat edilmek üzeredir. Bu mekteb-i har-

[48] Hamdullah Suphi Tanrıöver (1886-1966).

[49] Ruşen Eşref Ünaydın (1892-1959).

Levent Şahverdi Arşivi

biye için de sizden bir, iki erkânıharp zabiti istemelerini tavsiye ettim. Eğer müracaat edecek olurlarsa tabiye ve sevkülceyş derslerini okutmaya muktedir, yekdiğerini ruhen sever ve beyinlerinde hiçbir ihtilâf zuhuru ihtimali olmıyan genç erkânıharp zabitanımızdan iki, üç tanesinin buraya gönderilmesi pek faydalı olacaktır.

Türkistan'da tarihî, fennî, edebî tetkikatta bulunmak üzere bir gayriresmî heyet-i ilmiyenin Osmanlı Türk hükûmet-i inkılâbiyesi emrine buralara gönderilmesi de pek mükemmel tesir yapacaktır. Fakat intihapta o kadar itina gösterilmelidir ki, en ufak bir su-î tefehhüme bile imkân bulunmasın. Evvelâ, tetkik edecekleri şive bu efendilerin cidden behre-i ilmiyeleri bulunmalı, yani hakikî mütehassıslar olmalı. Saniyen, ilim için gelecek olanlar siyasî cereyanların hiçbirisine kapılmamalı. Her ağızda şark akvamının ve alelhusus Müslüman ve Türk unsurlarının azatlığı, hürriyeti sözünden başka bir şey dolaşmamalı. Buralarda Osmanlı Türkleri hakkındaki hürmet ve muhabbet pek ziyade. Ve son harekât-ı milliye esnasında sizin gösterdiğiniz fedakârlığı, eser-i zekâ ve dirayeti izah ettikçe âdeta sizi mehdî telâkki edecek kadar ileri gidenler var. Binaenaleyh, şimdi Türkiye buralara ilmiyle nüfuz etmeli, pek çok Osmanlı uleması buralara sık sık gelmelidir. Fakat buraya geleceklerin âsabı pek kuvvetli olmalı, alışmadıkları tarz-ı idareye karşı çîn-i çebîn göstermemeli. Buralarda Bolşevik tarz-ı idaresinin bakası zarurî ve elzem bulunduğu hakkında pek metin kanaatler beslediğini ihsas eylemelidir.

Türkistan Cumhuriyeti'nin hududu dahilinde Fergana vilâyeti denilen bir kısım var. Bu kısmın merkezi maruf Hokand şehridir. Bolşevik hükûmetinin iptida-i teşekkülünde Türkistan ahalisi merkezi Hokand olmak üzere tamamiyle müstakil ve demokratik bir Cumhuriyet tesis etmişler. O zaman Türkistan'da eski Rus müstamirlerinin nafiz olduğu diğer bir cumhuriyet de Taşkent'te bulunuyormuş. Bu Cumhuriyet komünist tarzında bulunduğu için Moskova'nın da mazhar-ı muaveneti olmuş. Hokand Cumhuriyeti'ni ateş ve kan içinde boğmuş, Hokand tahrip edilmiş, pek çok Türkistanlı münevver gençler ve mutavassıt yaşlılar heder olup gitmiş. Elyevm gerçi Fergana nîm muhtar Türkistan Cumhuriyeti'nin bir vilâyeti ise de eski Hokand Cumhuriyeti'nin kuvve-i müsellâhası Fergana dağlarına çekilmişler. Katiyen hiç kimsenin emrine tâbi olmayarak Bolşeviklere karşı çete muharebelerine devam ediyorlar.

Son zamanda, bunların ahval-i ruhiyesi tamamiyle tebeddül etmiş. Evvelce millî ve ısrarane bir gaye takip eden bu kütlenin rüesasından olan

Levent Şahverdi Arşivi

gençler ve münevverler ölünce, bir kısmı da kendileri tarafından öldürülünce aralarına karışan bir takım cahil ulemanın tesiriyle şimdi bunlar gayet mutaassıp Müslümancı olmuşlar. Yine kendi vatandaşlarından olan Müslümanlar içinde mektepte okuyan çocuklara varıncaya kadar bütün münevverleri bilâ merhamet öldürüyorlar. Geçen gün buraya gelen bir Türk zabiti kendi mektebine devam eden bir çocuğun bu zalimler tarafından derdest edilerek diri diri toprağa gömülmek suretiyle öldürüldüğünü söylüyordu. Benim Taşkent'e geldiğimi haber almışlar, buna inanmamışlar, ve içlerinden birisi vaktiyle Hacca gittiği zaman beni Istanbul'da görmüş olduğundan suret-i mahsusada Taşkent'e gelip beni görmeğe ve şayet kendi tanıdığı Cemal Paşa isem bana inanacaklarını söylemişler. Hulâsa, Türklerin en cesur ve en kahraman evlâtları olan biçare Ferganalılar gerek yekdiğeri elinde ve gerek hükûmet askeri elinde yok yere mahvolup gidiyorlar. Buna bir tedbir-i âcil bulmak, bu biçareleri tarik-i sevaba getirmek için bazı tedabire müracaat etmek niyetindeyim. Fakat vaziyet o kadar naziktir ki, eğer müdebbirane hareket edilmeyecek olursa her teşebbüs netayic-i muzırra verebilir. Bu zavallı âsi Ferganalıların müşevvikleri kimlerdir, bilir misiniz?

Buralarda bir de Buhara Hanlığı var. Bu hanlık da bizim mahut İngilizlerin eline yakasını vermiş. Ulema denilen bir sürü cahil ve sefih insanların elinde bu emâret, İslâmın esareti için yuva halini almış. Bundan iki sene evvel gûya bir meşrutî idare ilân etmiş ve fakat üç ay sonra da münevver ve müteceddit gençlerden üç bin tanesini envâ-i zulüm ve itisâf ile katliam etmişler. Şimdi Buhara gençleri yeni bir hareket-i inkılâbiye için hazırlanmaktadırlar. Fakat maatteessüf başlarında kendi işini kendi görebilecek kadar ilim ve tecrübeye malik bir fert olmadığı için ne yaptıklarını bilmiyorlar. Hulâsa, Buhara'da hazırlanmakta olan ahvâl yine Müslüman kanından pek çoğunun dökülmek üzere olduğuna hiç şüphe bırakmıyor. Maahaza, ben diyorum ki, bunlar uyuşmuş, âdeta felce uğramış olan İslâm cesedinden kan almak menzilesinde olduğu için mucib-i teessüf-i azîm olsa da zarar yerine fayda bahşedecek hâdisattandır.

Eski Hive Hanlığı şimdi Harzem Cumhuriyeti unvanını almış. Meşrutî bir cumhuriyet-i müstakile. Rus Şûralar Cumhuriyeti dahilinde değil, bilkülliye müstakil. Yalnız Rus Şûralar Cumhuriyetinin Türkistan frontu, Hive gençlerinin teşkil ettiği bu yeni cumhuriyetin payidâr ve esaslı bir idare tesis edebilmesi için her türlü muavenette bulunuyor. Bunu Türkistan'ın tamamiyle müstakil olmasını arzu eden Türkistan milliyetperverleri

Levent Şahverdi Arşivi

hoş görmüyorlarsa da ben buraların ulema elinde duçar olduğu felâket-i umumiyeyi müşahede ederek bu genç teşebbüslerini âtiyen semerat-ı müfide verebilecek bir iş telâkki ediyorum.

Civarda bulunan diğer İslâm hükûmetlerinden birisi de Afganistan emaretidir. Afganistan ahiren ilân-ı istiklâl etmiştir. Emir-i cedit İngiliz düşmanlığı ile şöhret almıştır. Hariciye Nazırı Mahmut Tarzî Han ile Harbiye Nazırı Sipehsalar Bahadır Han dahi İngiliz düşmanlığı ile benamdırlar. Emir'in büyük biraderi ile diğer birçok nazırlar İngiliz dostlarıdırlar. Binaenaleyh, Afganistan İngiliz siyaseti ile Rus siyaseti arasında iki seneye karip zamandan beri çalkanıp duruyor. Emir-i hazırın pederi Habibullah Han da malûm olduğu üzere bir buçuk iki sene mukaddem Celâlâbâd'da bir gece odasında uyurken bir şahs-ı meçhul tarafından katledilmiş. O sırada veliaht bulunan biraderi ile büyük oğlu kendisiyle beraber Celâlâbâd'da imiş. Küçük oğlu Emanullah Han, Kâbil'de bulunuyormuş. Habibullah Han'ın katli üzerine, Celâlâbâd'da bulunan asker ve saire usulen veliaht bulunan biraderine biat etmişler. Fakat Han-ı maktulün küçük oğlu Emanullah Han, amcasıyla büyük biraderinin pederinin katlinde zimethal olduklarını ilân ederek hakk-ı verasetten mahrum olmaları lâzım geleceğini ileri sürmüş ve kendi emaretini ilân etmiş. Gayet şehit tedabir ittihaz etmek suretiyle amcasıyla büyük kardeşini tevkif ettirmiş ve amcasının hapishanede hulûl-i ecel-i mev'ud ile (!) vefatı ve kardeşinin tav'an itizâl-i nefs etmesi suretiyle bilistihkak Emir olmuş. Bu hadisattan bir müddet sonra İngilizler aleyhine ilân-ı harp etmiş, Celâlâbad ve Kandehar cihetlerinde İngiliz ve Afgan orduları bundan bir buçuk sene mukaddem çarpışmışlar. Pek az devam eden bu muharebeyi müteakip, bir mütareke akdedilmiş. İngilizler Afganistan'ın istiklâl-i kâmilini tasdik etmişler ve harice sefir göndermeğe ve ecnebi bir devletin heyet-i sefaretini kabul etmeğe salâhiyettar olduğunu kabul etmişler. Onu müteakip Afgan Emiri, General Veli Mehmet Han isminde bir zatı "Vezir-i muhtar" unvanıyla Afganistan'ı Avrupa'da temsil etmek vazifesiyle tavzif etmiş. Bu zat Moskova'ya gelmiş, Sovvyet Cumhuriyeti ile Afganistan arasında münasebat-ı hasene-i hemcivarî tesisine ait müzakerata girişmiş. Bir taraftan da Ruslar Kâbil'e bir heyet-i sefaret izâm etmişler. Rusya ve Afganistan emaretleri arasında bir muahede akdetmek için tevessül olunan müzakerat şimdiye kadar bir netice-i katiyeye iktiran etmemiş. Sebep olarak, rivayete müsteniden hikâye ediyorlar ki, Afganistan hükûmeti Rusya ile muahede akd için Çar hükûmetinin elli altmış sene evvel Afgan arazisinden zaptettiği Kuşka noktasının ve hattâ Türkistan'ın en mühim merâkizinden olan

Levent Şahverdi Arşivi

Merv vilâyetinin Afganistan'a iade ve ihlakını talep etmiş. Kuşka, Mâverâ-i Bahr-i Hazer şimendiferinin Herat'a doğru mühteha noktasını teşkil eder. Ruslar bu nokta ile Merv vilâyetini Afganistan'a iade etmek emelinde değillerdir. Aynı zamanda Ruslar da Kâbil'de Hint ihtilâlcilerinin serbest olarak Hint ihtilâliyle iştigal etmelerini ve bunların Rusya himayesinde bulunmasını teklif etmişler. Afgan Emiri de bunu kabul etmemiş. Hattâ Hint ihtilâlcilerinden olup Rus sefaretiyle beraber Kâbil'e gitmiş olan Mevlevî Aburrab Efendi ile rüfekasını bundan iki ay evvel Kâbil'den def-i leyyin ile tardetmiş. Aburrab Efendi'yi zatıâlileri de tanıyacaksınız. Harb-i Umumî esnasında İstanbul'da çok bulundu. Rauf Bey'le[50] beraber Afgan'a gitmek üzere İran'a gitti. Uzun müddet Rauf Bey'le çalıştı. Sonra, harbin sonuna kadar ordumuzla Bağdatta bulundu. İhtiyar ihtilâlci şimdi Taşkent'tedir.

Hulâsa, Ruslarla bir muahede akdedememiş olan Afgan Emiri, Ingilizlerin vaki olan teklifi üzerine onlarla bir müzakere-i sulhiye müzakeresine başlamış. Bunun için Hariciye Nazırı Mahmut Tarzî Bey'i Hindistan hükûmeti ile müzakere etmek üzere oraya göndermiş. Bundan birçok rivayetler baş gösterdi. Fakat bu rivayetleri nakletmezden evvel Afgan Emiri hakkında Rus memurin-ı siyasiye ve âliyesinin ne fikirde olduklarını izah edeyim.

Afgan Emiri İttihad-ı İslâm gayesini takip ediyormuş. Bundan maksadı Türkistan'ı, Buhara'yı, Hıyve'yi, Bülûcistan'ı ilhak suretiyle büyük bir Asya İmparatorluğu vücude getirmek imiş. Bunun için ilk merhale olmak üzere İngilizlere karşı ilân-ı harp edip istiklâlini tasdik ettirmiş. Bilâhare Ruslarla münasebat-ı haseneye girişmiş. Bundaki maksadı da Buhara ve Fergana ve Türkistan'da kendi memurin-i hafiye ve resmiyesi vasıtasıyla istediği istihzaratı yapmak ve günün birinde bir hareket-i umumiyeye tevessül etmek imiş. İngilizler Emir'in bu temayülâtını görünce, bunun gayrikabil-i icra olduğunu kendileri de yakınen bilmekle beraber Emir'i bu yeni yolda teşcie başlamışlar. Bu sayede Türkistan dahilinde Bolşeviklere daimî bir düşmanlık cerayanı idame etmek, Hindistan ihtilâli ile iştigal etmek isteyen Hintli, Rus, bilhassa Türk ihtilâlcilerinin Afganistan'da yerleşebilmelerine mani olmak mümkün olacağını anlamışlar. Ruslar Buharadan, Türkistan'dan Fergana'dan ve alelhusus Afganistan'dan emin olmayınca bittabi Hindistan ihtilâli işiyle de, Türkistan merkezi olan Aşkâbâd

[50] Rauf Orbay (1881-1967).

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinden Meşhed istikametine yapılacak olan İran istihlâsı işiyle de kâfi derecede meşgul olamazlar ve İngilizlerin korktuğu bu iki teşebbüs akim kalır. Ama Afgan Emiri'nin bu teşebbüsü yüzünden Buharalı, Türkistanlı, Ferganalı ve Afganlı birçok Türk ve Müslümanın kanı dökülecek ve Müslüman yurtları harap olacakmış; burası İngilizlerin umurunda mı? Onca matlûp Hindistan ve İran lokmalarının vikayesi ve binnetice Osmanlı Türkiyesinin mahv-ı küllisidir. Bu hasıl olsun da isterse şark dünyası ateş ve kana boğulsun.

Ben, Afgan Emiri'nin şahsen kendisine isnat olunan fikr-i istilâcûyânesini ispat edecek delâile malik değilim. Fakat vüzerasından bazılarının muttali olduğum ef'al ve harekâtı Afganistan'ın Buhara Emiri'ne ve Fergana âsilerine bilfiil yardım ettiği hakkında kanaatbahş oldu. Bizim Şark padişahlarının ahval-i ruhiyesi ise tarihte pek malûmdur. Azıcık kendilerinde eser-i zekâ ve cesaret bulundu mu, câlis-i serîr-i şehriyârî olur olmaz ilk düşündükleri şey "tertib-i asâkir ve feth-i memalik" kaziyesidir. Memleketin imarına, umur-u idare-i dahiliyenin ıslâhına, halkın irfanen yükselmesine müteallik mesaî kendileri için meçhul olduğundan onlar yegâne düşüncelerini bu kaziyeye hasrederler. Hariçten ufak bir teşvik gördüler mi, artık iş çığrından çıkar. Binaenaleyh, Afgan Emir-i cedidinin de bu meşum kaide-i külliyeye yakasını kaptırmış olduğunu zannedebiliriz.

Afgan Hariciye Nazırı'nın beray-ı müzakere Hindistan'a gitmiş olmasından tevellüt eden rivayat-ı muhtelifeye gelince: Güya İngilizlerle Afganlılar arasında bir itilâf-ı tâm husule gelmiş. Afganlılar Rusların aleyhinde hareketi esas itibariyle kabul etmişler. Türkistan-ı Rûsînin ve Türmenistan'ın doğrudan doğruya ve Buhara ile Hıyve'nin himaye suretiyle Afganistan'a iltihakından teşekkül edecek büyük bir Asya-yı Vustâ imparatorluğunun, Osmanlı Hanedanının artık kabiliyet-i tahammülünden mahrum kaldığı hilâfet-i İslâmiye ile de takviye edilmesi halinde kesbedeceği câzibedar haşmet ve azameti İngilizler Afgan Emiri'ne uzaktan uzağa temaşa ettiriyorlarmış.

Son günlerde müzakerat-ı sulhiyenin bir netice-i katiyeye iktiran edemeyerek Hariciye Nazırının Kâbil'e avdet ettiği söyleniyorsa da bunun da bir vesile-i zâhireden ibaret olduğu iddia olunuyor. Zira Hariciye Nazırı'nın avdetini müteakip İngilizler Afgan Emiri'ne bir talepname gönderiyorlar. Rusların Aşkâbâd ve Kuşka cihetlerindeki istihzaratına mukabele etmek üzere Afganistan dahilindeki Herat'a bir İngiliz kuvve-i askeriyesi

Levent Sahverdi Arşivi

ikame etmek müsaadesini istiyorlar. Şimdiye kadar Afganistan cevab-ı muvafakat vermiyor. Fakat herhalde cevab-ı red vereceği hakkındaki ümitler de kuvvetli değil diyorlar. Ve yine diyorlar ki, şayet genç Buharalıların Buhara dahilinde yapmak istedikleri esaslı inkılâba, Rus kırmızı ordusu muavenet edecek olursa, Afganistan ordusu da Buhara'ya yardım edecektir. Herat'a İngiliz kuvve-i askeriyesinin izamından maksad-ı hakikî de indel'iktizâ Buhâra'ya bilfiil muavenet imkânını bulmaktır.

Geçende Buhara Emiri Meşhed'e bir heyet-i sefaret göndermiş. Orada İngilizlerle konuşmuşlar. Ruslar tarafından kendisine bir tecavüz vukubulduğu halde İngilizlerin yardım edip etmeyeceğini sormuş. Mânen ve maddeten yardım edeceklerini, top, tüfek, cephane hattâ tanklar ve tayyare göndereceklerini söylemişler. Ve avdet eden Buhara heyet-i seferiyesiyle bir kaç İngiliz zabiti Buhara'ya gelmiş. Benim gördüğüme ve anladığıma göre, İngiltere şarkta pek esaslı istihzaratta bulunuyor. Hedef ettiği gaye şu: Afgan Emiri'ni daima eli altında bulundurmak, onu şarkta İslâm emaretlerinin hâmisi gibi kullanarak onun etrafında Buhara Emiri'ni ve Türkistan milliyetperverleriyle Fergana ihtilâlcilerini toplamak. Zaten İran kendi işgal-i askerisi altında bulunduğundan bu sayede her gûnâ teşebbüsat-ı ihtilâlperverâneyi Hint hudutlarından uzak bulundurmak.

Benim gayem ise tamamiyle bunun zıddı. Biran evvel Afganistan'a gitmek, Afgan Emiri'ne böyle bir fikir ve mütalâanın cinayetkâr safhalarını güzelce tasvir etmek. Ve onu şark siyasî istihlâsının yegâne çaresi olan İngiliz düşmanlığına sevk ve imale eylemek ve bu sayede Hindistan hudutlarında Hindistan ihtilâlleri için bir yuva, bir keminkâh hazırlamak. Bakalım hangimiz muvaffak olacağız.

Şimdi Afgan Emiri'ne benim hakkımda bir tebligat ifa etmenizi rica edişimin sebep ve illeti tezahür etti zannediyorum. Siz elyevm Afganistan'a ve Türkistan'a başka birisini gönderemez misiniz? Benim buralarda bulunuşum son derecelerde hüsn-i tesir icra ettiği için esasen göndermeğe de hacet yok. Fakat sizinle benim aramdaki rabıta-i mâneviyeyi izhar edecek ufak bir işaret, vaziyeti son derecelerde takviye eder.

Cemal

Levent Şahverdi Arşivi

V

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 29 AĞUSTOS 1920 TARİHLİ MEKTUP[51]

Cemal Paşa aşağıdaki mektubu Taşkent'ten Afganistan'a hareket tarihi olan 29 Ağustos 1920 günü yazmıştır. Mektubunda Afganistan ve Hindistan'daki siyasî gelişmelere temas etmektedir.

Taşkent, 29 Ağustos 1920

Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

Bugün esir zabitan arasından intihap ettiğim ondört zabit ve dokuz Türk neferi ve bir hayli Türkiskanlı vatanperver bulunduğu halde Afganistan'a müteveccihen hareket ediyorum. Son aldığım malûmata göre Afganistan ile İngilizler arasında sulh muahede-i katiyesi imza olunmuştur.

Bu muahede mucibince "Rusya ile İngiltere arasında bir mücadele-i müstakbelede Afganistan'ın bitaraf kalacağı temin olunmuştur" iddiasında bulunuyorlar. İngilizler Meşhed ve Şiraz taraflarında ufak tefek kuvvetler tahşit ediyorlar. Mevcut malûmata göre İngilizlerin İran dahilinde onbeş bin kadar kuvveti var. Bu kuvvetle İngilizler "Merv" üzerine bir darbe-i acile indirmek istiyorlar iddiasında bulunuyorlarsa da ben böyle bir hareketi biraz budalalık telâkki ederim. Herhalde benim en ziyade düşündüğüm şey, Afgan Emiri'ni her ne suretle olursa olsun ikna ederek Hindistan ihtilâli ile Kâbil'de gayet şedit ve seri bir surette iştigal edebilmektir. Son malûmata nazaran Hindistan'da mevcut büyük siyasî fırkalar içinden üçüncü bir siyasî fırka çıkmış, Ve bu son fırka, diğer iki evvelki fırkalara —ki bunlardan birisi Müslim Layek'tir— yalnız vesait-i kanuniye ile istihsal-i maksattan ibaret olan programını miskinane telâkki ederek Hint makasıd-ı siyasiyesinin istihsali için vesait-i ihtilâliyeye de müracaat iktiza edeceğini ilân etmiş ve hatta az çok işe de başlamış. Elyevm Hindistan'da büyük bir grev var. Ve bu grev vesilesiyle polisten ve grevcilerden ölenler var. Hatta İngilizler Hindistan'da birçok şurişler bulunduğunu işae etmek suretiyle güya Hindistan'a götüreceklermiş iddiasında bulunarak İran'ın ötesinde berisinde bulunan kuvvetlerini Meşhed'e ve Şiraz'a topluyorlar fikri, Rus Başkumandanlığında kuvvetle hükümfermadır. Görüyor-

[51] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya: 109-A, Fihrist: 8/1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

sunuz ki Afgan seyahatim pek mühim ve nazik bir zamana tesadüf ediyor. İnşallah muvaffak olurum. Size leffen bir fotoğraf takdim ediyorum. Mütekabilen sizden de bir fotoğraf isterim. Suret-i mahsusada gözlerinizi öperim kardeşim.

Cemal

Buralarda kalan bazı esir zabitan İstanbul'da ve Türkiye'nin başka taraflarında kalan âilelerine taraf-ı âlinizden malûmat verilmesini ve mümkün olursa muavenet edilmesini rica ediyorlar. İsimlerini havi listeyi takdim ettim. Bir de bir zavallı Türk, Konya taraflarındaki kardeşine bir mektup göndermek istemiş. Onu da bana getirdi. Size gönderiyorum. Mümkün ise delâlet buyurunuz.

VI

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 14 EYLÜL 1920 TARİHLİ MEKTUP[52]

Cemal Paşa aşağıdaki mektubu Afganistan topraklarına girdiği 14 Eylül 1920 günü Çehli Duhteran'dan yazmıştır. Bu mektubunda, önceki mektuplarındaki subay isteğini yinelemekte, bu hususta Afgan Emiri'nin de Mustafa Kemal Paşa'ya özel mektup yazdığını bildirmektedir.

Afganistan'da
Çehli Duhteran'dan
14 Eylül 1920

Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

Bundan evvelki mektuplarımda arz ettiğim veçhile elhamdülillah işte bugün Afganistan'a geçmeye muvaffak oldum. İlk merhalemiz olan Çehli Duhteran'da bir seneden beri Afganistan'da hizmet etmekde bulunan Osmanlı zabitanından erkânıharbiye Binbaşısı Ziya ve Rıfat Beylere tesadüf ettim. Bu zatlar size iltihak etmek üzere memlekete geliyorlar. Ziya Bey'in yedinde size hitaben Afgan Emiri'nin bir mektub-u mahsusası vardır. O mektupta Emir Hazretleri sizden Afganistan için bir Osmanlı zabitan

[52] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı, s. 81.

Levent Şahverdi Arşivi

heyeti gönderilmesini rica ediyor. Bu ricayı kabul etmenizi pek ziyade muvafık telâkki ederim. En muktedir erkânıharbiye ümeramızdan bir zâtın riyaseti altında yirmibeş zabitten mürekkep bir heyet gönderecek olursanız pek isabet edersiniz. Fikr-i âcizaneme göre bu heyet vasıtasıyla Afganistan'da mükemmel bir ordu vücuda getirsek müstakbelen buralarda icrasını tasmim ettiğim harekât için fevkalâde bir vasıta elde etmiş oluruz. Heyetin maaşatı ve bütün masarifi Emir tarafından tediye edileceği tabiî ise de her türlü ihtimale karşı bunlara on bin altın para da verirseniz pek âlâ olur. Bundan evvelki mektuplarımda pek çok izahat verdim. Afganistan ahvali hakkında Ziya Bey'den izahat alacağınız için bu mektubumu kısa keseceğim. Şarkta yapmak istediğim işlerde muvaffak olabilirsem İngiliz dostlarımızın başına belâ olacağıma ve sizin yükünüzü tahfif edebileceğime eminim.

Her gün zuhur eden ahval, istikbal için ümidimi tezyid ediyor.

Çalışmak sizden ve bizden, muvaffakıyet Allah'tan. Bütün arkadaşların gözlerini öperim. Bedri Bey ellerinizi öpüyor.

Kemâl-i hasret ve iştiyak ile gözlerinizi öperim, kardeşim.

Cemal

VII

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 29 EYLÜL 1920 TARİHLİ MEKTUP[53]

Cemal Paşa, 29 Eylül 1920 tarihli aşağıdaki mektubu Herat'tan göndermiştir. Mektupta, 15 günden beri Herat'ta bulunduğunu, yakında Kâbil'e hareket edeceğini bildirmekte, Hindistan ve Afganistan'daki siyasî olaylardan söz etmektedir.

Herat, 29 Eylül 1920

Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

İslâmın necm-i talihi Şarktan zuhur etmek üzeredir, zannediyorum. Taşkent'ten ve Kuşka'dan gönderdiğim mektuplar vâsıl olmuşlarsa anlamışsınızdır ki ben Afganistan'a dahil oldum. Onbeş günden beri Herat'ta

[53] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 1-2.2.1945.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunuyorum. Buranın âdeti veçhile, Kâbil'e hareket için Emir Hazretlerinden mezuniyet talep olundu. Üç gün evvel mezuniyet geldi. Emir Hazretleri ziyaretimden pek ziyade memnun olmuşlar ve Hariciye Nazırı vasıtasıyla kendilerinin mihman-ı hâssı olarak Kâbil'e gelebileceğimi cevaben bildirmişlerdir.

Hariciye Nazırı'nın mektubunun bir suretini aynen ve leffen takdim ediyorum. Mektubumun geldiği posta ile vâsıl olan Amân-ı Afgan gazetesi de benim Afganistan'a vürudum haberini fevkalâde mânidar bir lisan ile ilân ediyordu. Gazetenin buna ait fıkrasının tercümesini de takdim ediyorum. Fıkra gazetenin en başına yazılmış ve karilerin celb-i nazar-ı dikkati için işaret-i mahsus konulmuştu. Mevlevî Bereketüllâh Efendi'nin benimle beraber gelmekte olduğunun ilâvesi pek mânidardır. Bununla İngilizlere anlatmak isteniliyor ki benim Afganistan'a seyahatım münhasıran İngilizlere Hindistan'da bir darbe indirmek maksadına müptenidir. Ve yine aynı gazetenin diğer bir makalesini size gönderiyorum. Yalnız, bunun mukaddematını size izah etmeliyim ki bu makalenin ehemmiyeti tezahür etsin.

Hindistan'da "Cemiyet-i Hilâfet" namı altında bir cemiyet teşekkül etmiş ve bu cemiyet İngilizlerin makam-ı hilâfet hakkında reva gördükleri muamele-i imhakârâneye mani olmak fikrini kendisine şiar edinmiştir. Cemiyetin reisi meşhur mevlevî Mehmet Ali bu maksatla Avrupa'ya gitmiş ve sulh konferasında ve Londra'da gayet şedit teşebbübatta bulunmuştur. İngilizler bu teşebbüsata ehemmiyet vermiyorlar. Fakat Hintliler bu fikirde musırren sebat ediyorlar. Bu maksat için Mecusî Hindûler de İslâm Hintlilere va'd-ı muavenet etmişler ve cümlesi müttehiden hareket ediyorlar.

Cemiyet suver-i muhtelife ile çalışıyor. Bundan dört ay mukaddem bu cemiyete dahil olan Hint uleması eğer İngilizler hilâfet-i İslâmiye hukukuna riayet etmezlerse Hind Müslümanlarının memâlik-i İslâmiyeye hicret ve orada İngilizler aleyhine ilân-ı cihada mecbur olduklarına dair bir fetva vermişler. Bunun üzerine, şimdiye kadar takriben yüz bin Hint muhacirîni Afganistan'a gelmiş. Evvelleri bu muhacirînden ne suretle istifade edilmesi lâzım geleceği kestirilememiş. En son okuduğum Amân-ı Afgân gazetesinden tercüme ettiğim talimatnameye göre, bu mesele ahsen surette hal edilmiş. Hint muhacirlerinden taburlar teşkili, Hintlilerden zabitan yetiştirilmesi vesaire gibi nikat-ı mühimme ki benim en ziyade arzu ettiğim şeylerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Tercümesini gönderdiğim talimatname mucibince bunlar elyevm kabil-i icra mesail sırasına geçmişlerdir. Bizim İstanbul hükûmet-i melûnesinin sulhnameyi[54] imza ettiğini kemal-i istikrah ve lânetle okudum. Fakat bunu neşreden gazete aynı zamanda Hindistan'daki hilâfet heyetinin de bir beyannamesini neşrediyor. Beyanname diyor ki: "İmzayı eden İstanbul hükûmeti İngilizler tarafından satın alınmış ve onlar tarafından intihap ve tayin olunmuş eşhastan mürekkeptir. Padişah da İngilizlerin elinde âdetâ esir halindedir. Binaenaleyh bu imza kerhen ve cebren alınmış bir imza olması itibariyle biz onu gayrivaki addederiz. Ve Türkiye hükûmetiyle İtilâfîyun arasında musalâha olmamış kabul ederiz. Biz Türkiye hükûmetinin bütün hukuku kendisine iade oluncaya kadar mücahede ve mücadelemizde devam edeceğiz".

İran'dan aldığımız malûmata göre, Meşhed'de bulunan İngilizler Meşhed'i tahliye etmektedirler. Oradan nerelere gitmekte olduklarına dair deveran eden rivayat muhteliftir. Bazılar Tahran'a sevk olunduklarından, bazılar Bağdat taraflarına gönderildiklerinden bahsediyorlar. Herhalde, kıtaat-ı Irakiyede Araplarla İngilizler arasında gayet şedit müsademat cereyan ediyor. Gazetelerden istinbat ettiğime göre, müsadematın merkez-i cereyanı Hille ve Necef kazalarıyla Müntefik sancağı taraflarıdır.

Hattâ, İrak'taki Makamat-ı mübarekenin mesdut olduğu, züvvâr kabul edilmediği rivayetleri bile var. İşte bütün bu havadisler biraraya toplanırsa Emir-i Afgan Amanullah Han Hazretlerinin gayet cesur ve müteşebbis bir Müslüman olduğu da nazar-ı dikkate alınırsa ve benim Afganistan'a vürudumun böyle pek bahir bir tantana ile ilân edilmesi düşünülürse Şarkta halâs-ı İslâm için bana pek büyük faydalar temin edecek teşebbüsatın pek karip olduğuna hükmetmek lâzım gelir.

Bütün bu teşebbüsatın müntic-i muvaffakıyet olması için gerek Afganistan'ın gerek Türkiye'nin Rus Şûralar Cumhuriyeti ile fevkalâde hüsn-i münasebat idame etmeleri lâzım geleceği fikr-i esasisi Emir-i Afgan Hazretlerine kabul ettirebildiğim gün İngilizler darbelerin en zehirlisini, en müessirini cangâhlarına yemeğe başlıyacaklardır. Fakat herhalde Bolşevik hükûmetinin de münasebetsiz su-i zanlardan sarf-ı nazar etmesi ve daha doğrusu Şark milletlerini taht-ı esarette tutmak lâzım geleceğine kanaat getirmiş olan eski milliyetperver Rusların Bolşevikler arasında icra etmekte

[54] İstanbul Hükûmeti ile İtilâf Devletleri arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması.

Levent Şahverdi Arşivi

oldukları su-i telkinata suret-i katiyede nihayet verilmek ve Afganistan'a silâh ve paraca muavenet-i mahsusada bulunmak elzemdir. İşte benim bugünkü mesaimin iki ma'tuf-ı ileyhi.

Dün buraya Moskova'dan bir telgraf geldi. Telgraf Moskova Afganistan Konsolosluğundan. Konsolos diyor ki : "Türk murahhası Azmi Bey beş refiki ile beraber Kuşka tarikiyle Kâbil'e gelmek üzere Moskova'dan hareket etmiştir. Kendisinin müreffehen seyahatinin teminini rica ederim."

Bu Azmi Bey kimdir? Nereden gönderiliyor? Vazifesi nedir? Anlaşılmıyor. Ben zannediyorum ki Beyrut vali-i sabıkı Azmi Bey olsa gerek. Fakat acaba sizin tarafınızdan mı geliyor, yoksa benim buraya geldiğimi haber alarak bana iltihak etmek üzere kendi teşebbüs-i şahsisi ile mi geliyor? Buraları anlaşılamıyor. Türkiye'de buralara gönderilebilecek üç Azmi Bey var. Beyrut valisi Azmi Beyden maadası böyle uzun seyahati deruhte edebilecek halde olmasa gerek. Herhalde vatandan en taze havadisleri almağa muvaffak olacağım için her kim olursa olsunlar benim için pek büyük meserretle istikbal olunacaklardır.

Şimdilik yazacak başka havadisim yok. Münih'te adreslerini âtiye yazdığım ailem var. Ara sıra onların ne halde bulunduklarını sordurmak lütfunda bulunursanız babaları uzağa gitmiş ise de babalarının dostları tarafından unutulmayacaklarını takdir ederek sevinirler.

Bedri ile beraber suret-i mahsusada gözlerinizden öperim kardeşim.

Bütün ihvâna selâm ve muvaffakıyetler temenni ederim. Gazetelerin verdikleri havadislere nazaran, başlıca iki cephe üzerinde Yunanlılarla mücadele ediyormuşsunuz. Birisi Ali Fuat Paşa[55] kumandasıyla Bursa cephesi ve diğeri Nurettin Paşa[56] kumandasıyla İzmir cephesi. Ve yine gazeteler evvelce Bursa Yunanlılar eline sukut etmiş iken ahiren istirdat olunduğunu söylüyorlar. Şu Yunanlılara mükemmel bir dayak atacak olursan artık meseleye hallolunmuş nazarıyla bakmak mümkün olacaktır. Allah yardımcın olsun. Baki dua.

Ahmet Cemal

[55] Ali Fuat Cebesoy (1882-1968).

[56] Nurettin Sakallı (1873-1932).

Levent Şahverdi Arşivi

VIII

MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN CEMAL PAŞA'YA 11 EKİM 1920 TARİHLİ MEKTUP[57]

Bu mektup Mustafa Kemal Paşa'nın, Cemal Paşa'ya ilk mektubudur. Mektubunda Cemal Paşa'nın Asya'daki faaliyetlerine teşekkür etmekte beraber, onun subay isteğinin, anavatanın savunmasının her şeyden önce gelmesi ve İstanbul'dan Ankara'ya gelen subayların ihtiyacı ancak karşılayabilmeleri sebebiyle mümkün olamayacağını ifade etmekte, Afganistan ve Hindistan'daki faaliyetlerin de Ankara'nın bilgisi ve talimatı içinde seyretmesi gereğini vurgulamakta, daha sonra Sovyet Rusya ile Moskova'da parafe edilen ve henüz Ankara Hükûmeti'nce inceleme safhasında bulunan dostluk antlaşmasından söz etmektedir.

Kardeşim,

11 Haziran 36 tarihli ve Halil Paşa vedaatiyle Moskova'dan irsal ve Bakû'de 2 Temmuz tarihi ile tahşiye buyrulan mufassal mektubunuz, mesafenin bu'diyetine munzam olan noksan vesait hasebiyle pek geç alındı. Taşkent'e kadar seyahatinize saik olan aynı maksat ile muahharen Moskova'ya muvasalat eden Enver Paşa'dan dahi bu sırada bir mektup[58] ahzolundu. Müşarünileyhe yazılan cevapnamede[59] beyan edildiği veçhile gerek zatıâlinizin gerek Enver Paşa'nın Türkistan ve Afganistan ve Hindistan dahilinde düşman-ı azâmımız olan İngiltere'nin şevket ve satvetini rahnedar etmek ümniyesiyle icra-yi faaliyete karar vermiş ve devam ve sebat edildiği takdirde er geç netayiç-i meşkure vermesi inayet-i Hak'tan memul bulunan bu karar-ı fedakârânenin derhal icraatına teşebbüs eylemiş olmanız keyfiyeti cidden şayan-ı takdir ve şükrandır.

[57] Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi, Fihrist: 1296 (Bu mektubun tarihi, Ali Fuat Cebesoy'un "Moskova Hatıraları"nda 27 Ekim 1920 olarak gösterilmiştir. Mektubun Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivinde bulunan suretinin altında ise 1 Ekim 1920 tarihi bulunmaktadır. Mektupta, Yusuf Kemal Bey'in, mektubun yazılış günü Moskova'dan Ankara'ya döndüğünden söz edildiğine göre mektup tarihinin 11 Ekim 1920 olması gerekir; zira Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya dönüş tarihi 11 Ekim 1920'dir. Bk. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 189).

[58] Enver Paşa'nın Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 26 Ağustos 1920 tarihli mektup. Bk. Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 50-51.

[59] Mustafa Kemal Paşa'nın, Enver Paşa'nın 26 Ağustos 1920 tarihli mektubuna 4 Ekim 1920 tarihli cevabı. Bk. Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu pek mühim ve büyük teşebbüste hedef-i aslî İngilizleri Hindistan'da vurmak olmasına göre Türkistan ve bilhassa Afganistan'da iken maksada kâfi kuva-yi askeriye vücuda getirmek için evvelemirde pek ciddî teşkilât-ı millîye ihdası lüzumunu ben de takdir eder ve bu hususta buraca mümkün-ül-icra olan muavenetin ifasını bittabi ez-can ü dil arzu eylerim. Ancak dört taraftan düşmanla muhat olan asıl ana vatanın emr-i müdafaaasına her şeyden evvel takayyüd ve ihtimam etmek lüzumu bedihî ve hadisat-ı malûme üzerine İstanbul'dan buraya gelebilen zabitanın adedi ise ihtiyaca ancak kâfi olduğundan şimdilik o babtaki arzu-yi âliyelerinin ishafına maatteessüf imkân-i maddî görülememiştir. Mukaddemâ yaverliğinizde bulunmuş ve geçenlerde Ankara'ya gelmiş olan İsmet Bey[60] şu mektubumu hamilen nezd-i devletlerine izam edilmiştir. Ahval ve vaziyet-i hazıramızla takip etmekte olduğumuz makasıda ve buna vüsul için muvafık gördüğümüz turuk ve mesaile dair mümaileyhten, istenilen malûmat ve izahat alınabileceği cihetle burada tatvil-i kelâma hacet görülmedi. Yalnız her iki tarafın maksat ve gayesi vatan-ı muazzezi düştüğü girive-i inkırazdan tahlis ile beraber mevlûdat-ı asriyeden olan esasat-ı cedide dairesinde ihya etmek olduğundan müşterek olan bu zemin-i mücahededе pek ziyade dikkat ve itina ile nazardan dur tutulmaması ahem ve labüd bir nokta-i asliye vardır ki, o da garp emparyalizminden tahlis-i giriban için çalışırken başka mahiyette ve makus bir istikamette diğer bir beliyyeye teslim-i inan etmemektir. Malûm-i âlileri olduğu üzere mahvımızı emel edinmiş olan İngiltere'nin bütün âlem-i İslâma şamil bir esaret-i umumiye tesisi emrindeki teşebbüsat-ı hainanesine mukavemet ve muhalefet edebilecek yegane hükûmet-i İslâmiye, Türkiye Devleti olduğu içindir ki bütün garp emperyalizm ve kapitalizminin en müthiş taarruzatı Anadolu üzerine tevcih edilmiş bulunuyor. Fıkdan derecesindeki noksan vesaitle beraber şimdiye değin bu taarruzata muvaffakıyetle mukabele eden Ankara hükûmeti bu musaraanın uzun müddet devamı halinde husulü hariç ez-imkân olmayan bazı avakıbı teemmül ederek şarkta bir nokta-i istinad temini lüzumuna kanaat getirmiş ve bunun için Bolşevik hükûmetiyle bir itilâf aktine teşebbüs eylemiştir. Netice-i hayriyesinin ankarib tecelli edeceği memul-i kavi bulunuyor. Ancak böyle bir itilâf ve muhadenetin ebediyen istihlâs ve istiklâl-i memleket gayesini temin emrinde payidar netayiç verebilmesi taraf-ı diğerin bazı avamil-i dahiliye ve tesirat-ı hariciye tahtında olarak bilâhare tebdil-i fikir ve karar edememesine mütevakkıf ve bu da

[60] Cemal Paşa'nın yaveri İsmet Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

haiz-i hilâfet olmak hasebiyle bütün âlem-i İslâm üzerinde mutena haiz-i nüfuz olan Türkiye Devletinin bu asırdide şeref ve nüfuzunu hemırkı bulunsun bulunmasın bilcümle şark akvam-ı İslâmiyesi üzerinde muhafaza ve idame edebilmesine menuttur. Binaenaleyh Türkistan ve Afganistan'da tebarüz eden harekât-ı milliyeyi bir takım teşkilât-ı mahsusaya raptetmek suretiyle tevhid ve hedef-i asliye tevcih emrinde Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin maddî ve manevî muavenet ve müzaheretinden azamî derecede istifade etmekle beraber İslâm şark inkılâbını ihdas ve idare hususunda Türkiye'ye teveccüh eden vazife-i mahsusa-i tarihiyeyi de elden kaçırmamak iktiza eder. Şu halde Ankara hükûmet-i milliyesiyle oralarda tesis edilecek merkez-i icraat arasında daimî bir münasebet tesisi ve malûmat ve talimat teaitisi lüzumu muhtaç-ı izah değildir. Anadolu'da vaziyet-i dahiliye kesb-i resanet etmekte olduğu gibi zamanın müsaadesine inzimam eden mesai semeresi olarak cephe vaziyetimiz de inşallah ahd-i karibte bais-i neşat-ı kulûb olacak hadisata mazhar olabilecektir. Bundan mukaddem Bakû'ye mümessil gönderilmişti. Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından buraya bir heyet-i daime-i sefaretin izam edileceği hakkındaki haberlerin tahakkuku üzerine mümessillik takviye edilmek suretiyle sefarete tahvil edileceği gibi şarkta iktiza eden diğer mevaki-i mühimmeye de birer memur-i resmî izâm edilmek üzeredir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin Moskova'da bulunan heyet-i murahhasasının Rusya Sovyetler Cumhuriyetiyle akd-i itilâf veya ittifak için 4-5 aydan beri icra etmekte olduğu müzakerat müspet neticeye müncer olmuş ve tanzim ve tarafeyn murahhasları tarafından murafık-ı tasvip ve tasdikine taliken imza edilmiş mevadı havi itilâfname lâyihasını Yusuf Kemal Bey bugün buraya getirmiştir[61]. Müşarünileyhten alınacak izahat-ı şifahiye üzerine buraca icra edilecek tetkikat neticesinde itilâfname-i katinin inşallah bir aya kadar suret-i katiyede imza ve tatbikine şimdiden bir emr-i muhakkak nazarıyla bakılabilir.

Milletlerin kardeşliği prensibine ve memleketeyn menafi-i mütekabilesini müemmen hakikî ve samimî bir dostluk esasına müsteniden aktedilip

[61] Yusuf Kemal Bey'in beraberinde getirdiği Sovyet-Türk anlaşma projesi, 24 Ağustos 1920'de Moskova'da Ankara delegeleriyle Sovyet Rusya delegeleri arasında parafe edilen bir dostluk anlaşmasıdır. Ancak Sovyetler, söz konusu anlaşma projesinin kendilerince kabulü için —Ermeniler lehine—bazı isteklerde bulunmuşlarsa da, bu istekler Misak-ı Millî kararları içinde hareket eden Ankara Hükûmeti tarafından kesinlikle reddedilmiştir. Bu ortam içinde anlaşma projesi geri bırakılmış, daha sonra Ankara'nın görüşleri kabul edilmek suretiyle iki hükûmet arasında 16 Mart 1921 tarihinde "Moskova Antlaşması" imzalanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

hudud-ı milliyesinde müstakil Türkiye Devletiyle Sovvyet Rusya Cumhuriyeti'nin yekdiğerini muvacehe-i âlemde resmen ve mütekabilen tasdiki ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kabul etmeyeceği herhangi bir senet-i devletin Rusya Cumhuriyeti tarafından dahi katiyen adem-i kabulü ve memleketeyn arasında ber-mukteza-yi muhadenet turuk-ı münakale ve muvasalanın bilâtehir ve bilâmezahim tesis ve idamesi ve her iki taraf tebasının yekdiğeri memleketinde aynı hukuk ve vezaiften mütekabilen istifade ve mükellefiyeti ve Boğazlarda umuma şamil serbestî-i münakalâtın Türkiye hâkimiyet-i mutlakasına ve payitaht olan İstanbul'un emniyet-i hariciyesine asla iras-ı halel etmeyecek surette Karadeniz'e mücavir devletler murahhaslarından mürekkep bir konferansta takarrürü gibi pek mühim ve kıymetli diğer esasatı şamil bulunacak olan böyle bir muhadenet ahitnamesinin akd ve ilânı keyfiyetinin, içinde bulunduğumuz şerait-i umumiye-i âleme nazaran Avrupa'da pek müthiş bir tesir ika edeceği ve şark İslâm âleminde de büyük ümitlerle müterafik in'ikâsat tevlit eyleyeceği şimdiden tahmin edilebilir. Avrupa'ya ait bu tesirat-ı muhakkakadan memleketin hayrına olarak azamî derecede istifade hususunda Büyük Millet Meclisi hükûmetinin pek müteyakkin ve faal bulunacağı ve zat-ı âlileri tarafından da o havalide bu hadise-i mesudeden yüksek mertebede istihsal-i menafiye sarf-ı gayret ve mesai edileceği mütekabilen ve kaviyen meczum ve vatan uğrundaki bu mücahede-i mukaddesede cümlemizin muvaffakiyat-ı tammesi eltaf-ı İlâhiye'den herhalde memuldür kardeşim.

Mustafa Kemal

IX

MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN CEMAL PAŞA'YA 10 TEMMUZ 1921 TARİHLİ MEKTUP

Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 16 Kasım 1921 tarihli mektubundan[62] *öğrendiğimize göre Mustafa Kemal Paşa, kendisine 10 Temmuz 1921 tarihli bir mektup göndermiş, bu mektupta "çalışmalarının Heyet-i Vekile katında takdir görmüş olduğunu" bildirmiştir. Söz konusu mektup metni bugüne kadar hiçbir eserde yayımlanmadığı için içeriği hakkında bütünüyle bir bilgimiz yoktur.*

[62] Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 282.

Levent Şahverdi Arşivi

X

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 29 TEMMUZ 1921 TARİHLİ MEKTUP[63]

Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya Herat'tan yazdığı 29 Eylül 1920 tarihli mektubu 10 aylık bir aradan sonra Kâbil yakınlarında Biktut köyünden yazdığı 29 Temmuz 1921 tarihli mektup izlemektedir. Bu uzun süre içinde Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazıp yazmadığı hakkında bir bilgimiz yoktur.

Cemal Paşa aşağıdaki 29 temmuz 1921 tarihli mektubunda, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki başarılarını kutlamakta, kendisinin Afganistan'daki çalışmalarını anlatmakta, bazı yazışma suretlerini ekte gönderdiğini belirterek, Afganistan'a subay isteğini yinelemekte, yakında Enver Paşa'nın isteği ile kendisiyle görüşmek üzere Buhara'ya bir yolculuk yapacağını söylemektedir.

Kâbil, Biktut kariyesinden, 29 Temuz 1921

Ben size bu mektubu yazdığım sıralarda, siz kim bilir hangi dağ tepesindeki çadırınızda masanızın üzerine açtığınız haritalarınızın üzerinde, muharebe hatlarından gelen raporların tetkiki ile muhtelif kollara yazılacak tarif münderecatı ile ne hararetle meşgulsünüzdür? İlâhî bir nurun kalbinizde husule getirdiği rûşenî ile milletin ruhundaki âbide-i hamaseti aydınlattınız. Şimdi bütün zindeliği ile ayağa kalkmış milletin başına geçtiniz. Dünyaya harikalar gösteriyorsunuz. Allah yolunuzu açık, kılıcınızı keskin etsin. Benden sizlere, maiyetinizde, Türklüğün, Müslümanlığın hayrı için can veren kahramanlara kardeşçe binlerce selâmlar ve hürmetler!

Benim buralara gelmekteki gayelerimin ne olduğunu bundan evvelki mektuplarımda bir dereceye kadar anlatmıştım. Başımıza son Yunan belâsını çıkarmış olan İngilizlerin başına bir Hindistan belâsı açmak ve bu sayede belki bütün dünyaya biraz rahat nefes aldıracak bir hâdise-i uzmanın müsebbibi olmak! İşte benim gayem budur. Sizin dahilde sarfettiğiniz mesaiyi haricî mesaî ile teshil ve takviye eylemek.

Bu hususta ne gibi teşebbüsatta bulunduğumu nazarınızda, gayet vazıh bir surette göstermek için size leffen bazı evrak ve muhaberat suretleri

[63] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 2-3.2.1945.

Levent Şahverdi Arşivi

takdim ediyorum. Bunlardan birden .... kadar numara tahtındadır. Eğer her birini boş zamanınızda gayet dikkat ve itina ile okuyacak olursanız bir senelik mesaîmin hulâsasını elde etmiş olursunuz. Binaenaleyh, bu mektubumda onların münderecatından başka bahsetmeye lüzum görmüyorum. Fakat, bu verdiğim malûmat ve gönderdiğim evrak fevkalâde mahrem ve yalnız sizin şahsınız ile lüzum görürseniz Hariciye Nazırı'nıza ve Erkânıharbiye Reisinize ve yine lüzum görürseniz Refet Bey'e aittir. Sizler okuduktan sonra bunların kâffesini bizzat kendi elinizle ihrak etmenizi pek ziyade rica ederim. Zira üzerinde benden başkalarına ait olan esrar vardır.

.... numaralı vesikadan anlayacağınıza göre, benim Kâbil'e gelmekliğimden en büyük fayda Afganistan'ı İngilizlere kaptırmamak ve Afgan-Rus muahedesini tasdik ettirmek olmuştur. Bizim mücadelâtımız nokta-i nazarından bu en büyük bir faydadır. Bundan başka Afgan ordusunun ve devair-i muhtelifesinin Türk erbab-ı ihtisası vasıtasıyla tensik ve ıslah olunması kararını da istihsal ettim ki bu sayede Hindistan'ın can alacak bir noktasında elli altmış Türk zabitinin talim ve terbiye ettiği bir Afgan ordusu vücude gelmiş ve Afganistan yine Türk erbab-ı ihtisasının tensik ve tanzim eylediği bir idare-i muntazamaya malik bulunmuş olacaktır. Afganistan ile Türkiye arasında âtiyen yapılacak bir muahede-i muhadenet bittabi İngilizleri çok düşündürecek ve Türkiye'yi kimsesiz bir öksüz çocuk telâkki etmesine mani olacaktır.

Afganistan ordusunda Türk zabitanının istihdamına ve hangi işler için ne kadar Türk zabiti lâzım geldiğine ve saireye dair Emir Hazretlerinin imzalarıyla tevsik olunan fermanları ve cetvelleri Hariciye Nazırı, Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili namına yazdığı bir mektup ile ve bu mektubumu size getirecek olan kurye ile Ankara'ya göndermiştir. Ben onların Türkiye'ye bir suretini leffen size gönderiyorum. Bu listeye dahil olan Türk zabitlerinden bir kısmı elyevm burada mevcuttur. Yeniden gelecek olan Türk zabitlerinin adedi yirmidörttür. Bunların şerait-i istihdamiyesini mübeyyin olan müsvedde dahi merbuttur.

Evvelâ sizden şunu rica edeceğim ki bu zabitler fevkalâde hüsn-i intihap edilsinler. Ben bir kaç arizamda sizden rica etmiştim ki bu heyeti mümkünse Bosnalı Salih Bey'in riyaseti altında gönderiniz. Fakat İsmet Bey'in[64] verdiği malûmata nazaran Salih Bey[65] Erkânıharbiye-i Umumiye

[64] Cemal Paşa'nın yaveri İsmet Bey.

[65] Salih Omurtak (1889-1954).

Levent Şahverdi Arşivi

Harekât Şubesi Müdüriyetini ifa ediyormuş. Binaenaleyh infikâki caiz değilmiş. O halde Behiç Bey[66], yahut Tiflis sefiri Kâzım Bey[67] yahut Enver Paşa'nın enistesi diğer Kâzım Bey[68] ve yahut Leyman Paşa'nın eski harbiye reisi Kâzım Paşa[69] ve eğer Malta'dan tahliye edilmiş ve Anadolu'ya gelmişse Ali İhsan Paşa'dan[70] birini heyet-i tensikiye riyaseti ve erkânıharbiye-i umumiye ve harbiye devairi riyaseti ile göndermenizi münasip gibi telâkki ederim. Diğer zabitanın intihabında meslekte malûmat-ı nazariye ve tecrübe-i ameliye, ahlâkta bittecrübe sabit olmuş metanet ve safiyet, işret etmekten temâmî-i takvâ, son derece faaliyet ve arkadaşlarıyla hüsn-i muaşeret noktaları nazardan dûn tutulmamalıdır. Bütün teşebbüsat-ı umumiyemizde mazhar-i muvaffakıyet olmaklığımız için de bu zabitanın kâffesi reisleri vasıtasıyla doğrudan doğruya benim direktifim dahilinde hareket etmek lüzumuna dair taraf-ı âlilerinden emr-i sarih ve katî almalıdırlar. Bittabi ben bu hususu gayet "indirect" istimal edeceğim ve yalnız reis-i heyet ile temasta bulunacağım ve tensikata ve vezaif-i umumiyeye taalluk eden hususat için hiçbir müdahalede bulunmayacağım. Fakat bunların Kâbil'de etrafıma toplanmış olmaları teşebbüsatımız için fevkalâde faydalar temin edecektir. Bu hususta Süreyya Bey[71] size şifahî birçok izahat verecektir.

Elyevm burada bulunan ve Emir Hazretlerinin son fermanları mucibince heyet-i tensikiye-i Osmaniye meyanına ithal edilmiş olan Türk zabitanının esamisini mübeyyin bir pusula da işbu mektubuma leff edilmiştir. Zabitan ile maliye ve jandarma ve polis müşavir ve muavinlerinin Ankara'dan buraya kadar olan harcırahları ile üçer aylık maaşatı miktarına baliğ olan beş bin yediyüzyirmi İngiliz lirasının Ankara'daki Afgan Sefiri tarafından size teslim olunacağını Hariciye Nazırı mektubunda bildirmiştir. Bu parayı aldığınız halde derakap icabının ifa edileceğine hiç şüphe etmiyorum.

Maliye Müşavirliğine tayin edilecek zat işinin cidden ehli olmalıdır. Gerek zabitan ve gerek diğer erbab-ı ihtisas kendi mesleklerinin icabettirdiği bütün kanun ve nizamname ve talimatnameleri ve bütün cetvel vesai-

[66] Behiç Erkin (1876-1961).
[67] Kâzım Dirik (1881-1941).
[68] Kâzım Orbay (1887-1964).
[69] Kâzım İnanç (1880-1938).
[70] Ali İhsan Sabis (1882-1957).
[71] Cemal Paşa'nın yaverlerinden Mülâzim Süreyya Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

re suretlerini hâmilen gelmelidirler. Burada hiçbir şey bulmanın imkânı yoktur.

Zabitandan arzu edenler haremleriyle birlikte de gelebilirler. Fakat en ziyade haremleri tahsil görmüş olanların gelmesine müsaade edilmesi burada Türk kadınlığının irfan yüksekliğine numune teşkil etmek nokta-i nazarından faydalı olur.

Bundan evvel gönderdiğim bir kurye ile size bir iki fotoğraf gönderdiğimi tahattür ediyorum. Süreyya Bey vasıtasıyla da size bir kaç fotoğraf daha takdim ediyorum. Sizin bana oradaki hayatınızı musavvir bazı fotoğrafları göndereceğinize eminim. Binaenaleyh onları kemal-i ısrar ile bekliyorum.

Buraya gönderdiğiniz mümessil Abdurrahman Bey'e[72] hiçbir para vermediğiniz için buraca pek sıkıntı içindedir. Ankara'nın mümessili sıkıntı çekmemek mecburiyetinde olduğu için kendisine ayda iki bin Kâbil rublesi verilmesini ve onun mukabilinde Ankara hükûmeti tarafından Ankara'daki Rus Sefirine Osmanlı parası verilmesini buradaki Rus Sefirinden rica ettim. Muvafakat etti. Eğer siz de muvafakat ederseniz işi o suretle idare edeceğiz. İki bin ruble altın olarak seksen Osmanlı lirası eder. Bir mümessilin bundan daha az para ile yaşamasına buraca imkân yoktur. Herhalde sizin muvafakatiniz gelinceye kadar ben kendisini şöyle böyle idare etmeğe çalışacağım.

Abdurrahman Bey iyi bir adam ise de herhalde afgâniyüla olması Anadolu ruhunu temsil edebilmesine mani oluyor, zannediyorum. Benim kanaatimce bu pek ziyade haiz-i ehemmiyet olan Kâbil noktasına yeni Türklük ruhuna son derecelerde vâkıf birinin gönderilmesi pek münasip olur. Ben sizin hiddet etmiyeceğinize emin olsam yine eskiden olduğu gibi Bedri Bey'i tavsiye edeceğim. Bedri Bey, Emiri'n son derecelerde muhabbetini celbetmiştir ve gayet zeki, fedakâr bir arkadaştır. Böyle arkadaşları iş başına geçirmek pek faydalı olacağı kanaatindeyim. Abdurrahman Bey'i de onun maiyetine müsteşar veya müşavir namıyla tayin edersiniz, olur biter. Herhalde bu maruzatımın gayet mahrem tutulmasını ve Abdurrahman Bey'in kulağına isal edecek bir kimseye serrişte verilmemesini rica ederim. İstemem ki uzak yerlerde bu arkadaşla bozuşmuş olalım. Süreyya Bey bu hususta size izahat verebilir.

[72] Abdurrahman Bey. Haziran 1920-Haziran 1922 tarihleri arasında Ankara Hükûmeti'nin Kâbil Temsilciliği görevini yürütmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Şurası da bizim için şart-ı âzamdır ki bundan sonra lâakal ayda veya bir buçuk ayda bir sizden behemehal bir mektup almalıyım. Bu mektubu siz Bakû'deki Memduh Şevket Bey'e[73] gönderirsiniz. O da Taşkent'teki yüzbaşı Haydar Şevki Efendi'ye gönderir. Oradan da bana gelir. Haydar Şevki Efendi'nin Taşkent mümessiliğini resmen tasdik ederseniz o da isabet olur.

Artık size yazacak bir şeyim kalmadı. Burada Afganistan için yazdığım ve kabul ettiğim nizamnamelerden birkaç tanesini hâtıra olarak size takdim ediyorum. Kariben askerî ve mülkî ceza kanunnameleri de tabedilmiş olacaktır. Ben yalnız başıma bu kadarcık yapabildim ve bugün Afganistan'a bir hükûmet şekli verdim. Fakat bunların tatbik ve ıslahı birçok arkadaşın burada bulunmasına ma'kuddur. O lütfu da siz yapacaksınız.

Bütün arkadaşların gözlerini öperim. Buradaki zabitan ellerinizi öperler. Enver Paşa'dan aldığım bir telgraf[74] mucibince kendisiyle görüşmek üzere kariben Rusya'ya bir seyahat yapacağım. Eylül nihayetinde Buhara'da bulunacağım. Eğer o zamana kadar bu mektubunu alır da Taşkent'teki Haydar Şevki Efendi vasıtasıyla bana gönderilmek üzere bir mektup irsal ederseniz müteşekkir kalırım.

Baki seni hasretle öper ve muvaffakıyetini Allah'ın büyüklüğünden temenni ve niyaz ederim, kardeşim.

Kardeşin
Ahmet Cemal

XI

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 12 KASIM 1921 TARİHLİ TELGRAF[75]

Cemal Paşa'nın aşağıdaki telgrafı, Mustafa Kemal Paşa'ya 12 Kasım 1921 günü Moskova'dan gönderilmiştir. Telgrafta Enver ve Halil Paşaların Anadolu'ya

[73] Memduh Şevket Esendal (1884-1952). 19 Ağustos 1920-1 Kasım 1923 tarihleri arasında Ankara Hükûmeti'nin Bakû Temsilciliği görevini yürütmüştür.

[74] Enver Paşa, Cemal Paşa'ya 20 Temmuz 1921 tarihli bir telgraf göndererek kendisiyle görüşmek isteğinde bulunmuştu (Feridun Kandemir, Cemal Paşa'nın Son Günleri, Yedigün Mecmuası 1934, sayı: 74, s. 16).

[75] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya: 109-A, Fihrist: 13/1-2; Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 280-281. (Söz konusu mektubun ATASE Arşivindeki metni üzerinde 18 Kasım 1921 tarihi bulunmaktadır.)

Levent Şahverdi Arşivi

geçme girişimini öğrendiğini ve bu eyleme mani olmak için bütün gücüyle çalışacağını, yakında Almanya'ya hareket edeceğini bildirmektedir.

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Mülâzim Süreyya Bey'le takdim ettiğim mektuplardan ahval-i umumiye malûm-ı samileri olmuştur. Ahiren Moskova'ya muvasalatımda Enver ve Halil Paşaların Anadolu'da teşebbüs etmekte oldukları hususata vâkıf oldum[76]. Bu teşebbüsata nihayet verdirmek için bütün mevcudiyetimle çalışıyorum. Pek yakın bir zamanda nail-i maksat olabileceğime itimadım kavidir. Neticeyi birkaç güne kadar gideceğim Almanya'dan arzederim. Afganistan hakkındaki teşebbüsatım pek muvaffakıyetli neticelenmiştir. Almanya'da pek kısa bir müddet kaldıktan sonra tekrar Afganistan'a avdet edeceğim. Evamir-i devletlerinizi Fethi Bey'in[77] bildiği Münih'teki adresime iş'ar buyurursanız müteşekkir olurum. Afganistan için istediğim zabitanı bizzat intihap etmek emelindeyim. Süreyya Bey'in bu iş için serian İstanbul'a izamını rica ederim. Muvaffakıyet-i ahirenizden[78] dolayı bütün ruhumla arz-ı tebrikât ederim.

Ahmet Cemal

XII

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 16 KASIM 1921 TARİHLİ MEKTUP[79]

Cemal Paşa'nın aşağıdaki mektubu, Mustafa Kemal Paşa'ya, 5 hafta kaldığı Moskova'dan Almanya'ya hareket etmekte olduğu günlerde 16 Kasım 1921 tarihinde yazılmıştır. Mektupta Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği 10 Temmuz 1921

[76] Enver Paşa, 31 Temmuz 1921 günü Moskova'dan ayrılmış, 10 Ağustos 1921 tarihinde Batum'a gelmişti. Kendisinden evvel Moskova'dan Trabzon'a gelen Halil Paşa, Mayıs ayı içinde Vekiller Heyeti kararıyla sınır dışına çıkarılmıştı. Bunlar, Anadolu'da kendilerine tâbi bir partinin kurulmasını istiyorlar, bu yolda gizli faaliyette bulunuyorlardı. Enver Paşa, her an Anadolu'ya geçmek için fırsat kolluyordu ama, Ankara Hükûmeti'nin sıkı önlemleri nedeniyle buna imkân bulamadı. Yine de Eylül sonuna kadar Batum'da kaldı. Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması üzerine Ekim 1921'de Batum'dan Buhara'ya gelerek Basmacılara katıldı ve onların başında Sovyet kuvvetleriyle çarpışmaya başladı. 4 Ağustos 1922 günü Buhara'nın doğusunda Sovyetlerle bir çarpışma esnasında şehit oldu.

[77] Fethi Okyar (1881-1943).

[78] 13 Eylül 1921 günü zaferle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi.

[79] Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 282-283.

Levent Şahverdi Arşivi

tarihli mektubu aldığını ve "faaliyetlerinin Vekiller Heyeti'nce takdir görmüş olduğunu" öğrenmekten cesaretlendiğini, Enver Paşa'nın Buhara'daki faaliyetlerine mani olmak için olanca gücüyle çalışacağını kaydetmektedir.

Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

10 Temmuz tarihli mektubunuzu kemal-i sürurla okudum. Mesai-i âcizanemin Heyet-i Vekile nezdinde şayeste-i takdir görülmüş olması mesai-i müstakbelem için bana pek büyük bir cüret ve kanaat bahşetti. İtimat edebilirsiniz ki Vusta-yi Asya İslâm muhitinde pek karip bir âtide şayan-ı takdir ve hürmet teyakkuz-ı umumî husule gelecek ve Anadolu'nun vücuda getireceği azametli saltanat-ı milliyenin kıymettar peykleri halinde dünkü düşmanlarını mecbur-i tâzim ve tekrim edeceklerdir. Refakatimde benimle beraber çalışan arkadaşlar hakkında lütuf ve inayetinize bilhassa arz-ı şükran eylerim. Uzatmış olmamak için gayret kısa bir cümle ile şunu söyliyeyim ki, 10 Temmuz tarihli mektubunuzla beni hakikaten pek müteşekkir bıraktınız. İşte şimdi kalbimde âti-i teşebbüsatım hakkında büyük bir cüret hissediyorum.

Moskova'ya gelmek üzere olduğumu ve geldiğimi şimdiye kadar almış olacağınız müteaddit mektuplarım ve tebligatlarımla anlamışsınızdır. İşte bu mektubumu da Moskova'dan hareket etmek üzere olduğum sırada yazıyorum. Moskova'da tam beş hafta kaldım. Bu müddet zarfında neler yapmış ve nelere teşebbüs etmiş ve muvaffak olmuş bulunduğuma dair Afgan Emiri Hazretlerine yazdığım mufassal bir mektup pek güzel izah eder. O mektubun bir suretini leffen size takdim ediyorum. Ruslara karşı ne suretle istimal-i lisan etmekte olduğumu da gene bir suretini takdim ettiğim memorandum pek güzel izah eder.

Enver Paşa'nın teşebbüsat-ı ahiresi hakkındaki mütalâatım da kendisine son yazdığım mektupla Emir'e yazdığım mektuptan anlaşılıyor. Eğer hakikaten Enver Paşa'yı Buhara'dan geri alamazsam bütün bir buçuk senelik mesaimi mahvetmiş olacağım. Buna muvaffak olmak için olanca şiddetimle çalışıyorum.

Halil, Küçük Talât ve elhâsıl bütün Enver teşebbüsatının erkânını Kafkasya'dan uzaklaştırmak üzereyim. İşte bu sayede siz, sizi rahatsız eden ve işleri ihlâl etmesi kaviyyen melhuz olan bir teşebbüsten kurtulmuş olacaksınız. Buhara teşebbüsünün alacağı son şekilden sizi ancak Berlin'de haberdar edebilirim. Bu arizam size ne zaman vâsıl olacaktır, bilemiyorum. Binaenaleyh bunun cevabını doğruca Moskova'ya yazarsanız

Levent Şahverdi Arşivi

müteşekkir kalırım. İstediğim mütehassıslarla zabitanın miktar ve esamîsi hakkında Süreyya Bey'den malûmat-ı lâzıme almış olacaksınız. Bunları lütfederseniz işlerim kesb-i sühulet etmiş olur. Fethi'nin ve diğer rüfekanın hürmetle gözlerinden öperim kardeşim.

Ahmet Cemal

XIII

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 30 KASIM 1921 TARİHLİ MEKTUP[80]

Cemal Paşa'nın, aşağıdaki 30 Kasım 1921 tarihli mektubu, Münih'ten yazılmıştır. Cemal Paşa bu mektubunda, Berlin'de kısa süre kaldıktan sonra ailesinin bulunduğu Münih'e geldiğini bildirmekte, özellikle Enver Paşa'nın son girişimini şiddetle kınamaktadır. Enver Paşa'nın Buhara'da giriştiği faaliyetin gerek Anadolu gerekse İslâm ülkeleri için zararlarını dile getirmekte, onun oluşturduğu "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihatı" adlı örgütün lağvedilmesi için Enver Paşa'nın Moskova ve Berlin'deki çalışma arkadaşlarına ihtarda bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca Enver Paşa'nın girişlerinin kendisiyle hiçbir ilgisi olmadığını kaydetmekte, bu sebeple Ankara Hükûmeti tarafından da durumun halka açıklanmasını istemektedir.

Münih, 30 Teşrinisani 1921

Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

Moskova'dan Ali Fuat Paşa vasıtasıyla takdim ettiğim mufassal mektubu[81] yazdıktan sonra İsmet Bey'le birlikte Almanya'ya geldik. Münih'e muvasalatımda ailemi ve çocuklarımı hamdolsun âfiyette buldum. Seyahatimiz pek büyük sühuletle cereyan etti. Sizi şahsıma ait tafsilât ile meşgul etmekten ise doğrudan doğruya maksada gireceğim.

Bence bugünün en mühim meselesi Enver'in son teşebbüsatıdır. Bu mecnunu Anadolu'da sizin başınıza belâ olmaktan meneden talihe müteşekkir olduğum halde onu müteakip teşebbüs ettiği işten dolayı son derecelerde müteheyyicim. Anadolu'ya ve size karşı artık hiçbir şey yapamayacağını tamamiyle anladıktan sonra mutlaka bir iş yapmak ve her ne suretle olursa olsun kendisinden bahsettirmek cinnetini izhar eden bu zat bu sefer de Rusya hükûmeti aleyhine Buhara ve Türkistan ve Fergana'da bir ihtilâl çıkarmak fikrine düşmüş ve hemen işe başlamıştır.

[80] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 4.2.1945.

[81] Cemal Paşa'nın 16 Kasım 1921 tarihli mektubu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun neticesinde gerek memleket için ve gerek şark muhit-i İslâmı için en ufak bir fayda ve en ehemmiyetsiz bir muvaffakıyet ümidi mevcut bulunsa idi hiç de telâş etmezdim. Fakat bir taraftan belki yüzbinlerce Müslüman ve Türkün daha mahv ve helâk edilmesini ve bir taraftan da benim Afganistan ve Türkistan ve Buhara'da teşebbüs ettiğim işlerin dûçar-ı akamet olmasını mucip olmaktan başka bir netice vermeyecek olan bu son teşebbüsten de bu mecnunu sarfınazar ettirmek benim için bir vazife halini kesbetti. Ve daha Moskova'da iken kendisine gayet şedit ve tevbihâmîz bir mektup yazdım. Ve daha sair bazı teşebbüslerde bulundum.

Bu defa Münih'e gelir gelmez Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin'e bir mektup yazarak Enver'in son teşebbüsü hakkındaki nokta-i nazarımı kendisine izah ettim. Mektubun Türkçe bir suretini aynen leff ediyorum. Benim korktuğum şey Rusların, Enver dolayısiyle benim hakkımda da şüpheye düşerek Afganistan'ın Rusya tarikiyle Anadolu ile temasta bulunmasına mani olmaları ve Anadolu'dan ve İstanbul'dan Afganistan'a celbedeceğimiz zabitan ile sair erbab-ı ihtisasın Rusya tarikiyle mürurlarına müsaade etmemeleri ve Afganistan'a vermeği taahhüt ettiklerini bundan evvelki mektubumda arzettiğim malzeme-i harbiyeyi vermekten imtina eylemeleridir. Çiçerin'e yazdığım mektuptan maksat budur. Bakalım bu son hezeyanların tesirat-ı muzırresini izaleye muvaffak olabilecek miyim.

Enver'in bir fikr-i mahsus ile teşkil ettiği "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" namındaki teşkilâtın bilkülliye lağvedilmesini ve artık böyle delice teşebbüsattan vazgeçmelerini Enver'in Moskova ve Berlin'deki rüfekasına ihtar ettim. Ve bâdema böyle benim bilgim olmayan teşebbüsat için benim ismimi kullanmağa mezun olmadıklarını ve benim kendileriyle hiçbir münasebet-i şahsiyem olmadığını kendilerine söyledim. Zannediyorum ki müteşebbislerini hâcil etmekten başka bir fayda temin etmemiş olan bu iş de böylece nihayet bulmuştur.

Yalnız, buraya gelmiş olan son İstanbul gazetelerinde Enver'in Batum'daki teşebbüsatına benim de iştirâk ettiğim hakkındaki havadisi görünce pek ziyade müteessir oldum. Eğer benim Enver'in Batum ve Anadolu teşebbüsatıyla hiçbir alâkam olmadığına dair Büyük Meclis Hükûmeti erkânından birinin bir gazete muhbirine enterviyöv tarzında bir ifadesini neşrettirecek olursanız benim namusumu ikmal etmiş olursunuz. Afganistan'daki hidematımın sizce müstahsen ve menafi-i dahiliye ile mütevafık olduğuna dair Anadolu'da münteşir gazetelerden birinin men-

Levent Şahverdi Arşivi

ba-ı meçhul bir havadis veya fıkra neşretmesi de teşebbüsatımdaki muvaffakıyetim için pek müfit olabilir.

Mülâzim Süreyya Bey ile takdim ettiğim mufassal mektup ile melfufatını şimdiye kadar mütalâa buyurmuş olacaksınız. Afganistan için istediğim zabitan ile erbab-ı ihtisası evamir ve talimatınız dairesinde intihap ve Afganistan'a sevk etmek üzere kariben nezdinize sizin de haiz-i itimad-ı fevkalâdeniz olan İsmet Bey'i daha mufassal bir mektubumu hâmilen izam edeceğim. O zamana kadar Afganistan'a hiç kimsenin gönderilmemesini rica ederim.

Berlin'de bulunduğum sırada, Amerika'nın Associated Press vekili Mr. Weygand ile görüştüm. İngiltere Hariciye Nezareti'nin 7 Eylül tarihiyle Rusya hükûmetine verdiği notanın benim hakkımdaki fıkaratına cevaben yazdığım bazı şeyleri mumaileyh vasıtasıyla neşrettirdim. Bu sırada bana dedi ki: "Bundan bir ay evvel, Yunan Kralı Konstantin 'Türk - Yunan Mücadelesi' unvanı altında bizim matbuatımız vasıtasıyla ve bizzat kendi imzasıyla mufassal ve tamamen Türklerin aleyhinde bir makale neşretmişti. Ben isterdim ki aynı matbuat Mustafa Kemal Paşa'nın Kral Konstantin'e cevaben bizzat kendi imzası tahtında yazacağı bir makaleyi de neşretsin. Fakat maatteessüf bu hususta birçok vasıtalara müracaat ettiğim halde şimdiye kadar hiçbir şey elde edemedim".

Bu zatın fikrini pek ziyade musîb telâkki ederim. Herhalde Kostantin'in makalesini şimdiye kadar okumuşsunuzdur. Ona tarafınızdan yazılacak mufassal cevabı Roma veya Berlin'deki sefiriniz vasıtasıyla Berlin'de Otel Adlon'da sakin Mr. Weygand'a isal ettirecek olursanız, Amerika'nın lâakal ondört onbeş mühim gazete ve rövüsiyle neşredilmesini temin eylemiş bulunursunuz.

Bu meseleye pek ziyade ehemmiyet vermenizi ve bilhassa Berlin'deki Mr. Weygand ile istihbarat vesaitinizin teması kaybetmemesini rica ederim.

Ben iki ay kadar Almanya'da kalacağım. Müteakiben Moskova'ya avdet edeceğim. Eğer bu müddet zarfında zîre derç edeceğim adrese iki satırlık bir cevabınızı alırsam son derecelerde sevineceğim. Zira sizinle nokta-i nazar ihtilâfımız olmadığını gösteren bir mektubunuz benim teşebbüsatımda daha metin ve cüretkâr olmaklığımı intaç ediyor.

Fethi'nin ve Rauf'un benim için gözlerini öpünüz. Rauf'un aleyhimde söylenen bazı alçakça iftiralara karşı merdâne ve metinâne sebk eden

Levent Şahverdi Arşivi

müdafaatını haber aldım. Kendisine karşı ebediyen müteşekkir olacağım. Ben âtiyen namusumu ancak sizin gibi, Fethi ve Rauf vesaire gibi beni cidden tanıyan ve seven arkadaşlarımın muavenetleriyle ikmal edebileceğim. Aleyhimde söylenen şeylerin kâmilen bir iftiradan ve suizandan başka bir şey olmadığını ispat edecek delâil-i maddiyeye malik olmakla beraber herhalde bunların kuvvetli deliller olduklarını ispat için arkadaş muavenetine muhtaç olacağım. Ben bugün içinizde yok yere ve bigayrihakkın namusuna leke sürülmüş bir arkadaşınızım. Beni yükseltmek, namusumu iade ettirmek için katî muavenetlerinize muhtacım. Ve bu muavenete sizden bihakkın intizar ediyorum. Eğer irae edeceğim delâil-i maddiye sizin temin-i kanaatinize kâfi gelirse siz de o zaman mukteza-yı uhuvveti icra edersiniz.

Maahaza, ben mücadelât-ı umumiyenin nihayetine kadar sabretmek isterim. Sizin de mazhar-ı takdiriniz olan teşebbüsat-ı hariciyemde kemal-i metanetle devam ederim. Şayet bu teşebbüsatım sırasında ölürsem benim ikmal-i namusuma medar olacak vesaik-i maddiye ve tahririyeyi haremim size tevdi edecektir. Ve İsmet Bey de bu vesikaların nerelerde saklı olduğunu bilir. İşte o zaman evlâtlarımın namussuz bir isim taşımamaları için benim ikmal-i namusuma ait teşebbüsatı sizlerden beklerim.

Başka yazacak şimdilik bir şeyim yok. Hasretle gözlerinizi öperim kardeşim.

Ahmet Cemal

Adresim :
Madame Cemal Pacha
Müseumstr. 1
München

Mektubun zarfı haremim namına olacak ve derûnu bittabi bana ait bulunacaktır.

XIV

MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN CEMAL PAŞA'YA 2 OCAK 1922 TARİHLİ MEKTUP[82]

Mustafa Kemal Paşa, aşağıdaki 2 Ocak 1922 tarihli mektubu Cemal Paşa'nın General Frunze ile gönderdiği mektuba cevap olarak yazmıştır. Mektupta

[82] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 19-20.12.1944.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa'nın, Enver Paşa'nın girişimleriyle ilgili görüş ve öğütlerini uygun bulmadığını söylemekte ve kendisinden bu hususta kesin tutum ve davranış istemektedir. Cemal Paşa'ya da faaliyetlerinde isabet için Ankara'nın bilgi ve direktifi içinde çalışması gereğini hatırlatmaktadır.

Ankara, 2 Kânunusani 338 (1922)

Kardeşim Cemal Paşa,

Süreyya Bey'le gönderdiğiniz mektup ve melfufatı[83] aldım. Gerek bunların ve gerek ötedenberi göndermiş olduğunuz raporların muhteviyatı gerek beni ve gerek sair rüfekayı vaziyet ve mesainizden çok memnun bıraktı. Sizi mesainizde muvaffak etmek ve vaziyetinizi tarsim etmek için pek müsait bir zemin hazırladı. Afganistan işlerimizi tanzim için münasip kararlar alındı. Bu mukarrerat cümlesinden olmak üzere Fahri Paşa'yı[84] sefir tayin ettik. Fakat Ukrayna Ordusu Başkumandanı Kamarad Frunze ile gönderdiğiniz mektup[85] muhteviyatı, oradaki mütalâat ve nesayih bizi sukut-ı hayale uğrattı, müteessir ve iğbirara sevketti. Bu mütalâattaki isabetsizliği ve bu tarz-ı telâkkinin sizi de ne kadar mutazarrır edebileceği hakkında Fethi Bey'in yazdığı mektup[86] kâfi izahatı havidir.

Eğer Münih'ten gönderdiğiniz 30 Teşrinisani 921 tarihli mektubunuzu almamış olsaydım, sizinle muhabere ve münasebette bulunmakta bizzarur içtinap edecektim. Paşam, Türkiye'de tahmin edemeyeceğiniz derecede bir inkılâp olmuştur. Bütün manasıyla bir halk hükûmeti teşekkül etmiştir. Teşrîî ve icraî salâhiyetleri kendinde cemeden Türkiye Büyük Millet Meclisi bilcümle umur-u devlete bizzat vazıülyeddir. Hiçbirimiz bu Meclis'in tasvibine mazhar olamayacak icraatta bulunamayız. Şüphesiz bu şayan-ı takdir ve iftihar bir haldir. Şunun veya bunun bâzû kuvvetiyle ve

[83] Cemal Paşa'nın, yaveri Süreyya Bey'le Kâbil'den gönderdiği 29 Temmuz 1921 tarihli mektup.

[84] Fahrettin Türkkan (1868-1948). Kasım 1921-Kasım 1925 tarihleri arasında kâbil Elçiliği görevini yürütmüştür.

[85] General Frunze, Ukrayna Fevkalâde Temsilcisi olarak 1921 Kasım ayı sonlarında Batum'dan hareketle 13 Aralık 1921 günü Ankara'ya gelmişti. Cemal Paşa'nın, General Frunze aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektup, bugüne kadar hiçbir eserde yayımlanmadığı, inceleme yaptığımız arşivlerde de bulunamadığı için içeriği hakkında bilgimiz yoktur; ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Ocak 1922 tarihli mektubunda yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre, Cemal Paşa, Enver Paşa'ya karşı izlenecek yolla ilgili Ankara Hükûmetince hoş karşılanmayan bazı görüş ve öğütlerde bulunmuştur.

[86] Fethi Okyar'ın söz konusu mektubuna yayımlanmış kaynaklarda rastlanamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

zorbalıkla vaziyete hâkim olmasına ihtimal yoktur. Akıl ve feraset ve ilm ü iktidar ancam rôleur[87] olabilir. Bu evsafın başında da millet ve Millet Meclisinin bütün mâna-yı şâmille emniyet ve itimadına ve itibarına mazhar olmak şartı vardır. Binaenaleyh sen şöyle veya böyle hareket edersen Enver memlekete girer gibi tehditlerin mânası yoktur. Ancak bu mahiyet ve zihniyet, gülünç telâkki edilmekten başka bir tesire malik olamaz.

Size arkadaşça yapabileceğim nesayih şunlardır:

Evvelâ: Türkiye halkının idare ve akide şekillerinde inayet-i Hak ile husule gelmiş olan inkılâbın mahiyetini ehemmiyetle tetkik ediniz. Bu hususta tenevvür için her türlü vesait ve vesaile müracaat faydalıdır. Bu takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Reisinin ve Heyet-i Vekile namındaki Türkiye İcra Heyeti'nin ve bunların millete karşı olan vaziyet ve salâhiyetlerini anlayacaksınız.

Saniyen: Memleket ve millet nazarında iade-i mevki ve itibar için sakin ve mütevekkil ve herhalde acelesiz müspet ve maddî mesai sarfetmek zarureti vardır. Bu mesainin çok büyük olmasından ziyade hüsnüniyete ve cidden menafi-i millete makrun ve müteveccih olduğu kanaatini verecek mahiyette olması haiz-i ehemmiyettir. Bu takdirde sizi seven dostlarınız sizin için çalışmak zeminine malik olabilirler. Aksi takdirde isminizi yadetmekten bile içtinap edebilirler.

Salisen: Ef'al ve harekâtınızda isabet için behemehal Ankara'nın sık sık talimat ve nesayihine ihtiyaç zarurîdir. Kardeşçe nasihatlerimiz hem hakkınızdaki muhabbet ve uhuvvet-i kadimenin ve hem de memleketin vaziyet ve icabat-ı hakikiyesine tevafuku itibariyle herhalde şuradan ve buradan alabileceğiniz tesirlerle kıymetini kaybetmekten mahfuz bulundurulmalıdır. Gayri bu mektuba açık ve kat'î kanaatinizi ve mütebeddil kararınızı bildirir cevaba intizar edeceğim. Bizim kararlarımızın gayet kat'î ve tarz-ı hareketimizin gayrimütebeddil olduğunu ve hiçbir tesire tâbi bulunamıyacağını takdir ederseniz.

Enver'in sözü ile hareketin ve hattâ herhangi noktada onunla teşrik-i mesainin mûcib-i nikbet ve vahamet olduğunda hâlâ tereddüde mahal yoktur. Sizin mazide de en büyük hatanız, agleb-i ihtimal, vicdanınıza muhalif olarak onların içinde kalıp kendi inisiyativinizi terk etmiş olmanızdır.

[87] Fransızca rol oynayan, rol oynayıcı anlamında.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu samimî nasihatlerimi dinler ve harekâtınızı ona tevfik ederseniz, zamanın lehinizde çalışacağından emin olabilirsiniz.

Buradaki dostlarınız, bir gün, sizi memlekette ve sine-i millette mevki ve itibar sahibi görmekten ne kadar mesut olacaklarını ve bunun için her fırsattan lehinizde istifadeden geri durmayacaklarını emniyetle kabul ediniz.

Frunze yoldaşla bilmünasebe sizin ve Enver'in hakkında görüştük. Ona yalnız sizin için söylenmesi icap eden tarzda mütalâatta bulundum. Öteden beri Rus sefirlerine aynı tarzda beyanatta bulunduğum gibi Fuat Paşa'ya da hakkınızdaki iş'aratım[88] bu yoldadır.

Fethi ve Rauf vesair arkadaşlarla beraber tahassürle gözlerinizden öperiz kardeşim paşam.

İsmet Bey'in[89] vüruduna intizar olunacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

[88] Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği 8 Kasım 1921 tarihli telgraf. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında şunları söylemektedir: "..Cemal Paşa şimdiye kadar dürüst hareket etti. Aynı tarzda devam ederse kendisini takviye edeceğiz. Herhalde Enver vesaire ile alâkasını katetmelidir. Bunları benim tarafımdan açıkça kendisine söyleyiniz. Medine Muhafızı Fahrettin Paşa'yı Afgan Sefiri yaptık. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki mesaisini yavaş yavaş millete anlatarak mevkiini tahkim edeceğim. Şimdiye kadar olan işaratını hüsn-i telâkki ve mümkün olanlarını tatbik ettim. Onun tarafından telgrafa ve işar-ı devletinize muntazırım." Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın General Frunze ile gönderdiği mektubu aldıktan sonra ise Ali Fuat Paşa'ya 29 Aralık 1921 tarihinde şu telgrafı çekti: "Ahiren Ankara'ya muvasalat eden Ukrayna Sefiri Yoldaş Frunze ile Cemal Paşa'nın gönderdiği bir mektupta bizim vaziyet ve efkârımızla kabil-i telif olmayan ve halâ eski zihniyetin idamesine matuf tavsiyelerinden anlaşıldığına nazaran müşarünileyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ni keyif ve arzuya göre sevk ve idare olunur mahiyette zannediyor. Ben milleti İttihat ve Terakki bayrağı altına davet edemem. Ankara'ya nasihat vermek değil, Ankara'nın tamamen nokta-i nazarı ve talimatı dairesinde hareket etmekte nafi olabileceğini ve binaenaleyh tashih-i fikir edinceye kadar kendisiyle idame-i münasebatta mazur bulunduğumu tebliğ etmenizi rica ederim". (Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 19.12.1944).

[89] Cemal Paşa'nın yaveri İsmet Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

Hamiş olarak:

Bu mektubum şahsınıza aittir. Kısa bir mektup da melfuftur.

Zarf içindeki söz konusu mektup da şudur:

Ankara, 2 Kânunusani, 338 (1922)

Cemal Paşa Hazretlerine

Muhterem Paşam,

Afganistan'da ifa eylediğiniz hidemat pek mühim ve menafi-i millet ve memleketimiz için nafidir. Dürüst harekâtınızla Ruslarla olan dostluğumuzun dahi samimiyetini tezyit edebilirsiniz.

Harekât ve mesainizde bir takım serserilere kapılmadığınızı ve kapılmayacağınızı teyit eden malûmata memnuniyetle muttali bulunuyoruz.

Bundan sonra dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin nokta-i nazarı ve hükûmetimizle Rus hükûmeti arasında mevcut ve her gün mütezayid dostluğun icabatı dairesinde hareket etmek hususundaki karar ve kanaatinizin isabetini takdir ederim. Mesai ve gayretinizin millet nazarında görünür ve takdir olunur âsâr-ı fi'liyyesine mazhariyetinizi kemal-i samimiyetle Allahtan tâzarru ederek gözlerinden öperim paşam.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

XV

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 11 MART 1920 TARİHLİ MEKTUP[90]

Cemal Paşa'nın aşağıdaki 11 Mart 1922 tarihli mektubu Paris'ten yazılmış ve o günlerde Ankara Hükûmeti adına Paris'te temaslarda bulunan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir.

[90] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 5.2.1945; Bilâl N. Şimşir, Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923), s. 179-180.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1 — Süreyya ile gönderdiğiniz mektubu[91] aldım. Bütün icraat ve teşebbüsatımda efkâr ve mütalâatınıza tamamiyle iştirak ederim. Enver'in son zamanlardaki efali onunla aramızdaki münasebatı bilkülliye katetmiştir. Süreyya ile gönderdiğim mufassal mektuplarla Feyzi Bey'in getirdiği mektubumdaki mütalâatımda tamamiyle sâbit kademim. Bütün hariçteki teşebbüsatımda Ankara'dan mülhem olmayı ve her teşkilâtımı Ankara'ya bağlamayı ötedenberi esas meslek ittihaz ettiğim gibi âtiyen de ruhen ve cismen Ankara'ya merbut olarak çalışacağımı beyan ederim.

2 — İsviçre'nin en sahib-i nüfuz askerlerinden Miralay Fonjala eğer sizin taraflardan bir davet-i resmiye alırsa Ankara'ya gelip Türk ordusunun harekâtını takip ve İsviçre efkârıumumiyesine bildireceğini vaadetti. Bu zatın İsviçre'de bahusus gençlik âleminde pek büyük nüfuzu vardır. Yunanlıların elindeki Miralay Fayler'e karşı kullanabileceğiniz pek mühim bir vasıta olur. Yusuf Kemal Beyefendi'ye[92] bu hususu arzettim. Münasip telâkki buyurursanız kendisinin Ankara Hükûmeti namına resmen davet edilmesi hususunun müşarünileyhe iblâğını rica ederim.

İsviçre'de efkârıumumiyeyi lehimize tahvil için bundan büyük bir fırsat elinize geçemez. Yunanlılar Fayler'e yüz bin İsviçre frangı harcırah verdiler. Fonjala'nın harcırahını siz de ona göre tahdit edersiniz. Herhalde elli bin İsviçre frangından aşağı olamaz.

3 — Paris seyahatimin ne suretle husule geldiğini bir ay sonra nezdinize hareket edecek olan İsmet Bey'le göndereceğim mufassal mektupta arzederim.

Ahmet Cemal

XVI

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 24 MART 1922 TARİHLİ MEKTUP[93]

Cemal Paşa, aşağıdaki 24 Mart 1922 tarihli mektubu Paris'ten yazmış, muhtemelen Ankara'ya dönmek üzere 25 Mart 1922'de Paris'ten ayrılan Yusuf Kemal

[91] Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Ocak 1922 tarihli mektubu.

[92] Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), o sıralarda Ankara Hükûmeti adına temaslar yapmak üzere Paris ve Londra'da bulunuyordu.

[93] Hüseyin Cahit Yalçın, Tarihî Mektuplar, Tanin 5-7.2.1945.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir. Mektupta geçen, "Yusuf Kemal Bey, buraların ahvalini size tafsilât-ı kâmiliyesiyle arz eder" ifadesi bu hususu düşündürmektedir.

24 Mart 1922

Kardeşim Paşam,

Süreyya Bey'le gönderdiğiniz mektubu[94] aldım. Münderecatı beni son derecelerde düşündürdü. Ben hiçbir dakika sizi tehdit etmeği hatır ve hayalime getirmedim. Evvelâ, ne siz ne de ben tehdit ile kanaatlerini, düşüncelerini değiştirecek insanlardan değiliz. Kamarad Frunze ile gönderdiğim mektupta Enver'e dair dermeyan ettiğim mütalâat münhasıran telifibeyn gayesine mübteni idi. Eğer istediğim gibi teşrih-i mesele edemeyerek sizi hiç istemediğim halde gücendirmiş, kalbinizi incitmiş isem bundan cidden müteessir olacağım.

Enver evvelâ benim malûmatım haricinde Anadolu'da bir hareket-i mahsusada bulunmak emelini beslemiş. Bilâhare birçok taraflardan aldığı vesaya neticesi olarak bu fikrinden vazgeçmiş. Ve benimle mülâkat etmek üzere Buhara'ya gitmiş. Orada beni bulamayınca o muhitte ahmakça iş görmeğe çalışan bazı contre-rèvolutionnaire'lerle teşrik-i mesai etmiş ve Ruslar aleyhine Türkistan'da ve Buhara'da ve Hive'de bazı teşebbüslerde bulunmuş. Ben maatteessüf kendisine pek uzak bulunduğum için, yazdığım birçok mektuplara rağmen, bunlara mani olamadım.

Nihayet, son zamanda aldığım malûmata göre Afganistan'a iltica etmiş. Fakat bu hareketleri ile benim Rusya'da başladığım işleri gayet büyük tehlikelere ilka etti. İşte bundan dolayı ben kendisini itham ediyorum ve bütün dostlarıma karşı bu hareketinden dolayı kendisini muahezeden geri durmuyorum. Bu defa Afganistan'a avdetimde, Almanya'ya geçip orada ailesi nezdinde sakin bir hayat geçirmeğe başlaması lüzumuna kendisini iknaa çalışacağım. Eğer buna muvaffak olursam tarik-i mesaimizden en büyük tehlikeyi kaldırmış olacağız.

Kanaatlerimi arkadaş hatırı için tebdil etmekte bulunduğuma dair mektubunuzda beyan ettiğiniz fikri kabul edemem. Ben kanaatlerimi arkadaş hatırı için tebdil etmem. Ancak, müttehiden iş görmek menfaat-i vatan icabatından olduğuna kanaat hâsıl ettiğim zamanlarda, kendi kanaatlerimde sabit kalmak şartıyla, arkadaşlarımı yalnız bırakıp onlardan ay-

[94] Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Ocak 1922 tarihli mektubu.

Levent Sahverdi Arşivi

rılmayı münasip görmem. Harb-i Umumî esnasında hakkımda yapılan binlerce iftiralara karşı ses çıkarmamış olmaklığım, hattâ kendimi müdafaayı bile, harbin nihayetine tehir etmekliğim münhasıran bu fikirden ileri gelmişti. Sizi temin ederim ki, Enver gerek Anadolu'nun zararını ve gerek Rusya ile Anadolu arasındaki münasebatın bozulmasını icap ettirecek hareketlerde bulunmak istedikçe ona karşı kemal-i şiddetle mümanaat ederek onunla katiyen teşrik-i mesai etmeyeceğim. Yalnız teşrik-i mesai etmeyeceğim değil, son teşebbüsatıyla artık onun için şu beş on sene zarfında faydalı iş görebilmek imkânını tasavvur edemediğimden her işi terk ile ailesinin nezdine gelip sakin bir hayat geçirmesini temine çalışacağım. Tekrar ederim, size Kamarad Frunze ile yazdığım mektuptaki mütalâatın saiki Enver'i zararlı olabilecek harekâttan menetmek maksadı idi. Hiçbir zaman sizi tehdit etmeği hatır ve hayalime bile getirmedim. Aramızdaki samimiyet ve rabıta-i uhuvveti ben o kadar metin ve gayrikabil-i zevâl tasvir etmiştim ki, size fikirlerimi gayet sarih ve açık bir lisan ile bildirmeğe salâhiyetim vardır, zannettim.

Fethi'nin yazdığı mektubu[95] henüz okumadım; zira Fethi'nin bana mektup yazdığını bilmediğim için Paris'te bulunduğum sırada Münih'e gelmiş olan Süreyya Bey'e yazdığım mektupla sizin mektubunuzu göndermesini yazmıştım. O da yalnız sizin mektubunuzu göndermiş ve Fethi Bey'in mektubunu göndermekten çekinmiş. İki üç güne kadar Münih'e avdetimde onu da okur, ona da cevap yazarım.

Fakat hulâsaten ve sarahaten şunu tekrar edeyim ki, siz sulh-i millîyi istihsal edinceye kadar bütün kudret ve mevcudiyetimle sizinle beraber çalışacağım. Sizin mevkiinizi zâfa uğratacak her teşebbüsü telin edeceğim. Bütün teşebbüsat-ı hariciyemde sizden mülhem olarak her teşkilâtımı sizin bir şubeniz addedeceğim. Hulâsa, sulh imza edilinceye kadar sizden ayrılmayacağım. Sulhün imzasını müteakip memlekete gelerek evvelâ kendimi temizliyeceğim, yani eski arkadaşlarım sayesinde şahsıma sürülen lekeleri kökünden tathire çalışacağım ve mesai esnasında sizden de azamî muavenet talep edeceğim. Ondan sonra sizinle uzun uzadıya görüşerek siyasî kanaatlerimle siyasî kanaatleriniz arasında tevafuk-ı tam görürsek sizinle beraber sonuna kadar çalışacağım. Eğer kanaatlerimizde ihtilâf görürsek yine hayatımın sonuna kadar size dost kalmak şartıyla bir suret-i tesviye bulacağım. İşte azizim hiç tebeddül etmesi imkânı olmayan bir hatt-ı ha-

[95] Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Ocak 1922 tarihli mektubunda söz konusu ettiği, Fethi Okyar'ın Cemal Paşa'ya yazdığı mektup.

Levent Şahverdi Arşivi

reket. Bundan sonra size her ne yazarsam, her ne söylersem saiki hep sizin muvaffakıyetinizi temin emeli olduğuna itimat ediniz. On gün evvel size buradan bir telgraf yazmıştım[96]. İsviçreli Miralay Fonjala'nın Ankara'ya davet edilmesini teklif etmiştim. Bu teklifi yine tekrar ederim. Bu adama vereceğiniz elli bin frank ile gazetelere sarfedeceğiniz bir milyon franklıktan ziyade fayda temin edeceksiniz. Rica ederim, bunu ihmal etmeyiniz. Burada herkes bizi lâzımı gibi propaganda yapmamakla itham ediyor. Propagandanın en doğru şekli eşhas-ı malûma ve marufenin imzalarından istifade etmek ile temin olunur.

Mütareke teklifine, sulh şeraitine vesaireye dair mütalâatımı söylemekten hazer ediyorum. Bu yalnız sizin işinizdir. Her taraftan yüzbinlerce ukalâ size mutlak birçok şeyler söyleyecekler. Bunlara bir de ben ilâve olmayayım. Yusuf Kemal Bey buraların ahvalini size tafsilât-ı kâmilesiyle arzeder. Cenab-ı Hak muvaffakıyet ihsan etsin.

Benim Paris'e gelişim evvelâ mevki-i iktidarda bulunduğu sırada mösyö Briand[97] tarafından izhar edildi. Pasaportu vize ettiler, ben de buraya geldim. Poincaré[98] ve Peretti[99] ile sebk eden mükâlematımızı aynen leffediyorum. Okuduktan sonra, rica ederim, yakınız. Dün de Briand ile görüştüm. Türkiye için en hayırhâh fikir besliyen adam şimdilik Briand'dır. Hepsi vustâ Asya'daki ve Afganistan'daki teşebbüsatımızı gayet âkılâne telâkkî ediyorlar ve beni bu işte teşci ediyorlar. Bugün Poincaré'den bir yevmî mülâkat tesbit etmesini rica ettim. Bittabi burada üç haftadan beri kalışım onun tarafından izhar olunan arzuya müpteni idi. Eğer Pazartesi günü yani üç gün sonra kendisini görebilirsem Salı günü Paris'i terk ile Münih'e gideceğim ve oradan doğruca Moskova'ya azim olacağım. İsmet Bey'i birlikte Moskova'ya götüreceğim. Oradaki ahvali görüp Enver'in son teşebbüsü hakkında bir şüpheyi davet etmemiş olduğuna kanaat getirirsem o zaman Afganistan için istediğim şeyleri size arzetmek ve onları sizden alıp bana göndermek üzere İsmet Bey'i Moskova'dan Ankara'ya göndereceğim.

[96] Cemal Paşa'nın Paris'ten Yusuf Kemal Bey'in telgrafı aracılığıyla gönderdiği 11 Mart 1922 tarihli mektup.

[97] Fransa Başbakanı Briand (16.1.1921-12.1.1922 tarihleri arasında başbakanlık yapmıştır).

[98] Fransa Başbakanı Raymond Poincaré (15.1.1922-1.6.1924 tarihleri arasında başbakanlık yapmıştır).

[99] Dönemin, Fransa Dışişleri Bakanlığı Dış İlişkiler Müdürü Peretti.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir de, şöyle bir fikir daha besliyorum. Acaba Fethi Bey o zaman Kars'a veya Tiflis'e veya Bakû'ye gelse. Ben de oraya gelsem ve kendisiyle görüşsem, yazı ile ifadesi mümkün olmayan birçok şeyleri şifahen görüşerek halletsek ve tamamiyle anlaşsak, muvafık olmaz mı? Herhalde bu, sizin bileceğiniz iştir.

Şimdilik anlatacak, arzedecek bir şeyim kalmadı. Fethi ve Rauf Bey'lerin ve diğer arkadaşların hürmetle gözlerini öperim. Bana vereceğiniz bir talimat varsa, doğruca Moskova'ya yazmanızı çok rica ederim. Eğer Moskova'ya suret-i mahsusada bir kurye ile bu mektubun cevabını isal edersiniz ben Moskova'ya gelir gelmez orada hazır bulurum.

Son söz: Bütün ruhumla ve cismimle sizinle beraber çalışmaktan başka bir fikrim yok!

Bâki suret-i mahsusada gözlerinizi öperim kardeşim.

Cemal

XVII

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 12 NİSAN 1922 TARİHLİ MEKTUP[100]

Cemal Paşa, aşağıdaki 12 Nisan 1922 tarihli mektubu Münih'ten yazmıştır. Mektubunda Enver Paşa ile artık hiçbir şekilde işbirliği yapmayacağını ve onunla ilgisini tamamen kestiğini söylemektedir. Yine mektubunda Mustafa Kemal Paşa'dan, faaliyetlerinin Ankara Hükûmetince tasvip gördüğüne dair Sovyet Hariciyesine bir yazı, keza Enver Paşa'nın hareketinin İslâm âlemi için zararlı olduğuna dair de Afgan Emiri'ne bir mektup yazmasını istemekte, evvelce önerdiği Miralay Fonjala'nın İsviçre'den Ankara'ya daveti hususunu yinelemektedir.

Münih, 12 Nisan 1922

Aziz kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

Münih'e beş gün evvel avdet ettim. Fethi Bey'in mufassal mektubunu ve Süreyya Bey'le gönderdiğiniz gazetelerle Büyük Millet Meclisi'nin Kavanin Mecmuasını kemal-i dikkat ve ehemmiyetle okudum ve beş günden beri bunlar üzerinde derin derin düşündüm. Mektubunuzun mündereca-

[100] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Arşivi, Dosya: 109-A, Fihrist: 17/1-3.

Levent Şahverdi Arşivi

tını bir kere daha gözden geçirdim. İşte size cevabım bu tetkikattan sonra verdiğim kararları ihtiva edecektir:

Evvelâ, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu[101] istikbal-i memleket için atılmış olan adımların en hayırlısı addediyorum. "Heyet-i Vekile'nin vazife ve salâhiyetlerine dair olan Kanun"un esnâ-yi müzakeresinde Meclis'e karşı verdiğiniz izahat-ı müfideyi pek derin bir hiss-i hürmetle okudum ve takdir ettim. Maahaza Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu henüz pek çok tafsilâta arz-ı ihtiyaç eden bir kanun olmak üzere telâkki ediyorum. Meselâ Meclis azasının tarz-ı intihabı zekredilmemiş; kaç binde bir Türk'ün bir aza intihabına hakkı olacağı zikredilmemiş. Aynı durum vilâyet ve kaza ve nevahi meclisleri hakkında da mevcut. Sekizinci maddede beyan olunan ve vekillerin suret-i intihabına dair olan kanun da henüz yapılmamış. Halifenin Meclise karşı mevkii ne olacak? Bundan da bahis yok! Hulâsa esasatını tamamiyle tasvip ettiğim Teşkilât-ı Esasiye Kanununuzu pek noksan buluyorum. Acaba bunu ne vakit ve ne şekilde ikmal etmek istiyorsunuz?

Saniyen, memleket ve millet nazarında iade-i mevki ve itibar için sakin ve mütevekkil ve acelesiz bir halde çalışmak lâzım geleceğine dair olan mütalâatınıza tamamiyle iştirak ederim. Üç seneden beri sebkeden mesaimin tarz ve mahiyeti zannediyorum ki bu ihtarınıza tamamiyle tevafuk etmektedir. Bundan sonra da şimdiye kadar mazhar-ı tasvibiniz olan dairede sakin ve mütevekkil ve hüsnüniyete ve milletin menafiine hâdim bir surette çalışacağıma itimat etmenizi rica ederim.

Salisen, ef'al ve harekâtımda isabet için behemehal Ankara'nın sık sık talimat ve nesayihine muhtaç olduğuma itimadım vardır. Fakat siz de beni habersiz bırakmaktan tevakki etmelisiniz. Zira memleketten pek uzak yerlerde çalışmaya mecbur olduğum için sizinle temasım eğer uzun müddet duçar-ı intıka olursa bittabi ben de nasıl bir hatt-ı hareket ihtiyacına mecbur olduğumu tayinde müteredditt kalırım. Bu sebeple lâakal ayda bir defa sizden mufassal mektuplar almalıyım.

Afganistan'a Fahri Paşa'yı sefir olarak göndermiş olduğunuzdan dolayı bilhassa arz-ı şükran ederim. Artık bir parça masraftan çekinmeyerek

[101] 20 Ocak 1921 tarihli ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu. Söz konusu Anayasa'da 29 Ekim 1923'de yapılan değişiklikle "Türkiye Devleti'nin hükûmet şeklinin Cumhuriyet olduğu" belirlenmiş, 20 Nısan 1924'de ise 105 maddelik daha ayrıntılı bir Anayasa kabul edilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

lâakal ayda bir defa Kâbil'e kadar bir kurye göndermenizi istirham edeceğim. Kurye zabitinizin ta Kâbil'e kadar gelmesine lüzum yoktur. Ankara ile Tiflis arasında bir irtibat tertip edilirse, Tuapse'den Bakû'ye gönderilir; Bakû ile Buhara arasında da sevkedilir. Buhara ile Kâbil arasındaki kurye son merhaleyi icra eder. İşte bu sayede ben de sizden her ay talimat-ı lâzımeyi alarak memleketle alâkama bir halel getirmiş olmam.

Mektubunuzun bir fıkrasında, mektubunuza açık ve kat'i kanaatimi ve gayrimütebeddil kararımı bildirmemi istiyorsunuz. İşte ben de bu mektubumla açık ve kat'i kanaatimi ve gayrimütebeddil kararımı arz ediyorum: Enver'in iki sene zarfında irtikâp ettiği iki azim ve gayrikabil-i af hata, bundan sonra onunla hiçbir noktada teşrik-i mesai etmekliğime imkân bırakmamıştır. Bundan sonra benimle Enver arasında iş ve güç birliği görmek ihtimali yoktur.

Sizinle olan mesai şirketini balâda arz ettiğim esasat dairesinde akdetmişimdir. Cenâb-ı Hak bizi netice-i mesudeye irsal etsin.

Beni bir gün memlekette ve sine-i millette görmek hususunda izhar ettiğiniz arzu ile, bilseniz yaralı kalbime ne kadar merhemsaz oldunuz. Size çok, pek çok teşekkür ederim kardeşim.

Şimdi sizden bazı ricalarda bulunacağım:

1 — Zannediyorum ki Enver'in son zamanlarda şarkî Buhara'da ve Fergana'daki teşebbüsatı Sovyet Hükûmeti'nin pek ziyade vesvesesini mucip olmuştur. Ankara'daki Rus Sefiri ve Moskova'daki Ali Fuat Paşa vasıtasıyla Rusya Hariciye Nezareti'ne, "Cemal Paşa'nın Afganistan'da ve Hindistan hudutlarındaki teşebbüsat ve icraatı Ankara'ca tamamiyle tasvip edilmekte ve bu icraatın teshili için Ankara'ca her bir muavenet yapılmaktadır. Cemal Paşa tamamen Ankara ile müttehit ve müttefik olarak bu teşebbüsatta bulunmaktadır. Binaenaleyh Sovyet Hükûmeti'nin Cemal Paşa hakkında azamî itimat ve emniyet izhar etmesi ve her türlü teslihat göstermesi makasıd-ı müşterekemizin istihsali için elzemdir." tarzında doğrudan doğruya sizin namınıza bir tebligatta bulunulursa pek ziyade faydayı intaç etmiş olur.

2 — Yine zannediyorum ki Enver, Afganistan'a girdikten sonra veya girmezden evvel Afgan Emiri'ni Ruslar aleyhine teşvike başlamış ve bu hususta hayli muvaffak olmuş. Halbuki ben bunu pek ziyade muzır telâkki ediyorum. Binaenaleyh gayet seri bir kurye vasıtasıyla Afgan Emiri'ne

Levent Şahverdi Arşivi

tarafınızdan bir mektub-u mahsus gönderilmesini rica ederim. Bu mektupta, Enver'in Sovyet Rusya aleyhindeki teşebbüsat-ı âhiresini âlem-i İslâmın selâmet ve saadeti namına pek muzır telâkki ettiğinizi ve Ruslara karşı ihtiyar edilecek en âkılâne siyaset-i İslâmiyenin Cemal Paşa tarafından öteden beri hâk-i pây-ı Emiranelerine arz ve iblâğ olunan siyaset-i devlet olduğunu ve sizin bana tamamiyle itimat etmiş olup sefirinize benimle hüsn-i münasebette bulunması için direktif verdiğinizi derhatır ederseniz, Emir'i hatalı bir siyaset takibinden kurtarmış oluruz. Bu sayede Enver'in o havalide hiçbir kıymet ve ehemmiyeti kalmaz.

Eğer bu iki ricamı kabul edecek olursanız, Moskova'da Ali Fuat Paşa'ya yazacağınız bir şifre ile keyfiyeti bana tebşir ediniz ki, ben de Ruslara karşı daha büyük bir cüret ve metanetle icra-yi faaliyet edeyim.

Afganistan'a gönderilmesini rica ettiğim zabitan ile mütehassıslar hakkında Moskova'dan İsmet Bey vasıtasıyla takdim edeceğim mektupta izahat-ı kâfiye vereceğim. Paris'ten takdim ettiğim ariza ile telgrafnamede isviçreli Miralay Fonjala'yı Ankara'ya davet etmenizi arz etmiştim. Bu mektubumda da bu lüzumdan kemal-i ehemmiyetle bahsedeceğim. Bu fikrimi muhibbe-i sadıkamız Madam Gaulis'e[102] de açmış idim. Mumaileyha bunun musip bir şey olduğunu beyan eyledi. Hakikaten Miralay Fonjala pek ziyade sahib-i nüfuz bir zattır ve bizim hakkımızda efkâr-ı hayr-hâne beslemektedir. Bu bapta zerre kadar tereddüt buyurmamanızı ve kendisine 50.000 İsviçre frangı harcırah vermenizi çok rica ederim. Münih'e geldiğim zaman bu fikrimi Servet-i Fünun sahibi Ahmet İhsan Bey'e[103] açmıştım. Eğer Ankara'ca tasvip olunur ve yalnız masarif-i râhiyyesi temin edilirse kendisinin Miralay Fonjala'ya mihmandarlık vazifesi yapmak üzere onunla beraber Ankara'ya gelmeye hazır ve amade olduğunu bildirdi. Ahmet İhsan Bey, Fonjala'ya telkin etmek istediğiniz efkâr ve mütalâatı telkin için en münasip vasıtadır, zannediyorum. Eğer kabul olunursa, evamirinizi iblâğ edebilmeniz için gerek Fonjala'nın ve gerek Ahmet İhsan Bey'in adreslerini zirde yazıyorum.

Madam Gaulis, size arz olunmak üzere bana bir şey söyledi: "Paris'te bir propaganda merkezi tesis için Matbuat Müdüriyeti'niz tarafından bir

[102] Fransız kadın gazeteci Berthe Georges-Gaulis. Madam Gaulis, Millî Mücadele yıllarında ilki 1919, ikincisi 1921 yılı olmak üzere iki defa Anadolu'ya gelmiş, Fransız kamuoyunda Anadolu harekâtını destekleyen yayımlar yapmıştır.

[103] Ahmet İhsan Tokgöz (1869-1942).

Levent Sahverdi Arşivi

Fransız gazetecisine müracaat olunmuş. Bu hususta galiba iki üç milyon frank kadar bir para tahsis edilecekmiş."

Madam Gaulis, bu tarz-ı mesaiyi tasvip etmiyor ve gazetelere böyle "sübvansiyon" vermektense, işte böyle Miralay Fonjala gibi Fransız âyan ve mebusanından, ulema ve füzelâsından bazı zevatın masarif-i râhiyyeleri temin edilmek suretiyle Ankara'ya davet edilmelerini ve onlar vasıtasıyla propaganda yaptırılmasını münasip görüyor. Ben zannediyorum ki, Madam Gaulis bu hususta kendisine müracaat edilmemiş olmasından dolayı biraz müteessirdir. Herhalde Fransız efkâr-ı umumiyesinde mühim bir mevki elde etmiş olan bu kadın ile Ankara'nın daha ziyade meşgul olmasını pek mühim telâkki ederim.

Benim Poincaré'den Afganistan için talep ettiğim hususat meyanında müşterek dostumuz Georges Reymond'un[104] Asya-i Vustâ ve Afganistan'a bir seyahat yapması noktası da vardı. Bu nokta kabul edildi. Zannediyorum ki yakında Reymond'un Mersin ve Adana tarikiyle Ankara'ya gelmesine müsaade edilmesine dair de bir istirhamname alacaksınız. Reymond'u sizin de pek sevdiğinizi bildiğim için onun Ankara üzerinden seyahatini tasvip edeceğinizi ümit ederek kendisine bu tariki tavsiye ettim. Reymond'un Kafkasya'dan ve Türkistan'dan geçerek bana mülâki olmasına müsaade edilmesini Moskova'ya gittiğim zaman Rusya Hükûmeti'nden rica edeceğim ve alacağım seyahat vesikalarını İsmet Bey yediyle Ankara'ya göndereceğim. Fakat şayet İsmet Bey geçikecek olursa siz oradaki Rus Sefiri'nden lüzumu olan vesikaları istihsal buyurunuz. Bir zabit vasıtasıyla kendisini Tiflis ve Bakû üzerinden Afganistan'a izam edersiniz.

Paris'ten gönderdiğim mektubun hatimesinde Fethi Bey'in[105] mümkünse Kars'a veya Tiflis'e kadar bizzat gelmesini ve orada benimle şifahen görüşmesini rica etmiştim. Yine bu lüzum her gün daha ziyade nazarımda tebarüz ediyor. Herhalde sizlerden birisiyle şifahî bir mülâkata eşedd-i ihtiyaç hissediyorum.

Mektubumu Fethi Bey'in haremi ile gönderiyorum. Zannediyorum ki azami olarak kırk gün sonra bu mektubum yedinize vasıl olacaktır. Ben de o sırada Moskova'da bulunacağım. İşte o zaman bana vasıl olacak bir telgrafınız beni son derecelerde sevindirecektir.

[104] Paris'te yayımlanan İllustration dergisinin muhabiri Georges Reymond.

[105] Fethi Okyar.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal-i iştiyak ile gözlerinizi öperek bütün teşebbüsatınızda mazhar-ı muvaffakıyat-ı İlâhiye olmanızı temenni ederim kardeşim.

Cemal

İsmet ve Süreyya ve Nusret Beyler[106] ellerinizi öperler.

Size Moskova'dan alınan bir fotoğrafımı takdim ediyorum. Süreyya ile gönderdiğiniz fotoğrafa çok teşekkür ederim.

XVIII

MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN CEMAL PAŞA'YA 20 HAZİRAN 1922 TARİHLİ TELGRAF[107]

Mustafa Kemal Paşa'nın, aşağıdaki 20 Haziran 1922 tarihli telgrafı, Cemal Paşa'ya iletilmek üzere Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından Moskova Elçiliği'ne gönderilmiştir.

Ankara, 20.6.338 (1922)

Arzu ettiğiniz, Rus sefiri vasıtasıyla Moskova'ya iblâğ edilmiştir[108]. Afganistan'a ait hususat hakkında zaten Fahri Paşa'ya tâlimat verilmiştir.

Başkumandan
Mustafa Kemal

XIX

CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 9 TEMMUZ 1922 TARİHLİ MEKTUP[109]

Cemal Paşa, aşağıdaki 9 Temmuz 1922 tarihli mektubunu Bakû-Tiflis yolunda trenden yamış, Ankara'ya gelmekte olan yaveri İsmet Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir. Mektupta Enver Paşa'nın Buhara'daki faaliyetlerinin zararlarını ve sonunda başarısızlığa uğrayacağını kaydetmekte, bu faaliyetlerin Mustafa Kemal Paşa tarafından da açıkça kınanmasını istemektedir. Mektubun

[106] Cemal Paşa'nın yaverleri. Süreyya ve Nusret Beyler, Cemal Paşa'yla beraber 21 Temmuz 1922 tarihinde Tiflis'te şehit edilmiştir.

[107] Bilâl N. Şimşir, Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923), s. 224.

[108] Cemal Paşa, 12 Nisan 1922 tarihli mektubunda Mustafa Kemal Paşa'dan, kendisine güven gösterilmesine dair Sovyet Hariciyesine bir yazı yazılmasını istemişti. Mustafa Kemal Paşa, telgrafında muhtemelen bu hususa değiniyor.

[109] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya: 109-A, Fihrist: 22/1-10.

Levent Şahverdi Arşivi

sonlarında İran'daki siyasî durumdan söz etmekte, buraya bir sefaret heyeti gönderilmesini önermektedir.

Yine mektuptan anlaşıldığına göre Cemal Paşa, Afganistan'a dönmeden evvel Mustafa Kemal Paşa'dan, Kars veya Trabzon'da gerçekleşmesini istediği bir makina görüşmesi haberini beklemek üzere bir süre Tiflis'te kalmayı planlamıştır. Ancak kendisinin, bu mektubundan onbir gün sonra 21 Temmuz 1922'de yaverleri Süreyya ve Nusret Beylerle beraber Tiflis'te şehit edildiğini görüyoruz.

Bakû-Tiflis yolunda trenden
9 Temmuz 1922 Pazartesi

Sevgili kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

Bu mektubumu Tiflis'te yazacaktım. Fakat bize dediler ki, bu trenin Batum'a muvasalatında İnebolu'yu tutan bir İtalyan postası varmış, onu kaçırırsak onbeş gün daha icap edermiş. Bizim ise artık kaybedilecek zamanımız kalmadığı için İsmet'in Tiflis'te kalmayarak doğruca Batum'a geçmesini ve oradan ilk vapurla İnebolu'ya ulaşmasını tensip ettim ve binaenaleyh bu mektubumu da sallana sallana trende yazmaya mecbur oldum. Sizin asker gözleriniz böyle yazılar okumaya elbet alışıktır. Şimdi iki gözüm, vusta Asya için daha doğrusu bütün Müslüman Asyası için bugünun en mühim meselesi Enver'in Buhara'da teşebbüs ettiği iştir. Enver avantüriye'lerin yapabilecekleri en son işini de yaptı. Kendisini Buhara Emiri ilân etti. Ve buna bir şekl-i meşrutî vermek için sabık Buhara Emiri de Enver namına terk-i saltanat etti, Buhara uleması emaretin meşruiyeti hakkında fetvalar istar ettiler. Binaenaleyh şimdi bizim Enver Buhara Emiri namı altında Buhara Hükûmet-i Cumhuriyesi aleyhine harp ediyor. Sovyet Rusya Hükûmeti de Buhara Cumhuriyet Hükûmeti'nin müttefiki sıfatıyla ordusuyla o hükûmete yardım ettiğinden bittabi onlarla Enver arasında muharebe ilân edilmiş bulunuyor. Vusta Asya'daki İslâm âlemi ile Rusya'daki İslâm âlemi Enver'in bu teşebbüsü üzerine büyük bir intibâha uğradılar. Herkes Enver'in bu hareketinde haklı olduğunu teslim ediyor. Maahaza bunun vakitsiz olduğunu söyleyenler de az değil! Ben bu mektubumu pek mufassal yazmak ve bu taarruz ve mesaili gayet esaslı surette teşrih etmek isterdim. Fakat trende bu kadar mühim bir meseleyi tetkike matuf uzun yazılar yazmak kabil olmayacak zannediyorum.

Enver teşebbüs ettiği bu hareketle Ruslara karşı da, Asya âlem-i İslâmına karşı da ilân etti ki, Ruslar Müslümanların azadîsi ve serbestîsi için birçok şeyler vaat ettikleri halde bunların hiçbirini yapmadılar ve

Levent Şahverdi Arşivi

Müslümanlar için asla duruma başka çare kalmadı. Ve binaenaleyh onların başına geçti ve Ruslarla hoş geçinmek hakkındaki karar-ı kat'isine, kendi öz vatanının Ruslardan ümit ettiği menafi-i maddiye ve mâneviyeye rağmen Sovyet Rusya aleyhine mücadeleye karar verdi. İşte şimdi Enver, vusta Asya'da ve Afganistan'da böyle bir şahsiyet olmak üzere kabul olunuyor ve tebcil ediliyor. Bu sözlerimi mübalâğaya veyahut bir maksad-ı hususa hamletmeyiniz; hakikat aynıyle böyledir ve böyle zamanlarda en salim kararlar verebilmek için hakikatları aynen ortaya koymak şarttır. Âdi şakilere, Çakırcalı Efe gibi basbayağı yol kesicilere velayet isnat edecek zihniyette bulunan kitle-i avam, Enver Paşa gibi mücahidin-i İslâmiyenin sergerdesi telâkki edilen bir zatın, darat ve haşmeti terk ederek dağların müşkül ve öldürücü hayatına razı olduğunu görür de onun hakkında neler tasavvur etmez?

Acaba Enver bu hareketinde muvaffak olabilecek mi? Bence hayır, bin kere hayır! Enver katiyen muvaffak olamaz ve Enver'in teşebbüs ettiği hareket ne kadar çok mukavemet ederse neticede duçar olacağı harabî o kadar şedit olacaktır. Enver'in bu teşebbüsünü, o halde biz nasıl karşılamalıyız? Onu hiç gayrivaki gibi telâkki ederek meskût geçiştirelim mi? Takbih ettiğimizi alenen söyleyelim mi? Bir parça ümid-i muvaffakıyet varsa hiç olmazsa azıcık ve mesela mânen teşvik edelim mi? Eğer Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nden Anadolu için fevaid-i maddiye istihsali emelinde isek bittabi Enver hareketini sükût ile geçiştiremeyiz. Taraftar veya aleyhtar olduğumuzu ihzar etmek mecburiyetindeyiz. Bunu yalnız Rusya Hükûmeti'ne karşı ağızdan kulağa tarzında söylemek de kifayet etmez. Behemehal alenen bir şey söylemek lâzım. Zira bugün Rusya'da umumileştirilmek istenilen fikir, "Bu hareket Enver-Sovyet Rusya ihtilâfı değil, Rus-Türk asırdide mücadelesinin yeniden başlamasıdır", fikridir. Bizim yalnız resmî zevat lisanından arşivlerde kalacak surette sebk edecek takbihatımız "tazıya tut, tavşana kaç" kabilinden telâkki olunuyor. Hatta Çeka'nın en mühim rüesasından biri olan Peters, bana bilâtereddüt demişti ki: "Buhara'da ve Türkistan'daki efkârıumumiye, bu Buhara işinin sizin tarafınızdan mahirane bir surette ihzar edildiği ve Enver Paşa'nın icra memuru olarak gönderildiği zeminindedir. Ve sizin Türkistan ve Buhara Müslüman âlemindeki takdir-i mâneviniz Enver Paşa'nınkinden çok yüksektir. Binaenaleyh sizin tarafınızdan Enver Paşa'nın teşebbüs-i ahirinin alenen takbih edilmemesi filhakika sizin de Enver Paşa harekâtında müşarik olduğunuz hakkında bizde bir şüphe tevlit edebilir." İşte bu mükâleme üzerine idi ki ben de İsmet Bey vasıtasıyla size gönderdiğim

Levent Şahverdi Arşivi

enterviyöv'ü, İsvestia gazetesiyle neşrettirmeye mecbur olmuştum. Ruslar enterviyöv'ü benim yazdığım gibi neşretmediler; fakat fikr-i umumî yine odur.

Fakat iş bununla bitmez. Biz Enver'e karşı gayet sarih ve kati mevkiimizi tayin etmeli ve onun hareketini tasvip edip etmediğimizi açıkça söylemeliyiz. Afgan Emiri'ne yazdığım mektubun bir suretini size gönderiyorum.

"Enver Paşa bir hata-i azîm-i siyasî irtikâp etmiştir. Ona yapılacak müavenetlerden hiçbir netice ve muvaffakiyet çıkmaz. Enver behemehal mağlup olacaktır. Mağlubiyeti ne kadar şedit bir mukavemet zuhura gelirse âlem-i İslâm için zarar o kadar büyük olacaktır. Binaenaleyh, Enver'e yardım etmek bir hata-i azîmin temadisini istemek demektir", dedim. Ve bunda sizin de benimle hemfikir olduğunuzu ilâve etmekten tereddüt etmedim. Ben eminim ki siz suret-i katiyede benim fikrimdesiniz; fakat yine eminim ki Anadolu'da da nafehimler, Enver hareketinde bir ulviyet tasavvur edeceklerdir. İşte onları tenvir etmek ve Anadolu'nun Enver hareketi hakkındaki kanaat-ı mantıkasını bütün cihana ilân etmek, zannediyorum ki vustâ Asya İslâm âleminin müdir-i vicdanı olması için iki seneden beri pek çok emekler ve himmetler sarf ettiğim Anadolu Büyük Millet Meclisi Reis-i âlisi için bir vazifedir. Enver bu son harekâtı neticesinde hiç şüphe yok ki menzilesine inecektir. Fakat siz bütün âlem-i İslâmın minnettarane ve istirhamkârane nazarlarının initafgahı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu zavallı Müslümanlara Enver'in şimdiki teşebbüsatında fenalıklarını şimdiden söylemek, onları merhametsizce cezalara duçar olabilecekleri çılgınca teşebbüslerden tevakkiye davet etmek mecburiyetindesiniz. O zaman ne olur? Vusta Asya milletlerinin halâs mücahedesini takip etmekte bulunan benim gibi arkadaşlarınız daha büyük bir kuvvet-i kalp ile mücahedelerinde devam edebilirler. Ve o âlemi, Ankara'nın layenfek bir peyki haline getirmeye sâî bulunurlar. En mühimi de Rusya Sovyet Cumhuriyeti, Ankara'nın ve onun sayesinde bütün âlem-i İslâmın kendisine hakikaten dost olduğunu görerek Anadolu'ya yapacağı muavenetleri mertebe-i azamiye irsal eder.

Bu seferki hareketimden bir gün evvel Karahan[110] nezdine beray-ı vedaya gitmiştim. Onlar, benim sizinle ya şifahen veya telli telgraf vasıtasıyla görüşmek üzere Türkiye'ye gitmek üzere olduğumu bildikleri için bana

[110] Sovyet Dışişleri Müsteşarı Karahan.

Levent Şahverdi Arşivi

aynen şu sözleri söyledi: "Cemal Paşa, rica ederim Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine benim tarafımdan Rusya Hariciye Komiserliği namına iblâğ ediniz ki Ali Fuat Paşa hadisesi[111] haddizatında elim bir hadise olmakla beraber Ankara Hükûmeti ile Rus Sovyet Cumhuriyeti arasındaki dostluğa en ufak bir zarar iras edebilecek mahiyetten pek uzaktır. Her ne cereyan ederse etsin, bizimle Ankara Hükûmeti arasında hiçbir suretle halel-dar olmayacak samimî bir dostluk pâydar olacaktır. Buna Mustafa Kemal Paşa Hazretleri emin olsunlar. Zatıâliniz, Ankara Hükûmeti ile aramızdaki dostluğun en mühim âmillerinden biri olduğunuz için size çok müteşekkiriz ve ümit ederiz ki, Asya İslâm âlemi ile Rus Sovyet Cumhuriyeti arasındaki münasebat-ı dostanenin takviyesine matuf olan mesainizde kemakân devam edeceksiniz."

Hakikaten o gün Karahan'ın mükâlematında bir tahavvül vardı. İki aydan beri birkaç defa gördüğüm Karahan'da büyük bir tahavvül görüyordum. Aynı tahavvül Şark-ı Karîb Umuru Müdürü olan Postortof'ta da görülüyordu. O gün Karahan'ı görmüş olan Moskova Sefareti Başkâtibi Aziz Bey de Karahan'ın ifadatında Türkiye hakkında büyük bir tahavvül fikri olduğunu hissetmiş. Şimdi bundan bir netice çıkarsa sizin, Enver Paşa'nın son teşebbüsü hakkında ittihaz edeceğiniz, vaziyetin resmen ve alenen ilânından başka bir şey olamaz. İşte o zaman bir büyük fayda hasıl olacak ki siz Rusya'dan bir çok paralar, silâhlar, malzeme talep ve istihsal edebileceksiniz. Ve bu sayede bu senenin sonbaharı nihayetinde Yunanlılara bir hareket-i taarruziye icrasına muvaffak olacaksınız.

Aman kardeşim! Garp'tan gelecek vaatlerin hiçbirine itimat etmeyiniz. Size ancak Rusya'dan muavenet-i maddiye gelebilir. Yunanlıları uzun müddet Eskişehir-Ankara hattında tutmak da caiz değil. Bunun için muhtaç olduğunuz vesaiti Ruslardan isteyiniz. Eğer Moskova'da sizin ve Rusların itimad-ı katisini kazanmış bir sefiriniz bulunursa[112] Ruslardan sizin için pek az bir zamanda mühim şeyler istihsal etmek mümkün olur.

[111] 21 Nisan 1922 tarihinde Sovyet Fevkalâde Emniyet Teşkilâtı (ÇEKA) memurları Moskova'da Türk Büyükelçiliğine ait Ataşemiliterlik dairesine zorla girerek arama yapmışlar; bu olay Ankara Hükûmeti tarafından şiddetle protesto edilmişti (Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 330-335).

[112] 21 Kasım 1920 tarihinden itibaren Ankara Hükûmeti'nin Moskova Büyükelçiliği görevini yürütmüş olan Ali Fuat Paşa, 10 Mayıs 1922'de Moskova'dan ayrılmıştı. Yerine 9 Aralık 1922 tarihinde Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) atanmış, 6 Kasım 1924'e kadar bu görevde kalmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Mektubumda hiçbir intizam kalmadığını görüyorum. Fakat heyet-i umumiyesi düşüncelerimi size iblâğ edebilir.

Ben şimdi de biraz İran'dan bahsedeceğim. İran bugünün vaziyetine nazaran bizim pek büyük bir ehemmiyetle ayağımızı basacağımız bir mevkidir. Orada İngiliz nüfuzu sallanıyor, Rus nüfuzu, Çeka'sı giremiyor. Yerliler bir şeye muktedir değiller. O halde işte Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kuvvet ve kudretle yerleşebileceği bir Müslüman memleketi daha. Rica ederim İran'a pek mühim bir sefir gönderiniz ve ona mühimce bir miktarda para da veriniz. Moskova'daki sefiriniz vasıtasıyla Rusya Hükûmeti ile anlaşarak İran'da müşterek bir plan takibi suretiyle İngiliz nüfuzunu tard ve def edebileceğinizi ve İran'ı müdahalat-ı hariciyeden siyanet edecek veçhile tensik ve islâh edebileceğinizi söyleyiniz. Ve onlardan da alacağınız vesaitle sefirinize terfik edeceğiniz ataşeler ve mütehassıslar vasıtasıyla İran'ı Afganistan gibi tensik ve islâh ediniz. Bunlar kabil-i icradır ve pek çok mesaiye müftekar değildir. Yalnız pek güzel bir sefir intihap ediniz ve ona salâhiyet-i vâsia veriniz. Afganistan, İran ve Bakû sefirleriniz arasında pek samimi rabıta temin ediniz. Onları bizzat şahsınızla idare ediniz, direktiflerinizi siz veriniz. Pek yakın bir zamanda öyle bir kitle husule gelir ki...

Şimdi söylediklerimi hulâsa edeyim:

1 — Evvelâ sizinle makina başında görüşmeye behemehal muhtacım. Binaenaleyh beni ya Kars'a veya Trabzon'a sizin davet etmenizi isterim. Bu benim Afganistan'da, Vusta Asya'da ve Moskova'da mevkiimi fevkalâde takviye edecektir.

2 — Enver'in harekâtı hakkındaki kanaatinizi mübeyyin Afgan Emiri'ne benim vasıtamla bir mektup gönderiniz. Mektubu İsmet Bey'e veriniz, bana getirsin.

3 — Moskova'ya gayet faal, zeki ve Rusların tamamiyle itimadını haiz birisini sefir gönderiniz. Ruslarla aramızda en ufak bir emare-i ihtilâf gözükmemeli. Bu aralık Ruslardan çok şey koparmak mümkündür.

4 — İran'a bir mükemmel heyet-i sefaret gönderiniz. Bol malzeme-i nakdiye şarttır.

5 — Enver'in harekât-ı ahiresini tevbih eder tarzda muayyen beyanatta bulununuz.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben böyle düşünüyorum. Eğer sizin başka mütalâanız varsa Kars'ta makina başında görüştüğümüz zaman uzun uzadıya yazarsınız. Mütalâalarımı başkaca yazarım ve ortaya bir hakikat çıkarırız.

Artık yazacak bir şeyim kalmadı. Arkadaşlarınızın gözlerinden öperim. İsmet'in Ankara'ya muvasalatının ertesi günü Muhtar Bey[113] vasıtasıyla göndereceğiniz telgrafa büyük bir sabırsızlıkla intizar edeceğimi arz ederek gözlerinizi öperim kardeşim!

Cemal

Nezaretim zamanında Bahriye Seryaveri olan Nusret Bey de beraberimdedir. Gerek o ve gerek Süreyya ellerinizi öperler. Nusret de eğer Anadolu Büyük Millet Meclisi ordusu kadrosuna tayin edilirse müteşekkir olurum, kardeşim!

İsmet Bey'in memuriyeti hakkında yapılan haksızlığın halledileceğine hiç şüphe etmiyorum.

SONUÇ

Millî Mücadele yılları boyunca Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasındaki yazışmalar nedeniyle şu hususu belirtmeliyiz ki, İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu içinde Anadolu hareketine ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine en sıcak bakan kişi, Cemal Paşa'dır. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek ve tekrar söz sahibi olmak için her an fırsat kollamasına karşın onda böyle bir arzu ve ihtiras yoktur. O, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasını istiyor, bu zaferden sonra memlekete dönerek Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çalışmayı içtenlikle arzuluyordu. Mektuplarındaki samimî ifadeler bu hususu vurgulamaktadır. Onun bu duygularına karşın Mustafa Kemal Paşa da mektuplarında Cemal Paşa'ya karşı daha samimî ve daha arkadaşça bir ifade kullanmıştır. Ancak şu noktayı da belirtmek gerekir ki, İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışındaki serüvenci ve hayalci siyasetlerine karşın Mustafa Kemal Paşa, daima temkinli ve akılcı hareket ederek ve onlara hiçbir zaman dışarda Ankara Hükûmeti adına yetki vermeyerek, Anadolu harekâtını Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden aldığı kuvvetle, millî siyaset ve millî istekler doğrultusunda amacına götürmüştür. Atatürk'ün Millî Mücadele liderliği ve devlet kuruculuğu esasen onun bu büyük niteliklerinden kaynaklanmaktadır.

[113] Ahmet Muhtar Mollaoğlu (1870-1934). Ahmet Muhtar Bey, 27 Ekim 1921-8 Aralık 1922 tarihleri arasında Ankara Hükûmeti'nin Tiflis Temsilciliği görevini yürütmüş, daha sonra Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ALİ FUAT CEBESOY

E. Kur. Alb. NUSRET BAYCAN

Giriş

Korgeneral Ali Fuat Cebesoy*, Atatürk'ün yakın arkadaşlarındandı. Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk, 7'nci Ordu Komutanı iken Ali Fuat Paşa da bu ordunun kuruluşundaki 20'nci Kolordu'nun komutanıydı.

Ali Fuat, İstiklal Harbi'nin ilk yıllarında Atatürk'ün Batı'daki dayanağıydı. Memleketin, içinde bulunduğu koşulları dikkate almayan Padişah'ın ve İstanbul Hükûmetinin baskılarına boyun eğmeyerek askerlikten ayrılan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığı sürmüş ve isteklerini emir sayarak bütün gücüyle yerine getirmeye çaba sarfetmiştir. Sonraları bazı konularda anlaşamamışlarsa da Atatürk'e sevgi ve saygısı asla eksilmemiştir.

Barış döneminde, askerlikle, politikacılık arasında kararsız tutumu, özellikle "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" Genel Sekreteri olmasına rağmen gericilerin bu partide yuvalanmasına mâni olamayışı Atatürk'ü çok üzmüştü. Atatürk'e karşı düzenlenen suikast olayına adının karışması da bu üzüntünün artmasına neden olmuştur.

Ali Fuat Paşa'nın ve diğer yakın arkadaşlarının aklanması üzerine, zamanla Atatürk'le eski yakınlıkları tekrar oluşmuş; Milletvekili, Bakan ve Meclis Başkanı olarak hizmet olanağına kavuşmuştur.

A. ALİ FUAT CEBESOY'UN YAŞAMI

1. Doğumu ve Orta Öğrenimi:

Ali Fuat Cebesoy, 1882 (1298) yılı Eylül ayında İstanbul'da doğmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ilk Bayındırlık Bakanı E. Korgeneral İsmail Fazıl Cebesoy'un oğludur. Evlenmemiştir. İlk öğrenimini Erzincan'da, orta öğrenimini İstanbul'da Saint Joseph Lisesinde yapmıştır.

2. Ali Fuat Cebesoy'un askerî yaşamı:

1899 (1315) de imtihanla Harp Okulu'na girmiş 9 Ocak 1901'de okulu bitirmiş, Harp Akademisi'nde öğrenimini sürdürerek 11 Ocak 1905'te

* Bazı eserlerde son rütbesi Orgeneral olarak gösterilmekte ise de Gnkur. Bşk.lığının ilgili şubesinde ve arşivdeki şahsî dosyasında bu rütbeye yükseldiğine dair bir kayıt ve belgeye rastlanmamıştır. Esasen emekli maaşı da Ferik yani Korgeneral rütbesi üzerindendir.

Levent Sahverdi Arşivi

Kurmay Yüzbaşı olmuş ve 5'nci Orduya atanmıştır. Bu ordu karargahında bir süre çalışmış, Beyrut 3'ncü Nişancı Taburu'nda, Selanik'teki 28'nci Süvari ve 15'nci Topçu Alaylarında stajlarını yaptıktan sonra 1906'da Kolağası olmuş, 1908 yılına kadar Selânik'te 3'ncü Ordu Müfettişliği Karargahı'nda çalışmıştır.

13 Mart 1908, 9 Ocak 1909 tarihleri arasında 3'ncü Süvari Tümeni Kurmay Başkanlığı'nda ve Karaferya Bölgesi Komutanlığı'nda bulunmuş ve eşkiya takibinde gösterdiği başarı nedeniyle dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

1909 yılı başında Roma Askerî Ataşeliği'ne atanmış, 1 Ekim 1911'e kadar orada kalmış, 1911'de Binbaşı olmuştur. Trablusgarp Harbi sırasında Adriyatik sahillerinde toplanan kuvvetlere silâh ve cephane göndermek üzere Avrupa'da ek görevler almıştır.

Ali Fuat Bey, Manastır'daki Ordu ve Üsküp'te 3'ncü Kolordu Karargahlarında bulunmuştur. Bu sırada, Tugay Komutanı olarak Arnavutluk ayaklanmasına katılmış, gösterdiği başarılar nedeniyle dördüncü rütbeden Osmanî ve üçüncü rütbeden Mecidi Nişanlarıyla ödüllendirilmiş rütbesi de Binbaşılığa yükseltilmiştir.

1 Ekim 1911'de Garp Ordusu 1'nci Şube Müdürlüğü'ne, 20 Şubat 1912'de 1'nci Kolordu Kurmay Başkanlığına, sonra da 7'nci Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır. İpek ve Yakova'nın asilerden arındırılması için 7'nci Kolorduca teşkil edilen müfrezenin komutanlığını yapmış, 10 Kasım 1912 - Mart 1913 tarihleri arasında 23'ncü Tümen Komutan Vekili olarak Yanya savunmasına katılmıştır. Bu harekatta üç yerinden yaralanan Binbaşı Ali Fuat Bey Yarbaylığa yükseltilmiştir.

Yanya Kalesi'nin düşmesine rağmen Ali Fuat Bey'in komutasındaki Pizani kahramanları mevzilerini sonuna kadar savunmuşlar, ancak Başkomutanlığın emriyle çekilmişlerdir.

15 Ocak - 19 Eylül 1914 tarihleri arasında Şam'daki 8'nci Kolordu Kurmay Başkanlığı'nda bulunan Yarbay Ali Fuat Bey, Birinci Dünya Harbi'nin başlaması üzerine 19 Eylül 1914'te Şam'daki 25'nci Tümen Komutanlığına atanmış ve tümeniyle Birinci Kanal Harekatı'na katılmıştır. Buradaki başarıları nedeniyle 1915'te Albay olmuş, Harp ve Muharebe Gümüş Liyakat Madalyalarıyla ödüllendirilmiş, Alman Devleti de İkinci Demir Salip Nişanı'nı vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tümeniyle Çanakkale bölgesine intikal eden Albay Fuat Bey, Seddülbahir Muharebelerinin son safhasına katılmış ve Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

20 Ocak - 30 Eylül 1916 tarihleri arasında 14'ncü Tümen Komutanı olarak Kafkas Cephesi'ndeki muharebelere katılan Albay Ali Fuat Bey, Çapakçur Muharebelerinde gösterdiği başarı nedeniyle Altın Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

30 Eylül 1916'da 5'nci Tümen Komutanlığı'na İkinci Gazze Muharebesi'nden sonra 20'nci Kolordu Komutanlığına atanmıştır. Alman Devleti tarafından kendisine ikinci rütbeden Kılıçlı Askerî Liyakat Nişanı verilmiştir.

12 Ocak - Nisan 1917 tarihleri arasında 2'nci Ordu Kurmay Başkanlığı, Nisan -30 Haziran 1917 tarihleri arasında, Üçüncü Gazze ve Filistin Muharebelerinde Cephe Komutan Yardımcılığı ve Kudüs müdafiliği yapmış Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiş. 1917'de Mirliva (Tümgeneral) olmuş, Alman Devleti de Birinci Demir Salip Nişanı'nı vermiştir.

30 Haziran 1917 - 9 Eylül 1919 tarihleri arasında tekrar 20'nci Kolordu Komutanlığı yapan Ali Fuat Paşa bir süre 7'nci Ordu Komutanlığı'na da vekâlet etmiştir.

Birinci ve İkinci Salt Muharebelerinde gösterdiği başarı nedeniyle 1918'de Kılıçlı İkinci Mecidi ve Kılıçlı İkinci Osmanî Nişanlarıyla ödüllendirilmiş, Alman Devleti Kırmızı Kartal, Avusturya -Macaristan İmparatorluğu da Demir Taç Nişanı vermişlerdir.

Eylül 1919 - Haziran 1920'de 20'nci Kolordu Komutanlığı görevi saklı kalmak üzere Batı Anadolu Genel Kuva-yı Milliye Komutanı olarak görev yapmış; 26 Haziran - 10 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanı adı altında görevini sürdürmüş aynı zamanda TBMM üyesi (milletvekili) olmuştur. Buradaki hizmetleri nedeniyle Kırmızı Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

20 Kasım 1920 - Nisan 1922'de TBMM Hükûmeti'nin Moskova Büyükelçiliği görevinde bulunmuş, dönüşünde 21 Ekim 1923'e kadar TBMM İkinci Başkanlığı yapmış Cumhuriyet'in ilanından sonra rütbesi Korgeneralliğe yükseltilerek 2'nci Ordu Müfettişliğine atanmıştır. (Meclis kararıyla, buradaki görevleri saklı kalmak üzere süresiz izinli sayılmıştır.)

Levent Şahverdi Arşivi

31 Ekim 1924'te Ordu Müfettişliği'nden istifa etmiş ve Ankara Milletvekili olarak Meclis'e dönmüştür.

1 Ekim 1927'de, yasama görev süresi sona erdiğinde, ordu açığına alınmış 5 Aralık 1927'de askerlikten emekliye ayrılmıştır.

Sivil Hayattaki Görevleri:

Büyük Millet Meclisi'nin IV, VIII. dönemlerinde Konya Milletvekili, IX. dönem Eskişehir Bağımsız Milletvekili, X. ve XI. dönemlerde Bağımsız İstanbul Milletvekili, 3 Nisan 1939-9 Mart 1943'te Bayındırlık Bakanı, 9 Mart 1943-5 Ağustos 1946'da Ulaştırma Bakanı, 20 Ocak 1948 - 1 Kasım 1948'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı oldu. 10 Ocak 1968'de İstanbul'da öldü. Geyve Ali Fuat Paşa Camiî avlusunda yatıyor.

Fransızca ve Almanca biliyordu.

Ali Fuat Paşa'nın eserleri: Milli Mücadele Hatıraları, Moskova Hatıraları, Birüssebi - Gazze Meydan Muharebesi ve 20'nci Kolordu, Sınıf arkadaşım ATATÜRK, Siyasi Hatıralar, Mustafa Kemal Milli Lider[1]

B. ALİ FUAT CEBESOY'UN KURMAYLIK VE KOMUTANLIK NİTELİKLERİ:

1. Kurmaylık Nitelikleri:

Ali Fuat Bey, ciddî, çalışkan, dürüst, bilgili, cesur, iki lisan bilen ve eser veren bir kurmay subaydır.

Çeşitli karargahlardaki kurmay görevlerinde başarılı olmuş, kendisini astlarına saydırmış, üstlerine sevdirmiştir.

2. Komutanlık Nitelikleri:

Tümen ve kolordu komutanı olarak birliğini ağır muharebe şartlarında selâmete ulaştırmıştır. Yaşadığı dönemde cereyan eden harplerin ve muharebelerin hemen tümüne katılmış, tecrübeli bir komutandı.

[1] Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri; Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayımı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1972 s. 153-155.

Nutuk'ta Anılan Komutanların Biyografileri; Gnkur. ATESE Başkanlığı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1981, s. 5,6.

Korg. Ali Fuat CEBESOY'un Hal Tercümesi Gnkur. ATESE Bşk.lığı Arşivi: 1-228, Dolap No. 59, Göz No. 10, Dosya. No. 4-11, F. No. 1

Levent Şahverdi Arşivi

İstiklal Harbi'nin başlangıcında Genel Kuva-yı Milliye Komutanı olarak başarılı olmuş, fakat Batı Cephesi Komutanıyken, Genelkurmay Başkanı'nın karşı çıkmasına rağmen Gediz taarruzunu yapması ve birliğinin yenilgiye uğrayarak çekilmesi nedeniyle astlarının güvenini kaybetmiş ve Cephe Komutanlığı'ndan alınmıştır. Moskova Büyükelçiliği'nden dönüşünde 1'nci Ordu Komutanlığı'nı kabul etmeyip, sonradan politikadan hoşlanmadığını söyleyerek 2'nci Ordu Komutanlığını istemesi bir yıl geçince Meclis'teki görevine döneceğini söyleyerek ordu komutanlığından istifa etmesiyle eski ve yakın arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kaybetmiştir.

(İstiklal Harbi sırasında ve savaştan sonraki dönemde Mustafa Kemal Atatürk'le aralarında beliren anlaşmazlıkları, ilgili bölümde göreceğiz)[2]

C. ALİ FUAT CEBESOY'UN KATILDIĞI HARPLER VE MUHAREBELER:

1. Osmanlı - İtalyan Harbi'nde Ali Fuat Cebesoy

1911'de Trablusgarp Muharebesi sırasında Adriyatik sahilinde toplanan kuvvetlerin bağlı olduğu Manastır'daki Ordu ve Üsküp'teki 3'ncü Kolordu Karargahlarında bulundu, sonra Trablusgarb'a silâh ve cephane sağlamak üzere Avrupa'ya gönderildi.

Üsküp'te bulunduğu sırada çeşitli birliklerden kurulan bir tugaya komuta etmiş ve Arnavutluk isyanının ilk safhasının bastırılmasında rol oynamıştır.

2. Balkan Harbi'nde Ali Fuat Cebesoy

Kur. Bnb. Ali Fuat Bey, 1 Ekim 1911'de Garp (Batı) Ordusu Harekât Şube Müdürlüğü'ne atanmış 20 Şubat 1912'de bu görevden ayrılarak çeşitli kurmay görevlerinde bulunmuştur. 29 Eylül - 10 Kasım 1912'de Batı Ordusu kuruluşundaki İşkodra, sonra Yanya Kolordularının Kurmay Başkanlıklarını, 10 Kasım 1912 - Mart 1913'te de Yanya Kolordusu kuruluşundaki 23'ncü Tümenin Komutan Vekilliği'ni yapmıştır. (Yanya Kolordusu Yunan Cephesi'ndeki birliklerdendir.) Batı Ordusu, 16 Ekim 1912'de harekete geçtiğine göre Kur. Bnb. Ali Fuat Bey, Balkan Harbi süresince 23'ncü Tümen'e komuta etmiş sayılır. Bu kuruluşun hemen her kademesinde görev yapmış bir kurmay subay olarak da birliğine ve harekât plânlarına egemendi.

[2] a.g.e.; Aynı sayfalar

Levent Sahverdi Arşivi

Balkan Harbi, Sırp ve Bulgarların 14 Ekim 1912'de nota vermeleri ve birliklerinin sınırlarımıza tecavüzleri üzerine 16 Ekim 1912'de, Doğu ve Batı Ordularının harekete geçmeleriyle başladı.

Sırplar Türk ordusunun bu beklenmedik taarruzu karşısında, hareketlerini plana göre değil, Türk taarruzunun etkisine göre idare ettiler.

Yunanlıların hedefi Selanik'ti. Bu şehir alındıktan sonra, Sırpların karşısında bulunan Vardar Ordusunun gerisine düşeceklerdi.

Karadağlıların hedefi ise İşkodra'ydı. Sonra Şardağı batı bölgesini işgal edeceklerdi.

Bulgar plânının gerçekleşmesi, Türklerin yığınak yerlerini ileriye almaları ve vaktinden önce taarruz etmeleri nedeniyle kolaylaşmıştı.

İç ve dış siyaset bakımından gerekli hazırlıkları yapmadan ve kuvvetlerinin yarısını bile yığınak yerine toplayamadan, Edirne -Kırklareli genel hattının üzerinde ve bu hattın kuzeyinde Bulgar kuvvetleriyle yapılan muharebelerde Türk Doğu Ordusu, Pınarhisar - Lüleburgaz genel hattına çekilmek zorunda kaldı.

Batı Ordusu da, Komonova'da yapılan muharebeyi kaybetmiş ve Manastır üzerine çekilmişti. Edirne Müstahkem Mevkii, Yanya ve İşkodra'daki Türk birlikleri savunmalarına devam ediyorlardı. 23'ncü Tümenin "Pista" ve "Pizani" deki başarıları övülmeye değer.

Binbaşı Ali Fuat Bey, bu muharebede üç yerinden yaralanmış ve başarıları nedeniyle Yarbaylığa yükseltilmişti. Yanya Kalesi'nin düşmesine rağmen Pizani kahramanları direnmiş ancak Başkomutanlığın emri üzerine çarpışmaya son vermişlerdi.

Başkomutanlığın emirleriyle Çatalca mevzii gerisine çekilen Doğu Ordusu da buradaki birlikleri bu mevzii geçilmez bir müstahkem mevki haline getirerek Bulgar taarruzlarını kırmış, bu başarı siyasî ve askerî bakımdan çok yararlı olmuştu.

26 Kasım 1912'de başlayan mütareke görüşmeleri, 3 Aralık 1912'de taraflarca (Yunanistan hariç) imza edildi. Londra Antlaşması'nı müteakip, 3 Haziran 1913'te Balkan bağlaşıkları arasında İkinci Balkan Harbi başladı ve 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması'yla Balkan Harbi sona erdi. Ali Fuat Bey de Şam'daki 8'nci Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atandı.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Birinci Dünya Harbi'nde Ali Fuat Cebesoy

Son yıllarda birbirini izleyen harpler nedeniyle stoklar tükenmiş, kaynaklar kurumuştu.

Avrupa büyük devletlerinin gruplaşmaları ve Osmanlı devleti üstündeki emelleri nedeniyle politik durum çok kritikti. Her iki taraf da hırslarını tatmin amacıyla Osmanlı devletiyle anlaşmaya yanaşmıyordu.

Bu atmosfer içerisinde Avusturya - Macaristan Veliahtı Arşidük Ferdinant ve eşinin Saraybosna'da bir Sırplı öğrenci tarafından öldürülmesi üzerine Birinci Dünya Harbi başladı. Bir süre sonra Almanya da Rusya ile harbe tutuştu. Bunun üzerine Almanya, 2 Ağustos 1914'de Osmanlı hükûmeti ile gizli bir anlaşma imzalamaya yanaştı.

Birinci Dünya Harbi 3 Ağustos'tan itibaren bütün Avrupa'yı sarmıştı. Alman taarruzları, Batı Cephesi'nde duraklayınca, 2 Ağustos anlaşmasının uygulanmasını istediler. İşler karıştı ve sonunda Karadeniz Olayı adıyla tarihe geçen trajik oyunla harbe girdik. Önce Ruslar, Kafkas sınırlarımıza taarruz ettiler. Hemen arkasından İngiliz deniz kuvvetleri İzmir körfezi ve Çanakkale boğazındaki hedeflere ateş açtı. 3 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti bütün Üçlü Anlaşma Devletleriyle harbe girmiş bulunuyor.

Kur. Yb. Ali Fuat Bey, I. Dünya Harbi'nin başlaması üzerine Şam'daki 25'nci Tümen Komutanlığı'na atanmıştı. Bu tümen ile I. Kanal Harekatı'na katılmış ve bu muharebedeki başarıları nedeniyle rütbesi Albaylığa yükseltilmişti. 1915'te tümeniyle Çanakkale Cephesi'ne gelmiş ve Seddülbahir Muharebelerinin son safhasına katılmıştır.

Çanakkale zaferinin kazanılmasından sonra Kur. Alb. Ali Fuat Bey 14'ncü Tümen Komutanlığı'na atanmış ve tümeniyle Kafkas Cephesi'ne hareket etmiştir. 14'ncü Tümen Çapakçur Muharebelerinde yararlık göstermiş, birliğini liyakatla sevk ve idare eden Tümen Komutanı da Altın Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Buradan 5'nci Tümen Komutanlığı'na atanan Ali Fuat Bey, İkinci Gazze Muharebesi'nden sonra 20'nci Kolordu Komutanlığı'na atanmış, Kudüs savunmasıyla sona eren Üçüncü Gazze ve Filistin Muharebelerinde Cephe Komutanlığı yapmış ve Kudüs'ü savunmuştur. Bu muharebelerdeki üstün başarıları nedeniyle Generalliğe yükseltilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fuat Paşa, Mondros Mütarekesi'ne kadar 20'nci Kolordu Komutanlığında kalmış ve bu arada İngilizlerin iki defa Şeria nehri vadisi boyunca yaptıkları yarma hareketine mani olarak Filistin Cephesi'ni felâketten kurtarmıştır.

Harp tarihlerinde Birinci ve İkinci Salt Muharebeleri adıyla geçen bu harekatta, birçok silâh, cephane, malzeme, teçhizat ve hayvan ele geçirilmiş bir hayli esir alınmıştır. Bu muharebelerdeki başarıları, 7'nci Ordu Komutanlığı'nca tebrik ve takdir edilmiştir.

Mütarekeden önceki, İngilizlerin büyük taarruzlarında da Filistin Cephesi'ndeki tüm birlikler imha ehlikesine maruz kalmışken, 20'nci Kolordu çetin artçı muharebeleri vere vere büyük kısmını kurtarmış ve Halep'te yeniden teşkilatlanarak İngilizlerin zırhlı kuvvetlerle takviyeli iki süvari tugayını tümüyle imha etmiştir. Böylece Torosların düşman eline geçmesini de önlemiştir.

Bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atanmış bulunması nedeniyle 7'nci Ordu Komutanlığı'na da vekalet etmekte olan Ali Fuat Paşa, komutanının millî kurtuluş hakkındaki tasavvurlarına içten katılmış ve Batı Anadolu'da başgösteren anarşik hareketleri önlemek ve bunların yerine millî kurtuluşa esas olacak teşkilatı hazırlamak üzere Mustafa Kemal Paşa ve diğer ilgililerle İstanbul'da görüşmüş ve birliğinin başına dönerek kolordusunun önce Konya Ereğlisi'ne sonra Ankara'ya intikalini sağlamıştı.

4. İstiklâl Harbi'nde:

Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine Rauf Bey'le birlikte Amasya'ya gelen Ali Fuat Paşa, 21/22 Haziran 1919 gecesi hazırlanan kongreye davet genelgesini (Amasya Tamimi) Rauf ve Rafet Beylerin kararsız tutumları karşısında, en ufak bir duraksama göstermeden imzalamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın bunun bir tarihî belge olduğu söylemesi üzerine Rauf Bey de imzalamış, Alb. Refet Bey de belli belirsiz bir işaret koymuştu.[3]

Sivas Kongresi'ni baltalama teşebbüsleri karşısında, Ali Fuat Paşa, kongrenin kendisine güveni ve onayı ile çekingen davranan valilere sert

[3] Korg. Ali Fuat Cebesoy'un Hal Tercümesi, Gnkur. ATESE Bşk.lığı Arşivi; 1-228 Göz No. 10, Dosya. No. 4-11, F. No. 1
ATATÜRK, Kemal; Nutuk, c. 1, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, s. 22-24

Levent Şahverdi Arşivi

uyarılarda bulunmuş (Özelikle Ankara ve Konya Valilerine) bölgelere yüksek rütbeli subaylardan millî komutanlar göndermişti.[4]

Ali Fuat Paşa Eylül 1919'da Batı Anadolu Genel Kuva-yı Milliye Komutanı olmuştu. Paşa, Eskişehir ve dolaylarını millî bir bölge kabul edip Komutanlığına Süvari Yarbay Atıf Bey'i, Afyonkarahisar ve dolaylarını da bir millî bölge kabul ederek Komutanlığına 23'ncü Tümen Komutanı Ömer Lütfü Bey'i atamıştı.

O tarihte Eskişehir'de İngiliz birlikleri vardı. Bunlar Yb. Atıf Bey'i tutuklamış ve İstanbul'a göndermişlerdi. Fuat Paşa, toplayabildiği millî kuvvetlerle bizzat Eskişehir'e yakın Çemşit'e gitmiş ve Eskişehir'i uzaktan kuşatmış, bu arada İstanbul'daki temsilcilerine de bir muhtıra verilmişti. Nihayet İngilizler Millî Mücadelemiz'e asla karışmayacakları konusunda söz verdiler ve Merzifon'da bulunan kuvvetlerini de geri çektiler, Yb. Atıf Bey de görevi başına döndü.[5]

Meclis-i Mebusan'ın toplanacağı yer, Heyet-i Temsiliye'nin ve millî teşkilâtın alacağı şekil ve çalışma yöntemi, Paris Barış Konferansı'nın bizim için olumlu veya olumsuz bir karar alması halinde tutulacak yol hakkında verilen kararda Ali Fuat Paşa'nın da imzası vardı.[6]

İçişleri Bakanı'nın, Anadolu'ya bir takım öğütçü heyetler göndermesi üzerine Ali Fuat Paşa'nın Ankara'da kolordusunun başında bulunması uygun görülmüş, Salihli ve Aydın Cepheleri Komutanlığı'na Alb. Refet Bey gönderilmişti.[7]

Ali Fuat Paşa, Damat Ferit Paşa zamanında görevden alınmıştı. 20'nci Kolordu'ya Ankara'da bulunan 24'ncü Tümen Komutanı Yb. Mahmut Bey vekâlet ediyordu. Ali Fuat Paşa hem Kuva-yı Milliye Genel Komutanlığını yapıyor hem de Kolordusu ile ilgileniyordu. Bu nedenle Kolordusuna hakimdi.[8]

18 Haziran 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na atandı 20 Haziran'da göreve başladı.[9]

[4] a.g.e.; s. 80, 113.
[5] a.g.e.; s. 116.
[6] a.g.e.; s. 189.
[7] a.g.e.; s. 195.
[8] a.g.e.; s. 238.
[9] a.g.e.; s. 313.

Levent Şahverdi Arşivi

(24 Ekim 1920'de yapılan Gediz Taarruzu, 25 Ekim'de Yunanlıların karşı taarruza geçerek Yenişehir ve İnegöl'ü almaları, Kuvve-i Seyyare ile ordunun birbirini suçlamaları Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği'ne gönderilmesi ve sonraki gelişmelere, "D" bölümünde değinilecektir.)

D. ATATÜRK İLE ALİ FUAT PAŞA ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR:

20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Atatürk'ün okul ve gençlik arkadaşı ve savaşın başında batıdaki dayanağıydı. Aralarındaki anlaşmazlıklar Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Genel Kuva-yı Milliye Komutanlığı sırasında, Gnkur. Bşk.lığı Gediz taarruzunun yapılmamasında ısrar ettiği halde bu taarruzu yapması ve yenilgiye uğrayıp astlarının güvenini kaybetmesiyle başladı. Fakat Atatürk bu olayda da büyüklüğünü gösterdi. Eski hizmetlerini dikkate alarak onu Moskova Büyükelçiliği'ne gönderdi. Dönüşünde de 1'nci Ordu Komutanlığı'nı kabul etmemesine rağmen, büyük zaferde görev alan komutanların rütbelerinin yükseltilmelerinden bir süre sonra Ali Fuat Paşa'nın da Korgeneralliğe yükseltilmesini ve 2'nci Ordu Komutanlığı'na atanmasını sağladı.

Bu olayları şöyle açıklayabiliriz:

1. Ali Fuat Paşa da Alb. İsmet Bey'in Genelkurmay Başkanlığı'na karşı çıkanlar arasındaydı. Alb. Refet Bey'le birlikte Anadolu'ya daha önce Mustafa Kemal Paşa ile aynı zamanda çıktıklarını söylüyorlardı.[10] Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunduğu sırada dahi İsmet Bey'in kendisiyle fikir birliği halinde olduğunu sonra Ankara'ya izinli gelerek kendisiyle çalıştıklarını Harbiye Nazırı olan Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak)nın çağırması üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kaldığını v.b. söyleyerek onları yatıştırdı.

2. Gediz yenilgisi ve Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınması:

Millî teşebbüslere karşı başlayan iç isyanlar, süratle memleketin her tarafına yayılmıştı. Bu isyanlara karşı gönderilen kuvvetler, Çerkez Ethem, Bnb. Nazım Bey, Yb. Arif Bey ve Bnb. (Çolak) İbrahim Bey müfrezeleri olmak üzere dört gruptan ibaretti.

Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı'ndan Adapazarı'na kadar uzanan kesime, Alb. Refet Bey de Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu'ya uzanan kesime komuta ediyordu.

[10] a.g.e.; s. 302.

Levent Şahverdi Arşivi

28 Haziran 1920'de Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Komutanı oldu. [11]

24 Ekim 1920'de Genelkurmay Başkanı'nın karşı koymasına rağmen, 11, 61'nci Tümenler ve Kuvve-i Seyyare ile Gediz'deki düşmana taarruz etti. Dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız bazı hareketlerden sonra Gediz'de yenildik; 25 Ekim 1920'de karşı taarruza geçen Yunanlılar Yenişehir ve İnegöl'ü işgal etti ve birliklerimiz Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Çerkez Ethem ve kardeşleri bütün suçu Cephe Komutanı'yla düzenli ordu tümenlerine atarak kendilerinin güç durumda bıraktırıldıkları yolunda propaganda yaptırdılar. Ordu da Kuvve-i Seyyare'nin hiçbir iş yapamadığını söylüyordu. [12]

Ali Fuat Paşa'nın artık Batı Cephesi'ne komuta edemeyeceğine inanan Mustafa Kemal Paşa, onu Moskova Büyükelçiliği'ne gönderdi.

Çok ciddî ve dikkatli bir çalışma bekleyen bu cephe komutanlığı da zaten genel askerî harekatı yürütmekte olan Genelkurmay Başkanı Alb. İsmet Bey'e ek görev olarak verildi. (Kuzey Kesimi)

Kuvvetli bir süvari teşkilâtına ihtiyaç vardı. Sırf bu teşkilâtı kurabilmek için de İçişleri Bakanı Rafet Bey ek görevle Konya ve dolaylarına gönderildi. (Batı Cephesi Güney Kesimi Komutanı) Genelkurmay Başkanlığı'na da Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa vekâlet edecekti. [13]

3. Ali Fuat Paşa, politikadan hoşlanmadığını söylüyor. Fakat Meclis'e dönebilmek için 2'nci Ordu Komutanlığı'ndan istifa ediyor:

Ali Fuat Paşa Moskova Büyükelçiliği'nden dönüşte, (daha önce cephe komutanlığı yapmış olduğu için) 1'nci Ordu Komutanlığı'nı kabul etmemişti. Refet Paşa da bu göreve yanaşmamıştı. [14]

Zaferden sonra İstiklal Harbi'ne katılan komutanlardan başarı gösterenlerin rütbeleri yükseltilmişti. Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa, Rauf Bey aracılığıyla Başkomutan'dan 2'nci Ordu Komutanlığı'na atanmasını istemiş politikadan hoşlanmadığını bildirmişti. Halbuki atanmasını istediği orduda kendisinden üst rütbede kolordu komutanları vardı. Refet Paşa

[11] a.g.e.; s. 313.
[12] a.g.e.; s. 339, 340
[13] a.g.e.; s. 343.
[14] ATATÜRK, Kemal, Nutuk, c. II., s. 453.

Levent Şahverdi Arşivi

için de uygun bir görev verilmesi ve her iki paşanın zafer dolayısıyla terfileri de isteniyordu. Başkomutan önce, askerî harekata katılmaktan kaçınan bu paşaların katılanlarla bir tutulamayacağını söylediyse de yakın arkadaşlarını kıramayarak Ali Fuat Paşa'nın geçmiş hizmetleri gözönünde bulundurularak korgeneralliğe yükseltilmesini ve 2'nci Ordu Müfettişliği'ne atanmasını sağladı. [15]

Refet Paşa da İstanbul ve Trakya Fevkalâde Temsilcisi olarak İstanbul'a gönderildi. [16]

Politikadan hoşlanmadığını söyleyen Ali Fuat Paşa 30 Ekim 1924'te Ankara'ya gelmiş ve Milletvekilliği yasama görevine başlayacağından, 2'nci Ordu Müfettişliği'nden affını istemiştir. [17]

Kâzım Karabekir Paşa da 26 Ekim 1924'te 1'nci Ordu Müfettişliği'nden istifa ettiğini bildirmişti. Her iki Paşa da, Genelkurmay Başkanlığı'nca, yeni komutanlara görevlerini teslim etmek üzere ordularının başına gönderilmiş, Meclis'e kabul edilmemişlerdi. Atatürk Nutuk'ta Rauf Bey'inde dahil olduğu büyük bir komplonun başarısızlığa uğratıldığından söz etmektedir.

4. Ali Fuat Paşa "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi"nin Genel Sekreterliği'ne getiriliyor:

Muhalefetin oluşturduğu "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi"nin Başkanlığı'na Kazım Karabekir Paşa, Genel Sekreterliği'ne de Ali Fuat Paşa getirilmiş ve dinî düşünce ve inançlar bayrak olarak kullanılmıştı. [18] İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve bu parti kapatıldı. [19]

5. Atatürk'e karşı düzenlenen suikaste Ali Fuat Paşa'nın ve diğer bazı yakın arkadaşlarının da adı karıştırılıyor fakat beraat ediyorlar:

Maalesef, Atatürk'e karşı düzenlenen suikast olayına bu paşaların da adı karıştı ve Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya başkanlığındaki İzmir İstiklal Mahkemesi'nde yargılandılar. Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Paşa beraat edenler arasındaydı.

[15] a.g.e.; s. 461, 537, 538.
[16] a.g.e.; s. 477.
[17] a.g.e.; s. 577.
[18] a.g.e.; s. 601, 603.
[19] a.g.e.; s. 604.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu üç paşa ile Atatürk bir süre sonra barışmış, hatta 1933 yılında Ali Fuat Paşa Atatürk'ün daveti üzerine yeniden Konya Bağımsız Milletvekili seçilmiştir.

Bu nedenle Parti Başkan vekili İsmet Paşa tarafından beyanname yayınlanmış, ayrıca Parti Genel Sekreteri Recep Bey de Konya Parti Teşkilâtı'na bir tamim göndermiştir.

Yaşamı bölümünde açıklandığı gibi, Konya Bağımsız Milletvekili seçilen Ali Fuat Paşa, daha sonra Bağımsız Eskişehir ve İstanbul Milletvekillikleri de yapmıştır.

6. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde:

3 Nisan 1939-9 Mart 1943 tarihleri arasında Refik Saydam Kabinesi'nde Bayındırlık Bakanlığı,

9 Mart 1943-5 Ağustos 1946 tarihleri arasında Şükrü Saraçoğlu Kabinesi'nde Ulaştırma Bakanlığı,

20 Ocak 1948-1 Kasım 1948 tarihleri arasında da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapmıştır.

Sonuç

Atatürk ve Ali Fuat Cebesoy arasındaki anlaşmazlıkları gördük. Sonuç olarak bu konuda şunları söyleyebiliriz:

Mondros Ateşkes Anlaşması'yla vatanın en güzel bölgeleri işgal edilmişti. Bu yerleri düşmandan arındırmak ve millete bağımsızlığını kazandırmak için Atatürk, okul arkadaşı ve ordunun kolordu komutanlarından biri olan Ali Fuat Paşa ile İstanbul'daki son görüşmelerinde 20'nci Kolordu'nun süratle Ankara bölgesine intikalini istemiş, Paşa da bu isteği yerine getirmişti. Bu vatansever paşalar ve yakın arkadaşları, dört yıl canla başla çalıştılar. Doğal olarak bu süre zarfında askerî, idarî ve siyasî alanda görüş ve düşünce ayrılıkları oldu. Ama sonunda zafer kazanılıp barış dönemine geçilince, basit gibi görülen fikir ayrılıkları su yüzeyine çıkmaya başlamıştı. Ali Fuat Paşa Cumhuriyet'in ilk yıllarında muhalefetteki arkadaşları tarafından askerlikten politikaya çekilmiş ve Kazım Karabekir Paşa'nın Başkanlığını yaptığı "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın genel sekreterliğine getirilmişti. Bu parti zamanla gericilerin istilâsına uğramış, partinin başındakilerin inançları sömürülerek dinî bağnazlık coşturulmuştur. Sonuçta paşalar, çok takdir ettikleri, yakın arkadaşları Atatürk'e sui-

Levent Sahverdi Arşivi

kast düzenleyenlerle aynı safta, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlar, fakat bu gibi denî faaliyetlerde bulunmadıkları ve tamamen suçsuz oldukları meydana çıkarak beraat etmişlerdir. Zamanla Atatürk'le eski yakınlıkları oluşmuş, 1933'te bizzat Atatürk'ün daveti ve İsmet Paşa'nın desteklemesiyle Ali Fuat Paşa, Bağımsız Konya Milletvekili olmuştur.

İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı zamanında da Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlıklarına getirilmiş ve Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir.

10 Ocak 1968'de aramızdan ebediyen ayrılan Korgeneral Ali Fuat Cebesoy'a Tanrı'dan rahmet dileriz.

Levent Şahverdi Arşivi

ANAYASALARIMIZDA KADIN HAKLARI

Yrd. Doç. Dr. ZEHRA (ODYAKMAZ) ALTINBAŞ

Konumuz "Anayasalarımızda Kadın Hakları"dır. Kadın hakları diye bir ayırım yapılması, bazı hakların anayasada varolduğu halde pozitif hukukta kadınlara tanınmaması, tanındığı hallerde ise çeşitli nedenlerle erkek ve kadın bakımından ayırım yapılması veya tanınan haklardan kadınların uygulamada yararlanamamaları yüzündendir.

Bütün uluslararası belgeler[1] ile anayasalarda ve kanunlarda eşitlilik ilkesi esas alınmış olmakla beraber, bu eşitlik teorik alanda kalmıştır. Bu nedenle kadın haklarının ayrı bir konu olarak incelenmesi zorunluğu doğmuştur.

Aslında kadın hakları deyimi bile kadın erkek eşitsizliğini ortaya koymaktadır. Çünkü özellikle bu çağda asıl olan erkek veya kadın hakkı değil, insan haklarıdır.

Çalışmamızda kadın hakları konusunu ele almamızın önemli bir nedeni de kanaatimizce Atatürk inkılâbının temelini teşkil etmesi, demokratik hayat tarzını oluşturması ve kadının çağdaş toplumdaki değerini ve yerini belirlemesidir.

"Anayasalarımız" deyimi ile Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi anayasalarla, anayasal belge niteliğinde olan hatt-ı hümayûn ve fermanları kasdetmekteyim.

Osmanlı döneminde bütün tebaa arasında eşitlik ilkesini, ilk defa 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda[2] görüyoruz.

Ancak bu eşitlik daha ziyade Müslüman ahali ile diğer dinlerden ve ırklardan olan tebaa arasındaki eşitliktir.

[1] Birleşmiş Milletler Antlaşması md. 1; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi md. 2; bu konuda bkz. Aydoğan Özman, İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler, Ankara 1967, Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Gurubu Yayınlarından, s. 28 ve s. 32.

[2] Gülhane Hatt-ı Hümayunu için bkz. 1. Tertip Düstur, Cilt I, s. 4-7; Suna Kili, - Şeref Gözübüyük,, Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze, Ankara 1985, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları s. 11-13

Levent Şahverdi Arşivi

Gülhane Hattına dayanılarak 28 Şubat 1856 tarihinde ilân edilen Islâhat Fermanı[3] ise, Türk tarihinde ilk defa bir belgede (cinsiyet) bakımından bir sınıfın başka bir sınıftan aşağı tutulmasını gerektiren bütün tabirleri, sözleri ve ayırımları resmî yazışmalardan ilelebed kaldırmaktadır.

Gülhane Hattı ile Islâhat Fermanı ve 1875 tarihli Ferman-ı Adalet[4] birlikte ele alındığında, genel olarak cinsiyet bakımından aşağılamanın terkedileceğinin ve can, ırz, namus ve mal bakımlarından eşit hukuka sahip olacaklarının bu belgelerde kabul edilmiş bulunduğunu görmekteyiz.

Böyle olmakla beraber Gülhane Hattı bu eşitliğe (hükmü şer'î iktizasınca) çekincesini koyarak istisna getirmiştir. Yani eşitlik din kurallarına göre olacaktır. Bu durumda kadının o zamana kadar uygulana gelen medenî haklarında bir değişiklik olmamakta, eşitlik tamamen teorik alanda kalmaktadır. Çünkü medenî haklar bakımından şer'î hukuka[5] göre kadın:

— Evlenme hakkındaki rızasını, kendisi değil erkek vekili bildirir.

— Kocasının çok evliliğine karşı çıkamaz.

— Çocukları üzerinde velâyet hakkına sahip değildir.

— Boşanma hakkı yoktur.

— İki kadının tanıklığı, bir erkeğin tanıklığına eşittir[6].

— Mirastan erkeğe oranla daha az pay alır[7]. Ancak Tanzimat döneminde Arazi Kanunnamesi[8] ile kadının durumu, kısmen düzeltilmiştir.

1854 yılında cariyelik ve kölelik kaldırılmış[9], bu suretle kadın, satılıp alınan mal olmaktan çıkmıştır.

[3] Islahat Fermanı için bkz. 1. Tertip Düstur, Cilt I, s. 7; Suna Kili, - Şeref Gözübüyük, age., s. 14-18.

[4] Şer'i hukuk hakkında toplu bilgi için bkz. Hamza Eroğlu, "Atatürk ve İnkılâpları", Atatürk ve Türk Toplumu, Ankara 1981, Türkiye Zirai Donatım Yayınları: 2, s. 257-262; Tezer Taşkıran, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara 1973, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 5, s. 120-121.

[6] Kur'an, Maide Sûresi, 34. Âyet.

[7] Kur'an, Nisa Sûresi, 3, 7, 8, 11, 12, 20. Ayetler vd.

[8] Tezer Taşkıran, age., s. 25-26

[9] Tezer Taşkıran, age., s. 26-27; Türker Alkan, Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu, Ankara 1981, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 475, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi, s. 12-13.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanzimat döneminden itibaren, özellikle Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sonunda çalışan erkek nüfus azaldıkça kadınların hastahanelerde laboratuvarlarda, posta ve tekel idarelerinde çalışma olanakları artmıştır[10].

23 Aralık 1876 tarihli ilk Anayasamıza[11] göre bütün Osmanlılar kanun önünde din ve mezhepten doğan konular dışında hak ve ödevler bakımından eşittirler[12].

Osmanlı devletinin uyruğunda bulunan bütün insanlara hangi din ve mezhepten olursa olsun Osmanlı denir[13].

Bu hükümlerde erkek-kadın ayırımı yapılmadığına göre, yine hak ve ödev bakımından Osmanlı kadın ve erkekleri eşit gibi görünmektedir. Halbuki medenî haklar bakımından kadın, eskisi gibi şer'î hukuka tâbidir.

1876 Anayasa'sının kadınlarımız bakımından en büyük özelliğinin 114. maddede yer aldığı kanaatindeyiz. Bu maddeye göre bütün Osmanlılar için ilköğretim mecburîdir.

Aslında kadınlar için eğitim konuları daha önceleri ele alınmıştır. Gerçekten de Tanzimata kadar kızların eğitimi, kendilerine basit bir din bilgisi verilmesinden ibaret iken[14], Tanzimat döneminde 1842 de Ebelik Kursu, 1858 de Kız Rüştiyesi, 1869 da Kız Sanayi Okulu, 1870 de Kız Öğretmen Okulu açılmıştır[15].

İkinci Meşrutiyet'in ilânı ile yeniden 1876 Anayasasının yürürlüğe girmesi hakkındaki 19 Temmuz 1908 tarihli Hatt-ı Hümayun'da[16] "... tebeanın hangi mezhep ve ırktan olursa olsun özgürlüğüne sahip ve ülkenin hak ve yükümlülüklerinde eşit olduğu" belirtilerek teorik eşitlik tekrarlanmaktadır. Çünkü kadınlarımız İkinci Meşrutiyet döneminde de medenî haklar bakımından Tanzimat döneminden daha farklı bir düzeye gelme-

[10] Tezer Taşkıran, age., s. 40-42; Oya Çiftçi, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", Türk Toplumunda Kadın (Derleyen, Nermin Abadan-Unat,), genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 1982, Araştırma Eğitim ve Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği, s. 221.

[11] 1876 Anayasası için bkz. 1. Tertip Düstur, Cilt IV, s. 4-20; Suna Kili, - Şeref Gözübüyük, age., s. 31-44.

[12] md. 17

[13] md. 8

[14] Tezer Taşkıran, age., s. 21

[15] Tezer Taşkıran, age., s. 27-29

[16] 19 Temmuz 1908 tarihli Hatt-ı Hümayun için bkz. 2. Tertip Düstur, Cilt I, s. 11; Suna Kili, -Şeref Gözübüyük, age., s. 48,

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Ancak 1917 de yayınlanan Aile Kararnamesi[17] ile evlilik kontrol altına alınmış ve eğitim alanlarında gözle görülür ilerlemeler kaydedilmiştir.

1911 de kızlar için idadî ve kız liseleri, 1914 de Yüksek Kız Öğretmen Okulu açılmış, 1920 de üniversitede okumalarına, 1921 de de erkeklerle birlikte derslere girmelerine izin verilmiştir[18].

Çalışma hayatı bakımından ilginç bir örnek ise 1916 tarihli bir nizamnameye göre, "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" adını taşıyan bir derneğin kurulmasıdır. Bu derneğin amacı; kadınlara iş bulup kendilerini, namuskârane geçimlerini sağlamaya alıştırarak korumaktır[19].

Siyasî haklar bakımından ise durum daha farklıdır. Çünkü monarşik idarenin hüküm sürdüğü Osmanlı döneminde Birinci Meşrutiyete kadar, yalnız kadının değil, erkeğin de seçme ve seçilme hakkı yoktu.

Siyasî haklar ilk defa 1876 Anayasasında yer aldı. İki meclisten oluşan bir sistem getirildi ve (Heyet-i Mebusan) ın, yani milletvekillerinin üye sayısı her ellibin erkek nüfus için bir milletvekili olmak üzere hesap edildi[20].

Görüldüğü gibi kadın nüfus hiç yokmuşcasına bir düzenleme ile karşı karşıyayız. Halbuki aynı anayasanın 68. maddesi milletvekilliğine seçilmesi caiz olmayanları on şıkta toplamış ve bunlar arasında kadınları saymamıştır[21]. Ayrıca yalnız erkeklerin seçilebileceğine dair özel bir hüküm de koymamıştır. Bu maddeye göre kadınların milletvekili seçilmelerine bir engel yoktur. Ancak ilk Meclis-i Mebusan'da herhangi bir kadın üye görmemekteyiz. Çünkü gerçekte 1876 Anayasasının mantığında, siyasî haklar bakımından kadın nüfus mevcut değildir. Bu haklar sadece erkek tebaaya aittir. Bu bakımdan milletvekili seçilecekler arasında kadınların sayılmamış olması, onların milletvekili seçilebilecekleri anlamına gelmemektedir.

Kadınlar Osmanlı İmparatorluğu'nda 1877 yılında yapılan ilk seçimlere seçmen olarak katılmadıkları gibi, yine 1877 deki ikinci seçim ile İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan 1908, 1912, 1914, 1919 ve Türkiye Büyük Millet Meclisi için yapılan 1920 ve 1923[22] seçimlerinde, Cumhuri-

[17] Fazla bilgi için bkz. Tezer Taşkıran; a.g.e., s. 48.

[18] Tezer Taşkıran, age., s. 42-45.

[19] Nermin Abadan-Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", Türk Toplumunda Kadın a.g. derleme, s. 31, dipnot 26.

[20] md. 65

[21] md. 68

[22] 1923 yılında Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki 17. toplantıda Milletvekili Seçimi Kanunu üzerinde görüşülürken yapılan tartışmalar için bkz. Tezer Taşkıran, age., s. 96-99.

Levent Şahverdi Arşivi

yetin ilânından sonra da 1927 ve 1931 seçimlerinde de seçimlere katılmadıkları gibi[23], milletvekillerini seçecek nüfusun hesabında da dikkate alınmamışlar, yalnız Türk erkeği seçmek-seçilmek hakkına sahip olmuştur.

20 Ocak 1921 Anayasası[24] ise yalnızca anayasal kurumları düzenlemekte ve haklarla ilgili herhangi bir hükmü içermemektedir.

Cumhuriyetin ilânından sonra ilk Anayasamız 20 Nisan 1924 tarihli anayasadır[25].

Bu anayasada medenî haklar bakımından kadın ve erkekler görünürde eşittir. Fakat henüz mecelle yürürlükte olduğu için şer'î hükümler uygulanmakta ve eşitlik anayasa metninde kalmaktadır.

Atatürk Türk kadınına erkeklerle eşit kanunî haklar tanınmasını hedef almış olmasına rağmen, bu hedefi birdenbire gerçekleştirememiştir. Çünkü toplumdaki kadın-erkek ayırımı zihniyetinin silinmesi, çağdaşlaşma fikrinin benimsetilmesi gerekiyordu. Atatürk bu amaçla, toplumda yeterli kamuoyu oluşturabilmek için çeşitli konuşmalar yapmıştır.

1923 yılında İzmir'de, Türk kadınlarına gösterilen ilgisizliğin toplumumuzun başarısızlığının sebebi olduğunu vurguladıktan sonra "Bir sosyal toplumun bir organı faaliyette bulunurken diğer bir organı işlemezse, bu sosyal toplum felçlidir" der[26].

21 Mart 1923 de Konya'da "Büyük Türk kadınını çalışmamıza ortak kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını ilmî, ahlâkî, sosyal ve ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi yapmak"[27] gerekir diyerek kadın hakları alanındaki inkılâbın temelinde yatan gerçek düşüncelerini ortaya koyar.

[23] Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, Ankara 1982, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: 5, s. 72-86.

[24] 1921 Anayasası için bkz. 3. Tertip Düstur, Cilt I, s. 196; Suna Kili, -Şeref Gözübüyük, age., s. 91-93.

[25] 1924 Anayasası için bkz. 3. Tertip Düstur, Cilt V, s. 576 (1019); Mânâ ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş metin için bkz. 3. Tertip Düstur, Cilt XXVI, s. 170; Suna Kili, -Şeref Gözübüyük, age., s. 111-131.

[26] Burhan Göksel "Atatürk ve Kadın Hakları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 1984, s. 222.

[27] Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi, İstanbul 1984, Genelkurmay Başkanlığı Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, s. 157.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk bu görüşleri doğrultusunda sosyal alanda büyük bir inkılâp olan 17 Şubat 1926 tarihli Türk Medenî Kanunu'nun kabulünü sağlamakla, kadınlarımıza ileri düzeyde medenî haklar tanımıştır.

— Tek kadınla evlenme ilkesi getirilmiştir.

— Evlenebilmek için yaş sınırı konulmuştur.

— Evlenmede medenî nikâh asıldır, imam nikâhı resmî nikâh sayılmamaktadır.

— Evlenecek kadın, evlenmeye ait rızasını bizzat kendisi evlenme memuruna açıklamaktadır.

— Velâyet hakkı kadına da tanınmıştır.

— Erkeğin kadını serbestçe boşama hakkı kaldırılmış, erkek ve kadın, eşit şekilde ve ancak dava açarak belli sebeplerin varlığı halinde mahkeme kararı ile boşanmak hakkına sahip olmuştur.

— Kadınla erkek aynı oranda miras almaktadırlar.

— Mahkemede tanıklık yapabilmek bakımından kadınla erkek arasında bir fark yoktur.

1924 Anayasasında siyasî haklar açısından yine kadınla erkek eşit değildir[28].

Milletvekili seçimine katılabilmek hakkı, 18 yaşını dolduran erkeklere[29] ve milletvekili seçilmek hakkı 30 yaşını bitiren erkeklere[30] tanınmıştır.

Kadınların seçme ve seçilme hakkı yoktur.

1924 Anayasasında yer alan bu hükümler Atatürk'ün gerçek görüşleri değildir. O günkü şartlarda henüz kadınlara siyasî haklar tanınmasına elverişli bir ortam yoktur. Bir süre sonra kadınlarımız siyasî haklarını kazanmak için isteklerde bulunarak Atatürk'e yardımcı olmuşlardır.

Nitekim 1926 yılında Trabzon Türk Ocağı'nda Süreyya Hulusi Hanım bir konuşmasında, Türk kadınının tarihte siyasî rol oynadığını belirterek, "Kadın ekonomik hayatta etki sahibi olursa neden memleket işlerinde geri kalsın?" demiş ve (Herkes kadından vatan dersi alır da niçin o, va-

[28] Bu konudaki BMM tartışmaları için bkz. Tezer Taşkıran, age., s. 100-103.

[29] md. 10

[30] md. 11

Levent Şahverdi Arşivi

tanın idaresi ve mukadderatı sözkonusu olduğu zaman ihmal edilir?) diye sormuştur[31].

1927 de İstanbul'da Kadınlar Birliği, tüzüğünde değişiklik yaparak kadınlar için siyasî haklar sağlamağa çalışılacağını gösteren bir madde eklemiştir[32].

O zaman basında yankılar uyandıran[33] bu istek ve davranışlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de tartışılmış[34] ve nihayet 3 Nisan 1930 da kabul edilen Belediye Kanunu'nda evvelce yalnız erkeklere ait olan seçmek ve seçilmek hakkı kadınlara da tanınmıştır[35].

Bu suretle Türk kadınına yasal biçimde siyasî hayata ilk adımını atması sağlandıktan sonra, Atatürk asıl amacına ulaşmak için manevî kızı öğretmen Afet İnan'a Türk Ocağı'nda bir konferans verdirerek zemin hazırladı[36].

Ardından 1934 yılında bir gün aydın bir kadın topluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisine kadar bir gösteri yürüyüşü yaparak bütün siyasî hakların kendilerine tanınmasını isterler. O sırada çalışma odasında bulunan Atatürk "Arkadaşlar, kadınlarımız Meclisten görev isteğinde haklıdırlar. Hemen kanun tasarısı için çalışmalara başlayınız." direktifini verir[37].

Bu direktif üzerine anayasada gerekli değişiklik yapılır[38] ve 5 Aralık 1934 de kadınlarımıza milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınır[39], 1 Mart 1935 tarihinde de ilk kadın milletvekillerimiz Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girerler[40].

[31] Burhan Göksel, agm., s. 228; Tezer Taşkıran, age.; s. 123.

[32] Burhan Göksel, agm., s. 229; Tezer Taşkıran, age., s. 123.

[33] Tezer Taşkıran, age., s. 123-125.

[34] Bu tartışmalar için bkz. Tezer Taşkıran, age., s. 125-128.

[35] Belediye Kanunu'nun BMM'nde görüşülmesi sırasında yapılan tartışmalar için bkz. Tezer Taşkıran, age., s. 129-130; fazla bilgi için bkz. Afetinan, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Üçüncü Basılış, İstanbul 1975, Devlet Kitapları Atatürk Serisi No: 10, s. 164-173.

[36] Fazla bilgi için bkz. Tezer Taşkıran, age., s. 131-134; Konferans metni için bkz. Afetinan age., s. 193-201.

[37] Burhan Göksel, agm., s. 229.

[38] 1924 Anayasası md. 10 ve md. 11. 3. Tertip Düstur, Cilt V, s. 576(1019) 2599 sayılı ve 5-12-1934 günlü kanun 3. Tertip Düstur, Cilt XVI, s. 36; Suna Kili, -Şeref Gözübüyük, age., s. 112.

[39] Bu konuda BMM'ndeki konuşmalar için bkz. Tezer Taşkıran, age., s. 136-143.

[40] 1935 yılında Büyük Millet Meclisi'ne giren ilk kadın milletvekillerimizin isimleri ve meslekleri için bkz. Sıdıka Tezel, "Atatürk ve Kadın Hakları", Ankara 1983, Türk Ticaret Bankası'nın Cumhuriyetin 60. yılına Armağanı, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

1961 ve 1982 Anayasaları insan hakları bakımından önceki anayasalarımıza göre çok daha kapsamlıdır.

1961 Anayasası'nın; Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi[41] ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden devrim kanunlarının[42] bu anayasanın kabulü tarihinde yürürlükte bulunan hükümlerinin anayasaya aykırı olduğu şekilde anlaşılamıyacağına ve yorumlanamıyacağına ilişkin 153. maddesinin 4 numaralı bendi, konumuz bakımından çok çarpıcı bir özellik taşımaktadır. Bu bende göre : Türk Medenî Kanunu'nun evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medenî nikâh esası ile evlenme kâğıdı ibraz edilmeden evlenmenin dinî merasimi yapılamıyacağına ve evlenmenin tamamlanmasının dinî merasimin yapılmasına bağlı bulunmadığına dair hükümleri korunacak devrim kanunlarındandır. Aynı hüküm 1982 Anayasasının 174. maddesinin 4. bendinde de yeralmıştır.

Ancak Atatürk döneminden itibaren anayasal açıdan her alanda kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip kılınmış oldukları halde, pozitif hukukta eşitlik ilkesine aykırı olan bazı hükümler kaldırılamayarak kadın-erkek ayırımını bugün de sürdürmektedirler. Önemli gördüklerimizi şöyle sıralayabiliriz:

Türk Ceza Kanunundaki Anayasanın eşitlik ilkesine aykırı hükümler:

— Zina suçu, kadın ve erkek için farklı düzenlenmiştir. Erkeğin fiilinin zina suçu sayılabilmesi için kocanın karısı ile birlikte ikamet ettiği evde veya herkesce bilinecek şekilde karı koca gibi yaşaması şartı arandığı halde kadının herhangi bir yerde, herhangi bir erkekle bir kez ilişki kurması yeterli sayılmaktadır[43].

[41] 1982 Anayasasının 174. md.'nde bu ifade "Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma" şeklindedir.

[42] 1982 Anayasası'nda Devrim Kanunları deyimi, "İnkılâp Kanunları" olarak ifade edilmiştir.

[43] Türk Ceza Kanunu, md. 440-441. Bu farklı düzenlemenin kökeninde şeri hukuka göre erkeğin kadından üstün olduğu görüşü yatmaktadır. bkz. Kuran, Maide Suresi, ayet 44. 1876 Anayasasındaki eşitlik ilkesine rağmen 1911 yılında Osmanlı meclisi mebusanının ceza kanununda zina suçuna ilişkin değişiklikler önerildiği bir oturumunda bir mebusun kanun koyucuların tümü erkek olduğundan tarafsız davranamayarak zina suçuna ilişkin cezanın kadın ve erkek için eşit düzenlenmediğini söylemesi üzerine meclistekiler erkeğin kadına kıyasla üstün olduğunu bir kez daha tekrarlamışlar ve maddeyi aynen kabul etmişlerdir. Binnaz Toprak, "Türk Kadını ve Din", Türk Toplumunda Kadın, a.g.Derleme s. 366; fazla bilgi için bkz. Tezer Taşkıran, age., s. 46-48.

Levent Şahverdi Arşivi

— Erkek kaçırdığı kız veya kadınla evlenirse, cezası ertelendiği halde, kadının bir erkeği kaçırması halinde evlenseler de yasada hüküm olmadığından cezası ertelenmemektedir[44].

— Irzına geçilen veya kaçırılan kadın, fahişe olduğu takdirde, failin cezası indirilmektedir[45].

Türk Medenî Kanunundaki Anayasanın eşitlik ilkesine aykırı hükümler:

— Koca birliğin reisidir, evin seçilmesi kocaya aittir[46].

— Aile birliğini koca temsil eder[47], kadın ancak evin daimî ihtiyaçları bakımından birliği temsil hakkına sahip olmakla beraber[48] koca bu hakkı elinden alabilir[49].

— Kocanın ikametgâhı, karının ikametgâhı sayılır[50].

— Karı kocasının soyadını taşır, evlenmeden önceki soyadını birlikte kullanamaz. Soyadı seçme vazifesi de kocaya aittir[51].

— Karı, kocasının izni olmadan bir iş veya sanat ile uğraşamaz. Koca izin vermezse, karı, kendisinin bir iş veya bir sanat ile uğraşmasının birliğin veya bütün ailenin çıkarı gereği olduğunu kanıtlarsa hâkim tarafından çalışma izni verilebilir[52].

— Mal birliği rejiminde kadın, bir mirası ancak kocasının rızası ile red edebilir[53].

[44] Türk Ceza Kanunu, md. 434, 429, 430; Anayasa Mahkemesi, kadın bir erkeği kaçırdıktan sonra onunla evlense bile, cezasının kadın kaçıran erkekler gibi ertelenmemesine ilişkin mahkeme kararını ve kararın dayanağı maddeyi, erkek kaçıran kadının cezasının ertelenebileceği hakkında kanunda bir hüküm bulunmadığı gerekçesiyle anayasaya aykırı görmemiştir. Kanatimizce kanunda anayasaya aykırılık değil, eksiklik vardır. Erkek kaçıran kadının da evlenmeleri halinde cezasının ertelenebileceğine ilişkin değişikliğin 434. maddede yapılması eşitliği sağlayacaktır.

[45] Türk Ceza Kanunu md. 438

[46] Türk Medenî Kanunu md. 152

[47] Türk Medenî Kanunu, md. 154

[48] Türk Medenî Kanunu, md. 155

[49] Türk Medenî Kanunu, md. 156

[50] Türk Medenî Kanunu, md. 21

[51] Türk Medenî Kanunu, md. 153; 21.6.1934 Tarih ve 2525 Nolu Soyadı Kanunu md. 4/1.

[52] Türk Medenî Kanunu, md. 159

[53] Türk Medenî Kanunu md. 200

Levent Şahverdi Arşivi

Siyasî haklar bakımından kadın ve erkek arasında 1934 yılından bu yana mevzuat bakımından tam bir eşitlik olmasına rağmen, kadınlar seçme ve seçilme konularında erkekler kadar siyasî haklarıyla ilgili değildirler[54].

Kamu hizmetlerine girme bakımından eşitliğe gelince:

1876 Anayasasına göre bütün Osmanlılar yetenek ve becerilerine göre uygun memuriyetlere girebilirler[55].

Benzer hükümleri 1924[56], 1961[57] ve 1982[58] Anayasalarında da görüyoruz.

Meşrutiyet döneminde kadınlarımızın yeterli eğitim düzeyine henüz gelmemiş olmaları ve geleneklerin baskısı nedeniyle bu hak kadınlarımız tarafından kullanılamamıştır.

Ancak Cumhuriyet dönemindedir ki, Atatürk'ün önderliğinde Türk kadını, erkeğin girdiği her kamu hizmetinde başarı ile görev yapmıştır[59].

Bugün Türkiye'de her çeşit kamu hizmeti gören kadına, kaymakamlık mesleğine girme hakkı tanınmamış ve danıştay, idarenin bu tasarrufunu haklı bularak Anayasanın eşitlik ilkesine aykırı görmemiştir.

Yapılan araştırmalara göre kamu yönetiminde üst kademelerde kadınlara az rastlanmaktadır. Nedeni de geleneksel toplum yargısıdır.

Kadınlar genellikle yaratıcı olmaktan çok yardımcı nitelik taşıyan ve idarî hiyerarşinin alt düzeylerinde yer alan uğraşlarda çalıştırılmaktadırlar. Yine kadınlara idarî hiyerarşide en üst konumlar ile en aşağı düzeyler kapalı sayılır[60].

Sonuç olarak diyebiliriz ki: Uluslararası ifadesiyle "Kadın Hakları ve Statüsü", bütün dünyada insanlığın doğuşundan bu yana üzerinde çok durulmuş bir konudur.

[54] Bu konuda yapılan araştırmalar ve fazla bilgi için bkz. Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", Türk Toplumunda Kadın ag. Derleme, s. 382-294; Binnaz Toprak, agm., ag. Derleme, s. 362; Türker Alkan, age., s. 124-125.

[55] md. 19.

[56] md. 92

[57] md. 58

[58] md. 70

[59] Bu konuda bkz. Tezer Taşkıran, age., s. 144 vd.; Ayşe Öncü, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", Türk Toplumunda Kadın, ag. Derleme, s. 253-267.

[60] Bu konuda Türkiye'de yapılan araştırmalar ve sonuçları için bkz. Oya Çiftçi, agm., s. 221-252.

Levent Şahverdi Arşivi

1945 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşmasında cinsiyet ayırımı gözetilmemesine işaret edilmiş ve 1975 yılı "Dünya Kadın Yılı" olarak kabul edilmiştir. İlki 1975, diğerleri 1980 ve 1985 yıllarında düzenlenen Dünya Kadınları Konferanslarında alınan kararlar incelendiği zaman dünya devletlerindeki Kadın Hakları ve Statüsü için varılan hedefler ve gelecek için beklenen hakların çoğunun Atatürk tarafından daha 1920 li ve 30 lu yıllarda gerçekleştirilen ve Türk kadınına lâyık görülen hakların pek çok gerilerinde olduğu görülür.

Müslüman ülkeler içinde, kadın haklarının ilk önce ve en geniş şekilde Türkiye tarafından tanınmasında, kadınlarımızın İslâmiyetten önceki Türk toplumunda oynadığı rolün, işgal ettiği mevkinin ve sahip olduğu hakların büyük etkisi vardır[61].

İslâmiyetten önce tek kadınla evlilik vardır. Kadın aile hayatında erkekle eşit durumdadır ve aynı haklara sahiptir. Hakanın eşi, devlet işlerinde söz sahibidir[62].

O günlerden zamanımıza kadar gelen Türk Devletleri, varolan gücünü ve dinamizmini sağlam aile yapısından alır. Ailenin temeli ise Türk kadınıdır.

Ancak bugün kadınlarımız anayasa ile kendilerine tanınan siyasî ve sosyal haklarla yeterince ilgilenmedikleri gibi[63] pozitif hukukta mevcut, özellikle medenî haklar alanındaki eşitsizlikler üzerinde de pek durmamaktadırlar.

Kanaatimizce bunun en başta gelen nedeni, eğitimsizlik veya eğitim eksikliğidir. Bir hakkın kullanılabilmesi için, o hakkın varolduğunu bilmek lâzımdır. Bu da ancak eğitimle olur. O halde herşeyden önce kadınlarımızın eğitimine önem vermemiz gerekmektedir.

Yapılan araştırmalar, kırsal kesimlerde ve kentlerin gecekondu bölgelerinde kadınların eğitim düzeylerinin çok düşük olduğunu ve hatta zorunlu olan ilköğretimi bile görmediklerini kanıtlamaktadır[64].

[61] Türker Alkan, age., s. 8

[62] Afetinan age., s. 5-28, Türker Alkan, age., s. 8.

[63] Bkz. 54 nolu dipnot.

[64] Fazla bilgi için bkz. Tansı Şenyapılı, "Metropol Bölgelerin Yeni Bir Öğesi Gecekondu Kadını", Türk Toplumunda Kadın, ag. Derleme, s. 269-291; Ferhunde Özbay, .: "Türkiye'de Kırsal-Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi", Türk Toplumunda Kadın, ag. Derleme, s. 171-197; Gül Ergil, .: "Üç Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kadınlara İlişkin Siyasalar ve Dolaylı Sonuçları", ag. Derleme s. 341-356; Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü," ag. Derleme, s. 137-170.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeterli eğitim; siyasî, sosyal ve medenî hakları ile hiç veya gerektiğince ilgilenememelerinin nedeni olarak gösterilen erken evlenme[65], çok doğum yapma[66], dengesiz beslenme[67], sağlığı ile ilgilenmeme[68] gibi sorunları da kendiliğinden çözümleyecek ve Türk kadını Atatürk'ün düşlediği yere tam olarak erişme olanağına kavuşacaktır.

Kadının eğitimi kadar önemli diğer bir nokta da süregelmekte olan erkeğin üstünlüğü geleneğinin giderilmesidir. Bu da kadın haklarının, Türk erkeğine insan hakları olarak benimsetilmesiyle mümkündür[69]. Ondan sonradır ki kadınlarımız, gerçekten toplumda Atatürk'ün konuşmalarında belirttiği şekilde "Hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi" olarak bu vatanın yükselmesinde kendilerine düşen görevi, en iyi şekilde yerine getireceklerdir.

[65] Leila Erder, "Demografik Açıdan Türkiye'nin Kadın Nüfusu", Türk Toplumunda Kadın, ag. Derleme, s. 39-57.

[66] Leila Erder, agm, s. 39-57; Sabahat Tezcan, .: "Türk Kadınının Sağlık Sorunları", Türk Toplumunda Kadın, ag. Derleme, s. 59-79; Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Türkiye'de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlığı", ag. Derleme, s. 73-96.

[67] Ayşe Baysal, "Türk Kadınının Beslenme Sorunları", Türk Toplumunda Kadın, ag. Derleme, s. 113-130.

[68] Sabahat Tezcan, agm., s. 59-72; Ayşe Baysal, agm., s.113-130.

[69] Türker Alkan, age., s. 127.

Levent Şahverdi Arşivi

AMASYA MÜLÂKATI

ŞERAFETTİN ZEYREK

20-22 Ekim 1919 tarihinde Millî Mücadelecilerle İstanbul Hükûmeti Temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa (Salih Hulusi Kezrak) arasında yapılan bu görüşmeler Amasya'da geçtiği için, Cumhuriyet tarihi ile ilgili yayınlarda "Amasya Görüşmeleri", "Amasya Protokolü", "Amasya Buluşması", "Amasya Anlaşması" ve "Salih Paşa Görüşmeleri" olarak geçmektedir. Mustafa Kemal Nutuk adlı eserinde ise bu olaya "Amasya Mülâkatı" adını vermiştir.

Bugün Amasya'da gerek halk arasında gerekse bu konuda yapılan toplantılarda yaygın olan ifade "Amasya Protokolü"dür. Biz Nutuk'ta geçen "Amasya Mülâkatı" söyleyişini uygun bulduk. Yazımızda bu deyimi kullanacağız.

Bilindiği gibi, 9. Ordu Müfettişi olarak Anadolu'da görevlendirilen Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelmiş ve orada görevi ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Havza'ya geçmiş ve orada Rum çetelerine karşı koyan yerli halkı desteklemiş, Diyarbakır yöresinden getirilen 40 katır yükü silâh mekanizmalarına el koydurmuş[1], halka iki büyük miting yaptırmış ve haklı davayı İstanbul'a karşı savunmuştur.

Bu gibi durumlar İtilâf devletlerinin Karadeniz Ordusu Başkumandanı G.F. Milne'nin dikkatini çektiğinden, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'e bir yazı yazmasına neden olmuştur. Milne bu yazısında Mustafa Kemal ve heyetinin derhal İstanbul'a dönmesi için emir verilmesini isteyecektir[2]. Calthorpe da bu durumu İstanbul Hükûmeti'ne bir nota ile bildirecek, böylece Harbiye Nazırı, Mustafa Kemal'i 8 Haziran 1919'da İstanbul'a geri çağıracaktır[3].

[1] Feridun Kantemür, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul 1964, s. 43-44.

[2] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, Ankara 1971, s. 124-125.

[3] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, Ankara 1980, s.36.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu tür yazışmalar devam ederken, Mustafa Kemal Havza'da kalmayı uygun bulmayacak ve 12 Haziran günü Amasya'ya gelecektir. Yine bilindiği gibi, Amasyalıların da desteğiyle Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları Millî Mücadele bayrağını "Amasya Tamimi" ile resmen burada açacaklardır.

Bu arada Mustafa Kemal'in bu tutumuna karşılık İstanbul'daki Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu), İtilâf devletlerinin baskısı ve Padişah'ın da devreye girmesi ile O'nu görevden almaya karar verecektir. Ayrıca bu karar üzerine Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 23 Haziran'da bir genelge ile durumu ülkeye duyuracaktır[4]. Yani bu gelişmeler sonucunda: Gerek yaptığı çalışmalardan gerekse Amasya Tamimi'nden dolayı Mustafa Kemal, İstanbul yönetiminin gözünde Amasya'da artık resmen bir isyancıdır.

Bundan sonra kongreler dönemi başlar. Önce Erzurum Kongresi, daha sonra da Sivas Kongresi yapılır. Her iki kongre sırasında da kongreleri baltalamak, ayaklanma çıkarmak ve güçleri yeterse Mustafa Kemal'i tutuklamak için Ali Galip olayı düzenlenir. Hele Sivas Kongresi sırasındaki olayda Ali Galip ile Dahiliye Nazırı'nın (İçişleri Bakanı) aralarındaki telgraflaşma yakalanınca, Hükûmet ile var olan gerginlik daha da artar, hatta 12-13 Eylül gecesi İstanbul ile Anadolu arasındaki tüm haberleşmeler kesilir[5].

İşte bu durum üzerine Anadolu'ya emir veremez hale gelen Damat Ferit Paşa Hükûmeti ancak on sekiz gün dayanabilir. Onun istifasıyla hükûmeti Ali Rıza Paşa kurar.

Bu hükûmetin şöyle bir özelliği vardır: Başta Ali Rıza Paşa olmak üzere, birkaç tane bakanı da Millî Mücadele'ye biraz ılımlı bakar ve başlangıçta ona göre davranırlar. Bu özellik bilindiği için Mustafa Kemal Paşa yeni hükûmetle temas yolları arar ve 3 Ekim'de Ali Rıza Paşa'ya bir telgraf çeker. Bu telgrafında, Hükûmet'in, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'ne saygılı olduğu takdirde kendilerinin de Hükûmet'e yardımcı olacaklarını bildirir ve şu isteklerde bulunur:

1- Yeni kabine, Millî Meclis'in toplanmasıyla fiilî denetleme görevine başlayıncaya kadar, milletin mukadderatı hakkında herhangi bir taahhüde girmeyecektir.

[4] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s. 43.

[5] Bu olay için bakınız *Nutuk*, Cilt I, s. 143

Levent Şahverdi Arşivi

2- Barış Konferansı'na tayin olunacak delegeler, millî davayı hakkıyla kavramış ve milletin güvenini kazanmış bilgili ve muktedir kimselerden seçilecektir[6].

Daha sonraki telgraflarda da; Hükûmet'in, yayınlayacağı bildirileri yayınlamadan önce bir suretinin Heyeti Temsiliye'ye gönderilmesi; daha önceki hükûmet döneminde Millî Mücadele'ye karşı çıkan bazı atamaların değiştirilmesi; yine önceki hükûmet döneminde Millî Mücadele'ye karşı çıkmış olan bazı kişi ve nazırların cezalandırılmaları; sansürün kaldırılması ve Millî Mücadeleci veya Millî Mücadele'ye yakın olan bazı kişilerin Heyeti Temsiliye'nin istediği görevlere getirilmesi istenir[7].

İstanbul Hükûmeti ise karşılığında, "...bu isteklerin bazılarını kabul etmekle beraber, Temsil Heyeti'nin kendileriyle işbirliği yapmasını, İttihatçılıkla ilişkileri olmadıklarını, seçimlerin serbest yapılacağını ve hükûmet işlerine karışmayacaklarını açıklamalarını" istiyordu[8].

Yazışmaların uzaması ve sonuç alınamayacağının anlaşılması üzerine İstanbul Hükûmeti, Heyeti Temsiliye ile doğrudan görüşmeyi uygun görür. Durumu, Harbiye Nazırı Cemal Paşa 9 Ekim'de telgrafla Mustafa Kemal'e bildirir. Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın görevlendirildiğini söyler. Ayrıca, Paşa'nın rahatsızlığı nedeniyle yerin mümkün olduğunca yakın ve deniz ulaşımına elverişli olmasını diler. Sonra da Heyeti Temsiliye'den kimlerle ve nerede buluşacaklarının tasarlandığını sorar[9].

Ertesi gün Mustafa Kemal yer olarak Amasya'yı tespit ettiklerini, Heyeti Temsiliye'den ise kendisiyle birlikte Rauf ve Bekir Sami beylerin de olacaklarını bir telgrafla Cemal Paşa'ya bildirir[10]. Böylece Amasya'da buluşulmak üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa ve beraberindeki heyet 15 Ekim'de Altay Vapuru ile İstanbul'dan, 16 Ekim'de de Mustafa Kemal ve heyeti Sivas'tan yola çıkar[11].

Bu arada Millî Mücadelecilerin gücünü göstermek ve görüşmelere psikolojik olarak üstün girmek için, Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde

[6] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I s. 237.

[7] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 239-241, 263.

[8] Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Cilt I,İzmir 1984, s.185.

[9] M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 283-284.

[10] M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 284.

[11] M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 293.
Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,* Ankara 1983, s. 108.

Levent Şahverdi Arşivi

millî teşkilâtlar tarafından parlak karşılamalar yapılmasıyla ilgili Mustafa Kemal tarafından talimatlar verildiğini görmekteyiz[12]. Bu politika gereği olmalı ki, Salih Paşa 18 Ekim'de İnebolulların daveti üzerine karaya çıkmış ve Belediye'de şereflerine verilen yemeğe katılmıştır[13].

Görüşmeler için Mustafa Kemal'in 18 Ekim'de Amasya'ya geldiğini bilmekteyiz. Salih Paşa'nın gelişi ise 19 ya da 20 Ekim'dir[14].

Yeri gelmişken hemen şunu belirtmek gerekir. Kongrelerde olduğu gibi, burada da Mustafa Kemal'i güç duruma sokmak için, buluşmadan iki gün önce Sivas'ta Şeyh Recep denilen birinin çıkardığı isyana benzer bir olumsuzluk vardır. Bu kişi Sivas'ın ileri gelenlerinden 160 kişinin de imzasını alarak Padişah'a, Salih Paşa'ya ve Amasya'daki Mustafa Kemal'e telgraf çeker[15].Bu telgraflarında, Padişah ve Salih Paşa'ya sadakât, Mustafa Kemal'e ise tehdit yağdırır. Tabiî ki, Mustafa Kemal'in duruma el koyması ile, Sivas Valisi 19 Ekim'de başta Şeyh Recep olmak üzere bazı kişileri tutuklayarak olayı bastırır. Böylece Mustafa Kemal Amasya'daki görüşmelere rahat bir ortam içinde girme olanağı bulur.

20 Ekim'de başlayıp üç gün sürmüş olan görüşmelerde üçü açık ve imzalı, ikisi ise gizli ve imzasız olmak üzere toplam beş protokol kabul edilmiştir.

21 Ekim günü imzalanan birinci protokol tamamen Salih Paşa'nın istekleri olup şunlardan oluşmaktadır: "Ordunun siyasetle uğraşmaması, İttihatçılığın memlekette tekrar uyanmaması, hükûmeti küçük düşürecek müdahalede bulunulmaması, muhalefetleri yüzünden tutuklananların bırakılmaları, tehcir (Ermenileri göç ettirme) olayında suç işleyenlerin cezalandırılmaları, savaşa katılmamızın haklı sebeplere dayandığı yolundaki düşüncelerin gizli tutulması, seçimlerin serbestçe yapılması, taşkın gösterilerden ve asayişi bozacak hallerden sakınılarak hükûmetin aleyhinde yazı yazılmaması"[16].

[12] M. Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 293.

[13] Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, Ankara 1983, s. 109.*

M. Kemal Atatürk, Nutuk, Cilt III, Onbeşinci basılış, İstanbul 1982, s. 110.

[14] Rauf Orbay hatıralarında 19 Ekim 1919 akşamı Amasya'da 5. Kafkas Tümeni Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in evinde buluştuklarını belirtiyor. Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz,* Cilt III, İstanbul 1962, s. 181.

[15] M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 300

Ş. Süreyya Aydemir, *Tek Adam,* Cilt II, 10. baskı, İstanbul 1986, s. 132.

[16] Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı,* 2. baskı, Ankara 1983, s. 138-139.

Levent Şahverdi Arşivi

22 Ekim günü imzalanan ikinci protokolde ise Hilâfet ve Saltanat hakkında karşılıklı teminatlar verilmiş ve Sivas Kongresi'nin kabul ettiği kararlar görüşülmüştür. Bu protokole göre, Çukurova, Aydın vilayeti, Meriç nehri ve Edirne dahil olmak üzere ülke sınırları belirlenmiştir. Kürtlük propagandasının önüne geçilmesi uygun görülmüştür. Müslüman olmayan azınlıklara siyasî hâkimiyet ve sosyal dengeyi bozacak biçimde ayrıcalıkların verilmemesi, istiklâlimizi korumak şartıyla yabancı sermayenin Millî Meclis'te uygun görülecek biçimde kabul edilebileceği kararlaştırılmıştır. Sivas Kongresi'nin diğer kararları da Meclis-i Mebusan'ın kabulüne sunulmak şartıyla uygun görülmüştür. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu görüşmelerden sonraki faaliyetlerinin nasıl olacağı, şartlar uygun olduğunda ise Heyeti Temsiliye'nin faaliyetine bile son verebileceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Meclis'in nerede toplanacağı tartışması sonucunda, barış sonuna kadar Anadolu'nun emniyetli bir yerinde toplanmasına karar verilmiştir. (Salih Paşa ancak bu durum için kendi adına söz verebileceğini belirtmiştir. Rauf Bey ise hatıralarında Meclis'in Bursa'da toplanmasına karar verdiklerini veya anlaştıklarını belirtmektedir)[17].

Üçüncü protokolde: "Mebusların seçiminde tüm serbestlik bulunması gereğinin hükûmetçe emredilmiş olması dolayısıyla seçimlerin yapılmasına, Cemiyet Heyet-i Temsiliyesi'nce müdahale edilmemekte olduğu belirtildi." Hatta tehcirle ilgisi olanların, ordudaki lekeli kişilerin, İttihat Terakki yanlılarının mebus seçilmemesi için Heyeti Temsiliye'ce yardımcı bile olunabileceğine ve ayrıca Hıristiyanların seçimlere katılmalarının sağlanmasına karar verildi[18].

Gizli olarak kabul olunan dördüncü protokol de şunları kapsıyordu:

"1- Bazı komutanların ordudan çıkarılmasına ve bir kısım subayların Harp Divanı'na verilmelerine dair Padişah iradeleri ve diğer emirlerin düzeltilmesi.

2- Malta'ya sürülmüş olanlar hakkında kendi memleketimizin ilgili mahkemelerinde kanunî kovuşturma yapılmak üzere İstanbul'a getirilmeleri çarelerinin araştırılması.

[17] M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s.294-297.
Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz,* Cilt III, İstanbul 1962,

[18] M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 297.
Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı,* 2.baskı, Ankara 1983, s. 139.

Levent Sahverdi Arşivi

3- Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi (Meclis-i Mebusan'a bırakılacaktır).

4- İzmir'in boşaltılması için İstanbul Hükûmeti tarafından yeniden protesto yapılması ve gerekirse gizli talimatla halka mitingler yaptırılması.

5- Jandarma Genel Komutanı, Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarı'nın değiştirilmeleri (Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince).

6- İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin (kapı kapı dolaşıp) halka kâğıt mühürlettirmelerine engel olmak.

7- Yabancı parasıyla satın alınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına son verilmesi (Bilhassa subay ve memurların bu gibi cemiyetlere girmelerinin kesinlikle yasaklanması).

8- Aydın Kuvâ-yı Milliyesi'nin güçlendirilmesi ve beslenmelerinin kolaylıkla sağlanması. (Bu husus Harbiye Nezareti'nce düzenlenir. Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından lüzumu kadarı, hükûmet tarafından, bu maksat için ayrılabilir).

9- Millî Mücadele'ye katılmış memurların her tarafta tam bir sükûnet ve güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve millî davaya aykırı hareket etmelerinden dolayı millet tarafından işten el çektirilmiş memurlarla yeni memuriyetlere tayinlerinden önce özel olarak görüşülmesi.

10- Batı Trakya göçmenlerinin sevk ve naklinin sağlanması.

11- Acemî Sadun Paşa ve adamlarının uygun şekilde desteklenmesi."[19]

Beşinci ve son protokolde ise, Barış Konferansı'na gönderilecek heyet tespit edilmiştir. Buna göre:

"Delegeler:

Tevfik Paşa Hazretleri—Başkan

Ahmet İzzet Paşa Hazretleri—Askerî Delege

Hariciye Nâzırı—Siyasî Delege

Reşat Hikmet Bey—Siyasî Delege

[19] M. Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 298-299.

Levent Şahverdi Arşivi

Uzmanlar Heyeti:

Hâmit Bey	Maliye
Albay İsmet Bey	Askerlik
Reşit Bey	Siyasî işler
Mühendis Muhtar Bey	Nafia işleri
Albay Ali Rıza Bey	Deniz Albayı
Refet Bey	İstatistik
Emîri Efendi	Tarih
Münir Bey	Hukuk Müşaviri
Uzman bir zat	Ticaret işleri
Uzman bir zat	Çeşitli mezheplerin sahip olduğu imtiyazları bilir.

Yazı Heyeti:

Reşit Saffet Bey—Eski Maliye Özel Kalem Müdürü

Şevki Bey

Salih Bey

Orhan Bey

Hüseyin Bey—Robert Koleji Türkçe Öğretmeni"[20]

Mülâkatın sona ermesiyle Salih Paşa ve heyeti 22 Ekim'de, M.Kemal Paşa ve heyeti ise 27 Ekim'de Amasya'dan ayrılmışlardır[21].

Yukarıda mülâkatın kapsamını verdiğimize göre, şimdi artık bunun önemi ve sonuçlarına değinebiliriz. Denilebilir ki, Amasya Mülâkatı'nın en büyük önemi ve sonucu "Tanınma"dır. Şöyle ki: Şimdiye kadar yönetimi elinde tutan, Millî Mücadele Hareketi'ni engellemeye çalışan ve İtilâf devletlerinin her dediğine boyun eğen İstanbul yönetimi, Salih Paşa gibi bir bakanı asi, maceraperest saydığı Mustafa Kemal'in ayağına kadar göndermekle, O'nun varlığını dört ay sonra yine aynı şehirde onaylıyordu. "*Ana-*

[20] M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 299-300.

[21] Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,* Ankara 1983 s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

dolu ve *Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ni tanıyordu. Böylece Millî Mücadele Hareketi Amasya'da meşrulaşmaya başladığı gibi, bu hareketin haklılığı da ortaya çıkmış oldu.

Ayrıca bu hareketin meşrulaşmaya başlamasının diğer bir anlamı da, milletin yönetimde yavaş yavaş söz sahibi olmaya başlamasıydı. Başka bir deyişle, bu anlaşmadan sonra Atatürk'ün genel sekreterlerinden Tevfik Bıyıklıoğlu'nun dediği gibi: "...İstanbul Hükûmeti Anadolu'nun daha sıkı kontrolüne girmiş bulunuyordu."[22] Çünkü hatırlanacağı gibi, kabul edilen maddelerden birisi de seçimlerin yapılması ve Meclis'in nerede, ne zaman toplanmasıydı.

Gerçi Meclis-i Mebusan'ın derhal toplanması kararı Erzurum Kongresi'nde alınmıştı. Ancak Meclis'in toplanabilmesi için milletvekillerinin olması gerekirdi. Oysa Mondros Mütarekesi'nden sonra bazı milletvekilleri yurt dışına kaçmış, bazıları da tutuklanmıştı. Milletvekilliği için seçim yapılması şarttı. Hatta seçim hazırlıkları Amasya Mülâkatı'ndan önce 13 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in ülke çapında yaptığı bir tebligatla başlamıştı[23]. Ancak, İstanbul yönetiminin kabul etmeyeceği bir seçim yapılabilmesi ne kadar sağlıklı olabilirdi, karışıklıklar çıkmaz mıydı?

İşte Amasya Mülâkatı ile birlikte müdahalesiz bir şekilde seçimler yapılmaya başlanmış ve Meclis'in toplanması gündeme gelmiştir. Salih Paşa görüşmeler sırasında Meclis'in Anadolu'da toplanmasını kabul etmişse de, bunun şahsından öte geçemeyeceğini, İstanbul'a döndüğünde arkadaşlarını iknaya çalışacağını söylemişti. Gerçekten de İstanbul'a gittiğinde uğraşmış, ancak etkili olamadığından, İtilâf devletlerinin tutumundan ve Padişah'ın isteksiz davranışları yüzünden olumlu bir sonuca ulaşamamıştır.

Bu mülâkatın sonuçlarından birisi de Sivas'ta komutanlarla yapılan toplantıdır. Mustafa Kemal Mülâkat'tan bir hafta sonra bazı komutanları Sivas'a davet etmiştir. 16 Kasım'dan 29 Kasım'a kadar süren bu görüşmelerde; Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ne karşı alınacak tutum belirlenmiş ve Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasına karar verilmiştir[24].

Yine bilindiği gibi 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplanmış ve 28 Ocak'ta Misak-ı Millî'yi kabul etmişti. Ben burada he-

[22] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, 2.baskı, 1981, s. 127.

[23] M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s.174.

[24] M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s.326-330.

Levent Şahverdi Arşivi

men şunu belirtmek istiyorum: Misak-ı Millî İstanbul yönetimine daha Amasya Mülâkatı'nda kabul ettirilmiştir. Eğer açık olan II. protokolün maddelerine bakılırsa, bunu rahatlıkla görmek mümkündür.

Amasya Mülâkatı'nın bir başka sonucu da, ilk defa olarak İstanbul basınının Anadolu hareketi ile büyük çapta ilgilenmesi ve lehine bir çok yazı yazmasıdır. Örneğin, Mustafa Kemal İstanbul'daki Tasvir-i Efkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası ve İstiklâl gazeteleri ile Amasya'dan telgrafla muhabere etmiştir. Hatta Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabiri Ruşen Eşref'in (Ünaydın) Amasya'ya geldiğini ve 24-25 Ekim tarihlerinde Mustafa Kemal ile bir görüşme yaptığını, yine 25 Ekim'de Tan gazetesi muhabirine demeç verdiğini bilmekteyiz. Ayrıca Salih Paşa ile İstanbul'a giden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye üyesi Kara Vasıf Bey de İstanbul'da İkdam gazetesine Teşkilâtı Milliye hakkında bir demeç vermiştir[25].

Yine Amasya Mülâkatı'nın bir sonucu da, Millî Mücadele'de itici güç oluşturmasıdır. Çünkü Mustafa Kemal Samsun'dan itibaren o güne kadar İstanbul ile aynı zamanda psikolojik bir savaş da vermiştir. İstanbul Hükûmeti temsilcisinin ayaklarına kadar gelmesi, Anadolu çapında çok iyi bir biçimde propaganda vesilesi edilmiştir. Tabiî ki bu durum kararsızların kazanılması ile Millî Mücadele taraftarlarının çoğalmasına, kaynaşmasına ve moralman düzelmesine yardımcı olmuştur[26].

Diğer bir sonuç da, o zamana kadar Anadolu ile İstanbul arasında kesik olan haberleşmelerin tekrar başlatılmasıdır. Yani artık bir anlaşmaya varıldığı için Mustafa Kemal bu yasağı kaldırmış ve İstanbul'dan gönderilen telgrafların Anadoluca kabul edilmesini emretmiştir[27].

Bir başka sonuç da, Amasya Mülâkatı ile imzalanan protokollere karşılıklı olarak tam uyulmadığıdır. Şöyle ki: Açık olan birinci protokolde hükûmeti küçük düşürecek müdahalelerde bulunulmayacaktı. Oysa İstanbul Hükûmeti Amasya'dan sonraki yumuşak havadan yararlanmaya çalış-

[25] M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt III, s. 1082-1088.
Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilâli,* Cilt I, 8.baskı, İstanbul 1987, s. 314.
Prof.Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,* Ankara 1983, s. 111-112.

[26] Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Ankara, s. 47.

[27] Sebahattin Selek. *Anadolu İhtilâli,* Cilt I, 8. baskı, İstanbul 1987, s. 314.
M.Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt III, s. 1075-1076.

Levent Şahverdi Arşivi

mış ve Millî Mücadele'ye cephe alan Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey'i Bandırma'ya, Niğde Mutasarrıfını Adana'ya, Suphi Bey adında birisini Konya'ya, Ziya Paşa adında birisini de Ankara'ya vali tayin edip göndermeye çalışmıştır[28]. Ama bu gibi davranışlar yüzünden Mustafa Kemal ve ileri gelenler İstanbul Hükûmeti'ne müdahale etmek zorunda kalmışlardır.

Aynı protokole göre ordu politika ile uğraşmayacaktı, ama ülkenin içinde bulunduğu şartlardan dolayı uğraşmak zorunda kaldı, ta ki Aralık 1924 yılına kadar.

İkinci protokol gereğince şartlar uygun olduğunda, Heyeti Temsiliye'nin faaliyetlerine son vermesi söz konusu idi. Ama hiçbir zaman şartlar uygun olmadı. Meclisi Mebusan dağıtıldığı gibi, İstanbul dahi işgal edildi. Bu yüzden de bu kurul varlığını Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar sürdürdü.

Gizli protokol maddelerine gelince, bunların büyük çoğunluğuna uyulmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Burada hemen şunu belirtmekte yarar görüyorum: O günkü şartlarda Amasya Mülâkatı'na dört dörtlük bir biçimde uyulması beklenemezdi. Çünkü Ali Rıza Paşa Hükûmeti Padişah'a göre hülleci bir hükûmetti. Partiler üstü ve desteksizdi. Bazı maddelerin kararı ise meclise bırakılmıştı. Meclis de toplanmasından kısa bir süre sonra 16, Mart 1920'de İngilizler tarafından dağıtılmıştı. Yani Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifası ve meclisin dağıtılmasıyla, Amasya Mülâkatı'nı uygulayacak yetkili organlar da böylece ortadan kaldırılmıştı.

Amasya Mülâkatı'nın diğer önemli sonuçlarından birisi de işgalci devletler üzerinde olumsuz etki yapması ve onları telaşa düşürmesidir. Çünkü böyle bir yakınlaşma onların işine gelmemektedir. Bundan sonra İtilâf devletleri Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ne olumsuz davranacaklar, baskı altında tutmaya çalışacaklar, hatta Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevdet Çobanlı Paşa'yı görevlerinden uzaklaştırmak isteyeceklerdir[29].

[28] Sebahattin Selek, *Anadolu ihtilâli,* Cilt I, 8. baskı, İstanbul 1987, s. 320.

M. Kemal Atatürk, *Nutuk,* Cilt I, s. 312-317.

[29] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* Çev: Cemal Köprülü, Ankara 1971, s. 150.

Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı,* 2.baskı, Ankara 1983, s. 140.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakınız...! 20 Ekim 1919 tarihinde, yani Amasya'da görüşmelerin başladığı gün, işgalci devletlerin Karadeniz Ordusu Başkumandanı G. F. Milne ne diyordu:

"Nasyonalist hareketi Türkiye umumî efkârını kuvvetlendirdi. Ve bu hareketi destekleyenler, Türkiye'de iktidarı ellerine geçirmiş bulundular; bugün daha da fazlasını yapacaklar..." [30]

Yine Fransa'da yayınlanan Lyon Républicain adlı bir Fransız gazetesi ise Amasya Mülâkatı için özel olarak şunları yazmıştır: "Sultan'ın iktidarı artık yalnızca bir gölgedir, milliyetçilerin doğan güneşi ile görüşen bir gölge" [31].

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Amasya Mülâkatı sonunda varılan anlaşma görünüşte bir barıştır, ama geçici bir barış, özünde ise iki tarafın birbirine üstünlük sağlama girişimidir. Mustafa Kemal'in dediği gibi "şimdilik ilk safha kapanmıştır." [32] Hem de Millî Mücadelecilerin lehine olarak. Ve bu mülâkattan sonra "Anadolu artık İstanbul'a tâbi değil, hâkim duruma geçecektir".

[30] Gotthard Jaesche, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, Ankara 1971, s. 147.

[31] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara 1975, s.59.

[32] Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, Cilt I, 8. baskı, İstanbul 1987, s. 317.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE DENİZLİ, ISPARTA ve BURDUR SANCAKLARINDA "KUVA-YI MİLLİYE" FİKRİ ÜZERİNE İLK ÇALIŞMALAR

DR. NURİ KÖSTÜKLÜ

Bilindiği üzere, "Kuva-yı Milliye" kavramının sözlük anlamı, "Millî kuvvetler" veya "milis kuvvetleri" demektir. Ancak, Millî Mücadele sırasında bu kavram, dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamda Kuva-yı Milliye; düzenli ordu birlikleri dışında bir tür gerilla savaşı ile mücadele veren, sevk ve idareleri merkezî bir komutanlığa bağlı olmayan silahlı gruplardır. Geniş anlamda ise Kuva-yı Milliye; Millî Mücadele'nin bütününü ifade eder[1]. Araştırmamızda Kuva-yı Milliye kavramı yukarıda verdiğimiz ilk anlamda, yani "millî kuvvetler" karşılığı olarak kullanılmıştır.

Millî Mücadele'nin başlamasında ve başarıya ulaşmasında millî kuvvetlerin fevkalâde rolü vardır. Zira, Yunanlar'ın İzmir'e çıkışından 1920 sonlarına kadar olan yaklaşık 1,5 yıllık süre içinde düşmana mukavemet eden belki de tek kuvvet Kuva-yı Milliye idi. Şüphesiz bu mücadelede ordu birlikleri de vardır. Ancak, inisiyatif bu yıllarda Kuva-yı Milliye'nin elinde idi. Kuva-yı Milliye'nin başarıları, Millî Mücadele ruhunun ve azminin daha da gelişmesini sağladı. Bu açıdan Kuva-yı Milliye fikrinin nasıl doğduğunun? nasıl geliştiğinin? ve bu fikrin halka mâl olmasında belli-başlı faktörlerin neler olduğunun bilinmesi, bizce, Millî Mücadele'nin tam anlaşılması bakımından zarurîdir.

Araştırmamızda, Denizli, Isparta ve Burdur sancakları özellikle seçilmiştir. Çünkü, bütün Anadolu çapında Kuva-yı Milliye'yi ele aldığımızda, Denizli ve çevresinin, bu hareketin odak noktasında yer aldığı intibaı uyanıyor. Şüphesiz, Yunan kuvvetlerinin 15 Mayıs'ta İzmir'e çıkışından, Denizli istikametine ilerleyişine kadar şurada-burada düşmana karşı milis direnişleri olmuştur. Hatta bu direnişler, yer yer düşmanı endişeye düşürmüştür. Ancak, biraz aşağıda belgelerle ispat edeceğimiz gibi, doğan çocu-

[1] Yavuz Ercan, "Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil", Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1985, s. 231

Levent Şahverdi Arşivi

ğun adının konması yani "Kuva-yı Milliye" adı Denizli havalisine nasip olmuştur. Öte yandan bu bölgede kurulan millî kuvvetler, düşmana çok büyük darbeler indirmiştir. Meselâ, 30 Haziran 1919'da Aydın'ın düşmandan geri alınmasında en büyük pay, Denizli, Isparta ve Burdur gönüllülerinden teşekkül etmiş olan "Sarayköy Müfrezesi"ne aittir. Nitekim, Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'ne gelen Denizli sancağı temsilcilerine hitâben: "İstanbul'da, şurada mitingler yapıldı. Devletlere Yunan işgali protesto edildi. Fakat sizin Aydın Kuva-yı Milliyesi cephesinde patlattığınız silâhların sesleri Versay Sarayını çınlattı[2]" diyerek, bu gerçeği açıkça dile getirmiştir.

Mustafa Kemal'in takdirini kazanan Denizli'deki bu hareketi ise, Isparta ve Burdur'daki faaliyetlerden ayrı düşünmemiz pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü, Isparta ve Burdur ilk günden itibaren Denizli'ye maddî-manevî her türlü yardımda bulunmuş aynı karakterde sancaklardır. Denizli'nin batısında kurulan cephede her üç sancağın payı vardır. Öteyandan, adı geçen sancakların aynı tümenin (57. Tümen) sorumluluk bölgesinde bulunması, bu bütünlüğü pekiştirmektedir.

Araştırmamıza konu olan sancaklarda, özellikle Denizli'de milis kuvveti oluşturma faaliyetlerinin daha İzmir'in işgali gününden itibaren başladığını görüyoruz. İzmir'in işgal haberi Denizli'de duyulur duyulmaz gönüllü millî kuvvetler teşekkülü için hemen hazırlıklara girişildi. Müftü Ahmet Hulûsi Efendi ve Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey'in önderliğinde Yunan işgalinden yaklaşık dört saat sonra yapılan mitingte, silâhlı mücadeleye karar verildi[3]. Nitekim aynı günün akşamı Denizli halkı, ısrarla resmî makamlardan silâh talebinde bulundu. Tevfik Bey'in 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'e (Aker) yazdığı rapordan anladığımıza göre, Mutasarrıfın da tasvibiyle Sarayköy Topçu Alayı'ndan silâhlar gönderildi[4]. Zaten bu tarihlerde Harbiye Nazırı da silahlı mücadele fikrinde olacak ki, 16.5.1919'da askerî birlik ve şubelere gönderdiği telgrafta, silâhların terk edilmesini tavsiye ediyordu[5]. Ancak nasıl bir sistem dahilinde mücadele

[2] M. Akif Tütenk, Millî Mücadele'de Denizli, İzmir, 1949, s. 33

[3] 15 Mayıs 1919 günü Denizli'de yapılan bu miting hakkında geniş bilgi için bkz.; M. Akif Tütenk, a.g.e., s. 6 vd.; Sadi Borak, "Sarıklı Bir Mücahit", Hayat Tarih Mecmuası, Ekim 1968, sayı: 9

[4] Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 3, Fihrist: 44

[5] Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, İstanbul, 1942, s. 31

Levent Şahverdi Arşivi

edileceği açık değildi. İşte bu sırada Burdur Askerlik Şubesi Başkanı (12. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Reisi) İsmail Hakkı Bey, 17.5.1919'da Denizli'de bulunan 57. Tümen Kom. Şefik Bey'e bir telgraf göndererek, "sadık ahalinin çoğunluğuna istinad edecek şekilde halk arasında teşkilat yapılmasını ve bunların mümkün mertebe elaltından silâhlandırılmasını" teklif etti[6]. İsmail Hakkı Bey telgrafında ayrıca, "İtilâf devletlerinin nazarından gizli olarak 12. Tümen dairesinde 20.000 mükellefiyet meyanında gönüllü ve fedâî teşkilâtının yapılmasının mümkün olduğunu" belirterek bu konuda 57. Tümen Komutanının emir ve görüşlerini sordu. İsmail Hakkı Bey, bir gün sonra aynı telgrafa ilave olarak gönderdiği birbaşka telgrafta da, "her şube dairesinde cihet-i mülkiye ve askeriye marifetiyle gizli yapılacak mukavemet-i milliye merkezleri(nin) teşkilâtın çekirdeği" olacağını belirtti[7].

57. Tümen Komutanı Şefik Bey, İsmail Bey'in bu teklifini uygun buldu. 5 gün sonra 23 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne bu konuda bir rapor gönderdi. Şefik Bey Raporunda olayları anlattıktan sonra özellikle durumu düzeltmek için Kuva-yı Milliye teşkilâtı vücuda getirmenin en iyi tedbir olacağını belirtiyordu. Genelkurmay Başkanlığına yakın çevreler, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın bu raporun altına, "son fıkra gayet mühimdir. Acele etmek lâzımdır" diye kayıt koyduğunu ve bu fikri desteklediğini söylemektedirler[8]. Bazı eserlerde[9], Şefik Bey'den, "Kuva-yı Milliye fikrini ilk olarak ortaya atan Kumandan" olarak bahsedilmektedir. Halbu ki, yukarıdaki telgraflardan anlaşıldığına göre, bu fikri ilk söyleyen Burdur Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Hakkı Bey olsa gerektir[10]. Herkim olursa olsun mevcut belgelerin ışığı altında şu bir gerçektir ki, Kuva-yı Milliye fikrinin menşeinin Denizli ve Burdur havalisi olduğu açıkça görülüyor.

Aradan fazla bir süre geçmeden Haziran başlarında Isparta ve Burdur'daki çok sayıda yedek subay, Kuva-yı Milliye kurmaya hazır olduklarını belirterek Burdur Askerlik Şubesi Başkanına müracaatta bulundular[11].

[6] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 3, Fihrist: 44

[7] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 3, Fihrist: 42

[8] T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları Seri No: 1, Türk İstiklâl Harbi, C. 2, Kısım 1, Ankara, 1963, s. 79

[9] a.g.e.

[10] Burada, Askerî hiyerarşide, bir komutanın emrinde bulunan astın fikirlerine sahip çıkmasının tabiî karşılandığı unutulmamalıdır

[11] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 4, Fihrist: 79

Levent Şahverdi Arşivi

Binbaşı İsmail Hakkı Bey, 7 Haziran'da Çine'de bulunan 57. Tümen Komutanına gönderdiği yazıda durumu anlatarak, "cihet-i askeriyece müstakil millî teşkilâta" müsaadelerini istedi[12]. Tümen Komutanı Şefik Bey, verdiği cevapta, millî teşkilâtın ahaliye ait bir keyfiyet olduğunu ve firarî erlerin nizamî kıtalarına iadesi hususunda çalışılmasını belirtmesine rağmen, gizli olarak, millî teşkilâtın el altından desteklenmesi emrini verdi[13].

Askerî makamlar arasında Kuva-yı Milliye'in teşekkülü hususunda bu tür yazışmalar olurken, bölgedeki Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri de millî kuvvetler kurulması için çaba sarfediyordu. Denizli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti, Karpuzcu Ahmet Efendi'yi gönüllü kaydı işine memur etti. Halkın bir an evvel mücadeleye iştirakinin temini için ilçe ve nahiyelere de haberler gönderildi. Müftü Ahmet Hulûsi Efendi bu maksatla Dinar'a gitti[14]. Öteyandan Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi, yaptığı konuşmalarla halkı mukavemete teşvik etmiş, hatta gönüllü kuvvet kurmak için atına binerek civar köyleri dolaşmıştır[15].

Bu faaliyetler sonucudur ki, kısa sürede Kuva-yı Milliye kurulmaya başladı. Açıkça anlaşılacağı üzere, askerî makamların Kuva-yı Milliye konusunda pek teşvikkâr çalışmaları olmasına rağmen, bu fikrin uygulamaya geçmesinde ve halka intişarında din adamlarının rolü çok büyük olmuştur.

Millî kuvvet teşekkülünde, bölgede mevcut çetelerden de faydalanma yoluna gidildi. Özellikle Denizli bölgesindeki Kuva-yı Milliye'nin çekirdeğini teşkil edecek olan ve dağlarda eşkiyâ olarak tanınan zeybekler, düşmana karşı millî bir direniş cephesi kurmak için ikna edildi[16]. Mustafa Kemal Samsun'a hareket etmeden önce İstanbul'da vatanın kurtulması hususunda birlikte müzakerelerde bulunduğu Rauf Bey (Orbay), 24 Mayıs'ta dört arkadaşıyla birlikte Batı Anadolu'ya hareket etti, Esas niyeti,

[12] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 4, Fihrist: 67

[13] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 4, Fihrist: 139, Şefik Bey, aynı belgenin altına yazdığı notta şöyle diyor: "Burdur mütefevvizânı millî teşkilâta muhalif. Bilhassa Mutasarrıf yukarıya şikâyet ediyor. Kalem Reisi İsmail Bey de bu teşkilâtı el altından yapacağına emr-i resmîlerle yapmak tarafına gidiyor ve bu emirler sened ittihaz edilerek hükûmet ile işler açılıyor..."

[14] M. Akif Tütenk, a.g.e., s. 12

[15] "İstiklâl Savaşında Müftülerin Hizmetleri: Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin Hatıraları", Sebilürreşad Mecmuâsı, C. 1, sayı : 12

[16] Fahrettin Altay, On Yıl Savaşı 1912-1922 ve Sonrası, İstanbul, 1970, s. 203

Levent Şahverdi Arşivi

halkla, özellikle Ödemişte bulunan Demirci Mehmet Efe ile görüşmekti. Demirci Mehmet Efe ile görüştüler ve Efe'nin mücadeleye hazır olduğu görüldü[17]. Öteyandan bölgedeki gerek askerî makamlar gerekse Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri veya ileri gelen zevat, zeybeklerden istifade hususunda ortak davranış içindeydiler. Nitekim, 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, Yörük Ali Efe ve Kıllıoğlu Hüseyin Efe'yi mücadeleye davet için, 4 Haziran'da Yzb. Ahmet'i Yağcı Köyüne gönderdi[18]. Yine bu tarihlerde Şehzade Abdürrahim Efendi'nin maiyyetine memur Mızraklı Süvari Bölük Komutanı Yzb. Diyarbakırlı Ekrem, Belevi'nde bulunan Denizli eşrafından Yusuf Bey'e bir mektup yazarak Alikurt Köyünde bulunan çete reisi Dede Efe ile temasa geçip, düşmana karşı mücadeleye ikna etmesini rica etti. Bu mektup üzerine Yusuf Bey, Dede Efe'yi Belevi'ne davet etti. Dede Efe, 100 kişilik silâhlı kızanıyla düşmana karşı mücadeleye hazır olduğunu söyledi[19]. Zaten daha önce Dede Efe ile Çal Müftüsü Ahmet İzzet bu konuda görüşmüştü[20].

"Galip Hoca" takma adıyla Aydın ve Denizli çevresinde düşmana karşı mücadele için faaliyet gösteren Celâl Bey (Bayar) de Dualar köyünde Demirci Mehmet Efe ile görüştü. Ona, düşmana karşı birlikte harekete geçmek gereğini anlattı ve böyle bir hizmetten dolayı hükûmetin kendisini affedeceğini söyledi. Demirci Mehmet Efe de, hazırlığını yapar yapmaz millî harekete katılacağını bildirdi[21]. Nitekim, 11.6.1919'da 200 mevcuduyla Umurlu'daki Kuva-yı Milliye'ye iltihak etti[22].

Denizli ve Burdur'da Kuva-yı Milliye teşekkülü için bu şekilde çalışmalar olurken, Isparta'da ise 20 Haziran'dan sonra bu tür faaliyetlerin başladığını görüyoruz. Teşkilâtlanma çalışmalarının Denizli'ye oranla Isparta'da yaklaşık bir ay sonra başlamış olması, belki Isparta'nın düşman tehlikesine daha uzak oluşuyla açıklanabilir.

20 Haziran 1919'da Isparta'da Yunan işgalini protesto için bir miting yapıldı. Ertesi gün köy ve ilçelere bir beyanname neşredilerek halk silâh-

[17] Sina Akşin İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, İstanbul, 1983, s. 298

[18] Mehmet Şefik, İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali, C. 2, İstanbul, 1937, s. 77

[19] A. Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Klasör: 18, Fihrist: 1907

[20] Kadir Mısıroğlu, İstiklâl Savaşında Sarıklı Mücahitler, İstanbul, 1976, s. 191

[21] Celal Bayar, Ben de Yazdım, C. 7, istanbul, 1969, s. 2090

[22] Mehmet Şefik, a.g.e., C. 2, s. 161; M. Akif Tütenk, a.g.e., s. 35

Levent Sahverdi Arşivi

lanmaya ve silâhlı savunmaya davet edildi[23]. Isparta'da teşkilâtlanmanın önderi ve ileride kurulacak olan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin başkanı olacak olan Hâfız İbrahim Bey, mitingte yaptığı konuşmada ve yayınladığı beyannamede cihadın "farz-ı ayn" olduğunu söyledi. Hemen köylere adamlar gönderilerek gönüllü ve cephane tedarikine girişildi. 24 Haziran itibarıyla 1000'e yakın gönüllü kaydolmuştu[24]. Durumdan haberdar olan 2. Ordu Müfettişi bu faaliyetleri el altından destekledi[25]. Hatta, Burdur Askerlik Şubesi Başkanına gönderdiği telgrafta, Isparta'da Tahirpaşazâde Hâfız İbrahim tarafından teşkil edilen gönüllü teşkilâtının esaslaştırılması ve himayesi için gerekeni yapmasını emretti[26]. Zaten, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa 20 Haziran'da Afyonkarahisar'daki 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'e gayet acele olarak gönderdiği şifrede, "düşmanın Burdur ve Isparta havalisine ilerlemesine mani olmak istiyorum. Şimdi siz bana o taraf eşrafının ve köylülerinin fikirlerini açık bir surette yazınız. Kavî bir mukavemet için milis teşkilâtının yapılmasını lüzumlu görüyorum[27]" diyerek, Kuva-yı Milliye hususunda tavrını açıkça ortaya koymuştu.

Denizli'de olduğu gibi, Isparta'da da Kuva-yı Milliye'nin teşekküllü için dağda gezen efelere değer verildi. Isparta Müdafaa-yı Hukuk cemiyeti'nin gayretiyle Mahmut Efe ve meşhur eşkiya Dereli Hâfız kızanlarıyla birlikte millî kuvvetlere katıldı.[28]. Diğer taraftan Eğirdir Heyet-i Milliyesi dağlardan eşkiyalık yapan 47 kişinin gönüllü kuvvetlere iltihakını sağladı[29]. TBMM'nin açılışına kadar Isparta'da çok sayıda gönüllü toplandı. Bunlar, peyderpey Denizli'nin batısında kurulan cepheye sevkedildi. Milletvekili seçilen Hâfız İbrahim Bey, Ağustos 1920 başlarında teşkilât kurmak ve gönüllü toplamak için Mustafa Kemal'in direktifi ile Ankara'dan Isparta'ya gönderildi. Hatta yanına küçük bir müfreze de verildi[30]. Bu

[23] Beyannamenin tam metni ve yapılan miting hakkında geniş bilgi için bkz.; Celal Bayar, a.g.e., C. 7, s. 2125-2127

[24] ATASE Arşivi, Klasör: 243, Dosya: 16, Fihrist: 97-1; Süleyman Sami, Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi, İstanbul, 1983, s. 243.

[25] ATASE Arşivi, Klasör: 243, Dosya: 16, Fihrist: 97-1

[26] ATASE Arşivi, Klasör: 243, Dosya: 16, Fihrist: 97

[27] ATASE Arşivi, Klasör: 243, Dosya: 16, Fihrist: 63; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1953, sayı: 6, vesika: 127

[28] İbrahim Demiralay'ın Hatıraları, (yayınlanmamış daktilo metin özel arşivimizdedir), s. 16, 32

[29] ATASE Arşivi, Klasör: 26, dosya: 104, Fihrist: 84

[30] İbrahim Demiralay'ın Hatıraları, s. 45-46

Levent Şahverdi Arşivi

müfreze ileride "Demiralay" adıyla kurulacak olan ve cephede pek büyük hizmeti görülecek olan millî kuvvetin temelini oluşturacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Millî Mücadele'de teknik anlamda bir "Kuva-yı Milliye" fikrinin ortaya çıkışı ve vücut bulması, bölge olarak Denizli-Burdur havalisine nasip olmuştur. Bu fikrin teşekkülünden sonra, karargâhı Aydın veya Denizli'de bulunan 57. Tümen Komutanlığı, Burdur Askerlik Şubesi Başkanlığı ve Konya 2. Ordu Müfettişliği üçgeninde bulunan Denizli-Isparta-Burdur sancaklarında adı geçen askerî makamların fevkalâde teşvik ve himayesi ile, bölgedeki Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerinin gayretli çalışmaları ve özellikle din adamları veya bazı eşrafın halk üzerindeki müessir güçleri sayesinde bahsi geçen sancaklarda kısa sürede sayıları gittikçe artan Kuva-yı Milliye teşekkül etmeye başladı. Öyle ki, bölgede kurulan bu millî kuvvetlerin yaklaşık 1,5 yıllık ömürleri süresince, Millî Mücadele'nin seyrine etki edebilecek biçimde önemli hizmetleri oldu[31].

[31] Denizli, Isparta ve Burdur sancaklarında kurulmuş olan millî kuvvetlerin bellibaşlıları sırasıyla şunlardır; "Sarayköy Müfrezesi", "Tavas, Çal, Buldan ve Çivril Gönüllüleri", "Isparta Mücahidleri", "Demirci Mehmet Efe Kuvvetleri", "Demiralay", "Çelikalay". Kuva-yı Milliye içerisinde pek önemli mevkide yer alan bu kuvvetler hakkında yaptığımız geniş bir araştırmayı yakında yayınlamayı ümit ediyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ERDEM

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi

10. sayısı çıktı.

İÇİNDEKİLER

Makaleler : Sayfa

SAİM SAKAOĞLU: Atatürk'ün Türk Sanatına Verdiği Değer 1
YAŞAR YÜCEL, BAHADIRHAN YENİYILDIZ : Tarih ve Kültür 31
İŞIK YALÇINKAYA : Karain Mağarasının Anadolu İskân Tarihindeki Yeri ve Önemi . 39
ARSLAN TERZİOĞLU : İbn Sînâ'nın Tıraset Metodlarını Eleştiren Abdüllatif el-Bağdâdî'nin Diabetes Hakkında Bir Risalesi 53
HASIM MOHAMMED SAID : Tibb and Tibbî Institutions in Turkey 63
———: Çeviren A. Cevizci, Türkiye'de Tıb ve Tıbbî Kurumlar 95
AZİZ CAHİDİTA : Çeviren M. H. Şahiroğlu, Seyyid Murad'ın "Gazavât-ı Hayreddin Paşa Adlı Eseri 127
RAMAZAN ŞEŞEN : Meşhur Osmanlı Astronomu Takiyüddîn el-Râsıd'ın Soyu Üzerine 165
———: Quelques Remarques sur la Généalogie de L'Illustre Astronome Ottoman Takiyüddin al-Râsıd 173
İSMAİL E. ERİŞİRAL : 959/1552 Tarihli Defter-i Kütüb 181
H. ÖZCİHİ BARIŞTA : Kastamonu'da Yazmacılık 195
ERKAN TÜRKMEN : Arapça'nın Libya Lehçesindeki Türkçe Kelimeler 211
———: Turkish Words in the Libyan Dialect of Arabic 227

Yayın Tanıtmaları :

Tanıtma Makaleleri :
MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL : *Kutluğ ve Sadâkat—Ibn Meymûn* 245
NÜKET ESİN : *Aktoğu Bûğ*'un İngilizce Çevirisi 255

Tanıtma Yazıları :

MAHMUT ŞAKİROĞLU : Daniel Panzac, *Quarantaines et Lazarets. L'Europe et La Peste d'Orient* (XVIIe-XXe siècles) 259
———: Henry Laurens, *Les Origines Intellectuelles de L'Expédition d'Egypte, Orientalisme Islamisant en France* 260
———: Metin And, *Sarayı Bağlı Tiyatrolar ve II. Abdülhamid'in Tiyatro Sarayı Tiyatrosu* 263
———: Ignácz Kúnos, *Türk Masalları* 264
———: Hansgerd Hellenkemper, Friedrich Hild, *Neue Forschungen in Kilikien* ... 265
———: Hans Georg Majer, *Das Osmanische "Registerbuch der Beschwerden" (Şikâyet Defteri) von Jahre 1675* 267
———: Livio Missir Rengio Marmocki di Lusignano, *Epitaphier des Grandes Familles Latines de Smyrne* 269
———: Jean-Louis Bacqué-Grammont, Hans-Peter Laqueur, Nicolas Vatin, *"Sivilce Turcica I. Küçük Asyalılar" Istanbuler Mitteilungen* 34 (1984), s. 441-540 271

Yayın Haberleri :

TÜTEN ÖZKAYA: Sovyetler Birliğindeki Nasireddin-i Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî Adlı Eseri Üzerine Çalışmalar 273

Merkezden Haberler : 291

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI
BELLETEN 1986
Çıktı

İÇİNDEKİLER

TDK : Sunuş VII
ZEYNEP KORKMAZ : Açılış Töreni konuşması ..... IX-XI
OSMAN SERTKAYA : Kapanış Töreni konuşması ..... XIII-XIV

A. *Makaleler* :

KEMAL ERASLAN : On the names of Oghuz branches *Boz-ok* and *Üç-ok* 1- 4
KEMAL ERASLAN : *Boz-ok* ve *Üç-ok* Oğuz kolu adları hakkında .. 5- 8
A. B. ERCİLASUN : Some remarks on the *Oğuz Kağan Epic* 9-12
A. B. ERCİLASUN : *Oğuz Kağan Destanı* üzerine bazı düşünceler 13-16
TUNCER GÜLENSOY : An assessment of *Secret History of the Mongols* and *Altan Tepçi* from the viewpoint of the Turkish lingual and cultural history 17-23
TUNCER GÜLENSOY : *Moğolların Gizli Tarihi* ve *Altan Tepçi*'nin Türk dili ve kültür tarihi açısından değerlendirilmesi 25-30
ZEYNEP KORKMAZ : Elements common to Turkish and Mongolian and the place of Mongolian in Turkish language studies 31-41
ZEYNEP KORKMAZ : Türkçe ile Moğolca arasında ortaklaşan unsurlar ve Moğolca'nın Türk dili araştırmalarındaki yeri 43-52
OSMAN SERTKAYA : *Probleme der köktürkischen Geschichte* : Einige Bemerkungen zur Ostseite des zweiten Steins der Tonyukuk-Inschrift 53-57
OSMAN SERTKAYA : *Göktürk tarihinin meseleleri* : Tonyukuk kitâbesinin ikinci taşının Doğu yüzü hakkında bazı yeni görüşler 59-63
TALÂT TEKİN : Turkic /š/, Chuvash /š/ and Mongolian /č/ .. 65-69
TALÂT TEKİN : Türkçe /š/, Çuvaşça /š/ ve Moğolca /č/ ... 71-75
FİKRET TÜRKMEN : Les variantes Anatoliennes et Uzbeks du récit *Tahir et Zühre* 77-82
FİKRET TÜRKMEN : *Tahir ile Zühre* hikâyesinin Anadolu ve Özbek varyantları 83-88
NURİ YÜCE : Alte Traditionen im *Hombur*-Spiel 89-94
NURİ YÜCE : *Hombur* oyununda eski gelenekler 95-99

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU

TÜRK DİLİ DERGİSİ

434. sayısı çıktı.

İÇİNDEKİLER

A. TURAN OFLAZOĞLU : Ozan Dediğin 55
MEHMET ÇINARLI : Mısralarda Gezinti (XIII) 68
ABDÜLKADİR GÜRER : Yine O Beyit Yahut Yakub ve Hüzün 74
PROF. DR. MUZAFFER TUFAY : Ohri Gölü ve Şiir İlhamı 79
NÜZHET ERMAN : Mazhar Müfit Kansu, Temmuz 1919, Erzurum *(Şiir)* 85
COŞKUN ERTEPINAR : Sözlerin En Güzelini Söylemek *(Şiir)* 86
İSMAİL ALİ SARAR : Dedem Korkut *(Şiir)* 88
MEHMET YARDIMCI : Karacaoğlan *(Şiir)* 89
İBRAHİM MİNNETOĞLU : İnanmak *(Şiir)* 90
YILDIRIM TARIKÂHYA : Hayal Kurunca *(Şiir)* 91
KÂMURAN GÜRÜN : Türkçemiz 92
DR. ŞERİF TÜTEN : Yazım 94
DOÇ. DR. HAMZA ZÜLFİKAR : *Kadın, Hanım* ve Benzeri Adlar Üzerine 96
DOÇ. DR. NEVZAT GÖZAYDIN : Türk Masalları Üzerine 102

DEĞERLENDİRMELER

ORHAN SÖYLEMEZ : Gülgün Serdar, 1571'*den* 1964'*e Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda Gazavatname, Destan, Efsâne, Kahramanlık Şiiri.* 109
HASAN AVNİ YÜKSEL : Prof. Dr. Şükrü Elçin, *Âşık Ömer* 112

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU

BELLETEN

205. sayısı çıktı

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler: Sayfa

ÜNAL, AHMET: Hittite Architect and a Rope-Climbing Ritual 1469
COŞKUN, DOÇ. DR. YAŞAR: Anadolu-Mezopotamya İlişkileri Çerçevesinde Ortak Bir Kelime: *puşurni* 1505
ROGERS, DR. G. M.: The Crisis of the Third Century A.D. 1509
TERZİ, DR. MUSTAFA ZEKİ: Abbâsî Kara Ordusunun Merkezî İdaresi ve Sınıfları 1527
KÖYMEN, PROF. DR. MEHMET ALTAY: Selçuklu Hükümdarı Büyük Alâeddin Keykubad ve Anadolu Savunması 1539
DEMİRKENT, PROF. DR. IŞIN: Hittin Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Aksileri 1547
———: Der Sieg von Hittin und die Eroberung Jerusalems durch die Moslems im Spiegel der westlichen Darstellung 1557
ÖZBEK, DOÇ. DR. MEHİB: Geç Bizans Devrinde Trepanasyon (Kafatası Delgi Ameliyatı) (4 resim ile birlikte) 1567
YÜKSEL, DOÇ. DR. AZMİ: Endülüs'ten II. Bayezid'a Yazılan Anonim Bir Şiir 1575
MARTAL, ABDULLAH: XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk (20 belge ile birlikte) 1585
KURAN, YRD. DOÇ. DR. GÜLBENDE: Türkiye'de Bir Machiavelli: Koçi Bey 1655
İLTER, FÜGEN: XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Mimarlığında, Kayseri Yöresi Hıristiyan Yapıları: Germir ve Endülük Kiliseleri (6 çizim, 31 resim ile birlikte) 1663
ÇAM, YRD. DOÇ. DR. NUSRET: Gaziantep Camilerinde Minber Problemi ve Mütteharrik Minberler (7 çizim, 14 resim ile birlikte) 1683
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi 1695
———: Mustafa Kemal-Lawrence Meeting in the Light of British Documents 1701
GÖREL, ZİYA: Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk VIII 1707
TEKTAŞ, MEHMET: Amasya Merkez Eski Şamlar Mezarlığı 1986 Kurtarma Kazısı Raporu (9 resim, 1 belge, 5 çizim ile birlikte) 1715

Bibliyografya:

KÁLDY-NAGY, GYULA: Yaşar Yücel: *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar. Kitab-i Müstetâb — Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn — Hırzü'l-Mülûk* 1721
1987 Yılının İkinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitap ve Dergiler .. 1723

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Sahibi : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK ● Yönetim yeri : Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 225 Kavaklıdere/Ankara ● Telefon : 168 41 39 ● Abone şartları : Yıllık abone (3 sayı) 6000 TL. (Yabancı ülkeler için 96 dolar) ● Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. ● Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir. ● Yazarlar yeni eserlerini Merkezimize gönderdikleri takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır. ● Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara ● Derginin bu sayısı 8.000 adet basılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi